

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка
Інститут історії України НАН України

І.К. Патриляк

ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОУН (Б)
у 1940–1942 роках

КИЇВ – 2004

ББК

І.К. Патриляк. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках. – Київ, 2004. – 598 с. Додатки: с. 403–598.

У монографії ґрунтовно досліджено військовий аспект діяльності бандерівської ОУН протягом 1940–1942 рр. Розглядаються історико-ідеологічні причини мілітаризації ОУН(Б), аналізуються плани розбудови збройних сил, розроблені керівництвом Організації до початку німецько-радянської війни, висвітлюються всі головні моменти пов'язані з військовим будівництвом, здійснюваним оунівцями у зазначений період. В “Додатках” до монографії подано низку маловідомих документів.

Книга розрахована на науковців, викладачів і студентів вузів, усіх тих, хто цікавиться вітчизняною історією періоду Другої світової війни.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *В.Ю. Король*
доктор історичних наук, професор *О.Є. Лисенко*

Відповідальний редактор – доктор історичних наук, професор *С.В. Кульчицький*

Редактор – *В.І. Шудра*

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України (протокол № 1 від 27 січня 2004 року) та Вченою радою історичного факультету КНУ ім.Тараса Шевченка (протокол №5 від 22 січня 2004 р.)..

ISBN

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004
© Інститут історії України НАН України, 2004
© Патриляк І.К.

ВСТУП

Український народ за свою багатовікову історію пройшов через неймовірну кількість жахливих національних катастроф і трагедій. Окремі століття в житті наших предків виглядали не інакше, як постійний рух від одного катаклізму до іншого, від великих людських втрат до ще більших, від серйозних моральних травм до незворотних духовних мутацій національного організму.

Особливо важливим періодом вітчизняної історії була Друга світова війна – найстрашніше жакіття з усіх, які пережив не лише український народ, але й ціле людство. Майже всі етноси на просторах Євразійського континенту, а також мешканці Північної Америки, Африки, Австралії та Океанії, прямо чи опосередковано потрапили у вир небаченого досі планетарного протистояння. На жаль, наш народ опинився чи не у найгіршому становищі. Не маючи власної держави, власної повноцінної армії, свого визнаного світом уряду, українці стали розмінною монетою в грі могутніх ворожих держав. Економічний потенціал та геополітична важливість краю перетворили його на жадану винагороду в боротьбі між двома тоталітарними імперіями А.Гітлера і Й.Сталіна. Тож не дивно, що саме з Україною, значною мірою, пов'язані вирішальні події на всьому німецько-радянському фронті. Від 22 червня 1941 до 28 жовтня 1944 р. на території України було проведено 29 стратегічних і фронтових наступальних операцій¹.

Характер геноциду проти місцевого населення

носили не лише загальновідомі звірства німецьких окупантів, але й мобілізаційні заходи, що проводилися на українських землях сталінськими полководцями. У 1943–1945 рр. армії Українських фронтів, які на 50–70% склалися з українців, через бездарне командування окремих червоних генералів і маршалів втрачали в середньому за добу боїв близько 68 тис. солдатів та офіцерів². Такою була плата українців за “провину” перед кремлівським керівництвом – життя під німецькою окупацією. Згідно з найновішими підрахунками дослідників, Україна в ході німецько-радянської війни лише на фронтах втратила 6–7 млн. своїх синів та дочок³. Загальні ж втрати українського народу сягають астрономічної кількості – 17 млн. загиблих і зниклих безвісти⁴.

Однак доля нашої Батьківщини під час війни визначалася не тільки в битві двох гігантів – вермахту та Червоної армії. Саме в Україні, чи не найяскравіше в Європі, виявилася роль третьої сили, яка в неймовірно складній і запутаній військово-політичній ситуації намагалася вибороти незалежність української держави. Цією силою була Організація українських націоналістів (бандерівців).

В українській минувшині можна відшукати чимало випадків створення потужних військових організацій у роки бездержавності. Проте до феноменів не лише вітчизняного, але й світового військового мистецтва, слід віднести таке явище, як Українська повстанська армія. Адже в сучасній світовій історії складно віднайти бодай ще одну підпільну армію, яка б розгорнула боротьбу подібного розмаху, тривалості й напруги за умов повної відсутності будь-якої вагової допомоги з боку зовнішнього світу. Наслідки ж діяльності ОУН(Б) й УПА в роки Другої світової війни та в перше повоєнне десятиліт-

тя досі залишаються важливим фактором української внутрішньої (а інколи й зовнішньої) політики. Вони ж формували суспільні стосунки й національне самоусвідомлення українців у хрущовсько-брежнєвські роки. Адже, як справедливо зазначає Г.Гордасевич у своєму дослідженні про С.Бандеру, людей, які насмілювалися публічно демонструвати свою належність до української нації називали не як-небудь, а саме “бандерівцями”, що, в розумінні ортодоксального радянського громадянина, мало б означати щось жахливе, набагато гірше ніж “ворог народу”⁵. Подібно до того, як у міжвоєнний період таких людей називали “петлюрівцями”, в дореволюційній Росії – “мазепинцями”, а в Московії 60–70 рр. XVII століття – “виговцями”⁶.

Зважаючи на той колосальний політичний вплив, який продовжує чинити проблема діяльності ОУН(Б) та УПА на життя сучасного українського суспільства, вченим слід докласти щонайбільших зусиль до об’єктивного, базованого на документах, вивчення історії українського націоналістичного руху. Дослідникам, на наше переконання, всіма силами потрібно боротися проти спокуси оцінювати тогочасні події через призму досвіду набутого людством у повоєнні роки. Львівський вчений Я.Дашкевич, даючи оцінку роботі ОУН(Б) в роки Другої світової війни, наголошував, що діяльність Організації не відбувалася у вакуумі, вона протікала тоді, коли навколо “бушувала жорстока і кривава війна без правил (“тотальна”) з колосальними жертвами з боку цивільного населення. При цьому за єдиними терористичними правилами діяли і т. зв. демократи разом з комуністами, і т. зв. нацисти. Існуючі міжнародні конвенції, складені й підписані на випадок війни, не діяли, їх не дотримувалися або

маскували їхнє фіктивне дотримання (вони взагалі не діяли під час Німецько-російської війни 1941–1945 рр.)... Панівні умови ведення війни з усією їхньою невинуватою жорстокістю до середини 1941 р. вже утворили своєрідний кодекс гри, поза межами якого українська сторона діяти не могла і, навіть, не мала права діяти, якщо розраховувала б на мінімальні здобутки. Як я вже мав нагоду підкреслювати раніше, в українському визвольному русі не мета освячувала засоби, а їх визначали умови боротьби з жорстоким, безоглядним, терористичним ворогом, з яким ефективно можна було боротися лише застосовуючи такі самі методи, які застосовував він”⁷. Тож лише розуміння, пануючих у тогочасному світі політичних розкладів сил, морально-етичних норм, інтелектуального клімату і т. п., дозволить максимально наблизитися до встановлення історичної правди.

У даній роботі досліджується один невеликий, але надзвичайно важливий епізод історії національно-визвольного руху 1940–1950 рр., який умовно можна назвати передісторією виникнення УПА, з’ясовується, як ОУН(Б) готувалася до створення власних збройних сил, які плани військового будівництва розроблялися оунівцями та яким чином Організація втілювала їх у життя. Усі ці проблеми ви-кликають живий науковий інтерес, адже нині очевидний той факт, що без всебічного, глибокого й об’єктивного дослідження історії ОУН(Б), не можна вести мову про відтворення повноцінної картини життя українського народу в часи воєнного лихоліття, про встановлення точного числа жертв, які склала Україна на вівтар своєї свободи в роки війни. Неможливо з’ясувати розмаху націоналістичного руху опору, масштаби участі українців у бойових діях на

боці німецького вермахту, реальну, а не міфічну причетність націоналістів до злочинів проти мирного населення краю, відтак реконструювати дійсний, а не сфальсифікований ідеологічними перекрученнями розвиток подій вітчизняної історії. Без виваженого, грамотного і передусім чесного вивчення важкого та суперечливого спадку минувшини, яким є історія Другої світової війни, науковці-дослідники не матимуть права заявляти, що вони доклали всіх зусиль до того, аби виправити деформовану десятиліттями неправди та замовчувань свідомість сучасного українського громадянина. Виправляти ж, на жаль, є що. Як цілком правильно підкреслив О.Рєєнт: “Десятки років зомбіювання багатомільйонних мас більшовицько-радянським пропагандистським апаратом далися взнаки. Та все ж спотворена історія, ніби крізь довгий летаргічний сон, уривками повертається вже у нових образах і вимірах, очищена і освячена кров’ю тих, хто поліг у боях, чи носить незагоєні фізичні і душевні рани з вікопомних часів”⁸.

Актуальність досліджуваної теми також посилюється через брак комплексних праць про військовий аспект діяльності ОУН(Б) від моменту виникнення цієї Організації в лютому 1940 р. до створення УПА (кінець 1942 р.). Часом трапляється так, що, беручися писати дослідження з історії повстанського руху, науковці жодним словом не згадують про те, звідки в УПА з’явилися досвідчені й непогано навчені офіцерські кадри, мережа підпільних курсантських шкіл, бази зі спорядженням, зброєю й амуніцією. Майже ніколи не вказується, що впродовж 1940–1942 рр. ОУН(Б) провела колосальну роботу спрямовану на організацію власної армії, підготовку її матеріально-технічного та кадрового фунда-

ментів. Практично невідомими широкому колу істориків залишаються накази й інструкції Революційного проводу, в розрізі яких ОУН(Б) проводила активне військове будівництво в 1940–1942 рр. Немає ґрунтовних наукових досліджень, які б висвітлювали події пов'язані з антирадянськими виступами на Західній Україні влітку 1941 р., зі спробами утворення організованої збройної сили (УНРА та Народна міліція), з виникненням і бойовою діяльністю Дружин українських націоналістів.

Посиленню актуальності дослідження військової діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр. сприяє також те, що в сучасних умовах побудови української держави, становлення силових структур, зокрема Збройних сил України, вивчення багатого історичного досвіду ОУН(Б) у справі формування власних збройних сил, розроблення теоретичних положень воєнної доктрини України, планів мобілізації військовозобов'язаних, підготовки широких верств населення до виконання військового обов'язку, дасть змогу вітчизняним силовим відомствам врахувати найкращі зразки української військової теорії та практики створені націоналістами. Не слід недооцінювати і той могутній виховний потенціал, який розкривається при дослідженні військової діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр. Насамперед він базується на численних фактах свідомої самопожертви націоналістами власного життя в ім'я ідеалів свободи й незалежності української держави. Тільки на подібних прикладах можна виховати справді відданого воїна української армії – захисника інтересів рідного народу.

Досліджуючи діяльність ОУН у роки війни треба пам'ятати, що для українського націоналістичного руху саме Друга світова принесла боротьбу незрів-

нянної складності. Його супротивниками були найбільш крайні політичні системи ХХ століття – нацистський режим А.Гітлера та комуністична тиранія Й.Сталіна. Тому, аналізуючи різноманітні промахи оунівського Проводу, зокрема прагнення обрати “менше зло”, уклавши тимчасовий союз з Німеччиною, науковцям не варто замовчувати всі ці нелегкі моменти вітчизняної історії, а краще прислухатися до слушної думки найвідомішого західного дослідника феномена українського націоналізму Д.Армстронга, який зазначав: “Я вважаю за можливе, навіть коли ці люди припускалися серйозних помилок, віддати їм належне як рольовим зразкам, намагаючись водночас зрозуміти їхні недоліки”⁹. Так, саме зрозуміти, а не бездумно захоплюватися викриттям тих недоліків, облудно демонструючи цим свою “ерудицію” і підкреслюючи недалекоглядність та обмеженість кругозору оунівських лідерів. Адже вони діяли в конкретних історичних обставинах, від яких не могли повністю абстрагуватися. Наприклад, роздмухувана на всі лади радянською пропагандою співпраця ОУН з німцями не буде виглядати жахливою політичною помилкою та злочином, якщо взяти до уваги, що на зламі 1930–1940 рр. про зlodіяння гітлеризму оунівцям було відомо не більше ніж радянським громадянам про злочини комуністичного режиму, скажімо, в 1970-х рр. Німеччина ж у перші роки світової війни не лише одним українським націоналістам здавалася непереможною казковою країною, що бореться за встановлення справедливого ладу в Європі та Світі. Очі, сповнені надії й сподівань на визволення від іноземного гніту, звертали до німецького рейху єгипетські араби та індійці, словаки та хорвати, прибалтійці та кавказці. Не можна також забувати, що пік ні-

мецько-оунівської співпраці припав на весну–літо 1941 р., тобто на період найбільшої могутності Німеччини, коли А.Гітлер та його армія перебували в зеніті своєї слави. Травень 1945-го з жалюгідним фінішем Третього рейху, не снівся тоді навіть запеклим противникам нацизму в найоптимістичніших і найприємніших снах.

Саме для того, щоб збагнути мотивацію дій націоналістів у роки Другої світової війни, ми в цій праці поставили за мету дослідити витоки мілітаризації ОУН(Б), еволюцію поглядів на військове будівництво керівників Революційного проводу, розглянути історію виникнення та діяльності військових формувань, створених ОУН(Б) від моменту нападу Німеччини на СРСР і до виникнення УПА. У відповідності до поставленої мети, нами було визначено наступні завдання даного дослідження:

- визначити стан наукової розробки теми у вітчизняній і зарубіжній історіографії, проаналізувати джерельну базу дослідження;
- вивчити історичні передумови мілітаризації ОУН; виявити, як плани військового будівництва відобразились у програмних документах створеної в 1940 р. ОУН(Б);
- спираючись на дослідження інструктивних матеріалів Революційного проводу й конкретно-історичних подій, що розгортались у відповідності до інструкцій керівництва ОУН(Б), проаналізувати процес теоретичної та практичної підготовки націоналістичних бойовиків до збройного виступу проти більшовицької тиранії на початку німецько-радянської війни;
- з'ясувати масштаби, хід і підсумки антирадянського повстання оунівських підпільників у червні–липні 1941 р.;

- прослідкувати процес організації Української національної революційної армії, а також дослідити, як здійснювалося будівництво сітки Народної міліції та підпільних офіцерських шкіл;

- встановити причини співпраці ОУН(Б) з німецьким вермахтом, спрямованої на формування Дружин українських націоналістів, і вивчити шляхи їхньої комплектації, систему озброєння й обмундирування, проаналізувати всі аспекти бойової діяльності ДУН;

- висвітлити питання причетності бійців ДУН до знищення мирного польського та єврейського населення влітку 1941 р.

Встановлюючи хронологічні рамки дослідження від лютого 1940 р. до кінця листопада 1942 р., тобто від моменту розколу єдиної ОУН на дві частини і виникнення Революційного проводу очолюваного С.Бандерою, до розформування ДУН і припинення військової співпраці між ОУН(Б) та німецьким вермахтом (ці події співпали в часі з початком збройної боротьби УПА проти гітлерівців), ми свідомо не почали своє дослідження вереснем 1939 або червнем 1941 року, адже, в першому випадку, довелося б детально зупинитися на подіях пов'язаних з розколом ОУН, а в другому – невисвітленим залишився б період підготовки ОУН(Б) до військової діяльності, яка розпочалась після нападу Німеччини на СРСР.

Виходячи з того, що досліджувані питання часто стають причиною антагоністичного протистояння в українському суспільстві, ми намагались об'єктивно відобразити всі моменти військової політики ОУН(Б), не вдаючись при цьому до політичних оцінок тих чи інших явищ і процесів. На наше глибоке переконання, пропонована праця лише сприятиме розставленню правильних акцентів у історичному ос-

мисленні тогочасних подій і людей, які перебували в
зеніті українського військово-політичного життя.

Структура монографії зумовлена метою та завданнями дослідження, вона включає вступ, чотири розділи, висновки, а також додатки, у яких публікується низка досі маловідомих документів.

¹ *Муковський І., Лисенко О.* Український геополітичний фактор в часи другої світової війни // *Трибуна*. – 1999. – № 5–6. – С. 24.

² *Коваль М.В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). – К., 1999. – С. 96.

³ *Король В.Ю.* Утрати українців у роки Другої світової війни // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. – Вип. 52. – 2001. – С. 59.; *Муковський І.* Військові втрати українського народу у Великій Вітчизняній війні // *Трибуна*. – 2000. – № 7–8. – С. 33.

⁴ *Король В.* Військові втрати слов'янських народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // *Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження*. Вип. 6. *Слов'янські народи в Другій світовій війні. Збірник наукових праць*. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – С. 95.

⁵ *Гордасевич Г.* Степан Бандера: людина і міф. – Львів, 2001. – С. 7.

⁶ Там само. – С. 7–8.

⁷ *Дашкевич Я.* Відновлення Української держави 1941 р. Проблеми дослідження // *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів*. – Львів–Київ: Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – С. 31.

⁸ *Ресніт О.* Настав час сказати правду про УПА // *Українська повстанська армія – феномен історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 3.

⁹ *Армстронг Д.* Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941–1945 років // *Україна модерна*. Львівський державний університет ім. Івана Франка. Інститут історичних досліджень. – Львів, 1996. – № 1. – С. 103.

РОЗДІЛ І

Історіографія та джерельна база дослідження

1.1. Загальний огляд історіографії теми

У повоєнний час в Україні та за її межами було написано більше чотирьох тисяч праць з історії ОУН та УПА¹, однак тільки деякі з цих досліджень висвітлювали окремі моменти проблематики, яка розглядається в пропонованій роботі. Історично склалося так, що військові аспекти діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр. вивчені недостатньо і здебільшого поверхово. До наукового обігу було залучено незначну кількість джерел, що стосуються військової діяльності ОУН(Б) у зазначений період, що й спричинило неповне, викривлене відображення загальної картини подій і неправильні, односторонні оцінки діяльності ОУН(Б) у військовій сфері.

Історіографія теми загалом не є надто об'ємною, вона поділяється на декілька основних напрямків, які характеризуються, насамперед, політичними поглядами та вподобаннями авторів.

До першої групи слід віднести праці написані вітчизняними науковцями з яскраво виражених антинаціоналістичних позицій. При чому вони могли побачити світ як в часи існування СРСР, так і після його розвалу. Оцінки діяльності ОУН(Б) в перші роки війни (зокрема її військового аспекту) не змінювались і не коригувались протягом усієї радянської доби. Вони стали своєрідним ідеологіч-

ним штампом, однією з багатьох "непомильних" аксіом радянської історичної науки². Особливо велику пропагандистсько-дезінформуючу роль відіграли твори з історії ОУН написані радянськими публіцистами. Гострі памфлети, історичні оповідання й розповіді, створені в бездоганній літературній формі, ставили за мету сформуванню апіорно-негативне уявлення про діяльність ОУН у масового українського читача³. Якщо ж радянські вчені чи публіцисти "ненароком" згадували про військову діяльність ОУН(Б) на початку німецько-радянської війни, то це, майже без винятків, були згадки про "злочини" "Нахтігалю" у Львові в липні 1941 р.⁴

Окрему підгрупу серед праць вітчизняних дослідників, що були написані в період існування СРСР, становили твори, у яких проводилася нещадна критика "ідеологічних основ українського націоналізму з точки зору марксистсько-ленінської філософії"⁵. Здебільшого ці праці присвячені "викриттю наукової неспроможності", "реакційного змісту" та "злочинної суті" всіляких "буржуазно-націоналістичних" ідеологічних концепцій, зокрема й концепцій та доктрин військового будівництва⁶.

Серед антинаціоналістичних пасквілів радянської епохи особливою ненавистю та непримиренністю відзначаються роботи В.Беляєва, С.Даниленка (він же С.Карін), К.Дмитрука (він же К.Гальський), Б.Стекляра. Усі вищезазвані "вчені" були високопоставленими співробітниками радянських спецслужб, їхня професійна діяльність у 1940–1960-х рр. була тісно пов'язана з ліквідацією націоналістичного підпілля, греко-католицької церкви, переслідуванням дисидентів⁷.

Крайне негативні оцінки історії ОУН у всіх її вимірах та аспектах, були запозичені епігонами

радянської історіографічної школи – багатьма сучасними авторами, які й досі продовжують писати свої твори з антинаціоналістичних, просталінських позицій, навіть не намагаючись якимось чином критично проаналізувати чи переосмислити роботи написані до 1991 року⁸. Характерною рисою їхніх праць є відверта пропаганда псевдоісторичних міфів радянської епохи, суб'єктивність, упереджений підхід до розгляду проблеми, брак широкої джерельної бази (дуже часто ці науковці посилалися винятково на своїх попередників або на радянські агітаційні матеріали), препарування документів, намагання за будь-яку ціну дискредитувати український національно-визвольний рух 1940–1950 рр.

До наступної великої групи досліджень належать роботи українських вчених, написані в період незалежності, в яких автори відійшли від традиційних заідеологізованих концепцій і стереотипів радянської епохи. Об'єктивно склалося так, що тема діяльності ОУН та УПА опинилася серед тих проблем історії Другої світової війни, які активно починають розроблятися саме у 1990-х роках⁹.

Вже у перші місяці 1991 р. на Західній Україні з'явилися твори зі згадками про військовий аспект діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр. Першим вітчизняним автором, що виключно позитивно висвітлив історію ОУН і УПА, був львівський науковець Ю.Киричук¹⁰, який найшвидше зорієнтувавшись у бурхливому морі політико-ідеологічних пристрастей, змінив свої яскраво антинаціоналістичні погляди, відображені в його кандидатській дисертації¹¹, на беззастережне возвеличення ОУН. Сам автор через одинадцять років доволі скептично оцінив свою першу працю з історії УПА, наголошуючи на тому, що "вона мала популяризаторський характер, була

виконана на основі діаспорної літератури і тому не могла претендувати на серйозне наукове дослідження" ¹².

На жаль, у 1991–1992 рр. ознайомлення з історією ОУН перебувало винятково в політико-ідеологічній площині, а не в площині наукових дискусій. Своєрідною реакцією історичної громадськості на те, що протягом п'ятдесяти років про оунівців можна було говорити тільки в негативному аспекті, була певна ідеалізація діяльності ОУН, акцентування уваги, як правило, на фактах двофронтової боротьби ОУН(Б) проти гітлерівців і радянської влади ¹³. В Україні почали з'являтися відверто апологетичні пробандерівські книжки, авторство яких належало О.Багану, В.Іванишину П.Дужому ¹⁴, що були компіляцією творів П.Мірчука, М.Лебеда, Я.Стецька, С.Бандери та Д.Донцова. Найбільш влучну характеристику працям українських істориків цього періоду дав уже згадуваний нами Ю.Киричук. Він підкреслював, що "вони начебто виконали свою місію – ознайомили громадськість із українським визвольним рухом. Але водночас, засвідчили про шкідливість кавалерійських атак на історію. Ці роботи були актуальними, коли писалися. Зараз ці "гарячі пиріжки" закам'яніли і є цінними лише для бібліографів" ¹⁵.

Починаючи з 1993 р. українські вчені стали об'єктивніше підходити до вивчення історії ОУН, поступово відходячи від емоційних оцінок та заідеологізованих поглядів. Як слушно зазначили івано-франківські науковці І.Іванцев та О.Марущенко, новий етап дослідницької роботи "характеризується збільшенням археографічної та історіографічної джерельної бази, формуванням демократичної і плюралістичної історіографії", створює реальні можливості для виокремлення об'єктивного погляду на іс-

торію національно-визвольного руху українців у роки останньої світової війни ¹⁶.

Однак проблемою вітчизняної історіографії і надалі залишалося ігнорування дослідниками військової діяльності бандерівців від лютого 1940 до кінця 1942 р., яка традиційно перебувала в затінку більш пізніх подій. Яскравим прикладом такого підходу може слугувати перший том дослідження І.Біласа. У першій главі третього розділу "Боротьба з національно-визвольним рухом в Західній Україні (1941–1945)" чомусь не згадується про те, що оунівці в 1941 р. готували антирадянське повстання, а співробітники НКВС–НКДБ у відповідь на це посилили роботу з нейтралізації збройного підпілля ¹⁷.

Однією з праць, у якій побіжно розглядалися деякі моменти пов'язані зі співробітництвом між ОУН(Б) та вермахтом протягом 1941–1942 рр., була стаття М.Ковалю "ОУН–УПА між "третім рейхом" і сталінським тоталітаризмом" ¹⁸. Однак автор (котрий, до речі, змінив своє колись винятково негативне ставлення до ОУН) обмежився лише загальною оцінкою подій, не вдаючись до виявлення глибинних причин і далекосяжних наслідків оунівсько-німецького порозуміння на військовій ниві у ті роки.

Також є згадки про військову діяльність ОУН(Б) напередодні та в перші роки німецько-радянської війни в праці П.Брицького ¹⁹. Зокрема, в главі "ОУН у роки радянсько-німецької війни" автор пише про зв'язки бандерівського Проводу з абвером та про створення батальйонів "Роланд" і "Нахтігаль".

Багато цікавої інформації, передусім стосовно ідеологічних основ діяльності ОУН та мілітаристського спрямування ідеології інтегрального націоналізму, вміщено в дослідженні харківського нау-

ковця М.Чугуєнка, присвяченому Д.Донцову ²⁰.

Чимало уваги приділено військовій діяльності ОУН і УПА та втратам українського націоналістичного підпілля в роки війни в монографії І.Муковського та О.Лисенка "Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни", а також у їхній статті "Українці в збройних формуваннях українських учасниць Другої світової війни", однак питання, пов'язані, наприклад, з діяльністю ДУН, висвітлені в них побіжно ²¹.

Небагато нового у дослідження військового аспекту діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр. принесла й стаття групи авторів під заголовком "УПА та збройні формування ОУН як чинник Другої світової війни" ²². У цій праці науковці традиційно зосередилися на діяльності УПА, не заглиблюючись у вивчення історії інших збройних формувань створених за участі бандерівської ОУН.

Помітне зацікавлення вчених викликали книги написані охоронцем фондів Центрального державного архіву громадських організацій України А.Кентієм у рамках роботи Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН–УПА. Серію його монографій з історії ОУН ²³, створених на солідній джерельній базі, відкрила книга про Українську військову організацію. Ця робота А.Кентія становить для нас винятковий інтерес, насамперед, через те, що вона містить інформацію пов'язану з процесом плавного "перетікання" військової структури УВО до ОУН, висвітлюючи таким чином деякі причини мілітаризації самої ОУН. У своєму другому дослідженні автор вдало висвітлив передумови виникнення ОУН, форми й методи боротьби Організації, діяльність ОУН перед Другою світовою і в період польсько-німецької війни, причини й наслідки розколу ОУН.

Однак глава "ОУН перед зривом. Позиція обох Проводів" написана надто стисло та схематично, а військовий аспект, який тоді був на чільному місці в діяльності Революційного проводу, відсувається на задній план. У третій книжці з цієї ж серії, яка висвітлює історію ОУН у 1941–1942 рр., тільки в першій главі "Початок німецько-радянської війни і участь в ній ОУН", А.Кентій помістив епізодичні згадки про антирадянські націоналістичні повстання в червні-липні 1941 року на Західній Україні, про спроби І.Климова-Легенди створити загони УНРА і Народної міліції.

Вагомим кроком у дослідженні історії ОУН і УПА стала "Попередня історична довідка. Проблема ОУН–УПА"²⁴, підготована Інститутом історії України НАН України в рамках роботи Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН–УПА. Зокрема деякі аспекти військової діяльності ОУН(Б) протягом 1941-1942 рр. висвітлюються в другому ("Акт 30 червня 1941 року") та третьому ("Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 р.)") розділах написаних, відповідно, С.Кульчицьким²⁵ та А.Кентієм.

Останніми роками вітчизняна історична наука поповнилася працями вчених, які звертаються до аналізу окремих напрямків військової діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр. Йдеться, насамперед, про кандидатські дисертації О.Озимчука, Г.Стародубець, В.Деревінського²⁶, а також про дослідження Т.Гривула²⁷, Д.Веденєєва²⁸, К.Бондаренка²⁹, Ю.Киричука³⁰, Т.Марискевича³¹, І.Гаврилів³², В.Нікольського³³ та інших.

Однією з найбільш цікавих монографій останнього часу, в якій висвітлюється весь комплекс питань пов'язаних з національно-визвольною боротьбою у 1940–1950 рр., безумовно є праця Ю.Киричу-

ка "Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття"³⁴. У ній, на жаль, уже покійний автор, зробив спробу проаналізувати природу оунівсько-німецьких взаємин у перші роки світової війни, коротко охарактеризував найголовніші аспекти військової політики ОУН(Б) у зазначений період.

Деяка інформація про військову діяльність бандерівської ОУН на Івано-Франківщині в 1940–1942 рр. можна відшукати в праці І.Андрухів та А.Француза "Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)"³⁵.

Окремо слід згадати одну з найперших, доволі виважених та об'єктивних праць з історії ОУН, яка побачила світ у Криму. Ідеться про курс лекцій підготовлений доцентом Севастопольського державного університету П.Фіровим. Хоча в праці містяться численні неточності, суперечливі та неперевірені твердження, але все ж у ній, поряд іншим, приділено деяку увагу питанням оунівського військового будівництва 1940–1942 рр.³⁶

Певні аспекти військової діяльності ОУН(Б) досліджуваного нами періоду розглянуто в монографії київського вченого А.Русначенка "Народ збурений"³⁷, однак завдання, які ставив перед собою автор не дозволили йому конкретніше вивчити дану проблематику.

Окремі моменти, пов'язані з військовою діяльністю ОУН(Б) у волинському регіоні впродовж 1941–1943 рр., висвітлює у своїй, безперечно цікавій, праці Г.Стародубець, але вони, у відповідності до концепції дослідження, є лише важливими епізодами на тлі загальної характеристики місця та ролі бандерівської ОУН в українському національно-визвольному русі на Волині³⁸.

На жаль, доводиться черговий раз констатувати, що незважаючи на доволі детальне висвітлення ідеологічних трансформацій і політичної позиції ОУН(Б) в 1940–1942 рр., вітчизняні автори традиційно продовжують приділяти недостатньо уваги військовій діяльності цієї Організації.

У дещо кращому стані перебуває історіографія Дружин українських націоналістів. Піонером у дослідженні історії ДУН серед українських вчених став львів'янин В.Трофимович, який на початку 1994 року в часописі "Республіканець" опублікував доволі об'ємну та ґрунтовну статтю³⁹, що невдовзі побачила світ окремою брошурою⁴⁰. Згодом В.Трофимович в окремих статтях знову звертався до дунівської тематики⁴¹. 1999-го та 2002-го року з'явилися публікації рівненського дослідника С.Музичука, головна увага в яких приділяється формі одягу та озброєнню дружинників⁴². 2000-го року у Львові вийшли дві невеличкі студентські розвідки з історії ДУН. Однак обидві праці, на жаль, переповнені фактологічними помилками і неточностями⁴³.

Слід згадати про надзвичайно об'ємну та доволі цікаву працю львівського науковця А.Боляновського "Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)"⁴⁴ в якій окрему главу присвячено історії ДУН.

Доповнюють написані в Україні у роки незалежності праці з історії ДУН, наша брошура та декілька статей із зазначеної проблеми⁴⁵.

Характеризуючи доробок українських істориків у вивченні боротьби ОУН та УПА після проголошення Україною незалежності, варто погодитися з думкою молодого львівського В.В'ятровича, який наголошує на тому, що з-під пера вітчизняних вчених виходять здебільшого узагальнюючі

праці, але, на жаль, "дуже мало видається монографій, присвячених дослідженню окремих аспектів чи особистостей визвольного руху" ⁴⁶.

Третьою групою досліджень, що містять інформацію про роботу ОУН(Б) спрямовану на організацію власних Збройних сил у 1940–1942 рр., є праці українських еміграційних авторів, які до 1991 р. видавалися виключно закордоном, а з моменту проголошення незалежності почали публікуватися і в Україні.

Попри цілу низку беззаперечних достоїнств, для робіт виконаних у діаспорі характерні дві важливі вади. Перша – це майже обов'язкове відображення у дослідженнях партійних поглядів автора (бандерівець, мельниківець, уенерівець, гетьманець і т. д.), а друга – це, як правило, вузька джерельна база й недостатнє використання вітчизняних архівних документів. Окрім того, деякі еміграційні українські історики були безпосередніми учасниками описуваних ними подій і ця обставина зумовила, з одного боку, переплетіння історичних досліджень з власними спогадами і враженнями авторів, а з іншого – стала причиною вкрай суб'єктивного опису та оцінки дій ОУН(Б), в тому числі й у сфері військового будівництва.

Праці українських емігрантських істориків, які стосуються нашої тематики, можна умовно поділити на декілька підгруп. До першої підгрупи належать, насамперед, твори тих дослідників, що зверталися до історії ідеологічного становлення ОУН відображаючи, поряд з іншим, місце і роль мілітаристських аспектів у ідеології інтегрального націоналізму ⁴⁷. Найбільш вагомою з цих праць є оглядове дослідження З.Книша "При джерелах українського організованого націоналізму", видане у Ка-

наді 1970 року й перевидане через двадцять чотири роки в Києві під назвою "Становлення ОУН" ⁴⁸. У ньому автор звернув увагу на основні аспекти формування ОУН як монолітної Організації, збудованої на військовий лад, показав процес виникнення самої ідеології радикального українського націоналізму. Подібні цікаві історичні розвідки про становлення українського націоналізму та оформлення ОУН написав також С. Ленкавський. Нині його праці доступні українському читачеві завдяки здійсненому в Івано-Франківську перевиданні ⁴⁹.

Іншу підгрупу творів українських закордонних науковців складають дослідження оунівської історії написані людьми, що належали до "бандерівського" табору. Найвідомішим "бандерівським" партійним істориком небезпідставно вважається П. Мірчук, який написав десять монографій та брошур з історії ОУН і УПА. Шість з них безпосередньо стосуються окремих аспектів досліджуваної в нашій монографії проблематики ⁵⁰. Безумовною заслугою цього автора є створена ним у численних творах власна концепція історії ОУН та УПА. Головними ж недоліками праць П. Мірчука є їхня чітка спрямованість на виправдання будь-яких дій лідерів Організації, "очорнення", при найменшій можливості, опонентів з мельниківського руху, відверте замовчування всіх суттєвих моментів, які фіксують тісне співробітництво між ОУН(Б) та вермахтом у 1941 р. Як наслідок цього— неувага історика до військових аспектів діяльності ОУН(Б) на початку німецько-радянської війни, а відтак, "випадання" даного хронологічного періоду із досліджень доктора П. Мірчука. Так, свій перший том "Нарису історії Організації Українських Націоналістів" він завершив 1939 роком. Логічно було сподіватися на те,

що в другому томі праці автор висвітлить історію Організації після вересня 1939 р., однак, на жаль, ця книга так ніколи і не побачила світ. Інше відоме дослідження П.Мірчука "Революційний змаг за УССД" присвячене зовсім іншій тематиці – розколам, які постійно роздирали ОУН і лише у брошурі "Акт відновлення Української державності 30 червня 1941 року" та в монографіях "Українська Повстанська Армія" і "Роман Шухевич (Генерал Тарас Чупринка) командир Армії безсмертних" є доволі епізодичні й часто хибні згадки про дії Революційного проводу скеровані на створення та розбудову власних збройних сил. Отже, праці П.Мірчука, незважаючи на суттєві позитивні моменти, загалом відзначаються певною тенденційністю та неточністю, а також містять цілу низку суттєвих недоробок, що не дозволяє вважати їх комплексними, узагальнюючими та об'єктивними дослідженнями.

Черговим вченим-емігрантом, який у винятково привабливих тонах відобразив історію ОУН(Б) у своїх брошурах, звертаючись, серед інших аспектів, і до військової діяльності бандерівського Проводу, був А.Бедрій⁵¹. У працях цього чільного діяча Революційного проводу, які значною мірою переобтяжені запозиченнями із творів П.Мірчука, окрім односторонності у висвітленні багатьох фактів, часто спостерігаються значні перебільшення та некоректне трактування окремих подій. Зокрема, стверджується, ніби похідна група Я.Стецька, яка прибула до Львова 30 червня 1941 р. із завданням проголосити незалежність України, налічувала "біля 100 людей"⁵², що є безумовним багатократним завищенням реального числа прибулих активістів.

Вершиною возвеличення діяльності своєї власної Організації став твір П.Добрівлянського названий

"Україна в Другій світовій війні у світлі фактів" ⁵³. Потрібно підкреслити, що доволі інтригуюча й амбітна назва абсолютно не відповідає змістові праці, котра повністю присвячується нещадній критиці "мельниківців" та доведенню того, що ОУН(Б) першою стала на шлях протистояння німцям. На жаль, жодних згадок про будь-які інші події Другої світової війни в Україні, окрім діяльності обох частин ОУН, УПА та "Поліської Січі", в дослідженні взагалі немає. Читаючи цю працю, складається враження, що життя в окупованій нацистами Україні розгорталося виключно навколо внутрішньої міжусобної боротьби двох оунівських фракцій, заходами якої обов'язково виступали опоненти Революційного проводу, підбурювані зовнішніми ворожими силами в особі гітлерівських або сталінських спецслужб.

Близькими до офіційної "бандерівської" історіографії є також твори цілої плеяди інших більше або менше відомих в сучасній Україні вчених із діаспори таких як М.Юркевич ⁵⁴, П.Потічний ⁵⁵, Т.Гунчак ⁵⁶, В.Косик ⁵⁷, Р.Ільницький ⁵⁸. Хоча перераховані вище автори у своїх наукових розвідках і приділяли певну увагу військовим аспектам діяльності ОУН(Б) впродовж 1940–1942 рр., загалом вони намагалися обходити "незручні" та "слизькі" питання, а власні висунуті тези часто обґрунтовували вдаючися до підбору "вигідних" документів, або цитуючи лише ту частину першоджерела, яка вписувалася у загальну структуру авторської концепції. (Наприклад, В.Косик наводячи на сторінках 499–500 своєї книги "Україна і Німеччина у Другій світовій війні" витяги з інструкції для оунівських підпільників видану Революційним проводом у травні 1941 р., випустив усі епізоди, в яких йшлося

про планування етнічних чисток, встановлення диктатури і т. ін.).

Окрему підгрупу робіт становлять праці еміграційних науковців присвячені історії Дружин українських націоналістів. На жаль, на Заході українські вчені не поспішали займатися дослідженнями діяльності військових формувань, котрі мали спільні справи із нацистською Німеччиною, через загальне негативне ставлення демократичного суспільства до всього, що хоч якоюсь мірою асоціювалося з гітлеризмом. Тому до вивчення історії ДУН здебільшого зверталися люди, які безпосередньо брали участь у створенні та функціонуванні українських добровольчих частин при вермахті.

Першим написав статтю про Дружини українських націоналістів колишній офіцер "Роланду" Л.Ортинський⁵⁹ (розширений варіант якої вийшов окремою брошурою під назвою "Група Південь"⁶⁰). Через рік після статті Л.Ортинського у Мюнхені було опубліковано книгу колишнього голови оунівської СБ та керівника ОУН(Б) в Західній Україні М.Лебеда⁶¹. У двадцяті роковини розколу ОУН і створення Револьюційного проводу з'явилися дві публікації з історії ДУН. Перша, все того ж М.Лебеда⁶², а друга, відставного нахтігаліського офіцера Ю.Лопатинського⁶³. Щойно через 22 роки легіонер Р.Бойцун у "Вістях комбатантів" опублікував чотирнадцятисторінкову розвідку про ДУН, в якій виклав основну канву історичних подій пов'язаних з діяльністю українських батальйонів⁶⁴. Ще через два роки колишній чотовий "солов'їв" М.Кальба видав у Денвері невелику монографію, головною метою якої було відбиття нападок зі звинуваченнями нахтігалівців у масових стратах мирного населення Львова влітку 1941 р.⁶⁵ У 1991 р., в зв'язку з 50-річ-

чям ДУН, бандерівський офіціоз "Визвольний шлях" помістив узагальнюючу статтю М.Кальби з історії обох українських добровольчих частин⁶⁶. Наступного року той самий невтомний М.Кальба опублікував доволі цікаву, але переповнену суб'єктивними твердженнями монографію "Дружини Українських Націоналістів"⁶⁷, доповнений варіант якої був виданий у 1999 році у Львові за сприяння Наукового товариства імені Т.Шевченка⁶⁸. Окрему статтю М.Кальба також присвятив перебуванню в лавах дружинників Р.Шухевича⁶⁹.

Осібню слід охарактеризувати книжку еміграційного історика, публіциста та юриста В.Поліщука "Гірка правда", яка, безсумнівно, випадає з контексту української зарубіжної історіографії. Не зупиняючись на загальному огляді монографії, звернемо увагу лише на розділ "Дружини українських націоналістів (ДУН): батальйони "Нахтігаль" і "Роланд"⁷⁰. Потрібно зазначити, що автор, не зважаючи на конкретну мету - довести причетність всього особового складу "Нахтігалью" до вбивств польської та єврейської інтелігенції Львова, все ж таки сам змушений був визнати слушність польського історика Р.Тожецького, котрий підкреслював, що розправи над євреями були організовані "гітлерівським СД" із залученням деяких "крайніх українських націоналістів" та "іншого шумовиння". А по селах і містечках усїєї Галичини в липні 1941 р. погроми здійснювали "здебільшого селяни із найближчих околиць"⁷¹.

Поряд з монографією В.Поліщука можна поставити дві книжечки видані в діаспорі, очевидно, за сприяння радянських "компетентних" органів. Автор першої (схований під псевдонімом І.Львівський) виплеснув на сторінках своєї брошури увесь

стандартний набір звинувачень проти ОУН загалом і проти батальйонів "Нахтігаль" і "Роланд" зокрема. Вони побудовані, головним чином, на окремих, висмикнутих із контексту, фразах з оунівських листівок початку війни, а також на безпідставних твердженнях про те, що до ДУН набирали "кримінальних злочинців", які вбили у Львові "щонайменше 500 чоловік"⁷². Друга праця, подібна, як дві краплі води на свої радянські аналоги, була видана М.Ганусяком у Відні, в ній автор виділив свої закиди на адресу ДУН в окремій главі "Нахтігаль" - Ярослав Стецько"⁷³.

До четвертої групи досліджень, в яких трапляється та чи інша інформація стосовно військової діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр. належать праці закордонних вчених, які не є представниками української діаспори. Слід наголосити, що наші зарубіжні колеги доволі багато уваги приділяли саме історії українських Легіонів. Зокрема, з цією проблематикою можна ознайомитися у роботах цілого ряду польських дослідників, які, щоправда, зосереджувались головним чином на "злочинах" "Нахтігалю" проти польської інтелігенції⁷⁴, хоча були і такі автори, які намагалися більш-менш об'єктивно висвітлювати події пов'язані з життям українських збройних формувань при німецькому вермахті у 1941–1942 рр.⁷⁵

До теми "злодіянь" "Нахтігалю" та "Роланду", але вже стосовно єврейського населення, неодноразово зверталися американські вчені єврейського походження. Які часто не на науковому, а скоріше на емоційному рівні пробували довести, що бійці українських батальйонів були мало не головними ініціаторами голокосту⁷⁶.

Епізодичні згадки про українські добровольчі курені містяться також деяких у монографіях німець-

ких військових істориків присвячених абверу ⁷⁷. Але не всі вони написані на достатньо високому науковому рівні. Наприклад, у виданій 1967-го року праці В.Брокдорфа "Спеціальні підрозділи Другої світової війни" ⁷⁸, поряд із цікавими фактами трапляється надзвичайно багато неточностей, а то й відвертих фальсифікацій. Більш об'єктивною, на наш погляд, є відома книга іншого німецького вченого Г.Тессіна "З'єднання і загопи німецького вермахту та військ СС у Другій світовій війні 1939–1945" ⁷⁹ в якій автор доволі детально висвітлює історію формування та вишколу куреня "Нахтігаль".

На жаль, лише один абзац відвів історії українських добровольчих Легіонів при вермахті бельгійський історик Л. де Йонг у своєму хрестоматійному дослідженні "Німецька п'ята колона в Другій світовій війні" ⁸⁰. Коротеньку інформацію про ДУН можна відшукати й у монографії американського дослідника Д.Літтлджона "Іноземні Легіони Третього Рейху", але вона стосується виключно форми одягу дружинників ⁸¹.

Однак, найвідомішою працею про український націоналізм, яка вийшла з під пера іноземного автора і котру ми ніяк не можемо оминати – є монографія Д.Армстронга "Український націоналізм" ⁸². Твір, який пережив три видання (останнє у 1990 р.) і досі вважається найповнішим та найоб'єктивнішим англomовним дослідженням у цій галузі. Жодним чином не применшуючи великого наукового значення монографії доктора Д.Армстронга, ми змушені знов-таки підкреслити, що його твір має таку саму ваду, що і більшість досліджень з історії ОУН – у ньому доволі поверхово висвітлено військовий аспект діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр., котрий, як свідчать оунівські програмні документи,

був одним з головних у роботі Організації в окреслений період. Лише уривчасті згадки про діяльність батальйонів "Нахтігаль" і "Роланд", не створюють цілісної картини подій, а відтак не дозволяють наблизитися до історичної правди.

З середини 1990-х років почала формуватися російська та білоруська історіографія українського національно-визвольного руху часів Другої світової війни. В окремих книгах їхні автори вкрай негативно оцінюють діяльність обох фракцій ОУН, УПА та всіх інших українських збройних антибільшовицьких формувань⁸³, називаючи їх не інакше, як "головорізами"⁸⁴. В інших – схиляються до більш виважених та об'єктивних оцінок⁸⁵.

Таким чином, викладений вище стислий історіографічний огляд дозволяє стверджувати: незважаючи на те, що історія ОУН, а особливо УПА "стала в сучасній українській історіографії вкрай актуальною проблемою"⁸⁶, військовий аспект діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр. вивчений недостатньо. На сьогодні ні в українській, ні в зарубіжній історичній науці немає комплексного наукового дослідження, яке було б цілком присвячене цій тематиці. Хоча очевидна необхідність вивчення даної проблеми існує доволі давно. На жаль, її побічний, недостатньо деталізований розгляд, який наявний у сьогоденній історіографії, не дає відповідь на низку суттєвих та основоположних проблем пов'язаних з українським національно-визвольним рухом часів Другої світової війни.

¹ Здіорук С.І., Гриневич Л.В., Здіорук О.І. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.) – К., 1999.; Лисенко О.Є., Маруценко О.В. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний показник публікацій 1998–2002 років. – К., 2002.

² Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради. – К.: Наукова думка, 1970.; Заречный В. Альянс: ОУН-СС // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4. – С. 63-70.; Масловський В. Жовто-блакитна мафія. (Про зlodіяння українських буржуазних націоналістів). – Львів: Каменяр, 1975.; Коваль М.В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні). – К.: Політвидав України, 1965.; Коваль М.В. Все - для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941–1945. – К.: Наукова думка, 1970.; Кравченко В.О. Прокляті народом: українські буржуазні націоналісти - прислужники світової реакції. – Харків: Прапор, 1979.; Замлинський В. Шлях чорної зради. – Львів, 1968. Мануїльський Д.З. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини: Доп. на нараді учителів західних областей України 6 січня 1945. – К.: Укрдержвидав, 1945.; Ржесач Т., Цуркан В. Прокляті народом. - Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954.; Стецишин Б. Тільки факти. Ті, що канули в пітьму. - Львів, 1964.; Тимошенко О. Під чужими порогами. - К.: Товариство Україна, 1973.; Троцинський В.П. Найманці фашизму. (Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період). - К.: Політвидав України, 1981.; Чумак В. Метаиморфози ОУН-УПА // Под знаменем ленинізму. – 1990. – № 22.— С. 71–79.; № 23. – С. 68–78.; та ін.

³ Беляєв В.П. Я звинувачую! Нариси й памфлети. - К.: Політвидав України, 1980.; Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. Памфлети. - К.: Радянський письменник, 1956.; Дмитрук К.Є. Безбатченки: документально-публіцистичний нарис. – К.: Дніпро, 1980.; Дмитрук К.Є. Жовто-блакитні банкроти: док. нариси, памфлети, публіцистичні статті. – К.: Дніпро, 1982.; Іванченко І.Г. Ідеологічна диверсія в націоналістичній упаковці. – К., 1984.; Маланчук Ф.І. Їх ремесло - зрада: публіцистичні нариси, памфлети й фейлетони. – Львів: Каменяр, 1974.; Мельничук Ю.С. Коли кров холоне в жилах. Нариси, памфлети. – К.: Радянський письменник, 1963.; Мельничук Ю.С. Продай-душі. – Львів: Каменяр, 1967.; Римаренко Ю.І. З ким і проти кого: документально-публіцистичні нариси й статті.— К.: Дніпро, 1983.; та ін.

⁴ Беляєв В. Вбивці львівських учених на утриманні Вашингтона. (Українські буржуазні націоналісти) // Сучасне і майбутнє. – 1952. – № 7. – С. 18–23.

⁵ Поліщук О.О. Український буржуазний націоналізм і його теорія "держави". – К.: Вища школа, 1986. – С. 7.

⁶ *Євдокименко В.Ю.* Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. - К.: Наукова думка, 1968.; *Поганський А.М.* Борьба против идеологии украинского буржуазного национализма за утверждение ленинского мировоззрения на Западной Украине (20–30 гг. XX в.): Автореферат дис. канд. филос. наук. / КГУ им. Т.Г. Шевченко. – К., 1965.; *Поліщук О.* Буржуазно-націоналістичні фальсифікації марксистсько-ленінського вчення про класи і класові відносини // Філософська думка. – 1976. – № 3. – С. 79–86.; *Поліщук О.О.* Реакційна сутність концепцій держави в ідеології українського буржуазного націоналізму. – К.: Вища школа, 1981.; *Римаренко Ю.І.* Буржуазний націоналізм та його "теорія" нації. – К.: Політвидав України, 1974.; *Римаренко Ю.І.* Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціональної єдності трудящих. – К.: Політвидав України, 1970.; та ін.

⁷ *Киричук Ю.* Історіографія Української повстанської армії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 93–94.

⁸ Без срока давности // Коллективная монография. Под общей редакцией Войцеховского А.А. и Ткаченко Г.С. – Харьков, 2001.; *Березняк Є.С.* Немає каяття – не буде прощення // Справжні і міфічні визволителі України: Матеріали науково-практичної конференції, Київ, 9 квітня 1993. / Редкол. С. Хміль (гол. ред.) та ін. – К.: Інститут історії АН України, 1993. – С. 56-59.; *Войцеховський А.А.* ОУН и УПА через призму фактов // Там же. – С. 47–56.; *Журавлєв Н.* Не смьть кровавый след // Крымская правда. – 1992.– 4 сентября.; *Загривый Е.Н.* Свастикой клеймённые: (Об ОУН–УПА) // Справжні і міфічні визволителі України: Матеріали науково-практичної конференції, Київ, 9 квітня 1993. / Редкол. С. Хміль (гол. ред.) та ін. м К.: Інститут історії АН України, 1993. – С. 67–72.; *Карпов И.К.* ОУН и УПА – национал-фашизм // Там само. – С. 84–100.; *Масловський В.І.* З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999.; *Міньковецький Д.* Криваві сліди ОУН-УПА на Самбірщині // Там само. – С. 72–84.; *Ткачук А.В.* Перед судом истории. м К., 2000.; *Ткачук А.В.* Украинские буржуазные националисты - пособники гитлеровской агрессии // Там само. – С. 39–47.; *Войцеховський А.А.* Украинское звено общеевропейского коллаборационизма в годы Второй мировой войны // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 27–28 жовтня 1994. / Відп. ред. М. Коваль. – К.: Інститут істо-

рії НАН України, 1995. – С. 180–187.; *Шелюг М.* Правди не сховаєш. – Житомир, 1996.; та ін.

⁹ *Лисенко О.* Актуальні проблеми історії України періоду Другої світової війни // Українська повстанська армія – феномен історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 5.

¹⁰ *Киричук Ю.* Історія УПА. – Тернопіль, 1991.

¹¹ *Киричук Ю.А.* Реакционная деятельность украинских буржуазных националистов на Западной Украине накануне Второй мировой войны (1939-1945 гг.): Автореферат дис. канд. ист. наук. / ЛГУ им. И.Я. Франко. – Львов, 1983. – 23 с.

¹² *Киричук Ю.* Історіографія Української повстанської армії. – С. 97.

¹³ *Коваль М.* ОУН-УПА і "третій рейх" // Політика і час. – 1991. – № 5. – С. 70–75.; *Іванців І.* Українська повстанська армія в національно-визвольних змаганнях українського народу в 40-50-х роках. – Івано-Франківськ, 1992. – 18 с.; *Покальчук Ю.* Бандера, Лебедь та інші: погляд на історію ОУН-УПА // Київ. – № 1 – 1991.; та ін.

¹⁴ *Баган О.* Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич, 1994.; *Іванишин В.* Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич: Відродження, 1992.; *Дужий П.* Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН. У 2-х частинах. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997.; *Дужий П.* Роман Шухевич – політик, воїн. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1998.; та ін.

¹⁵ *Киричук Ю.* Історіографія Української повстанської армії. – С. 97.

¹⁶ *Іванцев І., Маруценко О.* Українська повстанська армія в сучасній вітчизняній історіографії // Українська повстанська армія – феномен історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 21.

¹⁷ *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга перша. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – С. 157–176.

¹⁸ *Коваль М.В.* ОУН-УПА між "третім рейхом" і сталінським тоталітаризмом // УІЖ. – 1994. – № 2-3. – С. 94–102.

¹⁹ *Брицький П.П.* Україна у Другій світовій війні (1939–1945). – Чернівці, 1995.

²⁰ *Чугуєнко М.В.* Критичний аналіз концепції тоталітарної спрямованості суспільно-політичних поглядів Д.Донцова //

Вісник Харківського університету. – 1996. – № 387. Серія: Історія України. – Вип. 1. м С. 94–102.

²¹ *Муковський І.Т., Лисенко О.Є.* Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни. – К.: Видавниче агентство "Книга пам'яті України", 1996.; *Муковський І.Т., Лисенко О.Є.* Українці в збройних формуваннях країн-учасниць II світової війни // Розбудова держави. – 1995. – № 5-6. – С. 14–17.

²² *Ресніт О., Муковський І., Лисенко О.* УПА та збройні формування ОУН як чинник Другої світової війни // Віче. – 1997. – № 10. – С. 114–129.

²³ *Кентій А.В.* Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998.; *Кентій А.В.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) – К., 1998.; *Кентій А.В.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1941–1942 рр.). – К., 1999.

²⁴ Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка. – К., 2000.

²⁵ Цей розділ був також опублікований окремою статтею: *Кульчицький С.* Львів, 30 червня 1941 року // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 32–44.

²⁶ *Озимчук О.Б.* Антифашистська боротьба ОУН-УПА в роки Другої світової війни (період 1941–1944 рр.) на матеріалах Волині: Автореферат дис. канд. іст. наук. / Рівненський пед. інститут - Рівне, 1995.; *Стародубець Г.М.* Місце і роль ОУН(Б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (кінець 1940 - серпень 1943 рр.): Автореферат дис. канд. іст. наук. / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2001.; *Дервінський В.Ф.* Діяльність Організації українських націоналістів та української повстанської армії в 1940–1953 рр.: етнонаціональний аспект: Автореферат дис. канд. іст. наук. / Національна академія оборони України. – К., 2003.

²⁷ *Гривул Т.* Підготовка Організацією українських націоналістів військового повстання проти радянської влади у Західних областях УРСР (1939-1941 рр.) // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі XXI століття". Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відповід. редактори *Л.Винар, Ю.Макар.* - Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – С. 275–281.; *Гривул Т.* Державна програма ОУН напередодні радянсько-німецької війни (1940–1941 рр.) // Дрогобицький краєз-

навчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 281–291.

²⁸ *Веденесв Д.* Загадка Ріка Ярого // Пам'ять століть. – 2000. м № 6. – С. 149–150.; *Веденесв Д.* Підпільна діяльність ОУН в Західній Україні у 1939–1941 рр.: (До маловідомих сторінок історії національно-визвольного руху) // Історія України. – 2001. – № 12. – С. 4-5.

²⁹ *Бондаренко К.* Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни // Україна-Польща: Важкі питання. Т.3. Матеріали Міжнародного науково-практичного семінару "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни". Луцьк, 20–22 травня 1998 року / відповідальний редактор М.Кучерпа. – Варшава, 1998. – С. 15–31.

³⁰ *Киричук Ю.* Політична позиція українських державницьких сил в перші місяці німецько-радянської війни // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 451: Держава та армія. – Львів, 2002. – С. 57–63.; *Киричук Ю., Мороховський В.* Українські національно-політичні рухи і партії на початку німецько-радянської війни // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємодії. Збірник наукових праць. – Київ, 2002. – С. 132–135.

³¹ *Киричук Ю., Марискевич Т.* Український колабораціонізм у 1941–1945 рр. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. Вип. 4. – Львів, 2001. – С. 259–274.

³² *Гаврилів І.* Військові формування ОУН у 1939–1941 рр. // Військово-науковий вісник. Вип. 3. / Військовий інститут при національному університеті "Львівська політехніка". – Львів, 2001. – С. 31–39.

³³ *Нікольський В.М.* Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – К., 2001.

³⁴ *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. – Львів, 2000.

³⁵ *Андрухів І., Француз А.* Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001.

³⁶ *Фиров В.П.* История борьбы ОУН–УПА. События, факты, документы, комментарии (Специальный курс лекций). – Севастополь, 2001.

³⁷ *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. – К., 2002.

³⁸ *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941-1943 рр.) – Тернопіль, 2002.

³⁹ *Трофимович В.* Військова діяльність ОУН у 1939–42 роках // *Республіканець*. – 1994. – № 1 (9). – С. 65–69.; № 2 (10). – С. 71–77; № 3 (11). – С. 70–75.

⁴⁰ *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). – Львів, 1994.

⁴¹ *Трофимович В.* Національні збройні формування на території України в період Другої світової війни // 1939 рік в історичній долі України та українців: Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2001. – С. 187–192.; *Трофимович В.* Військова політика Організації українських націоналістів у 1939–1941 рр. // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА*. – Дрогобич, 2002. – С. 7-19.

⁴² *Музычук С.* Батальони "Nachtigall" и "Rolland" (Дружини українських націоналістів) // *Форменная одежда. Однострій*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 25–30; *Музычук С., Марчук І.* Батальон "Роланд". 1941. – *Форменная одежда. Однострій*. – Ровно, 2002. – № 7. м С. 33–42.

⁴³ *Барановська Н.М.* Формування та роль Дружин Українських Націоналістів у контексті визвольної боротьби українського народу в роки Другої світової війни. – *Вісник Державного університету "Львівська політехніка". Серія "Держава і армія"*. – 2000. – № 408. – С. 99–103.; *Сало М.І.* До історії створення військових Дружин Українських Націоналістів. – *Вісник Державного університету "Львівська політехніка". Серія "Держава і армія"*. – 2000. – №. 408. – С. 104–109.

⁴⁴ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – Львів, 2003.

⁴⁵ *Патриляк І.* Діяльність Легіону Українських Націоналістів у Білорусії (березень 1942 – січень 1943 рр.) у світлі фактів і документів // *Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Вип. 6. Слов'янські народи в Другій світовій війні. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова*. – К., 2000. – С. 154–157.; *Патриляк І.* Історія спеціального батальйону "Нахтігаль" у світлі біографії невідомого бійця // *Молода нація*. – № 1. – 2000. – С. 265–270. *Патриляк І.К.* Легіони Українських Націоналістів (1941–1942): історія виникнення та діяльності. – К.:

Знання, 1999.; Деякі аспекти історії формування та діяльності батальйонів "Роланд" та "Нахтігаль" // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія історія. Випуск 34. – Київ, 2000. – С. 10–14.; *Патриляк І.* До проблеми участі батальйону "Нахтігаль" у знищенні львівської інтелігенції та єврейського населення // Література та культура Полісся. – Випуск № 21. – Ніжин, 2002. – С. 198–204.

⁴⁶ *В'ятрович В.* Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто - Львів: Видавництво Літопису УПА. – 2001. – С. 15.

⁴⁷ *Мартинець В.* Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму: аналітично-порівняльна студія. – Вінніпег: Новий шлях, 1954.; *Мірчук П.* За чистоту позицій українського визвольного руху. – Мюнхен - Лондон, 1955.; *Петровський Ю.* Вічні дороговкази. – Б. м.: ОУН на чужині, 1948.; Нарис історії українського націоналізму. – Лондон: Тереновий Кадрово-Вишкільний Осередок ОУН у В.Б., 1946.; *Кричевський Р.* ОУН в Україні – ОУН З і ЗЧ ОУН: Причинок до історії українського націоналістичного руху. – Нью-Йорк – Торонто, 1962. – Репринт. вид. – Львів, 1991.; *Ребет Л.* Світла і тіні ОУН. – Мюнхен: Українське видавництво, 1964.

⁴⁸ *Книш З.* При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто: Срібна сурма, 1970.; *Книш З.* Становлення ОУН. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1994.

⁴⁹ *Ленкавський С.* Український націоналізм. Твори. Т. I. / За ред. О.Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002.

⁵⁰ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен: Українське видавництво, 1968. – т. I. 1920-1939.; *Мірчук П.* Революційний змаг за УССД. (Хто такі "бандерівці", "мельниківці", "двійкарі"). – Б.м., Б.р. – Т. I.; *Мірчук П.* Акт відновлення Української державності 30 червня 1941 року. Його генеза та політичне й історичне значення. – Нью-Йорк: Видання головної управи Організації оборони чотирьох свобод України, 1952.; *Мірчук П.* Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) командир Армії безсмертних. – Нью-Йорк: Товариство колишніх вояків УПА, 1970.; *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія, 1942-1952. – Мюнхен: Цицерон, 1953. - Репринт. вид. – Львів: Львівська обласна рада ТУМ ім. Т. Шевченка, 1991.; *Мірчук П.* Степан Бандера символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк – Торонто, 1961.

⁵¹ *Бедрій А.* Борець і мученик за Україну д-р Володимир Горобовий. – Дрогобич: Відродження, 1995.; *Бедрій А.* Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. – Нью-

Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто, 1981.; Бедрій А. ОУН і УПА. – Нью-Йорк: Видання головної управи Організації оборони чотирьох свобод України, 1983.

⁵² Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. м С. 12.

⁵³ Добрівлянський П. Україна в Другій світовій війні у світлі фактів. - Філадельфія, 1963.

⁵⁴ Yurkevich M. Galician Ukrainians in German Military Formations and in German administration // Ukraine in during Word War II. History and its aftermath a symposium. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – Edmonton, 1986.

⁵⁵ Potichnyj P.J. Ukrainians in Word War II Military Formations // Ukraine in during Word War II. History and its aftermath a symposium. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – Edmonton, 1986.; Потічний П. Українські військові формації // Україна в Другій світовій війні (збірник доповідей). – Б.м., 1957.

⁵⁶ Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нарис політичної історії. – К.: Либідь, 1993.; Hunczak T. OUN–German Relations 1941–1945 // German-Ukrainian Relations in historical perspective. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – Edmonton, 1994.

⁵⁷ Косик В. Україна під час Другої світової війни (1939–1945). – Київ – Париж – Нью-Йорк - Торонто, 1992.; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. (Переклад з французької). – Париж, 1986. м Репринт. вид. – Львів: НТШ, 1993.

⁵⁸ Pnytzkyj R. Deutschland und die Ukraine 1934–1945. – Vol. 2. – Мьнхен, 1956.

⁵⁹ Ортинський Л. Дружини українських націоналістів (ДУН) // Вісті Братства колишніх вояків 1-ї Української дивізії УНА. – 1952. – № 6–7.

⁶⁰ Ортинський Л. Група Південь, т. зв. "Роланд". – Джерзі Сіті, 1960.

⁶¹ Лебедь М. Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. – Мюнхен: Наша книгозбірня, 1953.

⁶² Лебедь М. До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // Свобода. – Джерзі Сіті. – ч. 3. – 10. 6. 1960.

⁶³ Лопатинський Ю. Група північ, т. зв. "Нахтігаль" // Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941. – Нью-Йорк, 1960. – С. 6-10.

⁶⁴ Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5–6. Торонто–Нью-Йорк,

1982 – С. 47-51.

⁶⁵ Кальба М. "Нахтігаль" (Курінь ДУН) у світлі фактів і документів. – Денвер, 1984.

⁶⁶ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // *Визвольний шлях*. – Лондон, - 1991. № 7–9.

⁶⁷ Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. – Детройт, 1992.

⁶⁸ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941м1943. – Львів, 1999.

⁶⁹ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // *Українська ідея і чин*. – 1998. – № 3. – С. 59-76.

⁷⁰ Поліщук В.В. Гірка правда. Злочинність ОУН–УПА. (Сповідь українця). – Донецьк: Донеччина, 1996. – С. 182–192.

⁷¹ Там само. – С. 187.

⁷² Львівський І. Як Гітлер планував знищити український народ і хто допомагав йому в цьому. – Нью-Йорк, 1979.

⁷³ Hanusiak M. Ukrainischer Nationalismus. Theorie und praxis. – Wien, 1979.

⁷⁴ Cyprian T., Sawicki J. Nie oszczkdzaj Polski. – Warszawa, 1962.; Bonusiak W. Kto zabii profesoryw Lwowskich? – Rzeszyw, 1989.; Korman A. Nieukarane Zbrodnie SS-Galicien z lat 1943-1945. – Londyn, 1990.; Korman A. Z krwawych dni Lwowa 1941 roku. Krwawy bikkitno-foity tydziec ukraicskiej irredenty. – Londyn, 1990.; Prus E. Heroji spod znaku tryzuba. Konowalec–Bandera–Szuchewycz. – Warszawa, 1986.; Prus E. Powstanie i dzialanie zbrojne 14 Galicyjskiej Dywiziji SS. – Warszawa, 1989.; Prus E. Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN. – Wrociaw: Nortom, 1998.; Filar Wi. Zbrodnicza dziaialnoñz OUN–UPA przeciwko ludnoñci polskiej na Woyniu w latach 1942–1944// *Na Rubieiy*. – № 4 (14), Wrociaw, 1995.; Prus E. SS–Galizien. Patrioci czy zbrodniarze? – Wrociaw: Nortom, 2001.; Prus E. Holocaust po banderowsku. – Wrociaw: Nortom, 2001.

⁷⁵ Albert Z. Zamordowanie 25 profesoryw wyiszch uczelni we Lwowie przez hitlerowcyw w lipcu 1941 r. // *Przegl№d Lekarski*. – 20. – 1964. – S. 58-77.; Albert Z. Lwowski wydziai lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej, 1941–1944. – Wrociaw, 1975.; Torzecki R. Kwestia ukrainska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. - Warszawa: PWN, 1972.; Torzecki R. Polacy i Ukraiccy. Sprawa ukrainska w czasie II wojny ъwiatowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: PWN, 1993.

⁷⁶ *Gross T.* S.Nesiedzi. Historia zagiady iydowskiego miasteczka. – Sejny, 2000.; *Lesser G.* Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r. // *Tematy polsko-ukraïskie.* – Olsztyn, 2001. – S. 103–126.; *Weiss A.* Holocaust and the Ukrainian Victims // *Mosaic of Victims: Non-Jews Persecuted and Murdered by the Nazis.* – New York, 1990. – P. 109–115.; *Weiss A.* Jewish-Ukrainian Relations in Western Ukraine During the Holocaust // *Ukrainian-Jewish Relations in historical perspective.* – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – Edmonton, 1988.; *Sabrin B.F.* Alliance for Murder. The Nazi–Ukrainian Nationalist Partnership in Genocide. – New York, 1991. *Spector S.* The Holocaust Volhynian Jews 1941–1944. – Jerusalem, 1990.; *Ibikowski A.* Lokalne pogromy iydow w czerwcu i lipcu 1941 r. na wschodnich rubieiach II Rzeczypospolitej // *Biuletyn iydowskiego Instytutu Historycznego.* – № 162-163. – 1992. – S. 3–18.

⁷⁷ *Bertold W.* Division Brandenburg. – Bad Wдrlishofen, 1969.; *Buchheit G.* Die Anfдngedes Regiments Brandenburg. – Мьнchen, 1968.; *Kurowski F.* Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945. "Branderburczycy" i Abwehra. Przeioiyi T.Nowakowski. – Warszawa, 2003.; *Skorzeny O.* Deutsche Komandos im Zwieten Weltkrieg. – Kдnigswinter, 1973.

⁷⁸ *Brockdorf W.* Geheimkomandos des Zweiten Weltkrieg. – Мьнchen, 1967.

⁷⁹ *Tessin G.* Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen SS in Zweiten Weltkrieg. 1939–1945. – Osnebruk, 1975.

⁸⁰ *Йонг де Л.* Немецкая пятая колонна во Второй мировой войне. – М., 1958.

⁸¹ *Littlejohn D.* Foreign Legions of the Third Reich. – Vol. 4.: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia. – 2-nd printing. – San Jose, 1994.

⁸² *Armstrong J.* Ukrainian Nationalism. – Englewood – Colorado, 1990.

⁸³ *Помогаев В.В.* Украинский национализм: теория и практика. – Тамбов, 1995.; *Ильин В.* Политология: учебник для студентов вузов. – М., 1999.; *Санников Г.* Большая охота: разгром вооруженного подполья в Западной Украине. – М.: Олма–Пресс, 2002.; *Судоплатов П.А.* Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год. – М.: Олма–Пресс, 2001.; *Судоплатов П.А.* Спецоперации. Лубянка и Кремль. 1930-1950 годы. – М.: Олма–Пресс, 1997.

⁸⁴ Попов А.Ю. НКВД и партизанское движение. – М.: Олма-Пресс, 2003. – С. 69.

⁸⁵ Семиряга М.И. Коллаборационизм: природа, типология и проявления в годы второй мировой войны. – М., 2000.; Соколов Б. Оккупация. – М., 2002.; Литвин А. Армия Краева на Беларуси: да праблемы вывучэння // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 4. – С. 65–69.; Ткаченко С. Повстанческая армия: (Тактика борьбы) / Под. общ. ред. А.Е. Тараса. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000.; Ерич С. Беларуская партызанка. – б/м, 1999; та ін.

⁸⁶ Івацєв І., Маруцєнко О. Українська повстанська армія в сучасній вітчизняній історіографії. – С. 23.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерела використані при написанні монографії слід поділити на декілька груп – документи із архівних зібрань та масив опублікованих матеріалів до яких входять, як документи державних органів влади, громадських і політичних організацій, військових підрозділів так і щоденники та мемуари безпосередніх учасників подій, тобто згідно загальноприйнятої джерелознавчої класифікації – джерела документального характеру та наративні джерела.

Довгорічна історія боротьби ОУН(Б) за незалежність України і втілення власних політичних ідеалів залишила багатий документальний слід. Нині у складі Національного архівного фонду України можна відшукати значну кількість матеріалів, що з різних сторін висвітлюють історичний феномен українського націоналізму, особливо в роки Другої світової війни. Зокрема, це документи власне ОУН(Б) та її військових формувань, які відображають процес зародження планів створення національних збройних сил, організаційно-розпорядчі матеріали, інструкції, звіти і т. п. З іншого боку, це

матеріали радянських партійно-державних і військових органів, у яких відбилася боротьба проти ОУН(Б) у всіх її аспектах. Також збереглися документи, які віддзеркалюють політику окупаційної німецької влади стосовно ОУН(Б) і її збройних формувань у 1941–1942 рр.

Найчисельніша колекція архівних документів з історії ОУН(Б) зберігається у центральних архівах України. Це, насамперед, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) та Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ).

Найбільша кількість матеріалів, які стосуються проблематики дослідження знаходяться у ЦДАВО України. Документи з історії ОУН і УПА у цьому архіві сконцентровані в наступних фондах: 3833 "Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях"; 3834 "Львівський обласний провід ОУН на західноукраїнських землях"; 3836 "З'єднання західних груп Української повстанської армії – УПА–Захід"; 3837 "З'єднання південних груп Української повстанської армії – УПА–Південь"; 3838 "З'єднання північних груп Української повстанської армії - УПА-Північ"; 3967 "Фонд коменданта воєнного району "Іскра" УПА"; 4620 "Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни"; КМФ–8 "Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп і їх тилкових охоронних підрозділів, які діяли на окупованих східних територіях"; 4628 "Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами"; Р–4465 "Колекція окремих документальних мате-

ріалів українських націоналістичних емігрантських установ і організацій (1901–1948)".

Частина вказаних вище фондів містить матеріали пов'язані тільки з діяльністю УПА, тобто датовані 1943 та пізнішими роками, а тому вони виходять поза хронологічні межі нашого дослідження. Лише у фондах 3833, 3836, 4620, КМФ–8, 4628 та 3838 є документи з історії ОУН в 1940–1942 рр. Матеріали, що знаходяться на зберіганні в цих фондах, повністю складаються з оригінальних документів ОУН (при чому різного рівня: від документів вищих провідників С.Бандери, Я.Стецька, Р.Ярого та членів Українського державного правління до звітів окремих районних провідників ОУН(Б) і навіть окремих оунівських підпільників), німецьких та радянських матеріалів. Усі використані документи фондів можна поділити на шість підгруп. Перша – це директивно-аналітичні документи: вказівки, директиви, інструктивні матеріали, накази Революційного проводу, Головного військового штабу або Крайової езекутиви ОУН(Б) на західноукраїнських землях, інформація про бойові дії проти відділів Червоної армії та НКВС у червні–липні 1941 р. Друга підгрупа документів висвітлює агітаційну роботу ОУН(Б) спрямовану на формування власного українського війська. Зокрема, це відозви, звернення і листівки підготовані Крайовою езекутивою і призначені для заохочення масового вступу до оунівських збройних формувань. Третя підгрупа, значна за обсягом матеріалів, складається з біографічних даних і автобіографій окремих членів Організації, написаних часто для оунівської СБ (останні, на наш погляд, є доволі надійним джерелом інформації з багатьох маловідомих проблем). До четвертої підгрупи документів належать матеріали німецької військово-

вої розвідки, які стосуються передвоєнної співпраці з ОУН; до п'ятої – німецькі трофейні оперативні зведення про ситуацію в окупованих землях України, а до шостої – радянські розвідувальні документи про діяльність ОУН.

Використання матеріалів із зазначених фондів дало змогу реконструювати передвоєнні плани Революційного проводу спрямовані на організацію антирадянського збройного повстання на території Західної України з моменту нападу Німеччини на СРСР. Плани, які стосувалися незалежного військового будівництва, встановити масштаби та розмах націоналістичного збройного виступу в червні-липні 1941 р. Завдяки використанню низки звітів районних провідників ОУН(Б), вдалося з'ясувати цікаві факти з історії Української народної міліції та Національної революційної армії. Деяке світло на проблему участі бійців "Нахтігалю" в масових убивствах єврейського та польського населення України в липні 1941 р., пролила автобіографія бійця ДУН В.Харкова, написана спеціально для оунівської СБ.

Окрім перерахованих вище фондів, із ЦДАВО України в ході написання роботи також використувалися документи з фондів 3959 і 3206. Фонд 3959 "Український центральний комітет м. Львів", складається з двох описів у яких зберігаються матеріали датовані 1940–1944 роками. Всі документи фонду є оригінальними, написаними українською мовою кириличним або латинським алфавітом. У монографії використано матеріали п'яти справ з цього фонду. Справи 45 та 50 – це листи отримані секретаріатом УЦК впродовж 1940–1941 рр. Перший лист від групи українських робітників з Німеччини, які просили посприяти їхньому зарахуванню в ряди

добровольчого Легіону при вермахті, датований липнем 1941 р., а другий – лист-звіт українського студента, який в якості перекладача просувався разом з німецькою армією на схід, датований серпнем того ж року. В листі є чимало цікавої інформації, що характеризує тодішній стан українського населення на окупованих землях. Для відображення загальної катастрофічної ситуації у якій опинилося цивільне населення Галичини на весні 1942 р. використані статистичні дані УЦК, що зберігаються у 85-й справі даного фонду. У справах 12 та 45-а міститься інформація "Освідомчого відділу УЦК" про настрої серед українського населення Генерального губернаторства на початку німецько-радянської війни.

Фонд 3206 "Рейхскомісаріат "Україна" місто Рівне (Е.Кох)" складається з шести описів, укомплектований матеріалами Канцелярії рейхскомісара України. При підготовці монографії ми послуговувалися документами останнього шостого опису, які слід виділити в окрему підгрупу. Це пропагандистсько-інформаційні матеріали Української інформаційної служби в Берліні, яка готувала т. зв. "Вісник", що віддзеркалював офіційну доктрину "східної політики" нацизму. З того моменту, коли "Вісник" почало фінансувати відомство А.Розенберга, Українська інформаційна служба фактично перетворилася на окремий структурний підрозділ імперського міністерства у справах окупованих земель на сході. Для нашого дослідження матеріали даного фонду становлять інтерес виключно, як такі, що репрезентують точку зору крайне пронимецьких кіл української політичної еміграції в Європі.

Досліджуючи питання причетності ДУН до злочинів проти людства в монографії використовувалися матеріали фондів 8 "Народний комісаріат юстиції

УРСР – Міністерство юстиції УРСР" та 14 "Загальне діловодство Архівного управління при Кабінеті міністрів УРСР".

Значно складніша ситуація спостерігається з документами, що зберігаються у ЦДАГО України. В цьому архіві немає окремих фондів із досліджуваної тематики. Трофейні документи ОУН–УПА знаходяться у фонді 1 "ЦК Компартії України", в складі опису 23 "Особливий сектор – секретна частина", хоча деякі документи, які у свій час визнали "несекретними" є і в 16 та 22 описах першого фонду. Ще майже 40 справ сформованих на матеріалах захоплених у бійців ОУН–УПА знаходиться на зберіганні у фонді 57 "Колекція документів з історії Комуністичної партії України" в четвертому описі.

До використаних у дослідженні матеріалів першого фонду ЦДАГО України датованих 1941–1943 рр., належать трофейні документи оунівського Проводу, які здебільшого зберігаються в оригіналах, а інколи в російськомовних копіях-перекладах – це листівки, звернення та відозви Революційного проводу, а також матеріали радянських розвідувальних служб та органів влади в яких містяться звіти про діяльність ОУН(Б) з початком німецько-радянської війни та про роботу оунівського підпілля на території окупованій німцями. Використання цих документів давало можливість при написанні монографії встановити значимість і масштабність деяких подій. Наприклад, в листопаді 1941 р., німецькі спецслужби розпочали тотальне переслідування всіх більш-менш відомих діячів ОУН(Б), які до того часу ще перебували на свободі. Перед нами постало завдання з'ясувати, чи справді арешти і екзекуції були такими масовими, як це часто зображується в емігрантській літературі? Зробити це вда-

лося за допомогою звітів радянських розвідників та партизанів де містяться численні згадки про гоніння на бандерівців з боку окупаційної влади. Завдяки цій інформації, ми отримуємо вагомий підстави для того щоб припустити, що боротьба нацистів проти оунівського активу справді набула доволі значного розмаху.

У фонді 57 (опис 4) зберігається близько 386 справ з історії ОУН–УПА (включаючи 40 справ сформованих на матеріалах захоплених у самих націоналістів), хронологічні рамки яких обмежуються 1941–1945 рр. Справи, що датовані 1941–1942 рр. – це, як правило, трофейні документи, які потрапили до рук радянських каральних органів в ході боротьби з націоналістичним підпіллям. Система формування фонду визначила й відповідний склад документів. Здебільшого вони є директивними та пропагандистськими матеріалами: друкованими, склографованими, машинописними копіями постанов оунівських зборів і конференцій, наказами крайових провідників ОУН(Б), оунівськими листівками та пресою. Значна частина цих матеріалів до сьогоднішнього дня практично не публікувались і не опрацьовувалася дослідниками. В ході написання роботи документи 57 фонду ЦДАГО використовувались для встановлення деяких моментів з історії формування УНРА, загонів Народної міліції, зв'язків ОУН(Б) з німецькою військовою розвідкою та збройними силами на початковому етапі війни.

Окрім фондів 1 та 57 у яких масово представлені оунівські документи нам довелося також використовувати фонди де немає матеріалів, що безпосередньо стосуються військової діяльності ОУН(Б) у 1941–1942 рр., але в них знаходиться інформація, котра дає змогу об'ємніше відобразити загальну си-

туацію в контексті якої розгорталися досліджувані нами події. Йдеться, зокрема, про фонд 263 "Служба безпеки України. Позасудові справи реабілітованих" в якому зберігається архівно-слідча справа № 49830 колишнього офіцера УГА та члена КПЗУ О.Букшованого. У ній містяться цікаві згадки про контакти одного з провідних діячів Революційної ОУН Р.Ярого з абвером у середини 30-х років ХХ століття. Цінна документація про суд над греко-католицьким клиром 24 травня – 3 червня 1946 р. зберігається у фонді 166 "Комісія з питань історії Великої Вітчизняної війни при академії наук УРСР" (опис 3). Підсудні (Й.Сліпий, М.Будка, П.Вергун) подали багато матеріалу стосовно перших годин німецької окупації Львова. Завдяки цьому, ми отримали змогу відобразити у своєму дослідженні загальну атмосферу, що панувала в столиці Західної України в день вступу туди передових частин вермахту.

Часткове відкриття фондів та спеціальних одиниць зберігання відомчого архіву Служби безпеки України дало можливість дослідникам виявити цілинні поклади гігантської кількості матеріалу з історії ОУН. Лише у двох несекретних справах (т. зв. архівах) Фонду друкованих видань "Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності "Організації українських націоналістів - ОУН" та "Української повстанської армії – УПА"; про методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд УПА на території республіки в період з 1943–1954 рр." міститься більше 180 томів документації (у справі 372 – 98 томів, а у справі 376 – 85 томів). Документи переважно невідомі вченим. Більше то-

го, вони навіть не достатньо систематизовані за хронологічним принципом, а тому задекларовані у назві фонду роки 1943–1954 не відповідають дійсності, бо серед матеріалу трапляється величезна кількість документів датованих 1939м1942 рр. Основний масив документів це російськомовні переклади оригінальних оунівських матеріалів, захоплених в ході збройної боротьби та спеціальних операцій проведених органами держбезпеки УРСР. Головним чином це інструкції, накази, брошури, листи, листівки і звернення видані Революційним проводом або Крайовою езекутивною ОУН(Б). У монографії використані документи зі справи 372 (тт. 3 та 11) і справи 376 (тт. 4, 24 і 83), у яких знаходиться найбільше матеріалу, що хронологічно відповідає рамкам нашого дослідження. Матеріали Фонду друкованих видань відіграли головну роль при вивченні мобілізаційних планів ОУН(Б) складених на випадок формування власних збройних сил, а також структури, чисельності, завдань, озброєння і можливих місць дислокації, які визначали націоналісти для своєї майбутньої армії. Деякі документи з вищеназваного фонду доповнили звіти оунівців про військові дії проти радянської влади у червні-липні 1941 р. знайдені нами у ЦДАВО України.

Окремою групою документів з історії ОУН є архівно-слідчі справи, які містяться в Архіві СБУ. На жаль, згідно з вітчизняним законодавством, дослідники можуть отримувати для роботи тільки т. зв. "припинені справи", тоді як більшість справ початих проти оунівців досі вважаються "секретними" через те, що їхні "об'єкти" не були реабілітовані. Тому до роботи вдалося залучити лише судово-слідчу справу В.Горобового (№ 70138 фп). Заарештований у Празі в 1947 р. чільний представник ОУН(Б), дав

слідчим інформацію про дуже важливий для історії бандерівської ОУН Краківський збір 1941 р., у якому В.Горобовий брав активну участь. Із справи можна також дізнатися, що весною 1941 р. Український допомоговий комітет у Кракові (який значною мірою контролювався бандерівцями) проводив вербування біженців з СРСР на службу до Дружин українських націоналістів.

В ході роботи над монографією використовувалися матеріали Центрального державного архіву кінофотофонодокументів України. Зокрема, згадка про інформацію, вміщену в документальному фільмі "Упирі", знятому в 1971 р. на студії "Укркінохроніка", дала можливість при написанні глави присвяченої розгляду звинувачень висунутих проти бійців "Нахтігалю" у вчинених "звірствах" відносно цивільного населення Львова підтвердити тезу про те, що в Радянському Союзі це питання вийшло за межі наукових пошуків і перекочувало у сферу інформаційної війни та масової пропаганди, головним завданням якої був не пошук істини, а лише чергова спроба очорнити ідеологічних опонентів.

До окремої групи джерел документального характеру необхідно віднести опубліковані документи та архівні матеріали. Одразу підкреслимо, що в радянський період, з відомих причин, було видано лише один збірник документів з історії ОУН¹. Ця книжка, як сказано у вступному слові, "розрахована на масового читача", побачила світ тільки 1991-го року. До неї увійшли 50 документів з історії ОУН і УПА, а також низка публіцистичних заміток про діяльність ОУН у роки війни. Матеріали опубліковані в цій праці, на сьогодні вже добре відомі історикам. Головним чином, це радянські та німецькі документи зі згадками про співпрацю між ОУН і на-

цистами. Основна мета книжки – довести факт того, що співпраця між українськими націоналістами та гітлерівцями носила не тимчасовий і тактичний характер, а була стратегічним курсом Організації. Про науковий рівень заміток (вміщених після документальної частини книги) можна судити хоча б з того, що батальйон "Нахтігаль", формуванням якого займався абвер, тричі (на сторінках 85, 101, 110) називається "есесівським", а Українська національна армія (створена в березні 1945 р. з дивізії "Галичина" та Другої української дивізії за ініціативою Українського національного комітету) ототожнюється з УПА. "Головою УНК та головнокомандуючим УПА (насправді УНА – *І.П.*) став генерал Павло Шандрук. УПА в складі двох дивізій (в тому числі й переформованої дивізії СС "Галицієн") була миттєво відправлена на фронт"² і таких "неточностей" у книзі чимало.

Деякі матеріали з історії ОУН(Б) опубліковані у різноманітних радянських документальних збірниках з історії Вітчизняної війни. У книзі "Історія застерігає" оунівцям та іншим націоналістичним організаціям присвячено окремий розділ: "Нацистські пособники" (док. №№ 143м161)³. Однак до періоду 1940–1942 рр. належать тільки декілька документів – витяг з Акту 30 червня 1941 р., уривок пастирського послання митрополита Андрея Шептицького, лист Я.Стецька до А.Гітлера, а також стаття зі станіславської газети "Українське слово" про формування в місті допоміжної поліції.

Згадки про ОУН(Б) можна також відшукати у документі № 277 вміщеному в книзі "Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні"⁴ та в обох виданнях збірника документів "Советская Украина в годы Великой Отечественной войны". Але в остан-

ній праці до досліджуваного нами періоду належить тільки документ № 244 у першому томі першого видання⁵ і той самий документ під номером 233 у першому томі другого видання⁶.

Всі інші опубліковані джерела з історії ОУН(Б) слід поділити за місцем видання на дві підгрупи. До першої належать збірники видані на Заході й укладачі яких мали пряме відношення до бандерівської Організації, до другої – документальні праці видані в Україні у роки незалежності.

Власне, до виданих у діаспорі документів, які мають цінність для нашого дослідження, потрібно віднести брошуру "Політична програма й устрій ОУН"⁷; збірник "ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр."⁸ й пастирські послання Преосвященного Владики Полікарпа й митрополита Андрея Шептицького у зв'язку з проголошенням Акту від 30 червня 1940 р.⁹ Брошура "Політична програма й устрій ОУН" важлива, насамперед, через те, що вона є першим офіційним виданням документів Революційного проводу після розколу ОУН у лютому 1940 р. У брошурі подана видозмінена й доопрацьована стара програма колись єдиної Організації, також в ній можна знайти перші важливі натяки на посилення мілітаризації ОУН(Б) та розробку масштабних планів військового будівництва.

На особливу увагу заслуговує збірник "ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929м1955 рр." Попри доволі претензійну назву, згідно з якою до збірника повинні були потрапити всі без винятку офіційні документи Великих зборів та конференцій ОУН, праця, на жаль, є далеко не повною. В ній, наприклад, немає спеціальних інструкцій для оунівських

підпільників на території УРСР та завдань для бандерівської СБ (затверджених, до речі, на Великих зборах і конференціях), протоколів і постанов Першої конференції ОУН(Б). З кола зору упорядників дивовижним чином випали десятки меморандумів та звернень до "фюрера Велоконімецьчини", якими перед війною та в перші тижні після нападу Німеччини на СРСР, Революційний провід "бомбив" Рейхсканцелярію. Деякі ж матеріали, що потрапили до збірника зазнали дивовижних метаморфоз. Так, відомий всім "Акт" від 30 червня 1941 р., "втратив" свій третій параграф у якому містилися подяки Гітлеру за "звільнення" та висловлювалася надія на подальшу плідну "співпрацю". Тож, до матеріалу вміщеного в цій книзі, доводиться підходити надзвичайно прискіпливо та критично, зіставляючи, при можливості, всі документи з їхніми архівними аналогами.

Пастирські послання предстоятелів українських церков цінні, насамперед тим, що в них у надзвичайно лаконічній формі, висловлено загальні настрої тогочасної західноукраїнської інтелігенції та духовних провідників народу, стосовно питання створення незалежної української держави. Якщо ж взяти до уваги високий ступінь релігійності західноукраїнського суспільства на початку 40-х рр. ХХ ст., то можна припустити, що звернення духовних лідерів нації мало величезний пропагандистський і агітаційний успіх.

Цілий масив раніше засекречених документальних джерел з історії ОУН(Б) опубліковано в Україні після проголошення незалежності. Однак абсолютна більшість цих матеріалів (особливо виданих до 1997 року) стосується діяльності ОУН та УПА тільки з початку антигітлерівської боротьби^{10*}.

Зокрема, в "Українському історичному журналі" у 1994 р. з'являється серія публікацій з історії ОУН-УПА де всі без винятку документи хронологічно належать до періоду після виникнення УПА¹¹. Аналогічно й у другому (документальному) томі відомої праці І.Біласа в третьому розділі "Особливості функціонування репресивної системи у воєнний період (1941-1945)", де вміщено масу цікавих документів радянських розвідників, партизанів та органів НКВС-НКДБ, на жаль, немає документів про посилення боротьби з оунівськими диверсіями та про збройні виступи націоналістичного підпілля в перші дні війни¹².

Певним кроком вперед, порівняно з документальними працями попередників, став збірник "ОУН-УПА в роки війни" підготовлений до друку В.Сергійчуком. У книзі впорядник вмістив цілу низку оунівських та німецьких документів датованих 1941-1942 рр., але в основному пріоритет було віддано матеріалам, що стосувались похідних груп ОУН(Б), спроб державного будівництва на окупованих німцями територіях, в той час, як документи, які проливають світло на військовий аспект діяльності ОУН(Б) в 1940-1942 рр. до збірника не потрапили. В наступній же документальній праці укладеній В.Сергійчуком містяться документи лише з історії УПА¹³.

Майже повністю відсутні документи з історії військовотворчих потуг ОУН(Б) у 1940–1942 році і в

Погана традиція оминати увагою "незручні" документи з історії ОУН(Б) періоду 1940–1942 рр. перекочувала до нас із діаспори. Наприклад, у широковідомому документальному збірнику "Літопис УПА" навіть у першому томі немає згадок військовотворчі заходи ОУН(Б) здійснені Організацією перед створенням УПА, зокрема про співпрацю з вермахтом тощо (див. Літопис УПА. – Т. 1., Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Торонто, 1976.).

"Літописі нескореної України"¹⁴ упорядкованому групою фахівців Львівського науково-дослідного центру історії національно-визвольних змагань України. У ньому можна знайти лише маніфести та постанови ВЗ ОУН передруковані зі згадуваної нами праці "ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.", а також окремі газетні публікації 1941–1942 рр.

Аналогічні вади має і підготовлений Інститутом історії України збірник документів "Національне примирення чи конфронтація?"¹⁵, виданий в рамках роботи комісії Кабінету міністрів України з вивчення діяльності ОУНМУПА. Перший документ, який відкриває збірник датований вереснем 1942 р. Складається враження, що або до того часу не було війни, або не було ОУН, або оунівці нічого не робили.

Значний масив документів з історії ОУН на початковому етапі німецько-радянської війни опублікований у збірниках німецьких архівних матеріалів упорядкованих В.Косиком¹⁶. Однак специфіка німецьких архівних установ, на базі яких готувалися книжки, спричинила певну уривчастість та несистематичність у підборі документів, які зокрема, відображають військовий аспект діяльності ОУН(Б) в 1941–1942 рр.

У 1998 році в Москві побачили світ два фундаментальні томи документального видання "1941 год", у якому більше 20 документів містять згадки про військовотворчу діяльність ОУН(Б) напередодні та в перші дні німецько-радянської війни¹⁷. Це, головним чином, агентурні донесення радянських спецслужб про підготовку оунівських бійців на території Генерального губернаторства та про мілітарні плани бандерівської ОУН.

Програмні документи ОУН, в тому числі й ті, що

стосувалися військових планів Організації були опубліковані у 8-му томі фундаментального, дев'ятитомного видання "Тисяча років української суспільно-політичної думки" ¹⁸. Окремі архівні матеріали про військову діяльність ОУН(Б) у досліджуваний період побачили світ у цікавому документальному збірнику "Відродження Української Держави в 1941 році"¹⁹.

Надзвичайно важливою для нашої роботи документальною працею є збірник "Українське державотворення. Акт 30 червня 1941" ²⁰, виданий львівським відділенням Інституту української археології та джерелознавства імені Михайла Грушевського та Всеукраїнським Братством УПА у 2001 році. У солідній за обсягом та рівнем підготовки книзі, вміщено чимало документів із історії ОУН(Б) 1940–1943 рр., зокрема пов'язаних із військовою діяльністю Організації. Однак дана праця має також певні суттєві недоліки. Зокрема в опублікованих Інструкціях "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" чомусь немає найбільшого розділу – інструкції "Г" - "Вказівки на перші дні організації державного життя". З огляду на це, ми вирішили подати всі розділи Інструкцій у "Додатках" до нашої книги, адже цей документ був базовим для роботи бандерівського підпілля влітку 1941 року і він залишається ключем для розуміння багатьох подій і фактів.

Наступна велика група джерел м це т. зв. документи особистого походження або наративні джерела: спогади і щоденники безпосередніх учасників подій, які суб'єктивно висвітлювали та характеризували побачене і пережите. Незважаючи на свою суб'єктивність ці матеріали були необхідними для написання окремих глав монографії. Щоб зменшити ризик попадання до праці різноманітних неточностей, вміщених у мемуарах, ми йшли шляхом співстав-

лення спогадів різних людей, відбираючи факти, які зустрічалися у декількох авторів, а також, при можливості, намагалися порівнювати їх із синхронними документальними джерелами. Ретельний критичний аналіз мемуарної літератури дозволяє більш детально відтворити історичний процес, зрозуміти психологію, настрої та сподівання людей досліджуваної епохи. У зв'язку з цим значний інтерес становлять спогади оунівців та відомих діячів інших українських політичних угруповань, які здебільшого видавалися в діаспорі, а з 1991 року почали публікуватись і в Україні.

Мабуть, першими спогадами про участь ОУН у війні були мемуари О.Зовенка, опубліковані в 1946 р.²¹ Після їхньої появи на світ, спомини оунівців-емігрантів до сьогодні друкуються із завидною інтенсивністю.

Насамперед, слід відмітити збірник есе, спогадів та свідчень виданий під красивою назвою "В боротьбі за Українську державу"²². Більше, як на тисячі двохсот сторінках зібрані унікальні свідчення і згадки про цілу плеяду неординарних подій та людей. Широко використовувалися у дослідженні мемуари одного із засновників ОУН (секретаря ПУ-Ну) В.Мартинця. В них автор доволі детально описав і охарактеризував усі головні етапи становлення Організації, в тому числі й розкрив історико-ідеологічні витоки мілітаризації ОУН²³.

Корисними та інформативними є спомини і щоденники бійців українських добровольчих Легіонів при вермахті²⁴. У 1953 р. в Мюнхені побачила світ книга "Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів)", наукова вартість якої полягає, насамперед, у тому, що з її допомогою можна встановити різноманітні деталі

пов'язані з побутом, формою одягу, структурою підпорядкування та системою комплектації Легіонів, а також скласти уявлення про стосунки між українськими та німецькими офіцерами. Після майже тридцятилітньої перерви, у 1982 р. було опубліковано ще дві збірки спогадів легіонерів. Першу упорядкував М.Кальба²⁵, а автором другої став командир куреня "Роланд" майор Є.Побігущий²⁶. У цих книгах міститься багато інформації про бойові операції ДУН, детально описано бої з частинами Червоної армії і радянськими партизанами.

Навдивовижу цікавими є спогади легіонера ДУН П.Сороки, який проходив вишкіл на фільварку Квель поблизу Бранденбургу. В них широко висвітлені не тільки особливості побуту та підготовки легіонерів, але й містяться унікальні свідчення про відбір абвером з числа українських добровольців окремих диверсантів для виконання спецзавдань за лінією фронту²⁷.

Деякі важливі дані про історію ДУН та загалом про хід і мотиви співпраці між ОУН і вермахтом, почерпнуто зі спогадів офіцерів німецької військової розвідки – Г.Гросскурта²⁸ та П.Леверкюна²⁹.

Окрему підгрупу спогадів про українські Дружини складають писання польських євреїв, які, за їхніми власними словами, були свідками "злочинів" вчинених бійцями "Нахтігалю" проти цивільного населення Львова³⁰. Проте ці спогади і щоденники були написані й видані в часи панування в Польщі комуністичного режиму, що дуже негативно відобразилося на їхньому змісті та інформативній цінності. Зокрема, будь-які згадки про українців обов'язково супроводжувалися звинуваченнями у колабораціонізмі, натомість усі факти співпраці з гітлерівцями у середовищі поляків та євреїв старан-

но ретушувалися.

Таким чином, джерельна база досліджуваної тематики є цілком задовільною, багатоплановою і багатовидовою (за класифікацією джерел). Вона дає змогу комплексно вивчити військовий аспект діяльності ОУН(Б) у 1940м1942 рр., відтворює основні військовотворчі процеси, які протікали в рамках Організації у досліджуваний період. Складність полягає в тому, що всі головні комплекси й види джерел досі не були опубліковані. Широке ж використання мемуарної літератури змушує дуже ретельно перевіряти подану в спогадах інформацію з метою запобігання автоматичному перенесенню в монографію значної частини партійного та особистого суб'єктивізму.

¹ Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы. / Редколлегия: Масловский В.И., Мартынюк А.И., Писловский А.В., Помогаев В.В., Пыриг Р.Я. — Москва: Политиздат, 1991.

² Там само. — С. 117.

³ Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. - К.: Політвидав України, 1986. — С. 221-225.

⁴ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. - К.: Держполітвидав, 1963. — С. 285–303.

⁵ Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Документы и материалы в трёх томах. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1980. — С. 328–330.

⁶ Советская Украина в годы Великой Отечественной вой-

ны 1941–1945: Документи и материалы в трёх томах. – 2-е издание – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 302–304.

⁷ Політична програма й устрій ОУН. – Б. м., 1940.

⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – Мюнхен, 1955.

⁹ Архипастирське послання Преосвященного Владика Полікарпа // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 6. – С. 647–648.; Пастирський лист Митрополита Кир Андрея Шептицького // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 6. – С. 646–647.

¹⁰ ОУН і УПА в Другій світовій війні // УІЖ. – 1994. – № 4–7.; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи і матеріали. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – С. 280–361.; 13 Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996.; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998.; Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга 2. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. та ін.

¹¹ ОУН і УПА в Другій світовій війні // УІЖ. – 1994. – № 4–7.

¹² Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. Документи і матеріали. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – С. 280–361.

¹³ Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996.; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998.

¹⁴ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга 2. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997.

¹⁵ Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів // Національна академія наук України. Інститут історії України. Упорядник Веселова О.М. Відповідальний редактор Кульчицький С.В. – К., 1999.

¹⁶ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Зібрав і упорядкував В.Косик. – Т. 1. – Львів, 1997. – Т. 2. – Львів, 1998.

¹⁷ 1941 год. В 2-х книгах. Документы. – Кн. 1. – М., 1998. – 839 с.; 1941 год. В 2-х книгах. Документы. – Кн. 2. – 749 с.

¹⁸ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти томах. – Т. 8 (40-80 рр. ХХ століття). / Упоряд. Т.Гунчак, Р.Сольчаник. – К.: Дніпро, 2001.

- ¹⁹ Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001.
- ²⁰ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів – Київ: Літературна агенція "Піраміда", 2001.
- ²¹ *Зовенко О.* Безіменні: спогади учасника новітніх визвольних змагань. – Б. м., 1946.
- ²² В боротьбі за Українську державу (есеї, спогади, літописання, документи Другої світової війни). – Вінніпег, 1990. – Реприн. вид. - Львів: Меморіал, 1992.
- ²³ *Мартинець В.* Українське підпілля від УВО до ОУН. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б. м., 1949.
- ²⁴ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – Мюнхен: Наша книгозбірня, 1953.
- ²⁵ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою). – Денвер, 1982.
- ²⁶ *Побігущий-Рен С.* Мозаїка моїх споминів. – Мюнхен – Лондон, 1982.
- ²⁷ Сорока П. Вишкіл ДУН на фільварку Квель у 1941 році // *Визвольний шлях.* – 1993. – Кн. 4. – С. 479–482.; Кн. 5. – С. 610–615.
- ²⁸ *Grosskurth H.* Tagebycher eines Abwehroffiziers, 1938–1940. – Stuttgart, 1970.
- ²⁹ *Leverkuehn P.* German Intelligence. – New York, 1954.
- ³⁰ *Weliczker L.* Brygada ъmierci. (Zondercommando 1005). – Jydц, 1946.; *Wilczur J.* Do Nieba nie moїna odrazu. – Warszawa, 1961.

РОЗДІЛ 2

Військові плани ОУН(Б) відображені в документах Організації

2.1. Історичні й ідеологічні передумови мілітаризації ОУН

Загальновідомо, що Організація українських націоналістів виникла з ініціативи Української військової організації та ряду молодіжних націоналістичних груп. Однак для з'ясування історичних передумов мілітаризації ОУН, необхідно дещо докладніше зупинитися на питаннях пов'язаних з утворенням самої УВО та бодай пунктиром намітити головні вектори діяльності цієї бойової групи *.

Після буремних років Першої світової війни, революції, збройної боротьби за незалежність України, вкрай знекровлені та здештовані залишки регулярної української армії 21 листопада 1920 р. покинули батьківщину й були інтерновані до таборів на території Чехословаччини, Польщі й Румунії. Після трьох років національно-визвольних змагань

Усіх бажаючих детально ознайомитися з історією ОУН 1929–1939 рр. відсилаємо до, на наш погляд, найкращої праці з історії УОН цього періоду, що існує у світовій історіографії: Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003.

українське питання у Версальській Європі стало ще більш заплутаним і незрозумілим, ніж у 1914 р.¹ Українські етнічні землі поділили між собою чотири абсолютно різні країни, уряди яких, кожен по своєму, бачили "розв'язання української проблеми" на підвладних територіях.

Поразка в боротьбі за державність призвела до появи численної української політичної еміграції в багатьох європейських країнах. З другої половини 1920 р. до рядів політемігрантів влилася значна група старшин армій УНР і ЗУНР. Яким же було здивування молодих офіцерів, коли вони з'ясували, що й у вигнанні політики продовжують звичні для себе міжособні сварки. З прикрістю колишній командир корпусу Січових стрільців полковник Є.Кононалець зазначав: "Українська еміграція забула про завдання, які стоять перед кожною політичною еміграцією, і всю свою енергію обернула на безпродуктивну гризню"². Глибоко вражені й обурені офіцери зайвий раз пересвідчилися, що саме політики з їхньою соціалістичною демагогією та недисциплінованістю стали в революційні часи головною перепорою на шляху творення боєздатної української армії. Що "завдяки" їм представники німецької військової місії характеризували Збройні сили УНР у березні 1918 року, як "військо найманців, що складається з колишніх солдатів і офіцерів, безробітних та авантюристів", одягнених у "фантастичні не то козацькі, не то татарські головні убори подібні на довгі кольорові ковпаки"³. Згодом, негідна поведінка української політеміграції сприяла зародженню серед вчорашнього бойового офіцерства переконання в тому, що інтелектуалізм, розум у політиці – безплідний, суперечливий, боязкий і нездатний до рішучих дій, а демократичні процедури – слаб-

кі, занепадницькі й плутократичні. Тому, щоб не поринати у виснажливі та брудні міжпартійні суперечки, групи українських ветеранів-фронтовиків вирішили самостійно вийти на історичну арену, утворивши для цього монолітну бойову організацію.

Наприкінці серпня 1920 р. у Празі гуртом колишніх старшин корпусу Січових стрільців було створено УВО⁴. Її керівним органом проголосили Начальну команду, а виконавчим представником на території України (у Львові) стала Крайова екзекутива УВО⁵.

На кінець 1920 р. Військова організація офіційно не сповідувала жодного з напрямків радикальних націоналістичних учень, вона взагалі була ідеологічно неоформленою, невивершеною. В перші роки існування до неї входили люди різних поглядів і переконань, головним чином ті, хто не бажав миритися з польською окупацією ЗУНР. Серед них траплялося чимало колишніх членів галицьких демократичних партій, у середовищі яких протягом 1920–1923 рр. спостерігалось, нехарактерне для цієї політичної течії, явище загострення радикальної непримиренності стосовно Польщі. Так, у зверненні демократичного уряду ЗУНР до громадян Галичини в 1922 р. у зв'язку з виборами до польського сейму, Польща йменується "одвічним історичним ворогом українського народу", полякам пригадали всі образи, знущання та кривди, заподіяні українцям, починаючи з чотирнадцятого століття. Автори звернення називають поляків не інакше, як "ляхами", "підлими ляхами", котрі "топчуть" міжнародні угоди, а всіх українців, які посміли б взяти участь у виборах до польського парламенту заздалегідь було оголошено "хрунлями-зрадниками" тощо⁶. Невдовзі цей дух нетерпимості до поляків у демократів "вивіт-

рився" і значна частина з них покинула ряди Організації в 1923 р. після того, як західноукраїнські землі (за згоди переможних країн Антанти) остаточно включили до складу унітарної польської держави без надання жодних автономних прав. Українським політичним силам, які до останнього моменту сподівалися на "великодушність" Антанти в "українському питанні", залишилося два шляхи: або рішучий спротив польській окупації всіма доступними засобами і негайний розрив із країнами, що стали на сторожі "несправедливого" Версальського миру (тобто фактичний перехід у табір "реваншистів"), або перехід на угодовські позиції стосовно польської держави і боротьба за права української людності у відповідності до чинного польського законодавства. Демократи обрали другий шлях. Юридичне ж оформлення статусу українських етнічних територій у міжвоєнній Польщі, дало змогу лояльно налаштованим українцям створювати легально діючі політичні партії. До цих політгруповань якраз і переметнулася частина членів УВО. Вихід окремих людей з лав Організації, на думку деяких дослідників, посилювався також "неприйняттям багатьма її членами тактики терору та невиправданих жертв..."⁷. З цього моменту Українська військова організація, як пізніше писав відомий діяч УВО й ОУН(М) З.Книш, стала "вбирати в себе щораз більше націоналістичного елемента і під його впливом почала орієнтуватися на український націоналізм, хоча ще ідеологічно не зовсім вироблений та організаційно не оформлений"⁸.

Саме під впливом ідей українського націоналізму в програмних документах Організації з'являються слова про те, що для УВО... "тільки інтерес української нації є й буде рішальний у її діяльності... Вона

є революційною організацією, якої основним завданням є пропагувати думку загального революційного зриву українського народу з остаточною метою – створити власну національну самостійну і з'єднану державу"⁹.

Проте військовики не бажали обмежуватися однією лише агітаційно-пропагандистською роботою. Та й важко було протиставляти мирні засоби боротьби офіційному терору, який розгорнула відроджена Річ Посполита проти українців ще з кінця 1919 р. За деякими даними, уже на початок 1920 р. до концентраційних таборів у Польщі потрапило більше 100 тис. українців¹⁰. У відповідь на утиски українського населення Галичини, Волині й Закерзоння Начальна команда УВО віддала наказ Крайовій екзекутиві організувати та провести серію саботажних і терористичних актів.

Впродовж 1920 року УВО організувала поголовну відмову українських службовців-залізничників присягати на вірність польській державі; наступного року Військова організація успішно провела бойкот перепису населення, а 1923 р. – бойкот виборів до сейму та військового призову¹¹. Одночасно з цими акціями масової громадянської непокори 1921 р. бойовики УВО здійснили замах на Начальника польської держави, маршала Ю.Пілсудського, у 1922 р. поранили львівського воєводу С.Грабовського, а за співпрацю з польськими окупантами ліквідували низку відомих українських громадсько-політичних діячів: В.Пігуляка, І.Бахмащука, С.Твердохліба та інших¹². Тоді ж, за наказом керівництва Організації, було проведено 38 терористично-диверсійних актів на залізничному транспорті, 2300 підпалів об'єктів польської державної та при-

ватної власності, здійснено 20 замахів на агентів польської поліції, 10 - на поліцейських і 7 – на військовослужбовців польської армії. На території Зборівського повіту майже рік активно діяв повстанський загін УВО в складі з 50 бійців¹³.

17 березня 1923 р., через два дні після того, як Рада Амбасадорів у Парижі визнала право Польщі на управління окупованими землями Західної України, УВО організувала у Львові багатотисячний мітинг українців, на якому всі присутні урочисто присягнули не припиняти боротьби проти Польщі¹⁴.

На доказ своєї рішучості Військова організація посилює терор проти посадовців польської держави. Так, 5 вересня 1924 р. бойовики УВО спробували вбити президента Польщі С.Войцеховського, який залишився живим лише завдяки випадковості – підготовлена для теракту мелнітова бомба натягнула вогкості й не вибухнула, спрацювали тільки капсули¹⁵. 19 вересня 1926 р. від рук членів УВО загинув шкільний куратор Львова С.Собінський (його застрелив тоді ще зовсім молодий бойовик Р.Шухевич, який виконав завдання керівництва настільки чітко й акуратно, що його так і не змогла викрити польська поліція)¹⁶. У 1927 р. бійці УВО ліквідували агента польської поліції українця М.Гука, а 1 листопада 1928 р. підпільники відкрили револьверний вогонь по службовцях польської поліції у Львові під час української демонстрації на честь 10-х роковин з дня проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Наступного року члени УВО провели напади на пошти, державні установи, редакції газет, банки, польські кооперативи тощо¹⁷. Для бойової діяльності УВО переправила на територію Польщі протягом 1921–1927 рр. ли-

ше через свою Гданську Експозитуру, яку очолював український інженер Кізюк, 10 пістолетів-ракетниць, 200 револьверів, декілька тисяч ручних гранат і 500 кілограмів вибухівки¹⁸. З кожним роком ставало все очевидніше, що УВО починає виносити тероризм на перший план у своїй діяльності. Однак поодинокими актами терору Організація не тільки не підняла українців на революцію, але навіть не змогла заручитися масовою підтримкою серед національно свідомого громадянства, на яке традиційно мали сильний вплив національно-демократичні партії та греко-католицька церква, що зайняли відносно лояльні до Польщі позиції.

Для успішного проведення бойової діяльності та боротьби з конкурентами в українському русі, УВО потребувала надійного ідейного фундаменту, чітко окресленого вчення, головні постулати якого легко могли б засвоюватися широкими масами українського населення і насамперед молоддю. Уже згадуваний З.Книш стверджував, що керівники УВО від моменту виникнення Організації розуміли необхідність "ідеологічної підбудови для своєї чисто військової та технічно-революційної діяльності. А тому весь час шукали доступу до широкої громадської думки, щоб підготувати її в дусі своєї незалежницької політики"¹⁹. Першою спробою утворити цю "ідеологічну підбудову" була організація в 1923 р. у Львові так званого легального, політичного крила УВО – Української партії національної роботи з офіційним друкованим органом "Заграда". Редактором часопису став відомий на той час публіцист, майбутній ідеолог українського вольового (чинного) націоналізму Д.Донцов. Але новоорганізована партія через рік припинила своє існування, очевидно у зв'язку з

особистою неприязню між Д.Донцовом та Є.Коновальцем²⁰. Однак з цього моменту керівництво УВО рішуче і безповоротно визначилося з ідеологічною базою своєї Організації – нею став націоналізм, екстремальні форми якого були надзвичайно популярними в тогочасній Європі. Не дивно, що й у колі української еміграції та серед радикально налаштованої західноукраїнської молоді в 20-х рр. ХХ ст. з'являються перші націонал-радикальні об'єднання – Групи української націоналістичної молоді, Легія українських націоналістів, Союз української націоналістичної молоді та ін.²¹ Згодом виникла ідея з'єднати всі нечисленні націоналістичні групи в монолітну організацію, яка б забезпечила для УВО "прикриття" на політичному фланзі боротьби.

Для підготовки загальнонаціоналістичного з'їзду (Великого збору) скликали дві конференції (в листопаді 1927 і квітні 1928 р.), на яких обговорювалися технічні моменти проведення Великого збору, зокрема, кількість і склад учасників, місце й час проведення, фінансовий аспект справи²². Під час попередніх консультацій вдалось узгодити більшість організаційних питань і прискорити дату відкриття цих установчих зборів.

Завдяки добре поставленій підготовчій роботі, з 28 січня до 3 лютого 1929 р. у Відні відбувся I ВЗ Організації українських націоналістів, на який прибули представники ЛУН, ГУНМ, СУНМ та УВО. Всього 30 делегатів і гостей. Збір прийняв програмні й статутні документи, які проголошували утворення ОУН, а також обрав керівний центр Організації. Провід українських націоналістів очолив Є.Коновалець²³. На I ВЗ було ухвалене рішення згідно з яким УВО зберігала свій автономний статус у межах ОУН і вся бойова діяльність мала здійснюватися

винятково від імені УВО, "щоб не плямувати репутації ОУН як політичної організації"²⁴. Противники терористичної діяльності ОУН доволі рішуче відстоювали свої переконання. Зокрема, один з найавторитетніших націоналістичних лідерів, секретар ПУНу В.Мартинець, 26 квітня 1930 р. писав у листі до полковника Є.Коновальця: "Я є за безумовне відмежування акцій Спілки (УВО – автор) та її людей від ОУН, а за всякі балачки про революційні акти між членами ОУН треба валити безапелляційно в морду... Треба стати на принципі: хто хоче робити атентати (не балакати про них), хай виступає з ОУН та вступає до Спілки, в ОУН ніяких балачок про Спілку, акти і т. д. не може робити. Коли ОУН хоче "революційних вчинків", може робити такі вчинки, що не може перевести Спілка – маніфестації, бійки, страйки, криваві віча тощо"²⁵. Однак організаційний дуалізм проіснував недовго. Якщо в 1930 році масові підпали польських садіб та маєтків ще здійснювалася від імені УВО–ОУН, то вже через рік УВО абсолютно злилася з ОУН, і всі бойові акції відтепер проводилися Крайовою езекутивною ОУН на західноукраїнських землях²⁶. Так, у вересні 1931 р. у м.Трускавці бойовики ОУН В.Білас і Д.Данилишин застрелили депутата сейму, соціаліста Т.Голувка. За місяць до того оунівець М.Цар вбив директора Української державної гімназії у Львові І.Бабія. Обое були ліквідовані за спроби знайти порозуміння та налагодити співпрацю між українцями і поляками, що на думку молодих націоналістів, перешкодило б вибуху української національної революції. У 1932 р. від рук українців загинув комісар львівської поліції Е.Бачинський. А в грудні того ж року група бойовиків ОУН здійснила вкрай невдалий напад на поштове відді-

лення у м. Городок-Ягейлонський. Після цього провалу, новий керівник КЕ ОУН на ЗУЗ С.Бандера в січні 1933 р. віддав наказ змінити бойову тактику і остаточно відійти від практики "ексів", перейшовши виключно на індивідуальний терор. Виконуючи нові настанови керівництва, 30 жовтня 1933 р. оунівець М.Лемик застрелив співробітника радянського консульства у Львові О.Майлова (помстившись таким чином за голод-геноцид 1932–1933 рр.). Протягом 1934-го року озброєні члени ОУН убили цілий ряд польських поліцейських, державних службовців, таємних агентів, а в червні того ж року бойовик Г.Мацейко смертельно поранив міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького²⁷. Тогочасні польські політичні оглядачі змушені були констатувати: "Таємнича ОУН м Організація українських націоналістів – є нині сильнішою від усіх українських легальних політичних партій разом взятих. Вона паує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює зі страшним темпом, щоб втягнути маси в круговорот революції... Сьогодні цілком зрозуміло, що час працює проти нас. Кожен староста в Малопольщі (тобто в Галичині – *І.П.*) і навіть на Волині може перерахувати низку сіл, що ще недавно були зовсім пасивні, а сьогодні стали спрагли боротьби, заангажовані протидержавною акцією. А це означає, що противник зріс у силі, а польська держава втратила"²⁸.

Невпинне "розбурхування" українського суспільства проводилося оунівцями в рамках створеної їхніми ідеологами теорії "перманентної революції", яка не дозволяла залишати в стані спокою жодної людини, жодної місцевості: "Хто хоче спокою, згоди, миру, нехай відречеться віри батьків і переселяється на етнічні польські землі. Ми, революціонери,

маємо відвагу заявити, що не дамо нашому народові згинати. Ми не можемо допустити того, щоби народ, коли надійде відповідний момент остаточної розправи з ворогом, був не підготований до боротьби. Так вже було! Так було в роках 1918–1920 і тому ми не дамо на етнічних українських землях запанувати спокою. Бо спокій це для нас неволя. Якщо ми програли одну визвольну війну, приготуємо другу; якщо програємо другу, може виграємо третю... В кінці-кінців мусимо виграти"²⁹.

Тож не дивно, що у світлі подібних заяв, протягом 1937–1939 рр. було зафіксоване неабияке зростання активності ОУН саме у військовій сфері. В 1937 році військовий референт північно-західних земель В.Сидор видав інструкцію з наказом формувати військові партизанські відділи. Перша група партизанів – "Вовки" - очолювана В.Макаром складалася з 25 бойовиків. Після того керівники ексекутиви північно-західних земель І.Скоп'юк і А.Закоштуї організували ще один повстанський загін – "Поліське лозове козацтво"³⁰. Протягом 1938 року керівництво ОУН спрямовує чималі кошти на закупівлю зброї й обладнання для підпільних лабораторій з виготовлення вибухівки, десятки оунівців проходять військові вишколи в таборах хорватських усташів, у спецшколах Німеччини та Італії, а Р.Шухевич навіть закінчує курс підготовки у військовій академії Мюнхена³¹. Тільки від 15 вересня 1938 р. до 12 квітня 1939 р. оунівські бойовики здійснили 52 саботажі та 55 актів терору проти представників польської влади³². Польська поліція змушена була визнати, що позиції ОУН на Західній Україні настільки сильні, що "Людина (мається на увазі польський чиновник чи поліцай – *І. П.*) тут не певна свого життя ані години"³³.

Як бачимо, військовий радикалізм, а з ним і мілі-

таризований спосіб боротьби УВО наприкінці 1920 і впродовж 30-х рр. плавно перекочував до новоствореної ОУН. Однак, на відміну від УВО, в рядах ОУН різко зростає кількість невійськових людей, які посилюють політико-пропагандистську діяльність Організації серед широких мас українського громадянства, несучи змученій від ідеологічної безвихідності українській спільноті прості, зрозумілі, а відтак і привабливі, ідеї радикального націоналізму, який поширився в Західній Україні того часу, коли в європейській політичній думці дедалі більшого розповсюдження набували ідеї тоталітаризму, що уособлювалися, передусім, у радянсько-російському більшовизмі, італійському фашизмі й німецькому національному соціалізмі³⁴.

Сприятлива суспільно-політична кон'юнктура дозволяла лідерам українських націоналістів ставити перед собою амбітні завдання пов'язані з перевихованням суспільства, з перековуванням його світогляду. Характеризуючи головну мету внутрішньої пропаганди ОУН у 1932 році, один із чільних ідеологів Організації, автор знаменитого "Декалогу українського націоналіста", С.Ленкавський підкреслював: "Ціллю теперішньої внутрішньої пропаганди, веденої ОУН, є перевиховання українського народу у дусі націоналістичної ідеології та змусити всі здорові сили нації боротись за здійснення тих завдань, що поставив перед собою український націоналізм, а в першу чергу боротися за Самостійну Соборну Українську Державу шляхом національної революції"³⁵.

У середині ХХ століття відомий британський філософ Бертран Рассел влучно сказав: "Щоб зрозуміти якусь добу чи якийсь народ, треба зрозуміти їхню філософію"³⁶. Такий підхід є цілком слушний і для розуміння нашої проблеми. Адже воно можливе тільки

через осягнення ідей сповідуваних людьми, які були співтворцями вітчизняної історії у 30–50-х рр. минулого століття.

Сучасний київський дослідник теорій нації та націоналізму Г.Касьянов стверджує, що вперше слово "націоналізм" зафіксоване в XV ст. у Лейпцігському університеті. Тоді термін "націоналізм" був синонімом терміну "нація" й означав певну університетську спільноту, створену для захисту корпоративних інтересів представниками споріднених етнічних груп³⁷. Головну роль у створенні ідей, які лягли в основу сучасного націоналізму відіграли такі визначні мислителі свого часу, як Ж.-Ж.Руссо, Й.Г.Гердер, Г.Фіхте, Дж.Мадзіні, Ф.Ліст, Ф.Палацький, А.Міцкевич, Т.Шевченко та ін. 1774 р. Йоган Готфрід Гердер вперше застосував слово "націоналізм" як ознаку національного духу, національного піднесення, захоплення культурою власного народу³⁸. На рубежі XVIII і XIX століть у такому ж значенні, як і німці, термін "націоналізм" почали вживати й французькі вчені та політики. В англійській мові це поняття утвердилося в середині XIX ст., але винятково, як синонім поняття "патріотизм"³⁹. Потім термін "націоналізм" набув поширення майже серед усіх європейських мов, у тому числі й серед слов'янських.

Поява новітніх засобів комунікації, способів масового впливу на людську психіку, швидке формування нових соціально-економічних відносин призвели до небаченого досі в Європі зростання національної свідомості⁴⁰. Одна за одною починають об'єднуватися колись слабкі й роздроблені європейські держави, у бездержавних націях розгортаються рухи за здобуття самостійності й суверенітету.

Наймогутнішим сплеском європейського націоналізму стала Перша світова війна. Результатом

швидкого поширення цього вчення стало руйнування поліетнічних імперій і утворення цілої низки національних держав, переважно в центральній і східній Європі. Як влучно зазначив французький дослідник Р.Арон: "Старий континент був поділений на держави, які проголошували себе суверенними, але у своїй більшості не були національними ані фактично, ані теоретично. Війна 1914 року вибухнула й набула екстремальної інтенсивності протягом фази переходу від традиційних і династичних держав до держав національних" ⁴¹.

Але для багатьох народів (зокрема й для українців) Перша світова війна не стала виходом з лежачої епохи бездержавності. Часом здавалося, що ось-ось збудуться сумні пророцтва Ф.Енгельса стосовно відсталих аграрних слов'янських націй, які мають перетворитися на об'єкт для "поглинання сильнішими сусідами" ⁴². Одночасно з цим деяким потужним державним націям війна принесла лише приниження й невдоволення своїм геополітичним становищем у післявоєнному світі. Наслідком такого ненормального стану речей стала крайня радикалізація націоналізму, виникнення на його базі досі невідомих ідеологічних течій. Тепер уже навіть консервативні англійці не прирівнювали "націоналізм" до "патріотизму" й визначали цю ідеологію як "прагнення піднести силу, свободу і добробут нації" ⁴³.

Якими ж, на думку вчених, є складові націоналістичної доктрини? Відомий дослідник націоналізму Е.Сміт формулює їх так:

1. Поділ людства на нації є природним.
2. Кожна нація має свій специфічний характер.
3. Джерелом політичної влади є загалом уся нація.
4. Людина може досягнути свободи і самореалі-

зації, тільки ототожнюючи себе з нацією.

5. Нації можуть самореалізовуватися лише у власній державі.

6. Відданість національній державі є першорядною у системі лояльностей.

7. Головною умовою світової гармонії є зміцнення національних держав" 44.

Подібно визначав головні базові риси цього вчення й один з найвідоміших теоретиків українського націоналізму Ю.Бойко: "В основі світоглядної концепції націоналізму, – писав дослідник, - лежить переконання, що кожна нація є органічною своєрідністю. Як така, вона не може переймати чужого світогляду, бо це лише викривило б її природу і звело б її на манівці. Світогляд тільки тоді зрушує, піднімає до дії, запліднює, коли він витворюється з внутрішніх потреб нації" 45.

Київський дослідник політичних ідеологій В.Лісовий, узагальнюючи існуючі визначення поняття "націоналізму", подає власну синтетичну дефініцію даного явища: "Націоналізмом є ідеологія та відповідний політичний рух, центральною цінністю якого є нація та які мають своєю метою побудову національної держави" 46.

Деякі вчені, погоджуючись з усіма головними прикметами націоналізму, вважають його ідеологією позбавленою власної доктрини соціально-політичного устрою. "Націоналізм – це ані монархія, ані демократія, ані комунізм, ані соціалізм, ані фашизм, ані диктатура. Націоналізм можна погодити добре з кожною із тих систем і жодна з них не стоїть у конфлікті, бо жодна з них не заперечує концепції нації та найвищої до неї лояльності. Америка, точніше США, ввели в життя практикою того життя утвердили т. зв. республіканський, ліберальний або де-

мократичний націоналізм. Англія зуміла впровадити монархічний націоналізм. Італія і Німеччина пробували завести фашистський націоналізм, СРСР експериментує з комуністичним націоналізмом" 47. Однак ці твердження навряд чи можуть підійти для ідеології інтегрального (об'єднуючого, цілісного) націоналізму, який таки виробив власну доктрину соціально-політичного устрою держави відомому під терміном "націократії" – понадкласового, понадпартійного суспільства керованого єдиним національним лідером, з урахуванням інтересів усієї нації, а не її окремих груп, партій чи прошарків.

Інтегральний націоналізм, котрий виник у Франції ще на початку ХХ ст., набув найбільшого поширення в Європі та світі лише в міжвоєнний період 48*. Американський дослідник Д.Армстронг у третьому виданні своєї книги "Український націоналізм" подає наступні доктринальні характеристики інтегрального націоналізму:

1. Переконавання в тому, що нація є найвищою цінністю.

2. Уявлення про ідею містичної єдності всіх особистостей, які складають націю, базоване на тому припущенні, що в єдине органічне ціле їх об'єднують біологічні параметри або незворотні наслідки спільного історичного розвитку.

3. Підпорядкування раціональної аналітичної думки "інтуїтивно вірним" емоціям, ірраціональність.

4. Існування харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які є уособленням, виявом "волі нації".

* Засновником інтегрального націоналізму більшість вчених вважають французького письменника Шарля Мура, який ввів до наукового обігу вислів "інтегральний націоналізм".

5. Культ чину (діяльності), війни та насильства, що вважається виявом біологічної життєздатності нації" ⁴⁹.

Вищевказані риси були спільними для більшості тогочасних націоналістичних рухів, що, на думку українського вченого І.Лисяка-Рудницького, стали наслідком популяризації в Європі ірраціональних, волюнтаристських і віталістичних філософських теорій ⁵⁰. Щоправда, український інтегральний націоналізм у своєму практичному втіленні зазнав деяких змін. Спроби в середині 30-х рр. ХХ ст. поширити серед широких кіл української молоді відверто антихристиянські й аморальні принципи наштовхнулися на серйозний спротив вихованого у традиційних консервативних рамках євангельських заповідей західноукраїнського суспільства ⁵¹.

Найбільш влучно різницю між українським націоналізмом та фашизмом ще у 1920-х рр. сформулював Є.Онацький, який у своїх "Листах з Італії" підкреслював: "Італійський фашизм завжди мав свою державу, яку потрібно було тільки підперти, підремонтувати, змурувати нові фундаменти, встановити повибивані вікна, підфарбувати стіни і гарно їх перебудувати. Перед молодим українським націоналізмом стоїть цілковито інше завдання: він має спершу здобути свою державу, служити якнайшвидшому і найщасливішому її народженню й твердою рукою підтримати, тоді коли вона почне спинатися на власні, ще слабенькі, ноги. Фашизм є націоналізмом державного народу, який вороже ставиться до будь-яких незалежницьких рухів та готовий всіх і все принести в жертву культу своєї вже створеної держави. Український націоналізм є, навпаки, націоналізмом народу недержавного, який живе тільки незалежницькими прагненнями і готовий принести

в жертву всіх і все заради зруйнування тих держав, що не дають йому жити" ⁵².

Найближчих родичів українського націоналізму, на думку дослідників цього феномену, слід шукати не в німецькому нацизмі чи італійському фашизмі, які були продуктами індустріальних, урбанізованих націй, а скоріше серед радикальних націоналістичних рухів у аграрних, економічно відсталих, традиціоналістських народів східної та центральної Європи ⁵³. Хоча самі оунівці, в тридцяті та сорокові роки минулого століття, не вбачали нічого поганого в порівнянні своєї ідеології з фашизмом і нацизмом. Наприклад, Голова Українського державного правління Я.Стецько, під час перебування під домашнім арештом у Берліні, написав доволі детальну автобіографію (котра досі повністю не публікувалася), в якій зазначив: "Ідеологію і програму Організації я співторив. Вона є в цілому ворожа марксизмові, демократії і всіляким класократичним ідеологіям. В політичній площині я стою на становищі авторитарного і монопартійного устрою України, в соціальній площині – національного солідаризму, що стоїть близько до націонал-соціалістичної програми, але різниться питомостями української землі, суспільної та психологічної структури українського народу..."⁵⁴ Можна припустити, що Я.Стецько не був достатньо щирим у своїй біографії і написав лише те, що від нього хотіли почути гестапівці, але все ж, очевидно, зізнання одного з провідних діячів бандерівської ОУН в загальних рисах відповідали його тодішньому світоглядові, який не в останню чергу формувався під враженням успіхів нацистської Німеччини в зовнішній, внутрішній і соціально-економічній політиці. Доказом такого твердження можуть бути, наприклад, матеріали лекцій з ідео-

логічної підготовки, які писались у 1944 році без жодного зовнішнього тиску на їх авторів і використовувались оунівськими інструкторами в офіцерській школі УПА "Лісові чорти". У курсі лекцій під назвою "Націоналізм і йому аналогічні та противні рухи", одночасно з комунізмом, анархізмом, соціалізмом, монархізмом до "противних рухів" віднесено демократію: "Демократія відіграє негативну роль в розвитку націоналізму. Демократія дає шкідливу організацію держави, узалежнюючи її керму від випадкової партійної більшості. Демократія, мимо фраз, не дає змоги висловити правдивої волі народу... Демократія підриває державницьку думку, силу та здібність державницького будівництва, бо роздрібнює силу народу, ослаблює володарство нації на місце якої ставить змінну волю механічної більшості, підриває авторитет проводу та одноцільної державної влади... Український націоналізм на місце хаотичної демократії, що роздроблює народ на цілий ряд партій і груп, дає вищу організаційну форму суспільно-політичного життя м націократію, яка опирається на добро і внутрішню спаяність та одноцільну зорганізованість національної спільноти" ⁵⁵. Разом з неприховано ворожим ставленням до ідей і практики демократії укладачі курсу лекцій для майбутніх офіцерів УПА відзначали, що до "споріднених рухів належать націоналізми інших народів, фашизм та націонал-соціалізм", наголошуючи при цьому на існуванні "між українським націоналізмом та цими рухами поважних різниць" ⁵⁶. Пропонуючи своїм слухачам "Прикмети націоналізму, як сильної ідеології", інструктори з названої вище офіцерської школи підкреслювали, що головними прикметами є: "Виключність: Хто не з нами, той проти нас! Що не наше – то вороже, а що воро-

же м то треба знищити! Аморальність: мораль не може бути всесвітньою, бо не можна любити своїх ворогів, а треба їх лишень ненавидіти. Націоналістична мораль – це так звана своєзаконна мораль. Аморальність – своєзаконна мораль (закон боротьби). Все добре, що добре українській нації. Хто не з нами, хто є нашим ворогом – того знищимо, хоч би це було аморальним всьому світові. Ціль освячує засоби боротьби" ⁵⁷.

Щойно після завершення Другої світової війни, коли змінилася геополітична ситуація у світі, а лідери Закордонних частин ОУН почали орієнтуватися на допомогу ліберальних країн Заходу, оунівські ідеологи дуже болісно стали реагувати на будь-які спроби порівнювати їх з фашистами чи нацистами. Натомість вони пропонували свої приклади для співставлення: "Наш рух треба поставити в один ряд з іншими революційно-визвольними рухами, як ірландський "Шін Фейн", єгипетських "Фахт", або індійський рух з його гаслом "Сварай" (незалежність) тощо..."⁵⁸

Все ж, повертаючись до часу заснування УВО, ми мусимо констатувати, що український інтегральний націоналізм на початку 20-х рр. ще не мав своєї окремо розробленої ідеологічної доктрини. Існували лише її фрагменти. Щоправда, як писав один із фундаторів українського націоналістичного руху В.Мартинець, "ідеологія українського націоналізму жила в наших серцях і головах, її треба було щойно вбгати в писані твори. Величезне, незоране поле стояло перед нами. Для нас було ясно, що в першій мірі треба дати образ-візію нової України, що змогла б запалити вогнем творчої снаги й пірвати на плідний і творчий визвольний шлях" ⁵⁹.

Першим теоретиком, що спробував оформити

головні постулати українського інтегрального націоналізму, став Д.Донцов, який у 1926 р. опублікував книгу "Націоналізм". У передмові автор сформулював власне поняття, розуміння українського націоналізму, подаючи його в протиставленні до вже існуючих на той момент українських ідеолого-політичних теорій, які він називає загальним терміном "народництво". "Коли б ми хотіли кількома словами висловити цілу різницю між націоналізмом і народництвом, – писав Д.Донцов, – то ми б знайшли її в двох діаметрально протилежних світовідчуженнях: світ, де панує воля, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпліяція, інтуїція – і логіка, агресія – і пасивність, догматизм – і релятивізм, віра – і знання" ⁶⁰. Недоліки в теоріях своїх попередників (демократів і соціалістів) Д.Донцов вбачав у тому, що вони не визнавали примату "почуттів" над "поняттями", "безрозсудності" над "розумом". Він підкреслював, що "... для них людина не те вважала за добре, чого хотіла, лише хотіла, що уважала за добре" ⁶¹.

Відкидаючи всяке осмислене, обдумане світосприйняття, Д.Донцов на перше місце ставить зоологічну волю людини до життя ⁶². Таку волю, яка б спонукала особу до експансії, до розширення свого власного життєвого простору й до ліквідації такого життєвого простору для інших. Підставою для експансивних дій має стати тваринна ненависть ("собача ненависть до kota") виплекана людиною стосовно чужинців. Розуміючи, що виховання подібних почуттів є завданням не найпростішим, Д.Донцов окреслює наступну вимогу свого вольового націоналізму – фанатизм як обов'язковий чинник національних змагань освячених міфоідеологією, що вимагає культово-релігійного ставлення до себе. Пе-

ремога в національній боротьбі можлива лише за умови повної нетерпимості до своїх ворогів легалізованої ідеєю "революційної аморальності"⁶³. Велика ідея нації, згідно з Д.Донцовом, має безумовне право розчавити окрему людину з її приземленими потребами. Для вченого окрема людина "є засіб, нація м мета". Привести ж націю до найвищої форми буття, тобто до створення власної могутньої й агресивної національної держави, здатна лише "каста провідників"⁶⁴. В іншому своєму творі "Дух нашої давнини" Д.Донцов чітко окреслює психологічні прикмети "касти провідників" або "правлячої верстви": "Це люди особливого типу, особливої вдачі. Це – фанатики, аскети, подвижники..., що є в вічній тривозі, в напруженні всіх сил духа і серця, байдужі на свої тілесні потреби. Це – в протилежність до представників субстрату, розлізлих, млявих, сентиментально-сльозливих і оспалих, – сухі й вогненні душі формотворців, палимі негасимим і внутрішнім вогнем"⁶⁵ *.

Праці Д.Донцова не викликали одностайного захоплення серед українських інтелектуалів і були піддані різкій критиці з боку деяких націоналістичних лідерів⁶⁶. Насамперед донцовському волювому (дієвому або чинному) націоналізмові закидали брак конструктивності. Його твори вважали позбавленими "позитивно-духовного змісту", "формуючих цінностей"⁶⁷. Крім того, противники Д.Донцова писали, що його "Націоналізм", "окрім критики просвітництва в нашій літературі та політиці, вносив мало конструктивного до питання теоре-

* Донцовська ідея "сухої, вогненної душі" однозначно є переробленою думкою давньогрецького філософа Геракліта, котрий вважав, що душа – це сполучення вогню й води: вогонь шляхетний, а вода ница. Душу в якій вогню більше він називав "сухою". "Суша душа наймудріша і найкраща..."

тичного обґрунтування націоналізму. Зате деякі твердження Донцова, наприклад, твердження, що націоналізм є аморальним, були просто шкідливі, оскільки Дм. Донцов поставив таке твердження в абсолютній площині, коли тим часом, крім злочинного, шовіністичного націоналізму, існує високо етичний націоналізм, який базується на любові до свого народу та батьківщини і прагне тільки до збереження їхнього існування"⁶⁸. А відомий теоретик українства Ю.Липа навіть закидав донцовському націоналізмові схожість із марксизмом, "двигуном" якого теж були ненависть і руйнація усталених норм життя й моралі ⁶⁹.

Отже, перед керівниками створеної в 1929 р. ОУН постало питання, як можна реформувати донцовський націоналізм, пристосувавши його до потреб і завдань Організації? Відповіддю на нього стало оформлення ще однієї течії – "організованого націоналізму". Ідеологи нового напрямку відкинули культ стихії та руйнування, протиставляючи йому організуючі можливості нації, начала суспільного порядку, наголошуючи на ідеях національної єдності й солідарності. Проголосили створення "духовної держави", яка мала б стати "фундаментом держави фізичної"⁷⁰. Оунівські ідеологи (В.Мартинець, Ю.Вассиян, Ю.Бойко М.Сціборський та ін.) хоча й запозичували в Д.Донцова теорії про безумовне підпорядкування "одиниці завданням нації"⁷¹, про повну і фанатичну жертвовність, напруження всіх "духовних і фізичних можливостей"⁷², водночас відкидали низку таких постулатів донцовського вольового націоналізму, як "ідея панівної касті ліпших людей", "аристократа-правителя" і т. ін. Ідеологи ОУН виводили свої погляди від традиційного націоналізму М.Міхновського ⁷³, замінюючи дон-

цовську ідею "аристократії" на ідею "націократії", яка більше пасувала націоналізмові, гармонізуючи з його фундаментальним постулатом про те, що нація є носієм усієї політичної влади⁷⁴. Донцовському відмежуванню від "пізнання, свідомості й розуму" протиставляється "свідомий, обдуманий, організований чин"⁷⁵.

Однак "вольовий націоналізм" Д.Донцова продовжував справляти сильне враження і вплив на формування світоглядних рис у молодих оунівців. Як зауважував Л.Ребет, саме ідеологія Д.Донцова "формувала "політичне обличчя" оунівської молоді"⁷⁶. Тому й не дивно, що коли в 1940 р. виникла бандерівська революційна ОУН (за межами якої опинилися майже всі відомі теоретики "організованого націоналізму"), яку очолили вчорашні студенти, для котрих твори Д.Донцова були своєрідною "націоналістичною Біблією", то її лідери не пішли на ревізію поглядів свого духовного наставника, інколи тільки пристосовуючи його філософські теорії до життєвих реалій⁷⁷.

Фундаментальні положення націоналістичного вчення Д.Донцова, беззастережно були прийняті на озброєння ОУН(Б). Крім того, молоді оунівські публіцисти завзято виправдовували та захищали теоретичні погляди Д.Донцова, якому опоненти постійно закидали ідейну близькість з фашизмом і націонал-соціалізмом. Так, критикуючи вчення Д.Донцова, Л.Ребет, зокрема, зазначав: "Донцов виступив цілком виразно, як пропагатор тоталітарного націоналізму, випустивши брошурками життєписи представників цього напрямку (Муссоліні, Гітлера та інших) з перекладом "Князя" Макіавеллі включно. На додаток до цього, незадовго до війни появилася у "Віснику", що його редагував Д.Дон-

цов, дивна стаття з інтерпретацією відомого місця з "Майн кампф" Гітлера про Україну як німецький колоніальний простір. В цій статті за криптонімом чи ініціалами схований автор доводив, що в ХХ сторіччі колонії взагалі не виплачуються, а далі – що Україна має для німців хібащо вартість торговельного партнера, і тільки так треба розуміти зворот Гітлера про колонії Німеччини на Сході Європи. З якого натхнення Донцов взяв такий курс і таку статтю вмістив, годі сказати. Одначе, що такий курс Донцова мав у дальшому негативний, присипляючий вплив на стиль політики ОУН, це певне⁷⁸. Відповідаючи процитованим вище закидам на адресу Д.Донцова, один з лідерів ОУН(Б) Я.Стецько наголошував: "Зовсім помиляється той, хто вважає, що Донцов зорієнтував українство на націонал-соціалізм. Пригадую статтю в "Віснику" з критикою національного "соціалізму". Донцов писав, що відношення до Німеччини залежатиме від ставлення Німеччини до державної незалежності України. Випуск Донцовим монографій про поодинокі постаті зовсім не було метою зорієнтувати на їх ідеї у кожному випадку, а на необхідність бути одержимим якоюсь ідеєю, мати віру в неї, мати волю змагатися за неї, щоб дійти до мети... Донцов не ідентифікував себе з ідеями тих постатей, а тільки вказував на антикомуністичну настанову їх, або на національний фанатизм їх, або дух безкомпромісової боротьби проти окупанта..."⁷⁹.

Як бачимо, в середовищі ОУН до розколу 1940 року фактично набули поширення два відгалуження інтегрального націоналізму. Більш помірковані та старші члени ПУНу намагалися розробити і втілити в життя ідеї т. зв. "організованого націоналізму", а оунівська молодь перебувала під потужним

впливом радикальнішого "вольового націоналізму", постулати якого були розроблені Д.Донцовим⁸⁰. Ідеологія інтегрального націоналізму, прийнята як духовна база ОУН в 30-х рр., ХХ ст. принесла в ряди Організації культ сили й насильства, сприяючи її подальшій мілітаризації, скріплюючи переконання керівництва і рядових членів в тому, що тільки з допомогою власної військової сили український народ зможе досягти успіху в ході національної революції. Більше того, мілітаризація ОУН була закладена самим процесом утворення цієї Організації. Її формування на основі УВО та деяких радикальних націоналістичних спілок сприяло проникненню в лави ОУН значної кількості колишніх кадрових військовослужбовців і молодих націонал-радикалів. Ці групи людей головною причиною падіння української державності 1917–1920 рр. вважали хибну військову політику українських урядів, їхній надмірний пацифізм і демократизм. У протигагу таким, на їх думку, згубним тенденціям націоналісти висунули ідею формування бойової Організації, просякнутої мілітаристським духом і базованої на засадах радикального націоналістичного вчення. "ОУН – це Революційна армія Української нації, що бореться за Українську Державу. Члени ОУН – це вояки Революційної армії, що бореться на фронті Української Національної Революції. В ОУН, як і у війську зобов'язуючі всі військові засади"⁸¹. Постулати інтегрального націоналізму, перенесеного на український суспільний ґрунт Д.Донцовом і дещо видозмінені оунівськими ідеологами, знайшли широкий відгомін у серцях західноукраїнської молоді, яка в міжвоєнній Польщі почувала себе надзвичайно упослідженою і приниженою. Користуючись термінологією А.Тойнбі, мож-

на сказати, що екстремальні форми націоналізму стали "відгуком" гнобленої української спільноти на "зовнішній тиск" з боку польської держави ⁸².

В той же час ідеї інтегрального націоналізму гармонізували з мілітаристськими поглядами, сповідуваними колишніми офіцерами, які ввійшли до керівних органів ОУН. Послух, карність, жертвність, фанатизм, ненависть до ворогів, рішучість – всі ці якості та чесноти націоналістичні ідеологи прагнули виховати у своїх послідовників. Разом з тим перераховані вартості, безумовно, якнайкраще підходили також для духовного формування хороброго й дисциплінованого воїна. Тож своєрідний симбіоз радикальних націоналістичних вчень і мілітаристських прагнень керівництва Організації, призвів до того, що від самого моменту виникнення одним з найголовніших напрямків діяльності ОУН вважалася праця, спрямована на утворення власної військової сили.

Аналіз документів Організації засвідчує, що процес формування збройних сил мав відбуватись у двох напрямках. Перший – підготовка підпільних бойових груп, які повинні були підняти повстання на окупованій території батьківщини, а другий – формування добровольчих частин при іноземних арміях, котрі могли б у вирішальний момент долучитися до повстанців й утворити єдину організовану бойову силу. Перед нами постає питання: чи справді керівництво ОУН могли розраховувати на успіх за умови розвитку вищезокресленого сценарію? Щоб дати відповідь на нього, потрібно, насамперед, з'ясувати наскільки українські націоналісти були оригінальними у своїх задумах, а наскільки спиралися на історичний досвід інших політичних емігрантських організацій Європи.

Побіжне ознайомлення з цією проблемою свідчить, що, однією з перших емігрантських організацій, яка успішно підготувала повстання (1821 р.) і перекинула на допомогу співвітчизникам свої бойові загони, стала "Філікі етерія" (Грецьке патріотичне товариство друзів). Загони "вільних греків" ("філелінів") з усіх грецьких колоній Європи долучалися до повстання на батьківщині. Зокрема й із території України (з Одеси) до берегів Греції відпливло 1500 добровольців, озброєних та обмундированих за рахунок грецьких колоністів північного Причорномор'я⁸³.

Майже через сорок років національний герой італійського народу Д.Гарібальді на чолі 1089 добровольців зібраних та озброєних на території королівства Сардинії, висадився на землю повсталого Сицилії й через декілька місяців, згуртувавши навколо себе 25 тис. повстанців, зайняв столицю королівства Обох Сицилій – Неаполь, завершивши таким чином процес об'єднання італійської держави⁸⁴.

Угорські патріоти в 1859 та 1866 рр. виступали зі зброєю в руках проти Австрійської імперії в складі армій П'ємонту та Пруссії.

У роки Першої світової війни чеські національні Легіони воювали в складі російської, французької та італійської армій. Згодом саме завдяки їм вдалося відновити й утримати незалежність Чехословаччини в 1918–1919 рр.

Найбільш солідний досвід боротьби за незалежність із допомогою сформованих за кордонами батьківщини добровольчих частин мали поляки. У 1812 році їхні з'єднання воювали проти Росії в армії Бонапарта, а в 1854–1955 рр. у турецькому війську. Домігшись від австро-угорського уряду дозволу на створення в серпні 1914 р. двох польських Легіонів

чисельністю 8500 чоловік, лідери польського національно-визвольного руху забезпечили собі, на момент дезінтеграції Габзбурзької імперії, основу для регулярних збройних сил відродженої польської держави (вже в 1916 р. Легіони, очолювані Ю.Пілсудським, налічували 20 тис. солдатів у складі 6 полків)⁸⁵. Поряд із добровольчими частинами на боці Центральних держав поляки сформували національний корпус генерала Ю.Довбор-Мусьніцького в Російській армії та армію генерала Ю.Галлера у Франції*.

Подібно до польських організацій, лише в період між двома світовими війнами, діяла Всесвітня сіоністська організація, яка через свій виконавчий орган "Сохнут" (єврейська агенція) зуміла на початку

* Аналіз оунівських вишкільних матеріалів однозначно підтверджує, що діяльність поляків під час національно-визвольних повстань чи рухів особливо ретельно вивчалася й запозичувалась українськими підпільниками. Націоналісти, зокрема, захоплювалися безоглядними методами боротьби, які практикувалися поляками задля реалізації власних політичних завдань. Так, М.Колодзінський, вивчаючи хід польського повстання 1863 року, написав спеціальну брошуру для оунівського активу, в якій, між іншим, зазначав: "На прикладі польських повстанців бачимо, що люди, які хотіли волі для свого народу, не перебирають засобами, що ведуть до її досягнення. Чому ж ми не повинні йти шляхом показаним історією? Потрібно крові, даймо море крові, потрібно терору, зробимо його пекельним, треба віддати матеріальне добро, не залишимо собі нічого. Маючи на меті вільну українську державу, йтимемо до неї всіма засобами, всіма шляхами. Не соромимося вбивств, грабунків, підпалів. У боротьбі немає етики. Етика на війні це залишки рабської психології накинutoї переможеним руками переможців. Не дбаймо про добре ім'я та про світову думку, бо вона завжди буде називати нас бандитами, хоч би ми були незнатні які ідейні. Кожна дорога, яка веде до нашої найвищої мети, без огляду на те, чи вона називається іншими героїзмом чи підлістю, є нашою дорогою". (Цит. за: Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – S. 185).

1920-х рр., за підтримки англійської військової розвідки, створити власну розвідувальну структуру "Нілі", очолювану Сарою Аронсон⁸⁶. А із середини 1920-х рр. утворити Єврейську армію оборони ("Хагана"), якою довгі роки керував Файвель Полкес⁸⁷. "Хагана" була помічена не лише у співробітництві з британцями. Протягом 1930-х рр. організація активно співпрацювала з німецькими СС. Есесівці здійснювали всебічну широку підтримку сіоністів, займалися поставкою зброї та підготовкою єврейських бойовиків. Така заплутана "біографія" не завадила стати "Хагані", після 1948 р., основою регулярних збройних сил Держави Ізраїль⁸⁸.

Зрештою, перед оунівським керівництвом був досвід власне українських організацій, які зуміли в 1914 р. створити Легіон Українських січових стрільців (2 тис. бійців) у складі австрійської армії⁸⁹. І хоча загальні підсумки боротьби за державність у 1917–1920 рр. були негативними, все ж Легіон УСС відіграв у національно-визвольних змаганнях далеко не останню роль*.

Як бачимо, лідери українського націоналістичного руху мали доволі вагомі підстави розраховувати на те, що обрана ними схема військової діяльності матиме позитивні наслідки. Тому й відповідна тактика Революційного проводу знайшла досить широке відображення в програмних документах і

* Цікаво, що керівники Державного центру УНР в екзилі на початку 20-х рр. ХХ століття у своїх стратегічних планах, як і націоналісти, покладали надію на визволення батьківщини за аналогічною схемою: вторгнення вірних уряду УНР збройних сил із території сусідньої держави й одночасне антибільшовицьке повстання в Радянській Україні (див. Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – К.: Темпора, 2003; Видавництво Національної академії СБ України, 2003. – С. 27.).

передвоєнних інструкціях Організації.

- ¹ Кентій А.В. Українська військова організація в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – С. 6.
- ² Там само. – С. 8.
- ³ Архив русской революции. – Т. 1. – М.: Современник, 1991. – С. 370–371.
- ⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 32.
- ⁵ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – К., 1998. – № 1-2. – С. 367.
- ⁶ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти томах. – Т. VII (30-ті – 40-ві рр. XX ст.) – К., 2001. – С. 30–35.
- ⁷ Васюта І. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923–1926) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 345.
- ⁸ Книш З. При джерелах організованого українського націоналізму. – С. 39.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945). – С. 76.
- ¹¹ Ленкавський С. Українська Військова Організація // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т.І. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 141–145.
- ¹² Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003 – S. 46.
- ¹³ Киричук Ю.А. Місце тероризму у визвольній боротьбі УВО-ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 557.
- ¹⁴ Ленкавський С. Українська Військова Організація. – С. 145.
- ¹⁵ Киричук Ю.А. Місце тероризму у визвольній боротьбі УВО-ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – С. 558.
- ¹⁶ Кравців Б. Людина і вояк. В другу річницю смерті славної пам'яті Романа Шухевича-Чупринки // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Мюнхен, 1968. – С. 94.
- ¹⁷ Книш З. Варшавський процес ОУН. – Торонто: Срібна сурма, 1968. – Ч. І. – С. 124, 141.
- ¹⁸ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 61.

- ¹⁹ Книш З. При джерелах організованого українського націоналізму. – С. 40.
- ²⁰ Кентій А.В. Українська військова організація. – С. 55–59.
- ²¹ Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та перший конгрес Українських націоналістів // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т.І. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 193–220.
- ²² Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 315.
- ²³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С. 327.
- ²⁴ Книш З. Становлення ОУН. – С. 84.
- ²⁵ Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–41рр.). С. 8–9.
- ²⁶ Кричевський Р. ОУН в Україні - ОУН З і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк - Торонто, 1962. – Репринт. вид. – Львів, 1991. – С. 9.
- ²⁷ Вєдєнєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. – С. 371–372.
- ²⁸ Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. м С. 80.
- ²⁹ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. –S. 183.
- ³⁰ Киричук Ю.А. Місце тероризму у визвольній боротьбі УВО–ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 570.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само. – С. 571.
- ³³ Там само. – С. 572.
- ³⁴ Горєлов М.Є. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета // УІЖ – № 6 –1994. – С. 89.
- ³⁵ Ленкавський С. Внутрішня пропаганда ОУН // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т. 1. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 240.
- ³⁶ Рассел. Б. Істрія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – С. 6.
- ³⁷ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – С. 127.
- ³⁸ Альтер П. Націоналізм: проблема визначення // Націоналізм: Антологія. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 213.
- ³⁹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С. 128.
- ⁴⁰ Ребет Л. Теорія нації. – Львів: Державність, 1997. – С. 60–63.
- ⁴¹ Арон Р. Мир і війна між націями. Переклад з французької. – К.: Юніверс, 2000. – С. 282.

- ⁴² *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1960. – Т.8. – С. 81.
- ⁴³ *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму. - С. 132.
- ⁴⁴ *Шпорлюк Б.* Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. – К.: Основи, 1998. – С. 173–174.
- ⁴⁵ *Бойко Ю.* Основи українського націоналізму. – Б. м., 1951. – С. 10–11.
- ⁴⁶ *Лисовий В.* Поняття ідеології. Ідеологія націоналізму // Світоглядні й ідеологічні засади українського націоналізму. (Збірник статей). – К.: Козаки, 1997. – С.41.
- ⁴⁷ *Датичак Т.* Український націоналізм. Критика і оборона. – Нью-Йорк, 1962. – С. 86–87.
- ⁴⁸ *Касьянов Г.В.* Український націоналізм: проблема наукового переосмислення // УІЖ. – 1998. – № 2. – С. 41.
- ⁴⁹ *Armstrong John A.* Ukrainian Nationalism. – Р. 13.
- ⁵⁰ *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 249.
- ⁵¹ Там само. – С. 251.
- ⁵² *Онацький Є.* Листи з Італії. Дещо про фашизм // Розбудова нації. – № 3. – 1928. – С. 95.
- ⁵³ *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Історичні есе. – К.: Основи, 1994. м Т. 2. – С. 251.
- ⁵⁴ ЦДАВО, ф. 3833, оп.3, спр.7, арк. 5.
- ⁵⁵ Там само, ф. 3836, оп. 1, спр. 44, арк 1–2.
- ⁵⁶ Там само, арк. 6–8.
- ⁵⁷ Там само, спр. 35, арк. 13.
- ⁵⁸ *Бойко Ю.* Основи українського націоналізму. – С. 12.
- ⁵⁹ *Мартинець В.* Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 158.
- ⁶⁰ *Донцов Д.* Націоналізм. – Торонто, 1966. – С. 13, 17.
- ⁶¹ Там само. – С. 19.
- ⁶² Там само. – С. 230–231.
- ⁶³ Там само. – С. 222.
- ⁶⁴ Там само. – С. 223–226.
- ⁶⁵ *Донцов Д.* Дух нашої давнини. Друге видання. – Дрогобич: Відродження, 1991. – С. 141.
- ⁶⁶ *Ігнатова О.* Донцов Дмитро Іванович // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – Київ: Інститут держави і права АН України; Інститут національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 745.
- ⁶⁷ *Мартинець В.* Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 158.

- ⁶⁸ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен: Українське видавництво, 1964. – С. 46–47.
- ⁶⁹ Липа Ю. Призначення України. – Нью-Йорк, 1953. – С. 259.
- ⁷⁰ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – С. 158.
- ⁷¹ Вассиян Ю. Ідеологічні основи українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів. – Париж, 1954. – С. 79.
- ⁷² Бойко Ю. Ідеологія українського націоналізму // Організація Українських Націоналістів. – Париж, 1954. – С. 85.
- ⁷³ Мартинець В. Ідеологія організованого націоналізму. – С. 150–155.
- ⁷⁴ Сціборський М. Націократія. – Львів, 1935. – С. 47.
- ⁷⁵ Мартинець В. За творчість і дух експансії. // На службі нації: Альманах. – Париж, 1938. – С. 26.
- ⁷⁶ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – С. 47.
- ⁷⁷ Мотиль О. Дмитро Донцов // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 287.
- ⁷⁸ Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – С. 48.
- ⁷⁹ Стецько Я. 30 червня 1941 року. – С. 33–34.
- ⁸⁰ Ігнатов В. Оунівська концепція нації // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – Київ: Інститут держави і права АН України; Інститут національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 258.
- ⁸¹ ЦДАВО України, ф. 3836, оп. 1, спр. 35, арк. 23 зв.
- ⁸² Детальніше див. Тойнбі А. Дослідження історії. В 2-х томах. – Переклад з англійської В. Шовкуна. – К., 1995. – Т. 1., Т. 2.
- ⁸³ Арш Г.Л. Этерическое движение в России: Освободительная борьба греческого народа в начале XIX века и русско-греческие связи. – М.: Наука, 1970. – С. 301.
- ⁸⁴ Галло М. Джузеппе Гарібальди. (Перевод с французского). – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – С. 232.
- ⁸⁵ Kieniewicz S. Historia Polski 1795-1918. – 9 wyd. – Warszawa: PWN, 1997. – S. 497.
- ⁸⁶ Валах Я. Сіонізм – знаряддя реакції. – К.: Політвидав України, 1972. – С. 57.
- ⁸⁷ Клименко Т.Г. Сионизм – геноцид в действии. – Днепропетровск: Промінь, 1986. – С. 87.
- ⁸⁸ Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: моё исследование сионизма. – К., 2002. – С. 223.
- ⁸⁹ Українські Січові Стрільці 1914-1920. – Львів, 1935. – Репринт. вид. – Львів: Слово, 1991. – С. 17–18.

2.2. Військово-політичні питання і плани в програмних документах єдиної ОУН та передвоєнних інструкціях Революційного проводу

Наявність достатньо широкої джерельної бази дає змогу розглядати військовий аспект діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр. у двох взаємопов'язаних площинах: у площині теоретичної підготовки до створення власних збройних сил (тобто яким лідери ОУН уявляли собі цей процес з моменту виникнення Організації і до початку німецько-радянської війни) та в площині практичної реалізації (або нереалізації) тих планів і концепцій, які бандерівська ОУН намагалася втілити в життя протягом 1941–1942 рр. У даному параграфі ми пропонуємо до уваги читачів, насамперед, розгляд оунівських планів створення української національної армії.

Переглядаючи матеріали, затверджені на різноманітних зібраннях активістів націоналістичного руху, нескладно помітити, що вже у прийнятому на І ВЗ ОУН (1929 року) "Устрої Організації українських націоналістів" чітко проглядався мілітаризований характер Організації. Так, у четвертому розділі, що оформлює концептуальні засади зовнішньої політики ОУН, зазначалося: "Повне усунення всіх займанців з українських земель, що наступить у бігу національної революції та відкритє можливості розвитку Української Нації в межах власної держави, забезпечить тільки система власних мілітарних зброєнь (підкреслення наше – *І.П.*) та доцільна союзницька політика"¹. Про те, яким чином ОУН збирається створювати "систему власних мілітарних зброєнь", детальніше написано в наступному п'ятому розділі вищеназваного документа. Загальні

штрихи до оунівської військової концепції складені доволі грамотно, досвідченими й, очевидно, військовими людьми. Автори "Устрою" були свідомі того, що процес організації української військової сили розвиватиметься поступово, еволюційно, міняючи свої форми "відповідно до трьох етапів політичного стану України: ворожої займанщини, національної революції, державного закріплення"². У період іноземної окупації, за розрахунками керівництва Організації, військову підготовку мав вести спеціальний осередок, штаб, який повинен був займатися вишколом військових "організаторів і провідників"³. Фактично ж цими організаторами й провідниками майбутньої збройної боротьби мусив стати кожен член ОУН. Про це відкрито писалось у тогочасній націоналістичній пресі, яку цитує А.Кентій: "Згідно з націоналістичною ідеологією й відповідно до вимог революційної боротьби, ОУН має характер політично-військової організації. Вона творить уже зав'язок – ядро організованої політично-військової сили, яка росте в огні революційної боротьби"⁴.

Отже, ОУН від моменту свого виникнення планувалася як зародкова клітина широкого й масового військово-революційного руху українського народу. Вона повинна була відіграти роль тієї пружини, яка, розпрямившись у момент революції, могла б одночасно вкинути в розбурхану народну стихію цілу плеяду добре підготованих і навчених військових організаторів, що зуміли б скерувати спонтанні акції повсталого натовпу в осмислене та вигідне для ОУН русло державотворчої національної революції. "Лише військова сила, м писалося в "Устрої ОУН", – що спиратиметься на озброєний нарід, готовий уперто та завзято боротися за свої права,

зможе звільнити Україну від займаців та вможливити упорядкування Української держави"⁵. Після перемоги національної революції (в чому оунівці, звісно, не сумнівалися) оборону відродженої української держави передбачалося здійснювати "єдиною регулярною, безклясовою, національною армією і фльотом", які мали комплектуватися "на підставі загальної військової повинності"⁶.

Як бачимо, вже перший програмний документ ОУН закладав фундамент для широких військових планів на майбутнє. І справді, в лютому 1930 р., на скликаній у Львові Першій конференції ОУН на ЗУЗ, під час формування Крайової ексекютиви було передбачено посаду керівника "військово-вишкільної референтури" (її обійняв Є.Верцьона). Документи конференції засвідчують, що завданням військово-вишкільної референтури, окрім підготовки військових кадрів, було "нищення терором полонофілів, москво- і радянофілів"⁷. Подібно до цього у декларації ПУНу (листопад 1930 р.) теж зверталася увага на необхідність "оружної боротьби"⁸. Але в той період не вдалося організувати повноцінного, а головне масштабного, військового вишколу рядових членів ОУН. Очевидно, це сталося через те, що після кожного резонансного терористичного акту найкращі оунівські бойові кадри опинялися в польських в'язницях або під пильним наглядом поліції. Не вдалось уникнути тюрми й керівнику військово-вишкільної референтури Є.Верцьоні, заарештованому в 1931 р. Тому, як вважає Л.Ребет, військова референтура як слід не розвинулась, а до розгрому її в 1934 р. польською поліцією вона практично перебувала в стані формування й змогла розгорнути свою діяльність тільки після початку війни у 1939 р.⁹ Але в цей період військові аспекти діяльності ОУН

окреслювалися вже новими постановами, прийнятими на II ВЗ тоді ще єдиної ОУН, що відбувся в серпні 1939 р. в Римі.

Головним документом, ухваленим на Римському ВЗ, стала "Політична програма й устрій ОУН", чотири розділи якої визначали основні аспекти діяльності та структуру Організації. Третій розділ "Політичної програми" – "Збройна сила нації", складався з 10 пунктів і був тезовим викладом військової доктрини українського інтегрального націоналізму. 7-й і 8-й пункти, підтверджуючи теорію трьох етапів збройної боротьби за державність, повністю співпадають із відповідними тезами, вміщеними в документах I ВЗ ОУН. Важливість постанов Римського ВЗ полягає в тому, що в них чітко відобразилося посилення мілітаристичних тенденцій у середині ОУН, яке, очевидно, було зумовлене загальним очікуванням початку великої всеєвропейської війни. Зокрема, в документі підкреслювалося:

"2. Націоналістична воєнна доктрина визнає, що тільки впливаючий з націоналізму мілітаризм піднесе Українську націю з її нинішнього стану та забезпечить їй гідне місце в світовій історії й у змагу з іншими націями...

4. Український мілітаризм – це спадкоємець бойових традицій нашої історії й меч ідеології українського націоналізму для здійснення його історичних цілей.

5. Український мілітаризм мусить бути уособленням найкращих моральних і фізичних прикмет нації"¹⁰.

Як і в документах I ВЗ, у постановах 1939 року чітко виявляється прагнення керівництва ОУН до загальної мілітаризації цілої нації (пункт п'ятий), до перетворення народу на монолітний бойовий табір,

на єдиний військовий організм. Певною мірою така постановка питання була логічно вмотивована з огляду на ті події, що розгорталися в Європі і повністю відповідала головній меті ОУН м скористатися назриваючою масштабною війною для виборювання української державності. Але одночасно з прагненням до всеохоплюючої національної мілітаризації, оунівські лідери не забували того, що надійною опорою в боротьбі за національну державу може стати тільки регулярна, добре організована, озброєна і навчена армія. Тому перший пункт третього розділу "Політичної програми" проголошував: "Виходячи з духово-політичних засад українського націоналізму й з сучасного стану української науки – націоналістична воєнна доктрина кладе в основу творення збройних сил та її організаційних і стратегічних форм принцип модерного воєнного мистецтва. Збройна сила України буде по формі модерною й регулярною, а по змісту націоналістичною армією"¹¹. Створена в майбутньому українська армія, на думку оунівців, не повинна була зупинятися лише на здобутті й обороні державності свого народу. Вона відповідно до "нашої військової традиції та завдань" повинна бути пройнята наступальним духом¹². У цих словах третього пункту документа відбилися експансивні прагнення, які під впливом загального реваншистського настрою в деяких європейських країнах стали поширеними серед оунівського керівництва.

Найбільш концентрованим викладом агресивних експансіоністських теорій українського націоналізму стала праця одного з головних військових теоретиків ОУН передвоєнного періоду М.Колодзінського (полковника Гузара). Протягом 1935м1937 рр. він написав брошуру "Українська воєнна доктрина", в

якій, зокрема, зазначалося: "Ми хочемо не тільки облягати українські міста, але стратувати ворожі землі, здобувати ворожі столиці й на їх звалищах віддавати салют Українській імперії... Хочемо виграти війну велику й жорстоку, війну, яка зробить нас володарями східної Європи¹³". З погляду сьогодення читати подібні слова дещо незвично й навіть моторошно. Але наприкінці 30-х рр. минулого століття у середовищі радикально налаштованих націоналістів вони не виглядали цілком відірваними від життя. У ті часи, коли не тільки Німеччина, Італія, Японія чи СРСР говорили про захоплення чужих територій, а навіть такі держави, як Польща, цілком серйозно вели мову про створення своїх колоніальних імперій, українські націоналісти не бачили нічого дивного в розмовах про можливе виникнення в недалекому майбутньому української імперії. Це був своєрідний елемент масового психозу, який у ті часи захлеснув Європу і непідвладними якому залишилося зовсім небагато людей.

Отже, з наближенням війни ОУН все сильніше й сильніше мілітаризувалася, а в її програмних документах щоразу більше уваги приділялося військовим питанням, зокрема планам будівництва майбутньої армії. Не виключено, що разом із загальною передовою ситуацією в Європі на керівництво Організації сильний вплив мали події, що розгорнулися на Закарпатті, котрі ще раз дуже рельєфно показали весь трагізм ситуації, в якій новостворена держава не змогла захистити своєї незалежності.

Римський збір був останнім в історії єдиної ОУН. Через чотири місяці в її, здавалося, монолітних рядах відбувся фатальний і трагічний розлам, що призвів до виникнення в лютому 1940 р. ще однієї Організації українських націоналістів, лідером якої

став С.Бандера.

На остаточний розкол в ОУН прихильники С.Бандери пішли лише наприкінці 1940 р., коли Головний революційний трибунал виключив із рядів Організації С.Бандеру, Я.Стецька та інших лідерів створеного в лютому 1940 р. Революційного проводу. Відтак перший програмний документ ОУН(Б) датується груднем 1940 р. й відомий дослідникам під назвою "Маніфест ОУН". У ньому є згадки про національну революцію, яка повинна стати наслідком збройного повстання всього українського народу та заклики до всіх військовослужбовців-українців вступати до рядів "Революційної ОУН під проводом С.Бандери"¹⁴. У цих закликах відбивалися прагнення ОУН(Б) продовжувати роботу, спрямовану на подальшу загальнонаціональну мілітаризацію, на втягнення до орбіти своєї діяльності якнайбільше кадрових військових і, головне, намагання прискорити процес підготовки збройного виступу.

Після декларації своїх революційних позицій перед прихильниками С.Бандери постало завдання – оформити загальні фрази про революцію, повстання і т. д. у конкретні програмні документи. З цією метою в квітні 1941 р. у Кракові скликали ВЗ тепер уже ОУН(Б), який теж оголосив себе П ВЗ, підкреслюючи цим, що оунівські бунтівники не визнають легітимності, а, відповідно, і рішень П римського ВЗ тоді ще єдиної ОУН. На П ВЗ ОУН(Б) були присутні 68 осіб (з них 12 делегатів з УРСР)^{15*}. Краків-

* В окремих працях подається інша кількість делегатів П ВЗ, прибулих з України. Зокрема, А.Бедрій у своїй розвідці "Українська держава відновлена Актом 30 червня 1941 року" на сьомій сторінці пише, що в роботі Збору "взяла участь, між іншим, сильна 17-членна делегація з фронту боротьби проти російських займанців..."

ський збір прийняв "Програмні постанови й устрій ОУН", третім розділом яких стали "Військові постанови". Хоча вони, на перший погляд, і нагадували аналогічні документи Римського збору, все ж дещо відрізнялися від останніх глибшим своїм змістом та чіткішими формулюваннями.

Перший параграф "Військових постанов" проголошував намір ОУН(Б) організувати й вишколити власну військову силу, яка необхідна Організації для "здійснення своїх цілей"¹⁶. Традиційно, як і в попередні роки, ОУН покладала на військову силу три найважчі завдання: "а) зорганізувати й провести збройну боротьбу ОУН за перемогу Української Національної Революції й здобуття Української Держави; б) бути пробоевою силою й опорою ОУН у цілій її боротьбі; в) бути ядром Української Армії в Українській Державі"¹⁷. Важливим моментом, відображеним у "Військових постановах", є також визначення конкретних шляхів і способів формування оунівської військової сили. У документі зазначено, що для втілення цієї мети в ОУН буде створено Військовий штаб, який на всіх українських землях і закордоном організує військові осередки, завданнями котрих стане підготовка "провідників організаторів та військових фахівців". Ці рядки документа майже повністю збігаються з військовими пунктами прийнятими на I ВЗ ОУН у 1929 р. Але в 1941 р., завдання, покладені на Військовий штаб, стали дещо об'ємнішими й масштабнішими. Він, зокрема, мав координувати роботу всіх військових осередків і розробляти військові плани, а в момент збройного повстання штаб був зобов'язаний керувати всіма виступами й реорганізувати повстанські загони в єдину українську революційну армію¹⁸.

Наступний блок питань пов'язаний зі становленням української армії, яка, згідно з планами Революційного проводу, мусила виникнути під час національної революції. Найцікавішим є восьмий параграф "Військових постанов", у якому йдеться про те, що українська армія в майбутньому понесе ідеї української революції "поза межі рідної землі", але понесе не як окупаційна армія, а як армія-визволителька, що йтиме під гаслом "свободи народам"¹⁹. У цьому фрагменті дуже добре видно різницю між ідеями ОУН декларованими в серпні 1939 р., в яких йшлося про неприховану експансію та ідеями нової, революційної ОУН, у котрих мрії про експансію замінюються фанатичною вірою в особливу місію української нації, що мала стати лідером у боротьбі інших поневолених народів за свободу.

Аналіз військових постанов, прийнятих на І ВЗ ОУН 1929 р., на II ВЗ єдиної ОУН 1939 р. і на II ВЗ ОУН(Б) 1941 р., показав, що головною метою військових планів Організації була достатня підготовка широких мас українського населення до проведення збройного повстання. Спеціально вишколені оунівські бойовики мали очолити це повстання і спрямувати його в русло національної революції, яка, на переконання керівників ОУН, водночас, призвела б до проголошення незалежної української держави, а зрештою, до формування регулярної армії (очолюваної офіцерами-оунівцями). Після утвердження суверенітету національної держави на всіх етнічних українських територіях, армія, на думку провідників, продовжила б збройну боротьбу аж до моменту утвердження України як гегемона в цілому східноєвропейському регіоні. Так коротко можна охарактеризувати військову стратегію, викладену в оунівських програмних докумен-

тах прийнятих, до початку німецько-радянської війни. Подібні завдання могла ставити перед собою лише наскрізь милітаризована Організація, що єдиний реальний шлях здійснення своєї політичної мети бачила в царині збройної боротьби, на підготовку якої і спрямовувала свої головні зусилля та найкращі кадри.

Конкретні шляхи й механізми організації націоналістичних милітарних формувань, на випадок початку війни між СРСР та іншими державами, детально розкривалися в інструкціях і брошурах призначених для "внутрішньоорганізаційного користування" та укладених оунівськими військовими фахівцями.

Справа в тому, що стратегічним військовим плануванням у бандерівській ОУН керували далеко не дилетанти-аматори, а професійні військовики, які тим чи іншим чином отримували базову офіцерську освіту в колишній польській армії^{20*}, або на спеціальних курсах ОУН (де викладачами часто були разом з українськими і німецькі офіцери)²¹.

На початку 1940 р. всю оунівську бойову еліту об'єднали у Військовому штабі (котрий був продовжувачем справ військової референтури)**. Першим очолив його В.Гринів (псевдонім – Кременський),

* Нагадаємо, що націоналісти, які в 1920 рр. вкрай негативно ставилися до служби українців у польській армії, з початку 1930-х кардинально змінили свою позицію, радячи українським хлопцям-призовникам йти до армії і вчитися військової справи, набуваючи знання, котрі пригодяться при майбутній розбудові української армії (див. Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921–1939) // Військово-історичний альманах. Річник III. – ч. 1(4). – 2002. – С. 19.).

** Деякі дослідники помилково стверджують, нібито Військовий штаб було створено щойно після II ВЗ ОУН(Б) (див. Бедрій А. "Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року").

який невдовзі був арештований на території УРСР і за вироком суду 20 лютого 1941 р. розстріляний²². Наступником В.Гриніва на посаді начальника Штабу став Д.Грицай (відомий у майбутньому полковник Перебийніс – шеф Головного військового штабу УПА). З ним працювали О.Гасин (Лицар), Р.Шухевич (Чупринка), В.Сидор (Вишитий)²³. Передбачалося, що генеральною лінією військової роботи стане всеохоплююча й ефективна підготовка українських мас (зокрема на території Західної України) до загального антирадянського повстання, початок якого планувався на критичний момент війни третіх держав із СРСР. Наслідком цього виступу мала бути остаточна загибель Радянського Союзу й утворення незалежної української держави²⁴.

Аналіз документів, безперечно свідчить про те, що для реалізації своїх задумів Військовий штаб провів колосальну і доволі продуктивну роботу. За весну – літо 1940 р. було здійснено облік усіх кадрових військових серед членів і симпатиків Організації, розроблено плани бойових вишколів та офіцерських курсів, підготовлено методичні поради щодо вивчення армійського досвіду зарубіжних країн, написано власні підручники і посібники з військової справи²⁵.

У Кракові на вулиці Баторія, 14 оунівці створили найбільшу старшинську школу імені Є.Коновальця, очолювану сотником Сулятицьким. Викладачами в ній працювали безпосередньо люди із Військового штабу: Сидор, Гасин, Кузьмінський, Карачевський, Тесля, Андріянович, Брилевський та ін. Курсантами краківської школи стали Мирон, Климів, Климимшин, Бурковський, Зацний, Кук, Старух, Кравчук, Зелений, Луцький, Ковальський, Равлик та інші відомі оунівські військовики, непересічний талант і здібнос-

ті яких виявились у майбутньому десятилітті²⁶. Слухачі старшинської школи опановували базові військові знання, а також здобували навички на оперативно-тактичному рівні^{27*}. Одночасно з розгортанням Військових шкіл з'являються і перші таємні інструкції для націоналістичного підпілля.

10 березня 1940 р. на засіданні Революційного проводу було прийняте рішення про перекинення на територію УРСР групи націоналістичних керівників і створення Центрального повстанського штабу та крайових штабів на західних та північно-західних українських землях. Вони мали взяти на облік усіх можливих активних учасників майбутньої повстанської акції, детально вивчити свою місцевість, зібрати інформацію про сили й технічні засоби противника, подбати про військово-технічне забезпечення майбутнього повстання і перебувати в постійній готовності до швидкого й рішучого збройного виступу проти радянського режиму²⁸.

В аспекті досліджуваної проблеми є всі підстави стверджувати те, що нелегально переправлені через кордон штабісти везли із собою надзвичайно цікаві та змістовні інструкції "Завдання ОУН", в яких по пунктах розписувалась уся організаційна робота, котру слід було проводити на території західних областей УРСР. Про це свідчить один з екземплярів документа, що 27 серпня 1940 р. потрапив до рук співробітників НКВС.

Інструкція займає десять машинописних сторінок. У "Вступі" автори документа визначають основні завдання всієї ОУН(Б):

"1. створення, а там де вже є, перебудова і розширення української націоналістичної сітки;

* Детальніше про це йтиметься у першому параграфі наступного розділу.

2. підготовка військових кадрів (підстаршин і старшин) української національної армії;
3. забезпечення якомога більшої кількості зброї та інших засобів боротьби;
4. ознайомлення з районом боротьби та роботи (терен, ворожі позиції, наші сили);
5. намічення планів революційної акції на терені, планів підготовки революційної діяльності, планів технічного перевороту, планів організації сил в момент зриву (початку дій);
6. вирошування юних кадрів революціонерів, які будуть продовжувати боротьбу"²⁹.

Як бачимо, з шести пунктів, у яких викладалися головні завдання ОУН(Б), чотири безпосередньо стосувалися саме військового аспекту діяльності Організації. А це дозволяє з упевненістю констатувати, що період від березня 1940 до червня 1941 р. був моментом найвищої, пікової мілітаризації ОУН(Б). Ні до того, ні після того керівництво Організації не спрямовувало стільки сили та енергії на розв'язання військових питань. Навіть в роки створення й діяльності УПА, Революційний провід скеровував роботу своїх підлеглих на декілька рівнозначних напрямків, а не концентрувався тільки на вирішенні військових завдань. Очевидно, що така крайня мілітаризація була викликана очікуванням швидкої й неминучої війни між Німеччиною і СРСР, а отже, обов'язковим втягненням українського народу у вир воєнних подій. Тому, на думку націоналістичних лідерів, було цілком логічним проводити серед членів і симпатиків ОУН(Б) посилену військову підготовку до майбутньої війни.

Відповідно до завдань поставлених у "Вступі", укладачі інструкції вимагали від оунівського активу створити при кожній організаційній одиниці т. зв.

"військової секції", які мала виникнути в кожному селі, де існував низовий осередок ОУН. "Військові секції" зобов'язувалися розгорнути свою діяльність у двох головних напрямках: "а) військовий вишкіл всіх друзів (членів ОУН) в селі; б) забезпечення всіма доступними способами якомога більшої кількості зброї та військового спорядження"³⁰. Особливу увагу керівникам низових ланок ОУН рекомендували звернути на виконання останнього пункту, до якого ставилися особливо серйозні вимоги. Зокрема підкреслювалося, що: "в кожному селі повинні обов'язково бути: скорострільна зброя; 12–15 гвинтівок; 13–16 багнетів; військові намети; саперні лопатки; газові маски (протигази); набої, гранати (2 наступальні та 2 оборонні на кожну людину); ножі"³¹. Передбачалось організувати в кожному населеному пункті загін мінімум з 12 осіб. 3–5 таких загонів мали підпорядковуватися підрайоновому комендантові, в розпорядженні якого опинилося б 40–70 чоловік, озброєних легкою стрілецькою зброєю й одним важким кулеметом³².

Такі невеличкі та рухливі відділи націоналістичних бойовиків-підпільників повинні були стати головною опорою всенародного повстання. Своїми диверсійними акціями та саботажем вони мали викликати паніку у військах противника й, скориставшись цим, обезглавити Червону армію, "убиваючи політруків і старшин"³³.

Доцільно, однак, звернути увагу на те, що документ переданий в Україну весною 1940 р. більше "ставив завдання", перед оунівським підпіллям, а не давав відповідей на те, що і яким чином слід робити, виходячи з поставлених задач. У людей, які працювали в умовах глибокої конспірації, могли виникати тисячі запитань, на які в березневих "Завданнях

ОУН" не знаходилося вичерпної відповіді. З огляду на це, П ВЗ ОУН(Б), скликаний у квітні 1941 р., ухвалив рішення про написання нової, всеохоплюючої таємної інструкції членам Організації, що діяли на території УРСР.

Для забезпечення максимально ефективного розгортання нового етапу активного військового будівництва в умовах конспірації та підпілля оунівцям слід було розв'язати одне дуже важливе завдання – швидко й на достатньо довгий проміжок часу паралізувати діяльність органів НКВС, які розпочали безпрецедентно масштабну роботу спрямовану на викорінення націоналістичного руху. Документи засвідчують, що чекісти мали серйозні успіхи в боротьбі з українським підпіллям. Лише від квітня до листопада 1940 р. оперативники викрили і знешкодили 38 груп оунівців, чисельний склад яких становив 468 осіб. Ще 698 націоналістів у 1939–1940 рр. затримали при нелегальному переході кордону^{34*}. Про розмах енкаведистських акцій свідчать і такі статистичні дані – тільки протягом лютого 1941 р. на ЗУЗ скерували 726 осіб оперативного складу НКВС, а пізніше ще 600 кадрових офіцерів служб НКВС і випускників оперативно-чекістських шкіл³⁵. І це при тому, що вже на січень 1941 р. агентурно-освідомчий апарат УДБ НКВС УРСР в західноукраїнському регіоні налічував близько 22 тисяч чоловік³⁶. З метою протистояти активній оперативно-підривній роботі органів внутрішніх справ, П ВЗ поставив перед Крайовою референтурою Служби безпеки бандерівської ОУН наступні мінімальні завдання: виявляти і знешкоджувати агентуру НКВС, вивчати форми і методи роботи органів

* Детальніше про це йтиметься у першому параграфі наступного розділу.

держбезпеки, узагальнювати й аналізувати їх з метою запобігання провалів, а також збирати інформацію про радянські армійські частини і внутрішні війська (включно з біографічними даними командного та рядового складу)³⁷. Для здійснення визначеної мети в системі СБ створювалися два відділи – розвідки (очолив М.Лебедь) і контррозвідки (очолив І.Равлик)³⁸.

Такий серйозний підхід до питань безпеки був, передусім, зумовлений глобальністю задумів, які намагалась реалізувати ОУН(Б) напередодні війни. Прямим наслідком постанов, ухвалених на краківському ВЗ, стало вироблення в травні 1941 р. всеохоплюючої інструкції "Боротьба й діяльність ОУН під час війни"³⁹.

Інструкція вражає як своїм обсягом (сімдесят чотири сторінки машинописного тексту через один інтервал), так і грандіозністю завдань, які ставилися перед членами Організації. Сам документ складається із шести розділів названих "напрямами": "А. Загальні напрямні. Б. Політичні вказівки. В. Військові інструкції. Г. Інструкції на перші дні організації державного життя. І. Інструкції Службі безпеки. Д. Пропагандивні вказівки"⁴⁰.

У першому розділі "Загальні напрямні" автори документа розкрили цілісне бачення Проводом Організації тих завдань, що постали перед націоналістичним рухом у зв'язку з назріванням масштабної війни, яка, за всіма розрахунками, мала проходити безпосередньо на території України: "1. Війну між Москвою та іншими державами, зокрема коли вона буде вестися на українській землі, ОУН використає як нагоду для повного розгортання визвольної революційної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, піднімаючи загальний зрив цілого

українського народу та ініціюючи такий зрив серед інших поневолених Москвою народів. 2. Війна між Москвою та іншими державами, це для нас тільки вигідна ситуація для збройного зриву проти Москви та для відбудови Української Держави власними силами українського народу. ОУН безоглядно відкидає всі опортуністичні тенденції, однаково ті, що планують накинути українському народові роль пасивного спостерігача подій, що йтимуть на його землі, як теж усі прагнення дрібного міщанина, спрямовані на те щоб дістати готову державу від чужинців. Така постава негідна великого народу. Тільки власна збройна боротьба запевнить українському народові роль творця власної долі, дасть йому право говорити з іншими вільними народами як суверен, рівний з рівними"⁴¹.

Аналіз документа засвідчує, що головною ідеєю першого розділу є думка про організацію "збройного зриву" і здобуття української державності винятково військовим шляхом. Але в ньому не розкриваються варіанти втілення планів про загальне повстання в реальному житті, окрім того моменту, що виступ має початися лише тоді, коли СРСР опиниться в стані війни. Деякі механізми початку народного повстання деталізуються в розділі "Політичні вказівки". Там, зокрема, підкреслюється, що вичікуючи початку війни, активісти ОУН(Б) "відслідковують і перевіряють ґрунт, настрої серед населення, армії, адміністрації, щоб знати які гасла кинути. Роздумують у яких місцях можна вдарити найвлучніше ворога, які об'єкти легше здобути, готують пропагандивний матеріал, вивчають детально терен своєї діяльності, готують загальний план акції, переглядають людей військово, політично та фахово, визначають їх можливе застосування у

боротьбі. Особливо мусять тямити, що дуже важливими є пропагандивні осередки, зокрема радіостанції, захоплення яких і використання хоча б кілька годин – основна справа на початку збройної боротьби. ОУН не розпалює сьогодні боротьби народних мас, а навпаки, всякі самочинні, передчасні, а тим більше спровоковані дії, члени ОУН гамують, щоб не дати приводу большевикам до масакри й винищення. Вони, натомість, готують сили на пригожий момент"⁴².

Але й ці військові зауваження не дають змоги повністю уявити, як мали здійснюватися плани глобального повстання. Лише в третьому розділі аналізованого документа – "Військові інструкції" розкриваються головні військотоворчі задуми Револьюційного проводу.

Вступом до цього розділу є перший параграф "Головні завдання". У ньому, насамперед, виголошується, що: "Головне військово завдання ОУН це: підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони могли в рішаючий момент: 1. Повести певні бойові акції. 2. Зорганізувати повстання широких мас та опанувати їх, підпорядкувавши одному центрові відрухові виступи (мас і червоноармійців). 3. Керувати військовими діями повстанчих загонів. 4. Помогти Проводові перебрати й організувати владу (адміністрацію й інші ділянки національного життя) на місцях. 5. Організувати армію, міліцію та інші парамілітарні організації з метою: а) опанувати революційну стихію мас і ситуацію так, щоб ми успіли самі упорядкувати й організувати на опанованих нами від большевиків теренах ціле життя та всюди зустрічати надходящих союзників у зорганізованій формі зо зброєю в руках; б) щоб нашим військовим почином ми дали зав'язок майбутній Українській Армії"⁴³.

Із цитованого вище чітко простежується, що першочерговим завданням Організації мала стати підготовка досвідчених і висококваліфікованих фахівців, які не тільки у визначений момент могли б підняти широкі маси на боротьбу, але й при потребі не дозволили б перерости стихійним виступам у неконтрольовані хаотичні акції, зберігаючи дисципліну та порядок у лавах повстанців.

У наступних чотирьох параграфах "Військових інструкцій" у розгорнутому вигляді викладаються механізми втілення в життя "Головних військових завдань ОУН". Цілий параграф відводиться для опису підготовчого етапу збройного повстання. Ця частина документа загалом дуже нагадує березневі інструкції 1940 р., але є більш деталізованою. Укладачі "Військових інструкцій" уявляли розгортання подій за такою схемою. У кожній невеличкій людській спільноті (село, фабрика, колгосп) серед місцевих оунівців мав обиратися "військовий комендант оселі", який повинен був організовувати зі своїх підлеглих маленькі підпільні загони чисельністю 10–15 осіб. Комендант оселі призначав чотирьох своїх замісників – мобілізаційного, збройового, харчового, матеріально-харчового, що займалися питаннями матеріально-технічного забезпечення загону та підготовкою кадрів. Військовий комендант оселі зобов'язувався детально вивчити всі навколишні території, щоб достовірно знати про чисельність прихильників ОУН і її противників, ворожих солдатів та офіцерів, про всіх придатних до військової служби чоловіків і про матеріально-технічні ресурси околиці (зброя, амуніція, коні, вози, автомобілі, худоба, збіжжя, промислові об'єкти і т. д.). На основі цих даних комендант розробляв плани реальних акцій, які він зміг би провести зі

своїми людьми, завдавши при цьому найбільших і найдошкульніших втрат противникові⁴⁴.

Окрім військових комендантів поселень, мали обиратися районні, повітові, окружні й обласні коменданти. Їхні функції й обов'язки нагадували завдання коменданта оселі, але, відповідно, у більших масштабах. Військові коменданти різних рангів мусили підбирати майбутніх командирів для більших бойових одиниць (сотня, загін, курінь, полк, дивізія), офіцерів для штабів і спеціалістів з різних родів військ. Коменданти ж великих територій зобов'язувалися не тільки готувати плани бойових акцій, але й узгоджувати та координувати всі дії своїх підлеглих, формуючи таким чином чітку структуру єдиної повстанської організації⁴⁵. Наприклад, в районі підпільні військові відділи керувалися за такою схемою: "Найвищою владою району є військовий комендант району, якому підлягає комендант військової управи району, теренова військова організація, адміністрація та командири частин, що базуються в районі"⁴⁶.

Така структура й організація підпільної мережі повстанських відділів, на думку оунівських штабістів, могла зробити реальною можливість одночасного повстання на території 1–2 областей. Найголовнішою ж умовою синхронності вважалося забезпечення безперервного зв'язку із сусідами та керівництвом⁴⁷.

Сам момент виступу збройного підпілля повинен був обиратися з величезною обережністю та призначатися тільки тоді, коли стане очевидним, що "Червона армія та советська адміністрація (НКВД) заломляться під ударами ззовні (поразка на фронті) чи з нутра (дезертирство, бунти серед червоноармійців)"⁴⁸. З моменту переходу повстання у відкриту

фазу збройного виступу, націоналістичними бойовиками передбачалося нанести удари за такими основними напрямками: військові казарми та гарнізони, дільничні відділи міліції, органи державної влади, аеродроми, гаражі, автопарки, склади зі зброєю, амуніцією, харчами, одягом, шкірою. А також МТС, заводи з виготовлення пороху, пошти, телеграфі, телефонні лінії, військові телефонічні централь, мости, залізниці, шосейні дороги, переправи, тунелі, цистерни з паливом, електростанції, газові станції, водонапірні вежі, нафтопереробні заводи, державні бази та магазини ⁴⁹.

У третьому параграфі "Військових інструкцій" укладачі документа закликають своїх підлеглих з початком бойових дій не панікувати, а вести подальшу планову підготовку до повстання. Коменданти всіх рівнів у першу чергу мусили подбати про надійні явочні та конспіративні квартири, розробити шифри, радіо-позивні, визначити засоби зв'язку і систему сигналів на випадок небезпеки. До кола обов'язків військових комендантів належало забезпечення охорони цивільного населення від можливого ворожого терору, авіаційних ударів чи газових атак ⁵⁰. Передбачалося, що з початком війни підпільники будуть посилено саботувати всі дії ворожої адміністрації, пропагувати занепадницькі ідеї серед червоноармійців, поширювати дезінформацію, зривати мобілізаційні плани противника, налагоджувати зв'язки з українцями в Червоній армії та переманювати їх на свій бік. Параграф завершується нагадуванням про те, що "кожний українець в СРСР повинен тямити, що, де б він не був, усюди він може зробити для справи [корисну річ], коли вчасно вдасться розкласти якусь ворожу частину чи виконати якусь роботу" ⁵¹.

Четвертий параграф третього розділу "Зрив" містить інструкції для всіх членів ОУН(Б), які мали виконуватися з моменту початку збройного повстання. Авторами документа припускалися дві можливі форми виступу: "загальний зрив і поступове посилювання акції"⁵². Перевага віддавалася першому варіантові, проте робилося застереження, що "загальний зрив" можливий тільки за наявності хорошої координації дій повстанських загонів на значній території. У випадку, якщо б підпільникам не вдалося підняти одночасного масштабного повстання, то їм слід було б діяти етапами, захоплюючи й закріплюючись на невеликій території, поступово розширюючи її межі. Вважалося, що під час повстання всі цивільні установи, на очищеній від ворога території, повинні підпорядковуватися винятково наказам місцевих військових комендантів, які, в свою чергу, негайно мали проводити на підвладній місцевості поголовну мобілізацію боєздатного чоловічого населення до лав революційної армії⁵³. Окреме завдання ставилося для комендантів тих повітів, що розташовувалися вздовж р. Збруч, тобто біля старого радянсько-польського кордону. Вони мусили не тільки опанувати свій терен, але й поширити повстання на центральну частину України, проводячи невпинні збройні рейди глибокими тилами Червоної армії і захоплюючи територію на схід від Збруча⁵⁴.

У параграфі "Зрив", офіцери з оунівського Штабу черговий раз нагадували про надзвичайну важливість об'єктів зв'язку та комунікації. "Перетинання ворожих телефонів, виявлення та знищення його засобів зв'язку, як теж знищення засобів комунікації та транспорту, висадження мостів, перегородження доріг, нищення моторів, машин і т. п. можуть нанес-

ти ворогові більше втрат, ніж ліквідація навіть більшого ворожого відділу"⁵⁵.

Тактика партизансько-повстанських загонів мала переважно полягати у швидких несподіваних нападах і моментальному розсіянні, що, на переконання укладачів інструкції, дозволило б звести до мінімуму втрати серед особового складу націоналістичних груп, а також певною мірою компенсувало б нестачу кваліфікованих офіцерських кадрів, які вкрай потрібні під час організації та проведення тривалого бою. Більше того, командирам партизанських груп заборонялося вступати в затяжні сутички з переважаючим у силі противником. Згідно з інструкційними планами припускалося, що більшість повстанців діятимуть нечисленними групами, однак, не відкидалася й можливість утворення більших частин і з'єднань (таких, як полк чи дивізія). При створенні подібної бойової одиниці рекомендувалося до роботи в штабах залучати старих українських офіцерів з УГА й армії УНР, а дрібних у відділах використовувати навіть офіцерів-українців із РСЧА ⁵⁶.

Перебуваючи під сильним впливом історичного досвіду з часів Першої світової війни, автори "Військових інструкцій" передбачали, що з початком війни в Червоній армії розпочнеться широкий рух за українізацію деяких бойових частин, а можливо, навіть масовий перехід червоноармійців українського походження на бік повсталого народу. Тому військовим комендантам і керівникам повстанських груп наполегливо рекомендувалося: "Нав'язувати зв'язок зо збунтованими частинами... При тому поодиноким дезертирів давати до наших відділів. До збунтованих частин висилати наших сильніших людей (зв'язкових). Українців, вояків і старшин, що ми

їх включили у наші військові ряди трактувати як своїх (соборництво), уділяти їм всякої помочі та охороняти їх перед полоном. Старшин придніпрянців оставляти на ЗУЗ, взяти їх до праці"⁵⁷.

Доволі цікавими виглядають плани Штабу ОУН(Б) стосовно військовополонених, які могли б потрапити до рук повстанців-націоналістів. У третьому розділі інструкцій, відкритим текстом наказується передавати полонених росіян німцям, представників інших національностей відпускати додому, а "політруків, комуністів та енкаведистів" зразу ліквідувати. Також містилася вимога ліквідувати окремих цивільних "польських, московських та жидівських" діячів, що прихильно ставилися до радянської влади⁵⁸. Як би негуманно не звучали ці слова сьогодні, факт залишається фактом – у 1941 р. керівництво ОУН(Б) прагнуло фізично усунути своїх можливих конкурентів у майбутній боротьбі за владу. На жаль, подібні накази на низовому рівні, часто трактувалися як заклик відплачувати "історичним ворогам українського народу", послуговуючись принципом колективної відповідальності. Лише створюючи через три роки Українську головну визвольну раду, лідери Організації остаточно відмовилися від тактики знищення людей за етнічним принципом, проголосивши рівність прав для всіх національностей однією з базових цінностей українського національно-визвольного руху. З огляду на цитований вище документ відвертою фальсифікацією та перекрученням історичних фактів видаються слова написані через двадцять років після закінчення війни одним з провідників революційної ОУН Я.Стецьком, у яких він стверджує, що в 1941 р. керівники ОУН(Б) "Старались всілякими засобами злагіднити протипольський фронт, не допустити за

ніяких умов до протижидівського фронту, а тим більше до протижидівських погромів, бо було ясним, що треба бути політичним сліпцем, щоб помагати німцям – потенційним ворогам України, винищувати жидів чи поляків, які все ж протинімецький фронт тримали б у тих чи інших розмірах"⁵⁹. Тож, очевидно, що перед початком німецько-радянської війни лідери націоналістичного руху виявили серйозну короткозорість і, на жаль, не лише в національному питанні, але й у ставленні до "союзницької армії".

Зокрема, в четвертому параграфі "Військових інструкцій" немало уваги приділено планам майбутньої взаємодії з потенційними союзниками. Домінуючими в цих взаємостосунках повинні були стати два головні напрямки. Перший – демонстрація німцям того факту, що ОУН(Б) вже звільнила певні території та утворила адміністрацію, а відтак, вимога визнати законність оунівських претензій на всю повноту влади; другий – переконування німців у необхідності створення регулярної української армії, яка могла б спільно із "союзниками" продовжити боротьбу проти Радянського Союзу⁶⁰. Керівники бандерівської ОУН настільки сильно повірили в те, що німці ніколи не підуть на підкорення СРСР без попередньої змови з пригніченими народами, що навіть не розробили конкретних планів на випадок, якщо гітлерівці відмовляться задовольняти їхні вимоги і претензії, зазначивши тільки, що: "коли б союзники домагалися розформування відділів", тоді оунівським активістам слід було б зорієнтуватися "після окремої інструкції"⁶¹. Брак всякого плану швидких контрзаходів на випадок негативної реакції німців призвела до того, що Організація перебудовувалася на антинімецькі рейки мало не до кінця

1942 р., несучи при цьому важкі моральні та людські втрати. І саме відсутність цього "запасного" варіанту дій була стратегічною помилкою Революційного проводу під час війни.

Заключний п'ятий параграф третього розділу "Організація опанованого терену" було б доцільніше назвати "Організація регулярних армійських частин", бо він цілковито присвячений питанням правильної реорганізації повстанських загонів у щось подібне на регулярні збройні сили. До створеної армії планували залучати всіх офіцерів-українців без огляду на те, де вони служили раніше. Базою для будівництва війська мали стати західноукраїнські області, а на території центральних і східних українських земель процеси створення українських збройних сил повинні були проводитись обережніше й повільніше. Щоб уникнути попадання до армії випадкових людей, а то й ворожої агентури, передбачалося запрошувати на службу тільки перевірених, випробуваних у боротьбі "ідейні старшини", бажано колишніх офіцерів армії УНР⁶².

Щоправда, мрії та плани ОУН(Б) пов'язані зі створенням сильної української армії, стосувалися не тільки здобуття та збереження державної незалежності України. Наступний четвертий розділ інструкцій, розкриває перед нами й інший бік задумів Революційного проводу, які в 1941 р. не обмежувалися винятково незалежницькими прагненнями. Організація поставила перед собою ще одну важливу мету – захопити і втримати, хоча б на час революції, державну владу. З огляду на це лідери ОУН(Б) проголошували: "Питання державної влади розрішується в цей період наступно: у час боїв існуватиме суверенна влада ОУН, яка переходить тоді на військову стопу, – себто політично-мілітарна диктатура ОУН,

як система влади" ⁶³. Опорою оунівської диктатури мала стати армія та Служба безпеки, розбудова яких вважалася пріоритетним завданням. Хоча необхідно наголосити, що диктатуру своєї Організації оунівці традиційно розглядали винятково як тимчасову, перехідну форму державного устрою, виправдану для періоду становлення національної державності. Згодом, під впливом умов боротьби в реаліях радянського життя, оунівці-крайовики дійшли висновку про шкідливість диктатури навіть на початковому етапі державотворення, а відтак почали діяти в напрямку створення широкого антибільшовицького фронту всіх колишніх українських партій.

Цікаву інформацію про плани внутрішньо-політичної діяльності Революційного проводу та розпалення антибільшовицьких настроїв у Червоній армії під час повстання можна почерпнути також і з останнього розділу цитованої Інструкції – "Пропагандивні вказівки". Так, пропонувалося заохочувати червоноармійців до активізації антирадянських дій такими гаслами: "Бийте большевиків, що вами командують! Винищуйте штаби, стріляйте москалів, жидів, енкаведистів, політруків і всіх, що хотять війни і нашої смерти!"⁶⁴. Або закликами: "Поборювати серед українців почуття милосердя до недобитків ворожих банд, що не зложили зброї. Боротьба з ними безоглядна. Ширити задалегідь кличі: Ні куска хліба москалям! Хай здихають прибудди! Хай здихає ненажерна кацапня! Не будьте милосердні! До нас милосердя не було!"⁶⁵. Зараз, коли ми живемо у світі в якому диктатура та етнічна ненависть вважається явищем ненормальним, читати слова про майбутнє встановлення диктаторського режиму і знищення людей за національною ознакою щонайменше дивно. Але на початку сорокових

років минулого століття у світі все було абсолютно навпаки, тоді "білими воронами" на політичній карті виглядали не диктаторські й расистські, а порівняно демократичні режими. Тому й про демократизм бандерівської ОУН цього періоду вести мову ще надто рано. Тоді це була типова тоталітарна Організація, для якої поняття влади і диктатури були співмірними. Та й чи доцільно суворо засуджувати за таку позицію молодих націоналістів-радикалів, у яких саме слово "демократія" ототожнювалося винятково з невдачами українських урядів доби УНР, якщо навіть у відомій своїми багатолітніми демократичними традиціями Англії, політики в 30-х рр. ХХ ст. заговорили про необхідність встановлення диктатури. Один із найвпливовіших представників лейбористської партії у британському парламенті С.Кріпс у 1933 р. заявляв, що коли б його партія прийшла до влади, то вона "миттєво б перейшла від парламентсько-демократичного способу керівництва до диктатури". Підкреслюючи при цьому, що "диктатура є одною з кращих форм управління, якщо тільки вона знаходиться в руках відповідної особи"⁶⁶.

Таким чином, головною військовою метою революційної ОУН було створення (після серйозної підготовчої роботи та вдалого повстання) повноцінної української армії, яка могла б виконувати всі поставлені перед нею завдання за межами і всередині держави. Але, ні в першій, ні в другій інструкції майже нічого не йдеться про саму структуру майбутньої армії, про способи її комплектації, озброєння та ін. Всі ці питання висвітлюються в окремій брошурі: "Устрій озброєних сил. Загальне поняття про озброєні сили", яка складалася з трьох розділів. У першому – пояснювалося, що є армією, які бувають роди й види збройних сил, які в світі існують

армії за системою комплектації, що таке народне ополчення тощо. В наступних розділах розкривається поняття "революційної армії" та оприлюднюються плани "мобілізаційно-організаційної праці", які треба здійснити в момент створення регулярної та боєздатної збройної сили.

Військові штабісти ОУН(Б), плануючи створити революційну армію, яка б стала символом першого періоду збройної боротьби за державність, були свідомі того факту, що "умови в яких формується революційна армія кожного недержавного народу є надзвичайно трудні й несприятливі"⁶⁷. До перепон, що обов'язково постануть на шляху створення революційної армії і які, безумовно, слід подолати, віднесені: "1. Відсутність у недержавного народу вільної від окупантів території де б революційне військо могло формуватися. 2. Відсутність сформованого мобілізаційно-адміністративного апарату та нестача досвідчених військових адміністраторів-управлінців. 3. Стихійність і безплановість, яка панує в момент створення революційної армії. 4. Брак зв'язку, транспортних засобів, необхідного армійського спорядження, одягу, провіанту, боєприпасів. 5. Нестача військових кадрів, які формують "скелет війська". 6. Недостатній рівень військової підготовки особового складу. 7. Небажання чужих урядів визнавати революційну армію рівною у правах воюючою стороною" ⁶⁸.

Для того, щоб перераховані вище труднощі якомога менше зашкодили формуванню революційної армії українського народу, оунівське керівництво наказувало ґрунтовно підготуватися до здійснення всіх військових планів. А плани ці, як завжди були досить серйозними. Передбачалося, що на першому етапі боротьби революційні збройні сили повинні

захопити стратегічно важливі опорні пункти противника (зокрема ті, з допомогою яких можна було б належно озброїти, обмундирувати й нагодувати армію). Другим завданням мало стати "опанування території та очищення краю від чужих озброєних відділів", навіть якщо останні проголошують свій нейтралітет (це планувалося зробити з метою застрахувати себе від "можливих несподіванок з їхньої сторони")⁶⁹. Черговим кроком революційних військ повинно було стати надійне забезпечення охорони кордонів молодої держави. При чому "при обсаженні кордонів береться під увагу кордон із союзниками і нейтральними державами"⁷⁰. На ці завдання націоналісти відводили своїм збройним загонам зовсім небагато часу – від декількох днів до декількох тижнів максимум.

Наступним етапом діяльності революційних військ було б відбиття зовнішньої агресії (яка, послуговуючись історичним досвідом 1917–1920 рр., вважалася неминучою). До цього моменту революційні відділи вже мусили переформуватись у повноцінну регулярну армію, котра "була би спроможна гідно протистояти ворожій збройній силі"⁷¹. Головною ж умовою формування регулярного війська вважався перехід від добровільної до мобілізаційної системи комплектації. Пам'ятаючи про малочисельність українських армій у роки національно-визвольної боротьби, молоді націоналісти не хотіли повторювати помилок своїх попередників, а тому постійно підкреслювали, що невпинне "поповнення армії людськими резервами стоїть на першому місці"⁷². Передбачалося, що мобілізацією і вишколом новобранців займуться створені замість радянських військових комісаріатів нові мобілізаційно-організаційні відділи.

Доцільно звернути увагу й на те, що важливим моментом у військових планах ОУН(Б) був розрахунок переважно на власні сили та творчу енергію. "Чужа допомога повинна відігравати при формуванні нашого війська тільки другорядну роль, але основою мають бути тільки власні сили... Ніколи не сміємо обдурювати себе ілюзіями, що хтось сторонній творитиме нам військо"⁷³.

Як видно, молоді революціонери підходили до окремих питань з напроцуд реалістичних позицій. Ще більше здорового реалізму та прагматизму в планах Проводу ОУН(Б) бачимо в заключній частині аналізованого документа, де наголошувалося, що не слід ідеалізувати справи військового будівництва, не можна підходити до такої важливої роботи з якимись нереальними прагненнями та нездійсненими мріями. Далі підкреслювалося, що деякі члени організації "відриваються від ґрунту дійсних можливостей і перебільшуючи наші мілітарні спроможності швидко переходять у військовій праці на шлях шкідливого фантазування. Збройна боротьба ґрунтується на конкретній фізичній силі, тому було б недоцільно і шкідливо розраховувати в наших умовах на те, чого не маємо, як також на т. зв. революційну стихію"⁷⁴. Недооцінка сил противника і переоцінка власних сил розглядається, як наслідок впливу ворожої пропаганди та чистісінький самообман. Підсумовується преамбула до третього розділу твердженням: "У військовій справі ми повинні робити усе те, що вмістиме і можливе у сучасній дійсності і чого вимагають наші майбутні стратегічні завдання на Сході Європи"⁷⁵.

В аспекті досліджуваної проблеми є підстави стверджувати, що найголовнішими й першочерговими завданнями у справі формування підпільної

революційної армії вважалося створення територіальних військових осередків і приведення до повної мобілізаційної готовності всіх наявних військових кадрів. Найважливішою працею цих підпільних груп мав стати загальний вишкіл усіх членів й акумуляція відповідних матеріально-технічних засобів потрібних для ведення бойових дій. При цьому вважалося, що військову підготовку потрібно проводити так, щоб кожен, хто її пройшов, у потрібний момент міг би стати не тільки рядовим солдатом, але й командиром того чи іншого рівня⁷⁶. Така навчальна система, безумовно, не була чимось новим, вона дуже сильно нагадує видозмінену модель підготовки службовців німецького рейхсверу в часи дії "версальських обмежень", коли кожен рядовий солдат проходив вишкіл за програмою унтерофіцера.

Робота ж із приведення Революційної армії до повної мобілізаційної готовності полягала, насамперед, у взятті на облік всіх придатних до військової служби чоловіків. У подальшому передбачався їхній поділ на дві умовні частини – на тих, хто не має ніякої військової підготовки й досвіду служби в армії і тих, хто проходив строкову службу, військові курси чи був кадровим офіцером. Після цього військово підготованих чоловіків планувалося розділити на три категорії: "А", "Б" та "В". До категорії "А" належали ті, які вже включились у підпільну збройну боротьбу, до категорії "Б" – ті, хто з огляду на свої переконання, обов'язково до неї приєднається в момент загального повстання; до категорії "В" зараховували "решту вояків, які підуть до війська після оголошення часткової або повної мобілізації"⁷⁷ Сам же процес мобілізації, мусив здійснюватися приховано і винятково після того, як для рекрутів буде підготована відповідна кількість зброї,

одягу та харчів. Новобранців планувалося спрямувати до спеціально організованих підпільних вишкільних таборів у важкодоступних місцевостях (ліси, болота, гори), в яких розраховували проводити навчальні заняття й формувати військові частини⁷⁸.

У завершенні інструкційної брошури особлива увага зверталася на необхідність встановлення жорсткої дисципліни, без якої армія буде лише "збройною товпою, яка може кинутися на грабунок власного населення"⁷⁹. А також наголошувалося на обов'язковості своєчасної та чіткої звітності перед вищим керівництвом, підкреслюючи, однак, що не слід доповідати про кожну дрібницю, бо це "дуже бюрократизує військовий апарат, який тоді не робитиме нічого, тільки буде писати звіти до гори"⁸⁰.

Потрібно звернути увагу й на те, що виробивши більш-менш чіткі плани військового будівництва на перші дні німецько-радянської війни, провідники бандерівського крила ОУН, незважаючи на свої неодноразові декларації про прагнення власними силами будувати українську армію, чудово розуміли, що для здійснення своїх військових замірів їм необхідна якщо не підтримка, то принаймні нейтралітет німецьких окупаційних військ. Для того, щоб отримати таку підтримку чи нейтральність, слід було переконливо обґрунтувати перед німецьким керівництвом необхідність створення українських збройних сил. З цією метою до штабу ОКВ, рейхсфюреру СС, рейхслайтеру А.Розенбергу та міністру закордонних справ Й.Ріббентропу 23 червня 1941 р. надіслали меморандум Революційного проводу. В документі, між іншим, йшлося і про військові плани ОУН(Б). Переконуючи німців у актуальності військової проблематики для України, націоналістичні лідери зазначали, що "військова людина була і є ти-

пом досконалого українця⁸¹", а найголовнішою бідою всіх українських армій стала проблема постійної "двофронтної боротьби". Виходячи з цього, у меморандумі підкреслювалося: "Українська військова потуга зможе тим краще обороняти східно-європейський кордон континенту, якщо Україна, яка буде звільнена із свого двофронтного положення та маючи тилове забезпечення з боку німецького Рейху, зможе там застосувати увесь свій оборонний потенціал"⁸². Тобто головний аргумент, який, на думку лідерів ОУН(Б), мав переконати нацистів у доцільності існування українських збройних сил, полягав у доказах корисності української армії, як головного союзника Німеччини і найпершого захисника інтересів "Нової Європи" на її східних кордонах. В цьому, зрештою, немає нічого дивного, адже на середину 1941-го року оунівці, як і представники багатьох інших національно-визвольних організацій поневолених в роки "версальського миру" народів, розглядали концепцію гітлерівської "Нової Європи" виключно як прагнення Німеччини раз і назавжди перебудувати Європу на справедливих національних засадах. Тому лідери націоналістичного руху, цілком логічно, декларували свою повну готовність активно працювати задля такої реорганізації континенту.

Підсумовуючи написане вище, відзначимо, що період від березня 1940 р. до початку німецько-радянської війни був часом максимальної мілітаризації бандерівської ОУН. Вивчаючи документи Організації цього періоду, найбільше кидається у вічі надзвичайно велика увага, яка приділяється справі будівництва армії, а точніше планам і варіантам цього будівництва. Ідея створення власних підпільних революційних збройних сил стала альфою й

омогою в діяльності бандерівського Проводу. Військові плани ОУН(Б), відображені в інструкціях і брошурах, виданих для рядових членів Організації, будувалися на теорії етапного розгортання збройної боротьби. Першим кроком у втіленні задумів Військового штабу мало стати створення густої мережі підпільних бойових груп. На них покладалися важливі завдання пов'язані з підготовкою кадрів і матеріально-технічним забезпеченням повстання. За сприятливих умов, ці бойові одиниці муслили відіграти роль першої ударної сили, яка своїми акціями поклала б початок загальному збройному повстанню. Від моменту початку акції збройне підпілля повинне було перейти до здійснення наступного етапу військових планів, які полягали в створенні революційної армії. У процесі формування ця армія, згідно із задумами оунівського штабу, мала опанувати значну територію, а також забезпечити порядок і спокій на кордонах відновленої держави. Це, в свою чергу, відкрило б шлях для реалізації третього етапу військового будівництва – формування й організації регулярних збройних сил.

Проста і логічна на папері схема виявилася в реальному житті далеко не бездоганною. При її розробці було допущено дві базові помилки, які в майбутньому стали головними перепонами на шляху реалізації військових намірів керівництва ОУН(Б) влітку 1941 р.

Перша помилка (якої, до речі, припускались і А.Гітлер зі своїми генералами, і Й.Сталін зі своїми командармами) полягала в надмірному перенесенні історичного досвіду Першої світової війни на події 30-х – 40-х рр. ХХ ст. Плануючи підняти масштабне повстання проти СРСР на початку війни, націоналісти розраховували на невпинну дезорганізацію

Червоної армії та повний розклад радянського тилу, які мали бути спричинені передовсім національними вимогами українців та інших народів СРСР. Доля Радянського Союзу вбачалася їм подібною до долі імперії Романових, яка рухнула під тягарем нерозв'язаних соціальних і національних суперечностей.

Іншим негативним моментом, що також впливав з надмірного захоплення історичними паралелями, було позитивне ставлення до німецьких окупаційних військ. Оунівські політичні та військові лідери не припускали навіть думки про те, що гітлерівський вермахт буде відігравати в Україні зовсім іншу роль, ніж кайзерівські війська в 1918 р. Виходячи з упевненості в тому, що німці є союзницькою силою в боротьбі проти більшовизму, керівники Організації не розробили жодних планів на випадок цілковито негативного й агресивного ставлення німецької окупаційної влади до українських самостійницьких прагнень. Документи свідчать, що бандерівський Провід займався лише пошуками оптимального шляху співпраці з німцями у військовій сфері. А це призвело до того, що остаточно на антинімецькі позиції ОУН(Б) перейшла тільки в другій половині 1942 р.

Другою важливою помилкою при складанні військових планів ОУН(Б) можна вважати недооцінку реальної сили радянського карально-репресивного апарату. Організація, що звикла працювати в умовах боротьби з польськими спецслужбами, все ж не могла настільки ефективно протистояти системі тотального контролю, яка домінувала в усіх сферах суспільного життя в Радянському Союзі. За таких умов годі було вести мову про створення підпільної розгалуженої сітки потужних націоналістичних

збройних формувань.

Водночас, не правильно було б говорити і про те, що військові наміри Революційного проводу 1940–1941 рр. зазнали цілковитого й повного фіаско. Багато задумів вдалося втілити в життя ще влітку 1941 р., інші ж довелося відкласти до кінця 1942 – початку 1943 р. Але навіть ті повстанські акції, які ОУН(Б) зуміла підготувати до червня 1941 р., незважаючи на обмаль часу і складні умови роботи, вражають своєю відчайдушністю, розмахом і завзяттям.

¹ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 4, арк. 4.

² Там само, арк. 5.

³ Там само.

⁴ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 8.

⁵ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 4, арк. 6.

⁶ Там само.

⁷ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 45.

⁸ Там само. – С. 44.

⁹ *Ребет Л.* Світла і тіні ОУН. – С. 21.

¹⁰ Політична програма й устрій ОУН. – С. 35–36.

¹¹ Там само. – С. 35.

¹² Там само.

¹³ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 83, арк. 4.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 71, арк. 3–10.

¹⁵ ДА СБУ, фонд припинених справ, спр. 70138, т. 1, арк. 70.

¹⁶ ОУН у світлі постанов Великих Зборів Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – С. 37.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 37–38.

¹⁹ Там само. – С. 38.

²⁰ *Руккас А.О.* Підготовка офіцерів армії УНР у польській Вищій військовій школі (1931-1939) // Історія слов'янських на-

родів: актуальні проблеми дослідження. Вип. 6. Слов'янські народи в Другій світовій війні: Збірник наукових праць. – К., 2000. – С. 78–79.

²¹ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 141.

²² *Кук В.* Степан Бандера. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 30.

²³ *Бандера С.* Командир - Провідник. Слідами славної пам'яті Романа Шухевича // Бандера С. Перспективи Української Революції. – К.: Інститут національного державознавства, 1999. – С. 289-290.

²⁴ Там само. – С. 284.

²⁵ Там само. – С. 290.

²⁶ *Дужий П.* Степан Бандера - символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН. У 2-х частинах. Частина 2-га. – С. 107.

²⁷ *Веденсєв Д., Шаповал Ю.* Пастка для "Лицаря". Обставини загибелі Олекси Гасина // Військово-історичний альманах. Річник III. – ч. 1(4). – 2002. – С. 62-63.

²⁸ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 144.

²⁹ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 372, т. 3, арк. 143.

³⁰ Там само, арк. 145.

³¹ Там само, арк. 146.

³² Там само, арк. 146–147.

³³ Там само, арк. 152.

³⁴ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: PWN. – 1993. – S. 43.

³⁵ *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. – Кн. 1. – С. 119–120.

³⁶ *Веденсєв Д., Єгоров В.* Меч і тризуб. – С. 384.

³⁷ Там само.

³⁸ *Бедрий А.* Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. – С. 9.

³⁹ *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – С. 60.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 15.

⁴¹ Там само, арк. 16.

⁴² Там само, арк. 18.

⁴³ *Патриляк І.К.* Військові плани ОУН(Б) у таємній інструкції Революційного проводу (травень 1941 р.) "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" // УІЖ. – 2000. – № 2. – С. 129.

⁴⁴ Там само. – С. 129–130.

- 45 Там само. – С. 130.
46 Там само.
47 Там само. – С. 131.
48 Там само.
49 Там само.
50 Там само. – С. 132.
51 Там само. – С. 133.
52 Там само.
53 Там само.
54 Там само. – С. 134.
55 Там само.
56 Там само. – С. 135.
57 Там само.
58 Там само. – С. 136.
59 *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – С. 132.
60 *Патриляк І.К.* Військові плани ОУН(Б) у таємній інструкції Революційного проводу (травень 1941 р.) "Боротьба й діяльність ОУН під час війни". – С. 136.
61 Там само. – С. 137.
62 Там само.
63 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 48.
64 Там само, арк. 64.
65 Там само, арк. 73.
66 *Бойко Ю.* Основи українського націоналізму. – С. 13–14.
67 ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 83, арк. 88.
68 Там само, арк. 88–89.
69 Там само, арк. 89.
70 Там само, арк. 90.
71 Там само.
72 Там само, арк. 90 зв.
73 Там само, арк. 91.
74 Там само.
75 Там само, арк. 92.
76 Там само, арк. 93.
77 Там само, арк. 93–94.
78 Там само, арк. 95.
79 Там само, арк. 95 зв.
80 Там само, арк. 96.
81 Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 68–69.
82 Там само. – С. 69.

РОЗДІЛ 3

Втілення військових планів ОУН(Б) в життя

3.1. Підготовка бандерівською ОУН антирадянського повстання на території Західної України (лютий 1940 – червень 1941 рр.)

Вересень 1939 року кардинально поміняв усі актуальні до того часу геополітичні конфігурації у Центрально-Східній Європі. Внаслідок цих змін, перед Організацією українських націоналістів виникли цілком нові стратегічні й тактичні завдання, відкрився практично невідомий досі "фронт" антирадянської боротьби. Згодом один із провідних діячів ОУН Є.Верцьона підкреслював: "Прийшла німецько-польська війна. Вона закінчилася для нас цілком несподівано, бо західньоукраїнські землі зайняли большевики, які формально участі в війні не брали... Всі західні етнографічні терени України (за виключенням Закарпаття) ввійшли в склад Радянської України. Створило це для нашої боротьби цілком нове положення. Ліквідувалося два фронти боротьби і практично вся увага могла бути звернена на одного окупанта України – большевицьку Москву... Так нову Україну, з новим духовним обличчям, щойно в цих роках ми відкрили. Була вона іншою, ніж малювала її большевицька пропаганда. Але була вона теж інша, ніж ми хотіли її бачити... І коли ми не находили в ній схлонності до зриву (повстання – *І.П.*), то все ж вона була тією розгойданою

масою, що була в часах Хмельницького чи опісля Коліївщини" ¹.

Незважаючи на доволі несподівану для оунівців окупацію Західної України Червоною армією (всу-переч тому, що до вересня 1939 року відповідальні німецькі чинники лукаво запевняли лідерів Проводу українських націоналістів у планованому відновленні української держави на українських землях Польщі), для ОУН зустріч із реаліями радянського життя не стала смертельною, хоча подібного "рандеву" не пережила жодна інша західноукраїнська партія чи організація.

Попри вихід декількох тисяч членів ОУН до німецького Генерального губернаторства й початкову розгубленість керівництва Організації, на території УРСР залишилося, за різними оцінками, від 10 до 44 тисяч підпільників і симпатиків ОУН *.

Невдовзі керманічі новопосталого бандерівського Революційного Проводу у відозві до своїх підлеглих наголошували: "Поширення московської окупації на західноукраїнські землі не стало для нас катастрофою саме завдяки тій широко розбудованій політичній, державницькій і революційній свідомості, яку створила в цій займанщині Організація в революційній боротьбі з польською окупацією" ². Пізніше лідери бандерівської ОУН знайшли беззаперечний позитив у факті приєднання Західної України до УРСР, вони, на наш погляд, з дещо інсценованим захопленням, проголошували: "Треба ра-

* На наше переконання, реальна кількість членів ОУН на 1939 рік не перевищувала 8-9 тисяч осіб, разом із найбільш активними симпатиками Організації, їх могло бути близько 12 тисяч і навряд чи більше. Інша справа, якщо рахувати всіх людей, для яких були близькими та зрозумілими ідеї радикального українського націоналізму, таких, безперечно, могло бути й більше 40 тисяч.

діти, що західньоукраїнські землі увійшли до складу держави народу, який і так мав під своїм пануванням основний масив української землі, та що український нарід змучившись під однією окупацією і скріплений у своєму питомому тягарі має можливість спрямувати всі свої сили в боротьбі з Москвою" ³.

Оцінюючи ситуацію, як сприятливу для розгортання широкомасштабної антирадянської боротьби, закордонні оунівські центри на зламі 1939–1940 рр. розпочали приготування до збройного повстання в Україні.

З початком підготовчої діяльності в ОУН означилася чітка тенденція до розмежування поглядів на ймовірні успіхи цього задуму між давніми еміграційними членами ОУН та колишніми політв'язнями й крайовиками. Емігранти, очолювані ПУНОм, не бачили можливості проведення ефективного збройного виступу, вважаючи його марною тратою людських сил і життів. А.Мельник, зі своїм найближчим оточенням, схилився до думки про необхідність вивести з України якнайбільше членів ОУН до Генерального губернаторства, а іншим наказати (в умовах глибокої конспірації) проводити агітаційно-пропагандистську роботу й готуватися до диверсій і локальних збройних виступів тільки на випадок початку війни між СРСР і сусідніми державами. Головні ж сили оунівців планувалося вишколювати з допомогою німецьких інструкторів у Генеральному губернаторстві, а в час походу вермахту проти СРСР використати їх у боротьбі з більшовизмом, як окрему союзну українську армію. З цією метою в Кракові активно діяло українсько-німецьке військово-бюро, очолюване полковником Р.Сушком ⁴.

На противагу давнім емігрантам молоді й радикально налаштовані оунівці-крайовики та звільнені

з тюрем, після падіння Польщі, колишні керівники Крайової езекутиви на західноукраїнських землях, вважали позицію ПУНу аморфною, невизначеною, безініціативною, нереволюційною та шкідливою. Вони вимагали від найвищого керівництва Організації негайно розробити й вислати в Україну детальні інструкції для організації повстання. Оунівська молодь надміру оптимістично вважала, що повстання в Україні реально може захитати основи радянської влади (принаймні в західноукраїнському регіоні), засвідчить перед світовим співтовариством волю народу до незалежності, а, головне, створить нестабільну ситуацію на східних рубежах Третього рейху, змусивши Берлін втрутитися в ці події та розв'язати війну проти СРСР навіть у тому випадку, якщо керівництво Німеччини немає таких планів. Молоді радикали бачили необхідність розгортання організаційної роботи у чотирьох напрямках – підготовка й проведення повстання в УРСР, створення націоналістичних військових частин за кордоном, загальний вишкіл оунівців у Генеральному губернаторстві та забезпечення повстанців в Україні кадрами, планами, інструкціями, картами, посібниками тощо.

Звісно, що нині, маючи відповідний багаж знань про ситуацію в Україні та світі в ті роки, плани молодих націоналістів виглядають доволі амбітно-наївними. Важко собі уявити, щоб А.Гітлер перекидав війська з Франції на допомогу повстанцям, чи щоб декілька тисяч погано озброєних патріотів могли захитати основи більшовицької імперії, яку не подужали здолати мільйонні армії Третього рейху й усіх його союзників. Однак для оунівців з краківського осередку радянський "ведмідь" тоді здавався не таким вже й непереможним.

Аналіз подій у західних областях УРСР впродовж перших місяців радянської окупації засвідчує, що члени Організації в краї поступово починають пристосовуватися до реалій радянського життя й навіть подекуди використовувати їх на свою користь. Зокрема, націоналісти стали активно проникати в органи державної влади (чого не вдавалося зробити за панування Польщі). В одній лише Станіславській області енкаведисти згодом викрили 156 оунівців у владних структурах. Член Львівської ексекутиви ОУН О.Луцький успішно обирався до Народних зборів Західної України, а також працював в одному з райвиконкомів Станіславської області. Оунівці заповнили комсомол так, що окремі комсомольські організації майже повністю склалися з "юнацтва" ОУН⁵.

Разом з цим націоналісти здійснювали доволі масштабні бойові операції, вони діяли агресивно та рішуче. Використовуючи захоплену у вересні 1939 року в польських військ зброю, оунівці здійснили в жовтні–листопаді того ж року локальні виступи в містах Чортків і Збараж, а також акції в Кременецькому, Вишневецькому, Бережанському, Чортківському, Збаразькому, Стрийському й Жидачівському повітах. Ці збройні повстання набули досить широкого розмаху, в них взяли активну участь тисячі людей. Лише під час Чортківського виступу співробітники НКВС захопили в полон 128 повстанців⁶.

Хоча перераховані вище повстання, які виникали майже стихійно в різний час і в різних місцевостях, серйозно послаблювали організаційні сили, вони, водночас, сприймалися краківським Проводом, як чіткий сигнал, що сповіщав про назрівання революційної ситуації в регіоні та про нагальну потребу

організувати, скоординувати й очолити стихійний порив рядового членства.

Виходячи з наявної ситуації та неочікуючи схвалення своїх дій з боку ПУН, краківський осередок ОУН, на свій страх і ризик першими днями грудня 1939 року вислав до України спецкур'єра В.Глуха з наказом для Львівського окружного проводу. У наказі йшлося про необхідність провести мобілізацію членів ОУН на західноукраїнських землях, зібрати всю наявну зброю, повністю відновити організаційну сітку, призначити всіх низових керівників, очистити ОУН від політично ненадійних елементів, бути в повній бойовій готовності⁷. Однак документ не дійшов до адресатів – зв'язковий потрапив на кордоні до рук НКВС. Наслідком його провалу стали масові арешти серед керівників ОУН у Західній Україні, а також введення в краківський осередок ОУН радянської агентури⁸. Десятки провідних членів Організації, уникаючи арешту, змушені були нелегально перейти на німецький бік кордону.

Захоплення кур'єра з поштою від краківського керівного центру та наступні болючі удари по організаційній мережі ще більше загострили конфлікт між ПУНОм й опозиціонерами очолюваними С.Бандерою. Лідери ПУНу, не рахуючись із думкою більшості членів Крайової езекутиви, видали в січні 1940 року директиву, якою зобов'язували низові ланки ОУН утримуватися від активних дій, очікуючи, в умовах глибокої конспірації, початку війни між Німеччиною та СРСР⁹.

С.Бандера, разом зі своїми прихильниками, вважав таку обережність надмірною. Він, виходячи із засад невпинної підготовки національної революції, розглядав наявність постійних збройних виступів як "каталізатор", котрий мав би посилити "бро-

діння" народних мас і привести до загального "зриву". Принесені цього часу жертви, в очах молодих оунівців, не виглядали марними. Виховані на культі полеглих героїв, юні націоналісти сприймали свою можливу загибель і смерть своїх товаришів як необхідну офіру на вівтарі боротьби за державність, складену в ім'я свободи майбутніх поколінь. Поняття жертви за інтереси нації вони розуміли цілком у євангельському сенсі, вважаючи себе "зерном", яке щоб принести плід, повинне спочатку впасти в землю й померти, лише згодом відродившись у новому житті як безсмертний націотворчий міф.

Наслідком усіх тактичних розходжень та особистих антипатій у рядах Організації став офіційний розкол і створення 10 лютого 1940 року нового керівного органу ОУН – Революційного проводу. Зібрані в Кракові 27 провідників Крайової езекутиви одноставно підтримали ідею створення Революційного проводу й визнали своїм лідером С.Бандеру¹⁰.

Поділ ОУН на дві ворожі одна до одної Організації не був якимось несподіваним, одномоментним актом, спричиненим злою волею однієї чи декількох осіб. Розкол ОУН став наслідком багатолітніх внутрішньоорганізаційних процесів, які, на нашу думку, були незворотними й довгий час гальмувалися лише завдяки беззаперечному авторитетові та зваженій політиці полковника Є.Коновальця. Ще задовго до своєї трагічної загибелі Є.Коновалець збагнув, що закордонний Провід Організації повинен виконувати виключно корисну роботу, а не займатися тільки "вождівством" і "стратегічним керуванням" людьми, які в краї щогодини ризикують власним життям. В останні роки перед загибеллю, Є.Коновалець намагався радикально реформувати діяльність ПУНу заради збереження єдності ОУН.

Рука найманого вбивці (спеціально чи випадково) не дозволила йому реалізувати всіх задумів. Тому, на жаль, незворотний процес розколу почав розвиватися за прогнозами полковника зробленими ще в 1932 році в листі до Є.Онацького: "Молодий націоналістичний рух на Західних Землях ще нас толерує, я певний, одначе, що з його скріпленням і внутрішнім оформленням, він, коли ми не намагатимемося знайти спільну мову, витворить свій власний провід. Не виключено, що з бігом часу ми опинимося в ролі УНР, себто станемо центром, що об'єднує соборницьку еміграцію, без зв'язку і впливу на події на українських землях"¹¹. Головною причиною можливого в майбутньому розколу ОУН Є.Коновалець вважав те, що ніхто із емігрантських лідерів Організації "не старався навіть побувати на українських землях і там приглянутися до умов праці і самому поспробувати безпосередньо ставити той рух"¹².

На наш погляд, закономірність розколу в ОУН передовсім була визначена особливостями людської психології. Більшість людей, які десятки років прожили в умовах спокійного, забезпеченого й комфортного життя, "обросли" сім'ями та матеріальними статками, не розуміли тих відчайдухів, що закликали йти під кулі, не боялися потрапити до в'язниць чи таборів. Між двома крилами ОУН ще задовго до 1940 року вже існувала глибока психологічна прірва, яку лише юридично оформили на краківському зібранні 10 лютого.

Розрив зв'язків із вищим керівництвом Організації дозволив Революційному проводу реалізовувати власну тактику та стратегію боротьби, не оглядаючись на грізні оклики з боку ПУН.

Ще на початку січня 1940 року С.Бандера разом

зі своїми однодумцями вирішив суттєво посилити кадрами оунівське підпілля в УРСР. З цією метою з найкраще військово вишколених і навчених нелегальній роботі людей формували ударні (за тогочасною оунівською термінологією "пробоеві") групи чи відділи чисельністю від 5 до 20 осіб, які мали очолити підпілля, створити повстанські та диверсійні загони.

Пробоеві групи здебільшого поділялися на дві частини – перша мала організаційне призначення на територію України, а друга - менш чисельна м здійснювала охорону при перетині кордону й одразу ж поверталась назад. Озброєння груп здебільшого складалося з одного легкого кулемета, гвинтівок, пістолетів та ручних гранат (по дві на кожного бойовика). Кордон переходили обов'язково вночі, зазвичай, у лісистій місцевості. Речей брали небагато, інструкції та розпорядження керівництва старалися завчати напам'ять. Усі члени групи мали з собою фальшиві документи, справжні радянські гроші й іноземну валюту (остання зашивалась у взуття чи одяг). Свій рух на схід пробоевий відділ починав після повідомлення розвідників із оунівської Служби безпеки про проходження німецького прикордонного патруля на заздалегідь вибраній ділянці кордону¹³.

Перша група вирушила з Генерального губернаторства в середині січня 1940 року і перетнула кордон в районі Кристинополя¹⁴ біля с. Бендюги¹⁵. Пройшовши замерзлим Бугом, 12 бойовиків, очолювані підпільником С.Пшеничним, мали через Сокальщину відправитися для організаційної роботи на Волинь. Група супроводження й охорони в кількості 4 бійців, під керівництвом М.Запісочного, тієї ж ночі розраховувала повернутися назад до Генерального губернаторства. Під час переходу група

С.Пшеничного була помічена радянською прикордонною заставою (деякі сучасні автори наполягають на тому, що зустріч з прикордонниками стала наслідком агентурної роботи НКВС¹⁶. Однак ці дані не підтверджуються самими учасниками подій, які стверджують, що їхня поява не була очікувана військами противника. Якби групу зрадили, то її логічно було б пропустити в глиб території, оточити і нейтралізувати. Замість цього застава відкрила вогонь по оунівцях безпосередньо в прикордонній смузі)¹⁷. Цілу ніч між прикордонниками й оунівцями точився запеклий бій з переслідуванням. За даними підпільників, у бою загинуло більше 30 прикордонників і 8 націоналістів¹⁸. Ще восьмеро бійців пробоєвого загону, вичерпавши боєприпаси, зробили спробу вийти з оточення групами по 2 особи, однак, всі були полонені енкаведистами¹⁹.

Невдача не знітила керівництво краківського осередку ОУН і через декілька днів через кордон успішно пройшла наступна ударна група очолювана І.Климівом (Легендою)²⁰. Відділ І.Климівця дістався до Галичини, а потім до Волині, де замінив знищену групу С.Пшеничного.

На початку березня 1940 року в Україну проникла група, керована провідником КЕ на ЗУЗ В.Тимчієм (Лопатинським). Разом з ним кордон перейшли організаційний референт М.Опришко, референт жіноцтва З.Левицька, референт зв'язку Т.Оленчак. Однак за декілька кілометрів від кордону на бойовиків чекала засідка військ НКВС. Групу "здали" радянська агентура, що працювала в оунівському середовищі в Генеральному губернаторстві²¹. Результатом багатогодинного бою стала загибель усієї групи В.Тимчія²².

Більш вдало перетнув кордон у середині березня

1940 року відділ Л.Зацного (Вік, Троян), до складу якого входили Ф.Федечко, В.Зелений, Л.Харкевич, В.Чижевський, О.Луцький²³. Підпільники пройшли гористою місцевістю Лемківщини від с. Балигород через с. Райське на територію УРСР²⁴. У Дрогобицькій області група Л.Зацного розділилася – О.Луцький та В.Чижевський вирушили на Станіславщину, а інші четверо залишилися для виконання організаційної роботи в Дрогобицькій і Львівській областях.

У другій декаді березня в Україну пробилися ще дві групи. Відділ В.Гриніва (Кремінського), який мав завдання очолити крайовий повстанський штаб, а також група керівників повстання для Тернопільщини – Р.Кравчук, О.Безпалко, Н.Хомів та інші²⁵.

Таким чином, до 20 березня 1940 року в Україну перебазувалася низка провідних кадрів ОУН(Б), які на місці мали визначити прерогативи організаційної роботи на найближче майбутнє.

Масове перекинення керівників підпілля до УРСР стало результатом рішень прийнятих Революційним проводом ОУН(Б) на нараді 10 березня 1940 р. Планувалося, що новоприбулі кадри стануть організаторами штабів національного повстання на Галичині та Волині. Вони повинні були в двомісячний термін освоїти територію, скласти чітке уявлення про наявність повстанських сил і зброї, з'ясувати настрої місцевого населення, його симпатії до ОУН і ставлення до можливої зміни існуючого більшовицького ладу. Передбачалося, що основну підготовчу роботу крайові повстанські штаби завершать до середини травня 1940 р., після чого, у повній бойовій готовності, будуть очікувати на сигнал від Революційного проводу²⁶. Однак реальна ситуація в Україні була набагато складнішою, ніж

це здавалося краківським лідерам ОУН(Б).

Ще в лютому й на початку березня 1940 р. фактичні керівники підпілля І.Климів (Легенда) та В.Сидор (Кравс) провели низку нарад і, обговоривши ситуацію в регіоні, дійшли висновку, що на той момент загальне повстання було б неможливе через брак достатньої кількості зброї, боєприпасів, обмаль відомостей про сили противника. Вони вирішили головну енергію своїх підлеглих спрямувати на заготівлю зброї та амуніції й на проведення розвідки проти військових частин. Для розвідки навіть запланували створити окрему мобільну групу²⁷.

24 березня 1940 р. у Львові, на конспіративній квартирі, відбулася нарада найавторитетніших членів ОУН(Б) в Україні. На зібранні було відновлено Крайову екзекутиву в складі восьми осіб: О.Грицак (Галайда) – керівник КЕ; С.Новицький (Вій) – заступник провідника, військовий референт КЕ; С.Ніклевич (Вірчин) – організаційний референт КЕ. Також до складу КЕ ввійшли В.Гринів, Д.Мирон, Я.Горбовий, О.Максимів, М.Мацьків²⁸.

На нараді члени Екзекутиви вирішили займатися збором озброєння й амуніції, розвідкою, диверсіями та розбудовою організаційної сітки. Мережа ОУН(Б) мала відповідати новому адміністративно-територіальному устрою Західної України. Замість воєводських, формувались обласні проводи, а замість повітових – районні. Завдяки більш подрібненому поділу на райони (порівняно з польськими повітами) кількість низових організацій зросла в 3,5 рази, що дозволило районним керівникам максимально тісно працювати з населенням, часто бувати в селах свого району, залучати до лав ОУН(Б) нових членів, посилювати організаційну дисципліну.

Занепокоєні помітною активізацією ОУН(Б) та

підігріті повідомленнями від своєї закордонної агентури про підготовку націоналістами загального повстання на квітень–травень 1940 року, радянські спецслужби провели масові арешти всіх запідозрених у причетності до підпілля²⁹. Найсильніші удари були нанесені по Львову, Тернопільській, Рівненській і Волинській областях³⁰. До тюрем потрапило 658 оунівців, з них шестеро членів КЕ, члени обласних і районних проводів, керівник Львівського міського проводу³¹.

Такі вражаючі успіхи НКВС пояснювалися насамперед майже повальними арештами серед скільки-небудь суспільно активної молоді, зокрема серед людей, які згідно з наказом командування НКВС СРСР від 11 жовтня 1939 року "Про введення єдиної системи обліку антирадянських елементів виявлених агентурною розвідкою" підлягали спецреєстрації. До цих "ворогів радянського ладу" належали всі колишні члени діючих за Польщі легальних партій, національних, релігійних і молодіжних організацій, раніше засуджені радянською владою та члени сімей розстріляних більшовиками "контрреволюціонерів", громадяни, які мали родичів за кордоном тощо³².

Більшість молодих людей арештовували за стандартним звинуваченням в організації "банди". Довести таку "провину" було нескладно. "Гуманне" радянське законодавство (ст. 56, п. 17 Кримінального кодексу УРСР) давало напрочуд зручне для слідства визначення поняття "банда". Так, "озброєною бандою" вважалася група людей, яка мала три ознаки: а) двох і більше членів у своєму складі; б) принаймні один з "бандитів" мав бути озброєним будь-якою зброєю (ніж, сокира, багнет, вила, коса теж підпадали під категорію поняття "зброя"); в) наявність у

членів банди наміру вчинити злочин .

Завдяки такому "мудрому" формулюванню слідчі групи НКВС могли затримувати будь-яких двох сільських хлопців з вилами й оголошувати їх "бандою", звинувачуючи у намірі (!) вчинити якийсь "злочин"³³.

До боротьби в умовах дії такого "передового" законодавства ОУН(Б) ще не була цілком підготованою, тому удари, завдані Організації наприкінці березня та початку квітня 1940 року, виявилися справді важкими.

Щоб залякати підпілля та й усе населення регіону, слідчі НКВС відібрали серед арештованих одинадцять керівників Організації для спеціального публічного судового шоу. Націоналістів судили 29 жовтня 1940 року відкритим судом у Львові, всіх, крім одного, засудили до страти. Вирок виконали 20 лютого 1941 р.

Однак, незважаючи на дошкульність ударів, рани завдані ОУН(Б) не стали смертельними для націоналістичного підпілля. На початку травня 1940 р. в західній Україні було відновлено КЕ та всі обласні проводи³⁴. Чергову Екзекутиву організували Д.Мирон і Л.Зацний. До її складу увійшли: Д.Мирон – провідник КЕ; Л.Зацний – заступник провідника КЕ; І.Максимів - організаційний референт КЕ; К.Березовський – референт пропаганди КЕ; М.Матвійчук – референт розвідки КЕ; М.Думанський – заступник референта розвідки КЕ; В.Ковалюк – референт жіноцтва КЕ; Л.Шевчик – референт зв'язку КЕ³⁵.

Брутальна політика більшовицького терору не залякала, а навпаки підштовхнула молодь до лав ОУН(Б). У травні-липні 1940 року Організація поповнилася новим активом. Надзвичайно успішну

роботу в цьому напрямку здійснював Станіславський обласний провід на чолі з О.Луцьким, Д.Клячківським, В.Чижевським, М.Сеньківим і Н.Білобрам. Якщо у вересні 1939 року в області налічувалося 1200 членів і симпатиків ОУН, то в липні 1940 р. на Станіславщині працювало 9600 членів і симпатиків бандерівської Організації³⁶.

Кінець серпня та початок вересня 1940 року стали черговим періодом важких випробовувань для націоналістичного підпілля. Наприкінці серпня до рук НКВС потрапив зв'язковий від краківського Революційного проводу Т.Мельник, у якого знайшли доволі детальні військові інструкції для Крайової ексекютиви³⁷. Вивчивши захоплені документи, слідчі з радянських органів держбезпеки дійшли висновку про те, що ОУН(Б) готує загальне повстання на осінь 1940 р. Їхні припущення підтвердилися після затримання "інспектора" від бандерівського Проводу, який об'їжджав регіон з перевіркою бойової готовності низових оунівських структур. Затриманий "Максим" під час допитів надав розгорнуті свідчення про керівництво підпілля та розшифрував знайдені при ньому ж записи, в яких вказувалися місця розташування секретних складів зі зброєю й амуніцією³⁸.

Наявність точних оперативних даних дозволила сталінським карателям провести чергову масову атаку на бандерівську ОУН. Оперативні співробітники НКВС розкрили 96 націоналістичних груп і низових організацій, під час їх ліквідації було арештовано 1108 підпільників. У ході облав енкаведисти захопили 2070 гвинтівок, 43 кулемети, 600 револьверів, 80 тисяч набоїв та інше військове майно³⁹.

Оунівці під час затримання чинили шалений опір спецгрупам НКВС, чим заслужили на повагу навіть

у своїх ворогів. Самі чекісти характеризували їх як доволі серйозних противників: "Оунівці-нелегали добре навчені в розумінні нелегальної техніки, загартовані і досить агресивні кадри. Як правило, при арештах оунівці чинять збройний опір, намагаються покінчити самогубством" ⁴⁰.

Але, як і попереднього разу, масштабні арешти не змогли поламати всієї організаційної структури ОУН(Б), про її розмах і рівень проникнення в суспільство НКВС не мало повної інформації. Відомство Л.Берії отримало оперативні дані лише про тисячу нелегалів-оунівців, на яких з вересня 1940 р. оголосили розшук. Інші ж десятки тисяч членів і симпатиків Організації залишалися невідомими для радянських правоохоронних органів.

Однак репресії осені 1940 р., безперечно, дуже серйозно нашкодили керівництву ОУН(Б) в Україні. Було захоплено 107 провідників різного рівня, зокрема трьох членів КЕ ⁴¹. Революційний провід, у світлі останніх подій, віддав наказ посилити конспірацію, відсторонити від роботи й організаційних зв'язків усіх, хто перебував у "полі зору НКВС", всіх нелегалів перекинути до Генерального губернаторства, а роботу здійснювати лише легалізованими членами Організації, дотримуватись абсолютної конспірації. Усіх членів і симпатиків ОУН(Б), які порушували принципи конспірації, слід було негайно фізично ліквідувати. Такими жорсткими заходами керівництво бандерівської ОУН намагалось зберегти Організацію до весни 1941 року ⁴².

В останні дні жовтня 1940 р. провідні оунівці, зібравшись на конспіративній квартирі у Львові, реанімували Крайову езекутиву, яку цього разу очолив Д.Мирон. До її складу ввійшли: К.Цмоц – заступник провідника КЕ; О.Луцький – керівник

Станіславської обласної організації ОУН(Б); І.Кли- мів – лідер ОУН(Б) на Волині; Ю.Гуляк – провідник Тернопільської обласної організації ОУН(Б)⁴³.

Структура Організації черговий раз почала від- новлюватися. Однак і цього разу процес поновлен- ня підпільної мережі тривав недовго. Наприкінці грудня 1940 р. чекісти, бажаючи використати зи- мову пору й незавершеність реорганізації, розпо- чали операцію "з остаточної ліквідації оунівсько- го підпілля". Це була перша подібна акція, згодом, у післявоєнний час, енкаведисти провели ще з де- сяток "остаточних ліквідацій", доки в другій поло- вині 50-х рр. минулого століття таки досягли пос- тавленої мети.

Тим часом, взимку 1940–1941 рр. найдошкульні- ші удари спецслужб були спрямовані проти Львів- ської, Станіславської, Дрогобицької обласних⁴⁴ і Володимир-Волинської окружної організацій⁴⁵. Лише протягом двох діб 21–22 грудня 1940 р., ка- ральними органами було арештовано 996 бандерів- ців (у Львівській області – 520 осіб, у Станіславській – 235, у Тернопільській – 133 тощо)⁴⁶.

Намагаючись уникнути смертельних ударів з бо- ку беріївських опричників, оунівці-нелегали почали здійснювати численні спроби прорватися через ра- дянський кордон. За зиму 1940-1941 рр. відділи під- пільників зробили більше ста спроб зі зброєю в ру- ках протаранити "залізний заслон" над Бугом і Ся- ном. Вісімдесят шість з них були зареєстровані при- кордонниками. Траплялися випадки, коли ударні групи складались зі 120–170 бойовиків. У разі, коли нелегалам не вдавалося "тихо" перетнути кордон або несподівано й швидко прорватися, тривалі бої із заздалегідь підготовленими прикордонниками, як правило, були невдалими для націоналістів. Тоді на

німецький чи угорський бік кордону проходило не більше третини від особового складу групи⁴⁷.

Незважаючи на великі втрати у сутичках із прикордонниками, можна припустити, що більшість спроб переходу кордону була вдалою, а відтак, залишилися невідомою відповідним радянським органам. Навіть С.Ткачук (дослідник, якого тяжко заідозрити в симпатіях до українського національно-визвольного руху), ґрунтовно вивчивши архіви радянських органів держбезпеки, констатував: "оунівці діяли на своїй території, гарно їм відомій, що дозволяло їм більш ефективно використовувати природні особливості для підготовки і здійснення проривів через кордон на територію сусідніх країн"⁴⁸.

Тоді, коли по містах, селах, лісах і горах Західної України чекісти "полювали" на націоналістів-нелегалів, уже арештованих бандерівців судили з усією суворістю "соціалістичної законності" на показових судилищах.

Так, 15–19 січня 1941 р. у Львові відбувся "Процес 59-ти", який мав надзвичайно широкий громадський резонанс, як через мужню поведінку підсудних, так і через неймовірно жорстокі вироки. Сорока двом підсудним виголосили присуд – "смертна кара"; сімнадцять "отримали" по 10 років каторги і по 5 років заслання. Щойно після клопотання голови Народних зборів Західної України, депутата Верховної ради СРСР академіка К.Студинського, Президія Верховної ради СРСР замінила жінкам розстріл на десятилітнє ув'язнення⁴⁹.

Минуло неповних чотири місяці, й 7 травня 1941 р. в Дрогобичі розпочався новий, цього разу ще більший, процес над шістдесяти двома оунівцями. За результатами суду тридцять націоналістів було покарано смертю, двадцяти чотирьом підпільникам

судилося на десять років "прописатися" в сталінських концтаборах, справи решти восьми чоловік відправили на додаткове розслідування. Згодом Президія Верховної ради СРСР пом'якшила драконівські вироки – смерть тепер чекала на 26 підсудних (чотирьом в'язням, серед яких троє жінок, було збережене життя), 13 арештантам підтвердили їхні десятирічні вироки, а 19 осіб засудили на терміни від 7 до 8,5 років⁵⁰.

Не встигло висохнути чорнило на судових паперах "справи шістдесяти двох", як в тому ж Дрогобичі 12–13 травня відбувся суд над тридцятьма дев'ятьма українськими націоналістами. Його підсумок – 22 розстріли, 8 десятирічних і 4 п'ятирічних табірних термінів, а також п'ять довічних заслань до Казахстану⁵¹.

Матеріали цих великих антиоунівських процесів, серед усього іншого, містять багато цікавої інформації про підготовку націоналістами збройного повстання. З обвинувачувальних документів дізнаємося, що на 1 вересня 1940 р. Львівській Крайовій ексекутиві підпорядковувалося 5500 бойовиків, які готувалися до повстання*, опрацьовувалися конкретні плани дій під час виступу, готувалася матеріально-технічна й кадрова база повстання. Розроблялися

* Щоб зрозуміти багато це чи мало, наведемо дані щодо кількості радянських партизанських загонів за період війни. Згідно з матеріалами Українського штабу партизанського руху на зв'язку з ним перебували загони та групи партизанів загальна чисельність бойового складу яких становила: на червень 1942 р. – 4043 особи; на серпень 1942 р. – 4660 осіб; на жовтень 1942 р. – 4442 особи; на грудень 1942 р. – 6954 особи; на січень 1943 р. – 8582 особи; на квітень 1943 р. – 15060 осіб; на липень 1943 р. – 23423 особи; на вересень 1943 р. – 34170 осіб; на жовтень 1943 р. – 36579 осіб; на січень 1944 р. – 43291 особа; на квітень 1944 р. – 28148 осіб; на липень 1944 р. – 8316 осіб (див. Україна партизанська 1941–1945. – С. 235).

детальні мобілізаційні плани для всіх найнижчих ланок Організації. Розвідка ОУН(Б) збрала цінну й достовірну інформацію про військові частини противника, їхнє озброєння, важливі господарські об'єкти, державні установи, біографії командирів. Крім того, націоналістичне підпілля Львова створило т. зв. "сеніорат" – майбутній тимчасовий уряд повсталого України. До його складу включили відомих політиків, вчених, адміністраторів, які мали б стати фундаментом господарського та адміністративного апарату звільнених від більшовиків областей України. Повстання й проголошення незалежності України мало відбутись у вересні–жовтні 1940 р.⁵²

Остання дата для нас є дуже важливою, бо вона вказує на те, що цього часу ОУН(Б) не узгоджувала й не координувала своїх планів з діями та планами Німеччини. Адже восени 1940 р. Гітлер ще не мав конкретно розроблених планів нападу на СРСР ("Барбаросси" ще не існувало навіть у чернетковому варіанті), а вермахт готувався до проведення операції "Морський лев". Німецькі дивізії ще воювали в Бельгії та Франції, а оунівці вже проводили в карпатських і волинських лісах військову підготовку своїх членів, реєстрували та складували зброю, вивчали військову літературу, писали статuti, розробляли інструкції, виготовляли топографічні карти, вели широку пропагандистську акцію серед молоді, прагнули поширити свій вплив на військові частини. З Кракова від РП до краю надходили суворі накази із заборонаю проведення погано підготовлених, локальних, самовільних збройних виступів. Повстання можна було розпочинати або за умов війни СРСР з Німеччиною, Румунією чи Туреччиною *, або в мирний час (тільки у

* При цьому, оунівці не виключали, що війну почне саме Радянський Союз.

випадку бездоганної підготовки та впевненості в швидкому позитивному результаті)⁵³.

З актів звинувачення дізнаємося, що ОУН(Б) посилила й організаційно упорядкувала націоналістичні групи Буковини і Бессарабії, що студенти-оунівці спеціально відправлялися на навчання до східних областей УРСР, де створювали організаційні осередки. На західноукраїнських землях Крайова ексекютива отримала завдання РП об'єднати в спільний антибільшовицький фронт усіх колишніх членів українських політичних партій – від клерикалів до соціал-демократів⁵⁴.

Незважаючи на великі успіхи НКВС у боротьбі з ОУН(Б), підпілля наприкінці 1940 року не було повністю знищене. Чекісти, усвідомлюючи своє безсилля, організовували масові публічні судилища із численними смертними вирокami з метою залякати діючих нелегалів, спонукати їх до "виходу з гри", а також щоб деморалізувати та стероризувати місцеве населення. Однак ефект виявився протилежним – підпільники, черговий раз переконавшись в тому, що від "робітничо-селянської влади" для них вирок один – смерть, ще більше радикалізувалися, а в очах громадян краю авторитет ОУН тільки зріс.

Зима 1940–1941 рр. об'єктивно сприяла поживленню діяльності націоналістів у Генеральному губернаторстві. Сотні оунівців, які проривалися через кордон з УРСР не сиділи склавши руки. Вони проходили інтенсивний військовий вишкіл, отримували нові завдання, інструкції, плани, готувалися до підривної та партизанської війни.

Українська етнічна територія в зоні німецької окупації була вкрита густою мережею найрізноманітніших військових курсів і вишколів, які відвідувалися, майже без винятку, всіма членами революційної

ОУН включно із самим С.Бандерою ⁵⁵.

Для рядових націоналістів влаштовувалися курси, на яких вивчалися окремі елементи військової та ідеологічної підготовки – муштра, зброєзнавство, оборона від газової атаки, надання першої медичної допомоги, орієнтування на місцевості за компасом, топографія, склад та організація армії, ідеологія українського націоналізму ⁵⁶. Тих молодих людей, які виявляли виняткові здібності до військової організаторської справи, відбирали на спеціальні курси в Кракові. На них навчання здійснювалося впродовж трьох місяців, а з вісімнадцятьма курсантами працювало аж чотирнадцять викладачів ⁵⁷. Слухачам давалися ґрунтовні знання з усіх військових дисциплін, ідеології націоналізму, геополітики, підпільної організаційної діяльності, пропаганди, розвідки й контррозвідки, системи державного управління в СРСР, структури радянських органів безпеки та Червоної армії, криміналістики, проведення допитів, поліційної служби, фотографування, японської боротьби (карате) ⁵⁸. Курси лекцій були розроблені доволі детально, при їх підготовці використовувалися матеріали військових і поліційних академій Німеччини, Польщі, дані оунівської розвідки про систему військового навчання в СРСР⁵⁹. Заняття на курсах були щоденними, вони тривали по вісім годин. Іспити проводились у творчій формі курсант отримував завдання написати заклик до повстання, розробити плани збройного виступу в конкретно заданому районі (виходячи із наявного розташування сил противника, особливостей місцевості, можливостей підпілля і т. ін.), описати схему організації державного життя й поліції на території окремої області тощо. Екзаменаторами на краківських курсах були Р.Шухевич і Я.Стецько ⁶⁰.

Окремі штабні курси діяли в Кракові для оунівців, що мали військові звання. Програма таких вишколів будувалася за зразком відомих націоналістам програм підготовки офіцерів в іноземних арміях⁶¹. Цікаво, що керівництво ОУН, розраховуючи на створення в майбутньому української армії переважно з колишніх червоноармійців, широко використовували на своїх курсах радянську військову літературу, яка мала сприяти подоланню психологічного бар'єру між вчорашніми радянськими бійцями й командирами і оунівськими старшинами⁶².

Ситуація в Генеральному губернаторстві розгорталася так, що націоналісти могли порівняно вільно проводити теоретичні військові навчання, але практика, пов'язана з бойовими стрільбами, маневрами, спорудженнями польових укріплень тощо, без згоди німців була неможливою. Єдиним реальним шляхом для отримання від німецького командування дозволу на проведення бойової підготовки членів ОУН(Б) стало посилення давніх тісних контактів з розвідкою вермахту абвером. Націоналісти, в обмін на розвідінформацію про СРСР*, отримували

* Співпраця ОУН(Б) з абвером факт цілком достовірний, однак його значення не слід переоцінювати. Українські націоналісти й німецькі розвідники намагалися використати один одного винятково у власних цілях, стосунки ці були не ширими, а скоріше прагматичними. Подібна практика існувала десятиліттями – розвідки різних країн використовували для своєї мети революційні рухи в країнах-противниках, незважаючи на їхнє ідеологічне забарвлення. У свою чергу революціонери залюбки користувалися допомогою іноземних розвідок, бо доволі часто така допомога була єдиним реальним шансом скріпити свою матеріально-технічну базу. Лідери більшовиків, сіоністів, польських і вірменських націоналістів, іспанських комуністів та анархістів, курдських повстанців й афганських моджахедів усі без винятку були в тісному контакті з різноманітними іноземними розвідками. Стосовно ж співпраці

ли "зелене світло" на підготовку своїх бійців і командирів у десятках охоронних фабричних сотень, воєнізованих робітничих командах, школах поліції в Холмі та Перемишлі тощо ⁶³. Спецпідготовку з диверсійної роботи декілька сотень бандерівців проходили в абверівських таборах у Закопаному, Криниці, Команчі * ⁶⁴. Через десяток років після завершення війни С.Бандера так пояснював тогочасну військово-вишкільну співпрацю ОУН(Б) з німцями: "ОУН використовувала нагоди заповняти свої-

співпраці ОУН(Б) та абверу варто підкреслити, що вона дуже сильно перебільшувалась у колишній радянській та деякій сучасній науковій літературі. Насправді ж навіть у 1939–1941 рр. (у пік співробітництва) націоналісти не становили більше 30 % агентури абверу на Західній Україні, тоді як поляки склали 52 % німецької агентури, решта припадала здебільшого на російських білогвардійців. (Ткачук А.В. Перед судом історії. – С. 30, 48). Потрібно також зазначити, що абвер переважно вербував свою агентуру з числа українських націоналістів в індивідуальному порядку, хоча керівництво ОУН і не чинило спротив такій вербовці, намагаючись використати завербованих людей у своїх інтересах (даючи закинутим на територію УРСР абверівським диверсантам завдання по організаційній лінії). Значна кількість українців, що працювали на абвер, взагалі ніколи не були оунівцями й належали до різних емігрантських угруповань. Окремі групи диверсантів, що діяли в Україні, мали інтернаціональний характер, як-от: знаменитий абверівський загін "Чорний туман", що складався з українців, поляків, росіян, білорусів і прибалтів (детальніше див. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). - Львів, 2003. – С. 54–55.).

* За рік до того, в липні 1939 року в абверівських таборах у Закопаному, Комарному, Кірхендорфі та Гакенштейні навчалось близько 400 колишніх січовиків із Закарпаття, які після падіння Карпатської України, стали основою Легіону полковника Сушка, а в 1940 році дехто з цих людей уже сам виступав інструктором для менш досвідчених у військовій справі оунівців (див. Ржезач Т., Цуркан В. Розшукується ... – К., 1989. – 127–131.).

ми членами військові, озброєні відділи за таких умов, з яких не випливали жодні політичні чи військові зобов'язання, а які давали змогу провадити повновартісні військові вишколи" ⁶⁵.

Намагання оунівців проникнути в усі можливі військові чи воєнізовані формування з метою отримати військовий вишкіл, створило ілюзію виняткового толерування Німеччиною українців і неодмінного позитивного розв'язання "української проблеми" в найближчому майбутньому. У такій атмосфері миттєво поширювалися плітки про численні "Українські легіони", "полки", "дивізії", про "союзну армію" і т.п. Ці небилиці підхоплювала радянська розвідка, яка з червня 1940 р. регулярно доносила до Києва та Москви про те, що в "Кракові йде формування українських легіонів" ⁶⁶, що німці "беруть в армію українців", щоб спільно "звільнити Україну від совітів та створити самостійну Україну" ⁶⁷, що вже буцімто "створена національна армія з українців" ⁶⁸. Подавалися навіть "конкретні дані" про український добровольчий корпус, запис до якого здійснюється в Кракові, а штаб розташований в Любліні. Міфічний "корпус" навіть мав свого командира – полковника Ковальця, який разом зі своїми віртуальними "бійцями" проводив "маневри в лісах маєтку Радзін" ⁶⁹.

У всіх тих донесеннях було небагато правди, єдине в чому їм неможна відмовити, так це в правдивому переданні настроїв української людності в Генеральному губернаторстві, що жила надією на створення українського війська, яке невдовзі, у союзі з німцями, вижене "більшовицьких антихристів" з України.

На весну 1941 року з території Генерального губернаторства в Україну знову перекидаються добре

вишколені провідні кадри ОУН(Б) для підготовки повстання. За перші чотири місяці 1941 року активність націоналістичного підпілля різко зросла. Нелегалами було здійснено 65 убивств і замахів на представників радянського адміністративного апарату, керівників НКВС, розповсюджено сотні найменувань листівок, посилено саботаж⁷⁰. Підскочила активність референтури та відділів розвідки, в кожному районі працювало від 5 до 20 оунівських розвідників, які збирали й передавали районному керівництву інформацію про частини Червоної армії, внутрішніх військ НКВС, їхнє озброєння, дислокацію, командний та рядовий склад, місця помешкання сімей командирів, воєнні об'єкти, можливості диверсії на них тощо⁷¹. Ці дані використовувалися як при розробці планів повстання, так і для передачі німцям (як оплату за надану матеріально-технічну та грошову допомогу) *.

На той час також припадає посилення контррозвідувальної діяльності оунівської СБ, яка викриває агентуру НКВС, а також здійснює чистку в лавах Організації. Служба безпеки взяла все підпілля в сталеві лещата дисципліни – референтури СБ діяли при Крайовій езекутиві, обласних, окружних, надрайонних і районних проводах ОУН(Б). У кожній низовій клітині Організації працював таємний інформатор есбістів⁷².

Іншим важливим напрямом діяльності ОУН(Б) на ЗУЗ стала посилена робота з організаційним активом. До травня 1941 року підпільна мережа Орга-

* За деякими даними, навесні 1941 року Револуційний провід одержав від абверу 2,5 млн. марок для ведення підривної роботи проти СРСР. Однак бандерівці використали ці кошти переважно на спорядження своїх похідних груп (див. Веденєєв Д. Загадка Ріка Ярого // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С. 150).

нізації була повністю відновлена. Вона складалася зі станиць (первісних ланок у одному населеному пункті), районів (співпадали з адміністративними районами), надрайонів (включали 3–5 районів), обласних проводів і Крайової езекутиви⁷³. Усіх оунівців було приведено до присяги на вірність Україні та Організації: "Честю моєю, на славу полеглих героїв і на крові світу, пролитій за рідну мою Українську землю, перед маєстатом моєї Батьківщини – України – присягаю, що всіма силами моїми і ціною мого власного життя буду боротись за суверенність, соборність і могутність Української держави. Серцем моїм та усією моєю істотою я визнаю, що українська націоналістична революція дасть силу, велич і славу моему народові. Вірно, аж до загину, я видержу на шляху боротьби за здвигнення могутньої націоналістичної української держави. Зі шляху націоналістичної революції ніхто і ніщо мене не зверне, ані труди, ані невдачі, ані смерть. Я виконуватиму беззастережно і карно всі накази мого Проводу"⁷⁴.

Часті згадки в тексті присяги "націоналістичної революції" вказували на неминуче наближення часу збройного повстання.

Після проведення в квітні 1941 року II ВЗ ОУН(Б) в Кракові й розробки відповідних інструкцій для підпілля, дії оунівських груп в УРСР стали ще більш наполегливими та цілеспрямованими. Протягом квітня 1941 р. від рук націоналістів загинули 38 більшовицьких функціонерів, здійснено десятки диверсій на транспорті, промислових і сільськогосподарських об'єктах⁷⁵.

Війська НКВС у квітні–травні 1941 року вели виснажливі та малоефективні бої з повстанськими групами в Козівському районі Тернопільської області та в

Монастириськом районі Дрогобицької області⁷⁶.

Ситуація була настільки напруженою, що навіть сам нарком держбезпеки УРСР П.Мешик у відповідній записці М.Хрущову від 15 квітня 1941 року називав ОУН "серйозною силою", яка добре озброєна і поповнює свої склади. Він вказував, що Революційний провід бандерівської ОУН, "не очікуючи війни уже тепер розгорнув активну протидію заходам радянської влади". Наголошуючи на непоодиноких фактах вбивства оунівцями радянського партактиву, П.Мешик просив дозволу на виселення з краю сімей оунівців, куркулів, репресованих⁷⁷. М.Хрущов "благоволити" переселенську акцію. З кінця травня 1941 року війська НКВС СРСР провели операцію "з вилучення сімей нелегалів, для переселення їх у віддалені райони Радянського Союзу"⁷⁸. Більшість "вилучених" "переселилося" лише до братських могил і тюремних казематів.

Зрештою, протягом березня–червня 1941 року, завдяки неймовірному напруженню сил і драконівським репресивним заходам, радянські спецслужби зуміли ліквідувати 38 оунівських повстансько-диверсійних груп, в яких налічувалося 273 учасники⁷⁹. Однак це була лише "верхівка айсберга". ОУН(Б) зуміла вистояти в боротьбі з НКВС і на початку німецько–радянської війни вдалася до масштабної реалізації плану антирадянського повстання.

Даючи загальну характеристику періоду підготовки бандерівською ОУН збройного повстання на території Західної України, слід відзначити, що підготовчі заходи здійснювались у неймовірно складних умовах, позначених волаючою нерівністю протиборчих сил. Забезпечення підпільників інструкціями та директивами було, на жаль, кращим, ніж забезпечення зброєю, амуніцією, військовими

матеріалами, засобами зв'язку тощо. Розпорядження Революційного проводу часто були фантастичними, не відповідали реальному стану речей в Україні та світі. Бажання якнайшвидше розгорнути збройний виступ, призводило до нанесення Організації важких ударів з боку каральної машини СРСР. Все ж, незважаючи на це, здатність ОУН(Б) до регенерації, до відновлення зруйнованих елементів організаційної структури свідчить про декілька важливих рис підпілля. По-перше, націоналісти виявили себе вмілими конспіраторами; по-друге, в ОУН(Б) за цей період сформувалася пристойна розвідка та контррозвідка; по-третє, постійне поповнення лав Організації новими контингентами молоді свідчило про широку соціальну базу руху й про привабливість для населення націоналістичних ідей і гасел.

Незважаючи на втрати, оунівське підпілля підійшло до початку війни з вірою в свої сили та в остаточну перемогу. Саме цей оптимізм став визначальним у діях ОУН(Б) у червні–липні 1941 року.

¹ Верцьона Є. 30 червня 1941 р. // Вісник. Орган Організації оборони чотирьох свобод України. – № 5/6, – 1947. – Нью-Йорк. – С. 1–2.

² Гривул Т. Підготовка Організацією українських націоналістів військового повстання проти радянської влади у західних областях УРСР (1939-1941 рр.) // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі XXI століття". Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відповід. редактори Л.Винар, Ю.Макар. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – С. 276.

³ Там само. – С. 277.

- ⁴ Кук В. Степан Бандера. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 1999 – С. 9.
- ⁵ Ткачук А.В. Перед судом історії. Сотрудничество германских фашистов и украинских националистов в годы второй мировой войны и борьба против них советских органов государственной безопасности – К., 2000. – С. 38.
- ⁶ Там само. – С. 64.
- ⁷ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – С. 16.
- ⁸ Ткачук А.В. Перед судом історії. – С. 64–65.
- ⁹ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). – С. 16.
- ¹⁰ Кук В. Степан Бандера. – С. 22.
- ¹¹ Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. – С. 672–673.
- ¹² Там само. – С. 673.
- ¹³ Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. – Лондон, 1975. – С. 120–121.
- ¹⁴ Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. – С. 34.
- ¹⁵ Мороз В. Сокальщина - колыска героїв // Націоналістичний кур'єр. – 2001. – № 2. – С. 3.
- ¹⁶ Дарованець О., Марчук І., Мороз В. Предвісник УПА – Володимир Робітницький // Визвольний шлях. – № 9. – 2002. – С. 37.
- ¹⁷ Казанівський Б. Шляхом легенди. Спомини. – С. 122.
- ¹⁸ Там само. – С. 126.
- ¹⁹ Там само. – С. 124–135.
- ²⁰ Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. – С. 34.
- ²¹ Ткачук А.В. Перед судом історії. – С. 67–68.
- ²² Кук В. Степан Бандера. – С. 29.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. – С. 34.
- ²⁵ Кук В. Степан Бандера. – С. 30.
- ²⁶ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 44.
- ²⁷ Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. – С. 40–41.
- ²⁸ Кук В. Степан Бандера. – С. 30.
- ²⁹ Ткачук А.В. Перед судом історії. – С. 68.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само.

- 32 *Андрухів І., Француз А.* Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 12.
- 33 Там само.
- 34 *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 68.
- 35 *Кук В.* Степан Бандера. – С. 30.
- 36 *Андрухів І., Француз А.* Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 18.
- 37 Там само.
- 38 *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 69.
- 39 Там само.
- 40 *Киричук Ю.А.* Радянський терор 1939–1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 582.
- 41 *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 69.
- 42 *Андрухів І., Француз А.* Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 20.
- 43 Там само.
- 44 Там само. – С. 20–21.
- 45 *Киричук Ю.А.* Радянський терор 1939–1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – С. 581.
- 46 *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 73.
- 47 Там само. – С. 70–71.
- 48 Там само. – С. 72.
- 49 *Киричук Ю.А.* Радянський терор 1939–1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ століття. Історичні нариси. – С. 582.
- 50 Там само.
- 51 Там само. – С. 582–583.
- 52 *Кук В.* Степан Бандера. – С. 32.
- 53 Там само. – С. 33.
- 54 Там само. – С. 33–34.
- 55 *Климишин М.* В поході до волі. Спомини. – Т. 1. – Торонто, 1975. – С. 248.
- 56 Там само. – С. 248, 297.
- 57 *Мудрик-Мечник С.* Шляхами революційної ОУН. – С. 70–71.
- 58 Там само. – С. 71.
- 59 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 118, арк. 1–53.
- 60 *Мудрик-Мечник С.* Шляхами революційної ОУН. – С. 72–73.
- 61 *Климишин М.* В поході до волі. Спомини. – Т. 1. – С. 249.
- 62 Там само. – С. 301.
- 63 *Боляновський А.* Українські військові формування в

збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 38,45,48.

- ⁶⁴ *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 47.
- ⁶⁵ *Бандера С.* Командир-Провідник. (Слідами Сл. пам. Романа Шухевича) // Перспективи Української Революції. – К.: Інститут національного державознавства, 1999. – С. 291.
- ⁶⁶ 1941 год. В 2-х книгах. Документи. – Кн. 1. – док. № 67 – С. 131.
- ⁶⁷ Там само. – док. № 91. – С. 175.
- ⁶⁸ Там само. – док. № 99. – С. 199.
- ⁶⁹ Там само. – док. № 277. – С.657
- ⁷⁰ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 372, т. 54, арк. 121.
- ⁷¹ Там само. – арк. 122.
- ⁷² Там само. – арк. 125.
- ⁷³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 54.
- ⁷⁴ Там само. – арк. 55-56.
- ⁷⁵ *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 75.
- ⁷⁶ Там само. – С. 76.
- ⁷⁷ 1941 год. В 2-х книгах. Документи. – Кн. 2. – док. № 387 – С. 80.
- ⁷⁸ *Андрухів І., Француз А.* Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 44.
- ⁷⁹ *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – С. 76.

3.2. Збройні акції націоналістичних партизанських груп на території УРСР (червень – липень 1941 р.)

Зростання бойової активності націоналістичного підпілля на весну 1941 року, яке висвітлювалось у попередньому параграфі, знайшло своє логічне завершення в численних регіональних повстаннях організованих ОУН(Б) на території Західної України, що вибухнули з початком німецько-радянської війни.

Одним із найбільш суперечливих питань, пов'язаних із початком оунівської "партизанки" влітку 1941 року, є визначення розмаху та сили повстанського руху цього періоду. Справа в тім, що масштабність

бойових акцій, проведених ОУН(Б) після 22 червня 1941 року, отримала у вітчизняній та зарубіжній історичній літературі діаметрально протилежні оцінки. Самі керівники Організації безапеляційно стверджували, що ОУН(Б) розгорнула "широку повстансько-партизанську акцію на українських землях під московською окупацією ще перед приходом німецьких військ та героїчними виступами причинилася до звільнення вже великої частини української території з-під московської окупації..."¹ Німецькі ж військові кола категорично не погоджувалися з такими, на їхню думку, зухвалими оцінками та твердженнями, а тим більше не збирались нікому поступатися своїми лаврами переможців. Вони повсякчасно наголошували на тому, що всі українські землі, включно з Галичиною та Волинною, були звільнені від більшовизму "завдяки невтомним зусиллям частин і підрозділів вермахту, військ СС, поліції та військових формувань усіх інших організацій надісланих сюди рейхом"^{2*}

* У радянській пропагандистсько-історичній літературі, для підтвердження повної залежності ОУН(Б) від "німецьких хазяїв" та з метою якнайсильніше применшити значення націоналістичних збройних виступів доволі часто наводилися слова з листа звіту Стецька до Бандери, в якому майбутній голова Українського державного правління розповідає про свою поїздку до Львова німецьким військовим автомобілем та про те, що німці запитували його "чи буде наше повстання – де?" (Див. Ржезач Т., Цуркан В. Розшукуються... – К., 1989. – С. 144–145). На наш погляд, даний епізод потребує певних коментарів. По-перше, оунівці їхали не в німецьких штабних автомобілях, а машиною зареєстрованою за німецьким військовим відомством у Кракові. Очевидно автомобіль вдалося роздобути за допомогою абверу. Однак, як засвідчує учасник тих подій В.Кук, транспортом довелось користуватися недовго. Уже на другий день війни, одразу за Сяном, стало зрозуміло, що просуватися головною дорогою складно через її завантаженість та постійні перевірки документів військовими патрулями. Машину довелося відправити назад до Кракова, а похідна група Стецька об'їзними шляхами

Через багато років після закінчення війни, ідейно близькі до бандерівської ОУН українські еміграційні історики, такі як Л.Шанковський, слідом за Революційним проводом невтомно підкреслювали: "У балтійських країнах (головно в Литві) та в Західній Україні одночасно з вибухом війни вибухнуло повстання проти більшовиків. Збройний зрив відбувся на всій території Західної України з Буковиною включно. У Галичині й Волині виступили боївки під керівництвом Степана Бандери, на Буковині – такі ж боївки під керівництвом Андрія Мельника.

На Поліссі розгорнула свою діяльність "Поліська Січ" Тараса Бульби-Боровця" ³.

Потрібно, однак, зауважити, що збройний виступ націоналістів не носив характеру одномоментного вибуху на всій території Західної України із захопленням великих міст, розгромом значних сил противника тощо. Ні. Виступи носили ознаки початку партизанської війни, яка згодом мала б розгортатись у масове повстання. Але цього не сталося, бо з'єднання Червоної армії вже через 15–20 днів скрізь були витіснені за старий польсько-радянський кордон.

Водночас варто відзначити, що сила й дошкульність ударів бандерівських загонів була солідною. Такий висновок логічно впливає з документів радянської сторони. У них, даючи загальну характеристику збройним виступам оунівців у червні–липні

добиралася до Львова везами або пішки. (Детальніше див. Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 11). По друге, самого повстання німці безумовно спостерігати не могли, бо виступи відбувалися за лінією фронту. Воякам вермахту доводилося бачити повстанські загопи лише згодом, у своєму тилу, коли вони починали оформлюватися як українська армія або міліція.

1941 року, енкаведисти писали: "Вони (члени ОУН(Б) – І.П.) створювали диверсійно-терористичні банди, які руйнували комунікації в тилу радянських військ, затруднювали евакуацію людей і матеріальних цінностей *, наводили світловими сигналами ворожі літаки на важливі об'єкти, убивали партійних і радянських працівників, представників правоохоронних органів. Переодягнені в червоноармійську форму, оунівські банди нападали з тилу на дрібні підрозділи і штаби Червоної армії, обстрілювали їх із горищ будинків і заздалегідь обладналих вогневих пунктів" ⁴

Подібно до укладачів звітів НКВС, секретар Рів-

* Слід підкреслити, що "евакуація людей та матеріальних цінностей" у перші місяці війни мала здебільшого вигляд панічної втечі енкаведистів, партапарату разом із сім'ями та награваним майном. Там, зі Львова втеча рад. чиновників розпочалася уже 23 червня 1941 р., вулиці Личаківська й Зелена були буквально "забита" автомобілями, що прямували на схід. (Див. Нгусінк G. Polacywe Lwowie. – S.182). При чому, втечі ці були характерними не лише для Західної України. Ось як описував у своїх спогадах "процес евакуації" з Києва Ф.Пігідо-Правобережний: "Уже в перших днях липня значніші партійні робітники Києва почали вивозити свої родини на схід, за ними – менші, а там і дрібнота з районних партійних комітетів потяглася за ними. Отже все, що мало якусь можливість, втікало на схід. Але я мушу оговоритись: "все" – це значить партійні робітники, військові, енкаведисти... Цей тваринний жах, цей безсоромний, хоч ніде і ненаписаний у наказах і декретах тих днів, лозунг "спасайся" і "збагачайся, якщо маєш до того нагоду" став отим "осиковим кілком", що його власними руками вбили в свій авторитет советські вожді... (Детальніше див. Пігідо-Правобережний Ф. "Велика вітчизняна війна". Спогади та роздуми очевидця. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 34–35.). Подібно до Києва події розгорталися й у Чернігові. Про це свідчить лаконічний запис у щоденнику майбутнього партизанського командира М.Попудренка, який задокументував: "24.07.1941. Вся міліція та НКВС виїхали із міста, кинули місто на призволяще" (див. ЦДАГО України, ф. 94, оп. 1, спр. 8, арк. 2.)

ненського обкому КП(б)У В.Бегма писав у своїх доносеннях до Києва, що при відступі частин Червоної армії на схід націоналісти влаштовували засідки на окремі групи бійців, знищували їх, а за їхній рахунок озброювалися, особливо знищували командний склад" ⁵.

Сучасні українські вчені доповнюють інформацію про акції партизанів ще одним важливим напрямком - цілеспрямованими нападами на в'язниці НКВС у Бережанах, Львові, Золочеві, Кременці, Самборі, Луцьку й інших містах. Наприклад: з львівської тюрми № 1 підпільники звільнили 300 в'язнів, що очікували на розстріл, бережанську тюрму оунівці штурмували тричі за один день (26 червня 1941 р.), а в луцькій в'язниці в перший день війни арештовані оунівці самі підняли повстання, яке придушили війська НКВС, розстрілявши після того двісті ув'язнених ⁶.

Висока бойова активність оунівських повстанських груп змусила навіть сучасних російських істориків (хоча й у доволі некоректних виразах) визнати націоналістичне підпілля вагомим фактором у німецько-радянському протистоянні на початку війни: "Важке становище військ поглиблювалося діями націоналістів. Удар в спину готувався у глибокому підпіллі ще до війни" .

Як бачимо, ОУН(Б) та її партизансько-повстанські загони були самостійною й доволі впливовою силою під час зіткнення вермахту й Червоної армії на західній Україні. На жаль, у розпорядженні вчених немає таких систематизованих звітів про бойові акції 1941 року, як із часів антипольських виступів націоналістів у вересні 1939 р. ⁸. Тому в більшості праць з історії ОУН дослідники обмежуються згадками про один чи два локальні виступи, а то й взагалі констатацією того факту, що збройні виступи мали місце.

Найбільше інформації про повстанські дії в західній Україні влітку 1941 року вдалося почерпнути із непорядкованих та далеко неповних звітів Крайової екзекутиви перед Революційним проводом, які збереглися в окремій папці в ЦДАВО України, а також із фондів Державного архіву СБУ. Саме на базі матеріалів цих двох архівних установ ми, переважно, і побудували наше дослідження у даному параграфі.

Від квітня 1941 року бандерівське підпілля на ЗУЗ очолював Іван Климів (Легенда). Незважаючи на шалені втрати Організації за два роки боротьби з радянською владою *, Крайовій екзекутиві вдалося зібрати під свої прапори 12 тисяч членів ОУН(Б) та 7 тисяч чоловік оунівського юнацтва⁹ (в інших документах подається цифра 20 тисяч підпільників)¹⁰. Усі ці люди були приділені до різних партизанських загонів та груп, кожен з них знав, як він повинен діяти на початку повстання, хто його командир, від кого одержувати зброю, де розташовані місця збору тощо. Оунівці-нелегали перед початком війни здебільшого концентрувались у різних за величиною підпільних таборах, розміщених у тяжко доступній місцевості. Частина членів Організації, які працювали в радянських органах влади, на підприємствах і в установах, отримували індивідуальні

* Емігрантські дослідники стверджують, що жертвами арештів та боїв у 1939-1941 рр. стало 35 тисяч оунівців (Rudnytska M. *Western Ukrainian under the Bolsheviks 1939-1945*. - New York, 1958. - P. 128). Згідно з даними радянських спецслужб, втрати ОУН(Б) сягнули 16 тисяч 557 чоловік убитими й арештованими. З них 4 тисячі 735 - керівники різних рівнів (Ткачук А.В. *Перед судом истории*. - С. 58). Таке розходження в цифрах цілком можливе через різні підходи до обрахунків. Нам невідомо чи радянська статистика зараховувала до числа оунівців симпатиків Організації і чи діаспорні вчені не порахували всіх арештованих та убитих як членів ОУН?

завдання пов'язані із саботажем, поширенням паніки й антирадянською агітацією.

Аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що збройні виступи (згідно із задумом керівництва) починалися біля західного кордону й хвилиною відкочувалися на схід, ідучи перед німецько-радянським фронтом. Така тактика дозволяла повсталим завдавати найбільш шкідливих ударів у безпосередньому тилу Червоної армії, що було важливим з огляду на співвідношення сил, а також сприяло збереженню неушкодженості власних загонів, які через декілька днів автоматично опинялися з німецького боку фронту.

Першими розпочали збройний виступ підпільники у Львівській, Дрогобицькій, Волинській і Рівненській областях. 22 червня 1941 року в перший день війни почалося повстання в районі Сокалая, Поздимира й Радехова на півночі Львівської області. Партизани перерізали лінії телефонного зв'язку, нападали на прикордонні застави, виявляли та знищували радянські десанти. 22 червня загін із 200 бійців-підпільників озброєний гвинтівками, кулеметами та ручними гранатами захопив містечко Лопатин, у якому тримало оборону 30 бійців внутрішніх військ НКВС та 50 міліціонерів. У ході бою троє оборонців загинуло, а інші відступили. Райцентр 16 годин перебував у руках повстанців. 23 червня їх вибили за допомогою частин Червоної армії. Відірвавшись від переслідувачів, партизани перейшли на територію сусідньої Волинської області й 25 червня зайняли райцентр Берестечко, який утримували більше доби до підходу німців¹¹.

23 червня 1941 року почався виступ повстанців Перемишлянського району Львівської області. У лісах біля містечка Перемишлян дислокувався бойовий відділ оунівців, особовий склад якого налічував 87

добре озброєних і підготованих бійців. Націоналісти мали у своєму розпорядженні конспіративну базу-табір під кодовою назвою "Яр". Нападаючи на відділи Червоної армії та військ НКВС, повстанці за перший день боїв убили 35 і полонили 188 противників. Наступного дня оунівці з табору "Яр" розпочали бої в Перемишлянах і захопили райцентр спільно з вермахтом 28 червня 1941 року¹².

Так само, 23 червня в лісових масивах поблизу містечка Винники (тепер фактично східне передмістя Львова) оперував загін бандерівців, особовий склад якого налічував коло 40 бійців. Із заздалегідь підготовленого табору вони робили свої напади на колони відступаючих радянських військ і після короткочасного обстрілу червоноармійців з автоматичної зброї відходили до лісу, де займали завчасно обладнані оборонні позиції¹³. Напади із Винниківського лісу були особливо дошкульними, бо здійснювалися на важливих трасах Львів-Золочів і Львів-Самбір, які є, відповідно, південною та північною межами лісового масиву.

30 червня повстанці вийшли з лісу й зайняли с. Чижиків, у якому поповнили особовий склад свого загону ще 41 бійцем із підльвівських сіл: Гаї, Дмитровичі, Чижиків, Підсоснова. Сотня партизанів озброєна двома кулеметами, рушницями, гранатами та револьверами зайняла містечко Винники, а потім, перетнувши фронт, вийшла на зустріч передовим німецьким частинам у Білці Шляхетській¹⁴.

24 червня 1941 року повстання спалахнуло одночасно у Львові, Луцьку, Перемишлі, Перемишлянах, Вербі, а також у Самбірському, Мостиському, Городоцькому, Рудківському, Бібрському, Жовківському, Яворівському районах Дрогобицької і Львівської областей¹⁵. До вечора того ж дня бандерівці

самотужки захопили містечко Вербу - райцентр Рівненської області. У донесенні про ці події, між іншим, зазначалося, що після захоплення м.Верби партизани "вистріляли 50 енкаведистів та міліціонерів"¹⁶. З граничною чіткістю проявився в цьому епізоді безжалісний і безкомпромісний характер боротьби, яка велася не на життя, а на смерть. Хоча тут слід підкреслити, що першими подали приклад суцільного знищення противника радянські каральні органи, які від жовтня 1939 р. по січень 1941 р. лише з Галичини депортували більше 400 тис. громадян¹⁷, а в червні-липні 1941 року без суду ліквідували близько 20 тис. осіб, які перебували в тюрмах західноукраїнських міст¹⁸. Цікаво також зазначити, що згадки про розстріли 50 співробітників НКВС у Вербі трапляються і в працях радянських вчених, однак, у них зазначалося, що розстріляні були червоноармійцями¹⁹.

На Самбірщині протягом 22-24 червня 1941 р. група оунівських підпільників-нелегалів із сіл Бусовиська, Сушиця, Лужок та ін. створила невеличкий дванадцятиособовий партизанський загін. Цікаво, що серед повстанців був один колишній політрук, який незадовго до війни втік з-під арешту з в'язниці НКВС. У перший день війни партизани розповсюдили оунівські відозви та звернення в селах Воля Коблянська, Кобло, Звір, Сприня і Лужок, в яких закликали ухилятися від мобілізації й не віддавати до Червоної армії коней.

24 червня до с. Воля Коблянська під'їхав відділ внутрішніх військ НКВС, який після короткого, але запеклого бою з партизанами повернувся до Самбора. Удосвіта 27 червня партизани, роззброївши групу червоноармійців, захопивши три гвинтівки, ручний кулемет, боєприпаси та трьох коней. Надве-

чір того ж дня, в лісі коло с. Блажкове оунівці обстріляли велику колону відступаючих радянських військ. У сутичці здобули 30 гвинтівок, набої, гранати та чотири автомобілі. За тиждень боїв партизанська група виросла від 12 до 70 бійців, на озброєнні у яких було 40 гвинтівок, один кулемет та гранати. Вранці 29 червня повстанці самотужки зайняли місто Старий Самбір²⁰.

22 червня в Жовківському та Янівському передмістях Львова велась інтенсивна перестрілка між військовослужбовцями Червоної армії й українськими диверсантами, закинутими абвером за лінію фронту. Ці локальні бої, за свідченнями очевидців, спричинили в перші дні війни серйозну паніку серед співробітників НКВС і партапарату, які вже 23 червня почали покидати місто²¹.

Сутички між оунівським підпіллям і більшовицькими військами в самому Львові мали місце між 24 та 28 червням. Починаючи з 24 червня, націоналісти в різних районах міста обстрілювали з дахів і вікон будинків частини 8-го механізованого корпусу, який форсованим маршем передислокувався в район бойових дій²². У своїх звітах до Українського державного правління КЕ ОУН(Б), подаючи інформацію про події у Львові, підкреслювала: "25 червня в казармі на Клепарові стріляв до большевиків відділ партизанів в силі 5 людей. Нікого не зловлено. 26 червня з дому при вулиці Перацького ч.8 обстрілювали українські партизани колону червоних панцирних військ. Большевики поставили проти будинку гармату та зруйнували стріху і другий поверх. Партизани мабуть загинули... 24 червня відкритий був по маршируючих большевицьких колонах скорострільний вогонь і то одночасно з кількох пунктів: з Личаківського цвинтаря, з кількох домів

по вулиці Курковій та з вежі костелу Єлисавети. Большевики знищили середину костелу. Одначе від вівторка до суботи йшов звідти кілька разів вогонь на большевицькі колони" ²³. Опорними пунктами з яких вели вогонь оунівці були: Високий Замок, міські газорозподільчі станції, Личаківський парк, костели в центрі Львова та трамвайне депо ²⁴. В перші дні повстання у Львові радянські війська вели безладну стрілянину з гвинтівок, автоматів, кулеметів і танків по "підозрілих" вікнах і горищах. Бої з повстанцями не припинялися цілодобово, їх вели підрозділи Червоної Армії, міліцейські патрулі та бійці 233 полку конвоєрних військ НКВС. З 25 червня більшовики почали проводити облави в будинках у центрі міста, розстрілюючи всіх схоплених чоловіків-українців на місці ²⁵. Прагнучи вберегти своїх солдатів від несподіваних обстрілів, радянська комендатура Львова видала наказ усім мешканцям центральної частини міста тримати зачиненими вікна, що виходять на головні вулиці та площі. Також заборонялося з'являтися біля вікон ²⁶. По всіх відчинених вікнах війська, без попередження, відкривали прицільний вогонь. По Львову розїжджали вантажні автомобілі заповнені солдатами, які тримали гвинтівки націлені до вікон та на горища ²⁷. Незважаючи на такі безпрецедентні заходи безпеки, протягом 25-26 червня 1941 р. підпільники обстрілювали війська в різних районах міста. Особливо інтенсивний кулеметний вогонь вівся з-за мурів монастиря отців Василіан. Шість обшуків проведених енкаведистами в монастирі бойовиків не виявили ²⁸. Згодом навіть чиновники німецької окупаційної адміністрації змушені були визнати, що у Львові українці звели з Червоною армією вуличні бої "застреливши кілька сот червоних урядовців та вояків" ²⁹ а саме повстання було визнане німцями "успішним" ³⁰.

25–27 червня 1941 р. українські націоналісти захопили населені пункти Купновичі, Ляшки, Костітькники та Мокряни Рудківського району Львівської області. До приходу вермахту майже весь район контролювався оунівцями. Сотні молодих людей, що приєдналися до повстання, добровільно допомагали відділам німецької армії та поліції в боротьбі з розрізненими групами червоноармійців. "І завдяки цій допомозі німці скоро розгромили большевиків і то майже без власних втрат"³¹, м повідомляв інформатор у звітах до Револуційного проводу.

До 30 червня 1941 року повстанські загони ОУН(Б) самотужки очистили від Червоної армії та радянської адміністрації Жовківський і Бібрський райони Львівської області³². Відомо, що на Бібреччині діяли два бандерівські загони. Один чисельністю 54 бійці (згодом до нього долучився ще 41 повстанець), а інший – в складі 18 підпільників. Вони мали збройні сутички з відділами Червоної армії й військами НКВС поблизу сіл Вільхівці та Ятвяги, а також роззброїли 24 червоноармійців, 14 міліціонерів і 3 службовців внутрішніх військ³³.

Доволі активно оунівські підпільники діяли на території прикордонного Рава-Руського району Львівської області. У цьому регіоні, де розташовувалися потужні фортифікаційні укріплення й дислокувалися значні сили прикордонних військ, було складно оперувати крупними партизанськими загонами, тому повстанці головну свою увагу зосередили на розвідці прикордонних військових об'єктів. Націоналістам вдалося здобути цінну оперативну інформацію, яку негайно передали наступаючим на Рава-Руський укріпрайон німцям³⁴.

Запеклі сутички з відступаючими червоноармійцями й енкаведистами точилися наприкінці червня

1941 року на території всієї Дрогобицької області (південна частина сучасної Львівської області). До приходу вермахту оунівці зуміли самотужки захопити місто Волощу в якому знищили склад зброї та боєприпасів і арештували всіх місцевих чиновників. Інші райцентри області були зайняті спільно "плече-об-плече з німецькими частинами" ³⁵.

Один доволі цікавий випадок, описаний у звітах Крайової ексекутиви, відбувся 25 червня 1941 року на околиці містечка Яворів на захід від Львова: "З'явилися до одної селянки три підстаршини червоноармійці та попросили по-українськи поїсти. Коли їли, надїхала колона большевицьких військ. Підстаршини кинулися їх обстрілювати з легких скорострілів*, якими були озброєні. Повстала паніка і колона розбіглась. Підстаршини скінчили спокійно їсти і відійшли. Відходячи, на запит селянки, чому так поступили, відповіли, що з Москалями Українцям не подорозі і що Україна не забуде 1933 р. Регулярні большевицькі війська, які опісля прийшли, розстріляли за те 28 місцевих Українців" ³⁶. Важко однозначно сказати наскільки достовірною є інформація наведена в донесенні, але можна припустити, що подібний факт справді мав місце, адже в перші місяці війни траплялися випадки переходу солдатів і командирів Червоної армії на бік німців. Документи свідчать, що таких червоноармійців-українців було доволі багато (особливо серед новомобілізованих на Західній Україні). Уже на шостий день війни, 28 червня 1941 року німецька розвідка доповідала в штаб 17-ї армії: "На початку війни новомобілізовані українці були розпоршені по частинах у співвідношенні 1 до 6. Українці отримують надзвичайно погане обмундирування. Тільки частина з них була озброєна. В більшості ви-

* скоростріл – кулемет.

падків їх використовують як носіїв. Половина мобілізованих українців добровільно перебігла до нас. Багато з них підкреслюють, що вже на початку війни прийняли рішення перебігти при першій ліпшій нагоді" ³⁷.

За даними начальника управління політпропаганди Південного фронту дивізійного комісара Вороніна, в період від 22 червня до 1 липня 1941 р. в частинах фронту здійснено 688 дезертирств ³⁸. Така ситуація, значною мірою, була спровокована сталінським керівництвом, яке своїм бездарним командуванням і надміру жорстокими дисциплінарними заходами поставило червоноармійців у безвихідь – "з одного боку перед ними були вороги, що загрожувало їм смертю, а позаду військові трибунали..."³⁹. Тож не дивно, що тисячі червоноармійців, скориставшись німецькими листівками-перепустками, втікали на протилежний бік фронту ⁴⁰. Про мотиви своїх вчинків вони розповідали на допитах, стенограми яких зберігаються в архівних фондах. Більшість військовополонених вважали такий крок своєрідним протестом проти пануючого в СРСР тоталітарного режиму ⁴¹. Місцеві ж українці, мобілізовані до Червоної армії, які перебували під сильним впливом ОУН(Б), доволі часто не лише втікали з війська, але й створювали антирадянські партизанські загони. Відомо, зокрема, про 20 юнаків-односільчан із с.Пеняки Бродівського району Львівщини, які дезертирувавши на початку війни, більше тижня партизанили проти "совітів" поробивши собі блакитно-жовті нашивки на рукавах ^{42*}.

* Слід підкреслити, що на початку війни явище дефетизму (поразницьких настроїв) було найбільш властиве саме солдатам-українцям, які не горіли бажанням захищати "колгоспного раю". Тому серед 3,6 млн. полонених червоноармійців у листопаді 1941 р. українці становили 1,3 млн. (Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної нації ХІХ–ХХ ст. – К.: Генеза, 2000. – С. 214).

Окремо належить згадати про дії повстанської групи села Оброшин* Городоцького району Львівської області. Це село визначалося сильними націоналістичними настроями ще за часів Польщі. 1939–1941 рр. оброшинське оунівське підпілля мало шість запеклих сутичок зі слідчими групами й загонами НКВС. З початком війни, на мобілізаційні пункти з Оброшина не прийшов жоден чоловік. Партизанський загін у селі виник ще під час німецько-польської війни у вересні 1939 р. і зумів зберегти свій особовий склад і зброю під виглядом "червоної міліції" аж до червня 1941 р. З вибухом же німецько-радянської війни колишні "червоні міліціонери" спочатку зірвали мобілізацію українського населення до лав РСЧА, а потім, знищивши місцеву залогову військ НКВС, захопили в'язницю у с.Пустомиях, з якої визволили 36 арештантів. 26 червня внутрішні війська здійснили проти села Оброшин каральну акцію, проте повстанці зуміли зупинити військових і після кількогодінного бою змусили їх відступити до Львова. Наступного дня до населеного пункту вступили німці⁴³.

Запеклі зіткнення з відступаючими відділами Червоної армії та військ НКВС зав'язалися в червні–липні 1941 р. на Волині. Ще до початку німецького вторгнення в багатьох селах Рівненщини були організовані партизанські загони, які в перші дні війни розпочали активні бойові дії. Провід Північно–Західних українських земель звітував своєму керівництву про те, що в Рівненській області "Організація Українських Націоналістів мала опанованих

* Село Оброшин розташоване за шість кілометрів на південний захід від львівського летовища в Скнилові. В Оброшині є велика залізнична станція, село перетинають дві шосейні дороги, а між Оброшином і Скниловом лежить суцільний лісовий масив.

біля 1000 осель, членів та юнаків 7000, а прихильників – 80 % населення" ⁴⁴. На Волині юнацтвом ОУН перед війною було опановано всі середні школи ⁴⁵. Крайовий провід на Північно-Західних землях напередодні нападу Німеччини на СРСР призначив керівників повстання в окремих регіонах Волині, а саме: для Луцька – Д.Чупрука, для Рівного – Р.Волошина, для Берестя – С.Ілюка, для Пінська – О.Бусела ⁴⁶. З кінця травня 1941 року волинські активісти ОУН почали заготовлювати прапори куренів, а також нарукавні пов'язки з написом "Українське військо" ⁴⁷. У перші дні війни оунівці на Волині "агітували між Червоною армією, роззброювали і нищили енкаведистів та їх прислужників" ⁴⁸. В окремих місцевостях справа доходила до більших сутичок з відділами НКВС. Так, у місті Дубно вуличні бої тривали три доби, в Луцьку діяв загін із 300 підпільників, у цілій низці місць партизани зуміли захопити стратегічно важливі мости й залізничні станції, утримуючи їх до підходу німців ⁴⁹. Лише в одному селі Красне, в боях із партизанами загинуло 40 червоноармійців. У Рівненській області завзяті бої точилися біля села Деражне та в Костопільському районі ⁵⁰. Зі щоденників військовослужбовців вермахту дізнаємося про активні сутички між загonom оунівських повстанців, очолюваних Войтовичем та Мельником, і відступаючими радянськими відділами, що зав'язалися в перші дні війни у Межиріцькому районі Волинської області ⁵¹.

Силами бандерівців від радянських військ було очищене волинське містечко Вишнівець, в якому партизанські загони відразу переформувались у відділи Народної міліції ⁵². Забігаючи наперед, зауважимо, що невдовзі німецьке командування майже всюди негативно поставилося до створення загонів

Української міліції. Реакцією німців на такий перебіг подій стали акції роззброєння своїх тимчасових союзників. Так, у звіті групи ОУН(Б) до Українського державного правління у Львові про хід роботи зі створення адміністрації на терені західноукраїнських областей від 22 липня 1941 р. підкреслювалося, що німці "наказують міліції зложити зброю, а тому в більшості районів міліція працює без зброї"⁵³. Ще через місяць (31 серпня 1941 р.) один з керівників оунівського підпілля на Волині та Рівненщині М. Мостович у своїй доповідній записці однозначно заявив про те, що "негативне ставлення німецької влади до спроб централізації паралізувало всю роботу Народної міліції"⁵⁴. Подібні свідчення подають у звітах і керівники ОУН(Б) на Сокальщині (Львівська область). У донесенні до Українського державного правління від 28 липня 1941 р. зазначається, що із 804 повстанців, котрі діяли на території Сокальського району, німці протягом місяця роззброїли 544 особи. При тому з 260 оунівців, які отримали право носити зброю, як службовці міліції, 230 перебували в м.Сокалі під контролем німецької окупаційної влади, а в районі озброєних міліціонерів було тільки 30 чоловік⁵⁵.

Разом із бандерівськими повстанськими відділами в липні–серпні 1941 року на Поліссі почали активно діяти озброєні групи отамана Т.Бульби-Боровця, які зуміли вибити радянські війська з великої території в районі Олевська, заволодіти самим містом і створити власну "Олевську республіку"⁵⁶.

З кінця червня 1941 року значну активність продемонстрували повстанці в Тернопільській області. Так, районний провідник ОУН(Б) на Зборівщині Г.Христинюк (Харко) в селі Висипівці організував повстанський відділ чисельністю 86 бійців. Партизани

планували напасти на тернопільську тюрму, щоб звільнити арештованих політв'язнів. Однак 27 червня відділ націоналістів було оточено військами НКВС (які, між іншим, мали на озброєнні бронетехніку) в невеличкому лісі біля села Воробіївки Зборівського району. Бій у лісі тривав більше десяти годин. Під час бою загинув командир повстанського загону та 21 рядовий боєць. Решта, розсіявшись, вийшла з оточення малими групами⁵⁷.

Крупні бандерівські загоны на Тернопіллі діяли в Козівському, Теробовлянському, Підгаєцькому, Бережанському, Збаразькому, Чортківському, Буцацькому районах⁵⁸. Починаючи з 24 червня 1941 р., група партизанів із с.Кобиловолоки (біля Теробовлі) в кількості 25 осіб звела перший бій з радянською міліцією, втративши при цьому одного побратима⁵⁹. 3 липня в районі с. Іванівки підпільник на псевдо "Лев" організував загін із 13 бійців, який несподіваною атакою з укриття розбив відділ червоноармійців (28 осіб). При цьому троє полонених українців приєдналися до партизанів⁶⁰. Згодом найбільші сутички з радянськими військами й каральними експедиціями відбулися в околицях Козової та Теробовлі. Ці два містечка партизанам вдалося захопити до підходу німецької армії. У Теробовлянській окрузі оперував крупний партизанський загін (200 чоловік) під командуванням оунівського підпільника на псевдо "Степ". 2 липня 1941 р. повстанці перерізали шляхи відступу групам червоноармійців між населеними пунктами Струсів і Зеленча. Наступного дня партизани обстріляли біля с. Дарахове велику колону радянських військ, посіявши цією атакою паніку серед червоноармійців і спровокувавши між ними внутрішню перестрілку. Протягом 3–4 липня загін "Степа" взяв під свій

контроль села Різдвяни, Зубів, Острівець, Застіночне, Бернадівку, Заздрість, Дарахів, Ласківці, Вербовець. Завдяки диверсіям націоналістів було перервано комунікаційні лінії між Теремовлею й Тернополем. Через брак зв'язку в районному центрі спалахнула паніка, яка дозволила партизанським відділам зранку 5 липня 1941 р. без втрат захопити містечко. У боях націоналісти здобули сотні одиниць зброї, вантажні автомобілі та військоове обладнання.

Успіх повстанців у Теремовлі та Козовій сприяв активізації підпілля в самому Тернополі. На жаль, про сутички в цьому місті немає детальних відомостей. Хоча зі звітів Крайової езекутиви відомо, що група, яка оперувала в місті, "налічувала близько 600 людей" ⁶¹.

Вдалі бої провела в перших числах липня 1941 р. група партизанів села Семиківці Підгаєцького району. Під час збройних сутичок оунівці вбили 20 червоноармійців, а більше 400 полонили ⁶². Підпільники та мешканці сіл Бронгалівці й Михайлівка 3 липня 1941 р. захопили 18 червоноармійців. Під час проведення цієї акції загинув оунівець Лемішка. Керували діями повстанців націоналісти М.Гой та І.Комаринський ⁶³.

Успішні акції з роззброєння ворога здійснили повстанці села Юстинівка того ж Підгаєцького району. У звітах Крайової езекутиви про події в цьому селі зазначалося: "Зорганізований в селі Юстинівці партизанський загін роззброїв 3 липня т. зв. Н[аблюдательный]. П[ункт]. (обсерваційний пункт), що мав телефонічний зв'язок з Тернополем і мав за завдання подавати всі рухи німецьких літаків. Партизани здобули від червоних кріси* та набої і навіть

* кріси – гвинтівки.

воєнні приряди*. Втрат у партизанів не було ніяких. По большевицькому боці був убитий начальник Н.П. 6 липня виступив знову загін, тим разом в силі 10 людей. Став роззброювати поодинокі московські відділи, що переходили через терени Юстинівки. Між іншим було розбито відділ кількакратно сильніший від партизанського загону, при чому полонено 15 червоних, яких другого дня відставлено до Підгаєць на німецьку Команду"⁶⁴.

Документи свідчать, що важкі бої точилися між партизанами та червоноармійцями 5 липня 1941 р. у районі с. Новосілки. Спочатку повстанцям вдалося заволодіти цим селом, але прибулий у район бойових дій кавалерійський полк змусив націоналістів відступити. В бою під Новосілками партизани скоординували свої дії з наступаючими німецькими військами і завдяки підтримці німецької артилерії зуміли поновити контроль над населеним пунктом, захопивши при цьому серйозні трофеї та 500 полонених⁶⁵.

Ще біля 200 полонених червоноармійців, зокрема 30 командирів і комісарів, доставили українці до німецької комендатури у Підгайцях після боїв з оточеними радянськими військами в районі с. Мужилів 1 липня 1941 р. Найбільше відзначився в цих боях оунівець під псевдонімом "Бистрий", який роззброїв одного кіннотника і двох піхотинців-червоноармійців⁶⁶. Важливо зазначити, що в роззброєнні й полоненні червоноармійців неподалік Мужилова активну участь брали місцеві селяни, які часто вступали в рукопашні сутички, використовуючи замість зброї сільськогосподарський реманент⁶⁷. Аналогічний випадок мав місце і в с. Забережжі на Станіславщині, де селяни виловлювали по лісах червоноармійців-оточенців. При чому останні боялися своїх вчорашніх співгромадян більше, ніж німців, намагаючись потрапити

* воєнні приряди – військова форма

саме до німецького, а не до селянського полону ⁶⁸. Подібні факти яскраво відображають загальне ставлення західноукраїнського селянства до радянської влади після неповних двох років її панування в регіоні. Потрібно підкреслити, що Підгаєцький район Тернопільської області ще у довоєнний період вважався регіоном дуже активної діяльності оунівців. Націоналісти проводили в краї серйозну роботу з молоддю спрямовану на зрив весняного призову до лав РСЧА. Значною мірою їм вдалося внести дезорганізацію у цей процес ⁶⁹. Зокрема, керівники місцевого надрайонного проводу, звітуючи до Крайової езекутиви, наголошували: "Ми бойкотували радянські свята, мітинги і не йшли до війська, допомагали німецькій армії". Завдяки такій ініціативності місцевих підпільників, 5 липня 1941 року їм вдалося урочисто проголосити в районному центрі текст "Акту" про державну незалежність України й установити органи місцевої виконавчої влади ⁷⁰.

На Бережанщині та Підгаєччині сутички з більшовиками зафіксовані теж в селах Вербів, Сільце, Нова Гребля, Галич, Угринів, Яблунівка *, Голго-

* Дослідники І. Андрухів та А. Француз у своїй монографії "Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)" на сторінках 58 та 59, неправильно витлумачивши звіти Крайової езекутиви, помилково написали, що партизанські загони ОУН(Б) діяли коло населених пунктів Галич, Угринів, Яблонівка й Семиківці сучасної Івано-Франківської області. Насправді в звітах КЕ йдеться про села Підгаєцького району Тернопільської області, назви яких співпадають з назвами в Івано-Франківській області. Описані в документі події не могли розгортатися на Станіславщині, бо всіх полонених червоноармійців бандерівці відправляли до Підгаєць, що було б зовсім нелогічно, якби їх захопили за сто кілометрів від цього містечка. Окрім того, про населений пункт Галич йдеться, як про село, а на Івано-Франківщині Галич – це місто, на відміну від села Галича, яке розташоване неподалік міста Підгаєць у Тернопільській області.

ча, Старе Місто⁷¹. У ході цього протистояння партизани переважно обороняли свої оселі, при нагоді роззброюючи і захоплюючи до полону невеликі групи червоноармійців. Також саме в Підгаєцькому районі документи фіксують і масштабну диверсію здійснену на залізниці службовцем-оунівцем. Працюючи на залізничній станції, молодий націоналіст пустив під укіс цілий ешелон із військами НКВС, що їхали до Підгаєць. Диверсант у своєму звіті відзначив, що "в катастрофі загинули вони майже всі", а через ремонтні роботи на гілці Львів–Підгайці на дві доби припинився рух потягів⁷².

Жорстокий кількогодичний бій між українськими партизанами та німцями, з одного боку, й групою червоноармійців – з другого, розгорівся 3 липня в районі містечка Микулинців. Вдала атака оунівських партизанів із тилу на радянський відділ забезпечила швидку та повну перемогу передовим загонам вермахту⁷³.

На Станіславщині (сучасна Івано-Франківська область) бійці повстанських загонів в останні дні червня заволоділи містами Косів і Долина. Організувавшись у "полк Українського війська", вони провели прочісування довколишніх територій і роззброєння дезорганізованих груп червоноармійців⁷⁴. У перші дні липня 1941 року націоналістичні повстанці, очолювані районним провідником ОУН(Б) Т.Банахом, визволили від радянської адміністрації цілий Калуський район, сформувавши в ньому воєнізовану повітову охорону⁷⁵. До Станіслава група партизанів із околиць міста ввійшли 1 липня 1941 року, після відступу останніх частин Червоної армії. У руках українців обласний центр перебував дві доби, а вже 3 липня його зайняли угорці⁷⁶.

На Коломийщині першим виступив зі зброєю в

руках підрозділ оунівця В.Лялюка (54 бійці), який 29 червня роззброїв двадцяти чотирьох червоноармійців⁷⁷. Тоді ж у с. Воскресінці була створена партизанська "сотня" в складі 72 людей⁷⁸. Невдовзі в регіоні почав активно діяти великий загін оунівських партизанів із 500 бійців, очолюваний окружним провідником ОУН(Б) В.Мельничуком ("Чумак"). Заступниками командира були Р.Сельський ("Мундзьо") та пізніший керівник коломийської старшинської школи ОУН (у 1941 році) М.Харкевич ("Степан")⁷⁹. Загін В.Мельничука оперував у районі сіл Воскресінці, Вербіж, Іспас, Березів. При відступі Червоної армії з Коломиї 2 липня 1941 року енкаведисти висадили в повітря залізничний вокзал і вагоноремонтні майстерні. Розбиті на фронті й знервовані постійними нападами партизанів, радянські війська, проходячи містом, безладно стріляли по вікнах, обстрілювали з артилерії горища й дахи житлових будинків. Вступаючи в сутички з ар'єргардами червоних частин, 2 липня близько полудня Коломию зайняли повстанці, яким вдалося захопити неушкодженими військові склади РСЧА, й за рахунок цих трофеїв добре озброїлись. Націоналістами у центрі міста було швидко зведено барикади й обладнано вогневі точки. Якщо до Коломиї випадково заходила якась відступаюча радянська частина з фронту, повстанці "замикали" її в "мішку" на центральній площі й повністю роззброювали⁸⁰. Щогодини до Коломиї прибували нові групи партизанів із навколишніх сіл, які в місті реєструвалися й озброювалися. Українські повстанці швидко опанували ситуацію в районному центрі й околицях. Вони зайняли переправи через р. Прут на південь від Коломиї й навіть декілька годин інтенсивно обстрілювали наступаючі угорські частини,

яких помилково прийняли за більшовиків. При обстрілі трьох мадярів убили, а передову групу захопили в полон⁸¹.

Запеклі збройні сутички між бандерівцями та радянськими військами відбулись у Богородчанському районі Івано-Франківської області. Слід відзначити, що на бік оунівців у цих боях масово переходили нещодавно мобілізовані до Червоної армії місцеві чоловіки⁸².

Діяльність партизансько-повстанських груп зафіксована також у Галицькому, Снятинському, Тлумацькому, Городенківському та Рогатинському районах області⁸³. Є відомості про захоплення групою активістів ОУН(Б) гірського райцентру Жаб'є (сучасна назва м Верховина) і встановлення там місцевих органів влади підпорядкованих Українському державному правлінню⁸⁴.

Партизанські загони самооборони й комітети оборони виникли в перші дні війни по селах Буковини. Більші повстанські групи діяли лише у гірських околицях містечка Вижниці та села Розтоки, де на перевалах націоналісти мали інтенсивні перестрілки з радянськими військами. Унаслідок цих боїв оунівці втратили 7 товаришів убитими й 17 пораненими⁸⁵.

Приблизно від 7–8 липня 1941 року прослідковується чітка тенденція до зміни характеру повстансько-партизанського руху. Якщо в перші два тижні війни він здебільшого носив наступальний, атакуючий характер, то на межі другого й третього тижнів партизанські загони поступово перетворюються на структуру народної самооборони, яка займається охороною населених пунктів від залишків Червоної армії та численних ватаг дезертирів, роззброює їх, збирає на місцях боїв зброю тощо.

Однак наш аналіз і реконструкція ходу збройного виступу ОУН(Б) на території Західної України в 1941 році були б незавершеними без детального розгляду "географії" повстання.

Справа в тому, що нанесення на карту даних про наявні партизанські загони та їхні бойові дії й одночасне співставлення їх з картою дислокації радянських військ, основними напрямками ударів вермахту і пересування червоноармійських з'єднань у перші дні війни, дозволяє зробити певні узагальнення.

Перед початком війни основні радянські сили концентрувалися в районі Львова, де новоутворений кордон СРСР на десятки кілометрів, своєрідним "клином", вривався в глиб територій підконтрольних гітлерівському рейхові. Цей, як його часто називали, "львівський балкон" був найбільш висунутим на захід плацдармом з якого Червона армія могла несподівано нанести блискавичний удар у напрямку "столиці" Генерального Губернаторства Кракова. Питання оборони від німців напередодні війни здавалося радянським вождям малоактуальним. Єдине, в чому не сумнівалися кремлівські воєначальники, так це в тому, що коли навіть раптом станеться диво і вермахт нанесе випереджаючий удар, то його вістря буде обов'язково спрямоване, насамперед, проти Львова. Можливість перенесення гітлерівцями напрямку головного удару за сто кілометрів на північ від міста, де не було розгалуженої сітки доріг, зате були численні болота, річки, озера й ліси, вважалася зовсім фантастичною. Насправді ж, вранці 22 червня 1941 року, найсильніший удар у зоні дій групи армій "Південь" був здійснений 6-ю піхотною армією вермахту з району польського м. Любліна через Волинську область в

район м. Рівного, а також 1-ю танковою групою генерала Е. фон Клейста з району м. Томашув Любельські вздовж старого "Сокальського кордону", тобто через північ Львівської та південь Волинської області в район м. Дубно. Радянське командування, намагаючись зупинити цей прорив, (а тут, справді, був катастрофічний прорив, бо на інших ділянках фронту німецький наступ розгортався повільніше і бої зав'язалися в прикордонній смузі) перекидає з під Львова механізовані з'єднання й об'єднання до Бродів, Рівного, Луцька, Дубна (де невдовзі розгорнулася одна з найбільших битв Другої світової війни – Волинська танкова битва 23–29 червня 1941 р.). Форсована передислокація червоних дивізій, корпусів і армій проходила шляхами Львів – Броди – Рівне та Львів – Золочів –Зборів –Тернопіль – Кременець – Дубно.

Тепер, знаючи становище з рухом військ на початку війни, ми можемо більш осмислено поглянути на динаміку та географію оунівських збройних виступів.

Перші повстання й диверсії відбувалися вздовж всієї прикордонної смуги, але найактивніша поведінка націоналістичних партизанів зафіксована саме по лінії "Сокальського кордону". Збройні виступи бандерівців низкою вибухів прокотилися позаду радянського фронту в район Берестечка, Верби, Дубна, Рівного, розчищаючи шлях ударним частинам першої танкової групи німців.

На півночі Волинської області про виступи оунівців даних немає, швидке просування шостої армії вермахту не дало змогу націоналістам розгорнути там партизанської війни. Активність повстанців на Волині спостерігається лише тоді, коли німці підходять до великих річок і зупиняються для їхнього

форсування. Цього часу групи ОУН(Б) та "січовики" Т.Боровця захоплюють переправи, атакують радянські штаби й важливі комунікаційні вузли (Сарни, Костопіль, Олевськ).

Дошкульні виступи партизанів зафіксовані також вздовж шляхів, якими рухалися радянські війська з району Львова до Золочева, Бродів, Зборова, Тернополя, Кременця, Вишнівця, Дубна. Там зручною мішенню для повстанців стали колони військ і техніки, штаби. Нападаючи на них, легко було посіяти сум'яття та паніку, деморалізувати війська й зірвати плани їхньої передислокації.

Майже повністю оунівськими загонами були опановані гірські райони Дрогобицької, Станіславської й Чернівецької областей, що дозволило їм встановити свій контроль над стратегічними перевалами та нечисленними високогірними дорогами.

Варто відзначити, що найбільш активними в повстанському русі були регіони відомі своєю високою національною свідомістю за часів Австро-Угорщини й Польщі – Бережанщина, Підгаєччина, Чортківщина, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Кременеччина, Деражненщина, Луччина, Дубнівщина. Водночас поширення антирадянських виступів на райони, де за Польщі панували сильні прорадянські настрої, є свідченням швидкого розповсюдження націоналістичних ідей, яким радянська дійсність підготувала благодатний ґрунт.

Необхідно також підкреслити, що влітку 1941 року наймасштабніші виступи оунівців відбувалися в тих самих районах де згодом найбільшого розмаху й сили набуває діяльність УПА. Цей факт має, на наш погляд, три основні пояснення: по-перше, регіони високої активності націоналістичних груп у 1941 році та базові райони УПА – це місцевості з

найвищим рівнем національної свідомості населення; по-друге, в цих районах була найкраще розбудована організаційна мережа ОУН(Б); по-третє, вони вигідно відрізнялися географічними умовами (ліси, гори, болота).

Як бачимо, повстання на території західних українських земель у червні–липні 1941 р. набуло значного розмаху. Дії партизан завдавали чимало клопоту відступаючій Червоній армії та радянському карально-репресивному апаратові, котрий був далеко не найслабший у тогочасній Європі. Ще більш вражаючими успіхи підпільників, якщо взяти до уваги те, що органи держбезпеки СРСР діяли проти оунівців у відповідності з Директивою НКДБ СРСР № 127/5809 від 22 червня 1941 р., у якій вимагалось: "3. Мобілізувати увагу всієї агентурно-освідомчої сітки на своєчасне викриття і попередження всіх можливих шкідницько-диверсійних актів у системі народного господарства, і в першу чергу на підприємствах оборонної промисловості і залізничного транспорту; 4. При надходженні даних про підготовку державних злочинів – шпигунство, терор, диверсії, повстання, бандитські виступи, заклики до страйків, контрреволюційний саботаж і т. д. – негайно застосовувати засоби для припинення всіляких спроб ворожих елементів нанести збитків Радянській владі"⁸⁶.

Однак жодні драконівські заходи, до яких вдавався тяжко поранений сталінський режим, не приносили очікуваного результату. На території західних областей УРСР у червні–липні 1941 р. активно діяла досить розгалужена мережа бойових націоналістичних груп. Форми й вияви партизанської боротьби ОУН(Б) влітку 1941 р. були доволі різноманітними – від дій диверсантів-одинаків до повстань

значних за чисельністю загонів, до яких часто за власною ініціативою долучалося місцеве українське селянство. Про масштаби боїв з відступаючими частинами РСЧА свідчать такі цифри: лише на Волині в сутичках з червоноармійцями в червні–липні 1941 р. загинуло 500 оунівців⁸⁷, а втрати Червоної армії в цих зіткненнях становили біля 2100 чоловік убитими й 900 полоненими^{88*}.

Ведучи мову про далекосяжні наслідки антирадянських виступів на Західній Україні, треба відзначити наступні моменти. По-перше, збройні акції націоналістичних формувань дістали підтримку більшості мешканців західноукраїнських земель, що були категорично налаштовані проти радянської влади, котра за неповні два роки існування в краї масовими репресіями й примусовою радянізацією відвернула від себе симпатії населення регіону. По-друге, організація і проведення чисельних збройних виступів продемонструвала, що ОУН(Б) вдалося зберегти базову структурну сітку в західноукраїнських областях і що це націоналістичне угруповання мало серйозний військово-політичний потенціал (зберегти ж його в умовах радянського терору було неймовірно складно, зазначимо лише, що всі польські воєнізовані організації, які дуже

* Щоб краще зрозуміти наскільки активними були сутички нагадаємо, що в жовтні-листопаді 1943 року, коли УПА мала найбільші бої з гітлерівцями на Волині, її втрати оцінюються в 414 убитих, а втрати карателів - 1500 чоловік. (Див. Косик В. Українська повстанська армія. Короткий історичний огляд. (Частина I) // Визвольний шлях. - № 10. - 2002. - С. 62). Загалом же, за оцінками вчених, від рук українських повстанців за два роки загинуло не менше 5-6 тисяч нацистів. (Король В.Ю. Історія України. - К., 1995. - С. 175.) За десять років протистояння з радянською владою бійці УПА знищили більше 30 тисяч противників.

часто очолювалися професійними військовими, були на території Західної України виявлені та знешкоджені агентами НКВС у 1939–1941 рр.)⁸⁹. По-третє, внаслідок проведення широких акцій роззброєння червоноармійських відділів, націоналістам вдалось акумулювати доволі значну кількість зброї, боєприпасів і військового спорядження, за допомогою якого оунівці невдовзі змогли озброїти загони своєї міліції, відділи самооборони, а згодом і перші сотні Повстанської армії. По-четверте, важливим моментом було виявлення негативного ставлення гітлерівської військової адміністрації до націоналістичних партизанських загонів. Зазвичай, після опанування німцями того чи іншого терену, діючі на ньому партизанські групи розпускались або перебували на напівлегальному становищі, не отримавши визнання як частини союзної української армії чи допоміжної міліції. По-п'яте, на територіях, котрі контролювалися партизанськими націоналістичними відділами, проводилася робота зі створення української адміністрації та проголошувалося відновлення української державності відповідно до "Акту" від 30 червня 1941 р. А це створювало небезпечний для Німеччини прецедент, наслідком якого було те, що керівники ОУН(Б) впродовж літа 1941 р. сприймали вермахт лише як ситуативного союзника, а не як окупанта-господаря, вважаючи, що німці не мають жодного права створювати в Україні політико-адміністративні структури, бо вони, мовляв, уже формуються українцями без сторонньої допомоги. У цій площині, головним чином, містилися й причини суперечностей між Революційним проводом ОУН(Б) та окупаційною владою, які стали основою майбутнього оунівсько-нацистського конфлікту, що до кінця 1942 р. проходив без активної збройної

боротьби, а з жовтня 1942 р. переріс у серйозне збройне протистояння.

Як уже зазначалося, після закріплення німецької окупаційної влади на українських територіях, ставлення офіційних чинів вермахту до повстанців різко змінювалося з позитивного на вкрай негативне. Але в перші тижні війни, під час військових операцій між оунівськими бійцями та гітлерівськими солдатами, існувала доволі тісна взаємодія і взаємодопомога. З огляду на це виникає питання, чи не розвідслужба вермахту (абвер) була ініціатором й організатором націоналістичних повстань?

Заступник керівника диверсійного управління абверу підполковник Е.Штольце після закінчення війни на Нюрнберзькому суді стверджував, що він особисто давав вказівки лідерам обох ОУН А.Мельнику і С.Бандері спрямовані на те, щоб вони відразу після початку бойових дій "організували в Україні провокаційні заколоти з метою послабити тил радянських військ, а також вплинути на міжнародну громадську думку, роздмухуючи враження того, що нібито відбувається розклад радянського тилу"⁹⁰. Подібні дані знаходимо і в донесеннях радянської розвідки. Зокрема, у розвідзведенні на ім'я М.Хрущова (№ 32/67 від 1 вересня 1942 р.) стверджувалося, що: "Німецька військова розвідка прибравши до своїх рук ОУН і, зокрема, Бандеру, вела активну розвідувальну та диверсійно-терористичну роботу на території УРСР, широко використовуючи з цією метою оунівські кадри, які знаходилися на території західних областей УРСР в підпіллі. Оунівські лідери всю діяльність Організації спрямували на виконання завдань німецьких розвідувальних органів, пов'язаних зі збором потрібних розвідувальних даних і організацією диверсійно-терористичної

роботи в радянському тилу" ⁹¹.

Мабуть, цитовані вище твердження є частково достовірні, однак, лише частково. Безперечним є факт довгорічної співпраці ОУН із німецькими військовими колами, хоча й далеко не все в тій співпраці було безхмарним (про це буде написано нижче). Все ж, на нашу думку, важко однозначно визнати покази Е.Штольце на допиті цілковито точними і правдивими, а не здобутими під тиском радянських слідчих.

Справа в тому, що Е.Штольце виявив себе запеклим нацистом. Після поразки Німеччини він, не шукаючи можливості здатися до рук англо-американцям, почав розбудовувати в радянській зоні окупації підпільну воєнізовану мережу руху опору. Це швидкоруч створене підпілля наприкінці травня було викрите контррозвідкою Червоної армії. 31 травня 1945 р. Е.Штольце арештували. Радянські солдати у своїх спогадах часто зазначають, що німців, захоплених у боях після 8 травня, вони люто карали, вважаючи такі дії "законною помстою закоренілим нацистам". Тож цілком логічно припустити, що й Е.Штольце на допитах у підполковника СМЕРШу Бурешнікова⁹² доводилося не солодко *. Сталіну

* На відміну від Радянського Союзу, де результати Нюрнберзького слідства та суду було прийнято вважати "істиною в останній інстанції", на Заході, багато неупереджено мислячих людей, ставили і продовжують ставити під сумнів справедливість Нюрнберзького трибуналу. Так, американський сенатор Роберт Тафт із Огайо свого часу відверто заявляв: "Суд переможців над переможеними не може бути безпристрасним не залежно від того, наскільки він обмежений рамками справедливості... У всьому цьому судилищі присутній дух помсти, а помста рідко буває справедливою. Повішання одинадцяти підсудних — це пляма на американській історії, про яку ми будемо довго шкодувати... Нюрнберг є плямою на американській конституційній історії і серйозним відходом від англосаксонського спадку

потрібне було обґрунтування тези про те, що ОУН та УПА – це "банда українсько-німецьких націоналістів", що українське підпілля завжди було лише структурою в системі німецької військової розвідки. Е.Штольце міг надати будь-яку "компрометуючу інформацію". Знаходячись у безвиході, морально та, мабуть, і фізично зламаний полковник абверу, марно намагаючись врятувати своє життя, очевидно підписував усі заздалегідь підготовлені протоколи, згідно з якими він "віддавав накази" лідерам ОУН, "створював УПА" тощо. Наші сумніви стосовно достовірності свідчень Е.Штольце посилюються також через те, що його безпосередній шеф, начальник абверу-2 генерал-майор Ервін Едлер фон Лагузен у своєму щоденнику зафіксував дані про зустріч лише з А.Мельником (в оперативних документах німецької військової розвідки фігурує під ім'ям Консул-І), яка проводилася на вимогу шефа абверу В.Канаріса⁹³. Бандера ж, як більш впливовий лідер націоналістичного руху, мав перед війною переговори із самим керівником німецької військової розвідки, але дуже сумнівним (з огляду на поведінку С.Бандери на початку липня 1941 року) є те,

справедливого та рівного ставлення в суді до всіх". Різкі висловлювання американського політика щодо процесу над нацистами були наслідком оприлюднення деяких "методів" ведення слідства американськими слідчими: "Слідчі одягали на голови засуджених чорні капюшони, а потім били їх по обличчю мідними кастетами, били їх гумовими палицями... Всі, окрім двох із 139 обслідуваних лікарями німців, під час допитів отримали серйозні пошкодження яєчок". (Детальніше див. Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: моё исследование сионизма. – К., 2002. – С. 248–256.) У незаангажованого дослідника виникає логічне запитання, наскільки можна довіряти показанням арештантів над якими знущалися? І якщо до таких звірств вдавалися "демократичні" слідчі з США, то як проводили допити енкаведисти?

що абвер йому "віддавав накази" *. С.Бандера був людиною амбітною, і вважав себе та свою Організацію рівноправними учасниками всіх переговорів з німцями, а Україну – союзником Німеччини, а не її васалом. Тому слід говорити не про виконання оунівцями розпоряджень абверу, а лише про вироблення спільної тактики дій вигідних у даній конкретній ситуації, як для ОУН, так і для німців. Очевидно процес співпраці проходив не зовсім "гладко", адже сам генерал Е. фон Лагузен заявляв, що співробітництво з ОУН було "справжньою мукою" через постійні сварки між А.Мельником і С.Бандерою⁹⁴. Хоча, на наше переконання, причиною "муки" для німців були не протистояння А.Мельника й С.Бандери, а дотримання останнім угод з німцями лише у випадках вигідних для ОУН, тобто намагання націоналістів максимально використати гітлерівців у власних інтересах. Через те що нацисти мали стосовно ОУН аналогічні наміри, співпраця між ними виходила, м'яко кажучи, нещирою. Єдине, що утримувало такий "лукавий союз" від передчасного розпаду – це відчуття обома сторонами необхідності у взаємній підтримці для подолання спільного могутнього ворога. Документи свідчать, що націоналісти готували свої плани повстання задовго до появи на світ пот-

* Я.Стецько у своїх спогадах стверджував, що С.Бандера, за посередництвом Р.Ярого, незадовго до війни таємно зустрівся з адміралом Канарісом. Під час зустрічі С.Бандера: "дуже чітко і ясно представив українські позиції, знайшовши повне порозуміння з погляду німецької рації в адмірала, який обіцяв сою підтримку українській політичній концепції, вважаючи, що тільки при здійсненні її можлива німецька перемога над Росією". (Стецько Я. 30 червня 1941 р. - Торонто, 1967. - С. 203.) Сам С.Бандера згадував, що на зустрічі з Канарісом, головним чином, обговорювалися умови вишколу українських добровольчих легіонів при вермахті (про це йтиметься в четвертому розділі).

ворного дітища гітлерівського генштабу "Барбаросси". Оунівці в будь-якому випадку розпочали б повстання, незважаючи ні на міжнародну ситуацію, ні на хід бойових дій в Європі⁹⁵. Такою була логіка інтегрального націоналізму з його культом фанатизму й жертвності. Однак міжнародна обстановка, яка склалася на початку 1941 року, сама "підказувала" найпростіший для ОУН(Б) вихід – синхронізувати свої дії з німцями. Перед лідерами Організації тоді постав вибір – або піти на союз з Німеччиною і спробувати реалізувати свої глобальні плани використовуючи тимчасового спільника, або розпочати самотужки боротись проти СРСР і загинути в цій боротьбі не отримавши жодного шансу на перемогу.

Підтвердженням цього припущення є рядки з листа командира УПА "Мамая" до курінного "Вара" написані в листопаді 1945 р. У них автор, роздумуючи над політикою ОУН(Б) стосовно німців і над пошуками нових можливих союзників, зазначає: "Ви багато говорите про нашу "гру з німцями" і закликаєте до обережності. Ви кажете, що маси людей на сході повинні були б ставитися до нас позитивніше, якщо б ми одразу повстали проти німців. Думаю, що ці маси знали хто ми і що боремося з німцями, але вони вірили в силу СРСР, а цій силі ми самі не могли протиставитися" (курсив наш – І.П.)⁹⁶.

На наш погляд, співпраця з німцями під час підготовки антирадянського повстання влітку 1941 р. переважно до фінансування повстанців, підготовки окремих диверсантів (які виконували на території УРСР завдання як ОУН, так і абверу), надання лідерам Організації інформації про дату початку війни й місця основних ударів вермахту, встановлення розпізнавальних знаків та умовних сигналів, передача

даних про об'єкти, диверсії на яких могли б допомогти німцям. Саме ж повстання націоналісти готували самотужки (його підготовка ввійшла в завершальну фазу 10 травня 1941 року, коли Крайовий провідник ОУН(Б) І.Климів призначив Обласні та районні українські національні революційні проводи, тобто майже за місяць до того, як керівники ОУН(Б) в Україні дізналися про дату нападу Німеччини на СРСР)⁹⁷. Лише останні 12 днів (від 10 до 22 червня 1941 року) крайові лідери ОУН(Б) могли реально узгодити свої плани з намірами німців. Аналіз, який ми проводили вище, показав, що з цим завданням оунівці впорались блискуче. Як уже зазначалося, синхронізація дій повстанців із наступаючими військами вермахту була життєво необхідна й відповідала інтересам підпілля. Адже було б безглуздо одразу піднімати повстання за сотні кілометрів від лінії фронту, прирікши тим самим себе на безрезультатну й неминучу смерть.

Тож, очевидно, було б зовсім не коректно писати про підготовку та здійснення оунівських збройних виступів німецькою розвідкою. Скоріш за все, маємо справу з типовим прикладом тактичної співпраці двох сторін, стратегічні цілі яких принципово відрізнялися. Крім того, ця розбіжність у далекосяжних планах виявилася на диво швидко (буквально через два–три тижні після початку німецько-радянської війни), що дає підстави стверджувати не лише про ситуативність оунівсько-вермахтівської співпраці, але й про її епізодичність і короткочасність. Даючи ж юридичну оцінку діям бандерівського Проводу, ми скористаємося слушними роздумами М.Коваля: "Немає правових підстав тлумачити як "чорну зраду" порозуміння оунівського керівництва з нацистськими ватажками. Адже оунівці не

присягали на вірність радянській владі. Питання ж про те, чи зраджували вони свій народ, йдучи в ім'я своїх ідей на союз з "третім рейхом", такою ж мірою стосується Сталіна з Молотовим"⁹⁸. Продовжуючи думку професора М.Ковалю, зазначимо, що в травні–червні 1941 року нацисти ще не встигли відзначитися злочинами проти українського народу, натомість на кривавому рахунку більшовиків на 1941 рік було щонайменше 10 мільйонів знищених українців. Окрім того, свої україноненависницькі плани гітлерівці вміло маскували вдалою риторикою про майбутнє відродження поневолених Радянським Союзом народів, водночас демонструючи показну прихильність до українського населення тих земель, які після вересня 1939 року опинилися під правлінням рейху. В цей же час із західних областей УРСР до Сибіру потяглися сотні ешелонів набитих "ворогами народу". Тому для оунівців не залишалося вибору по чий бік фронту ставати 22 червня 1941 року.

Узагальнюючи написане вище відзначимо, що в ході антирадянського збройного виступу повстанські загони українських націоналістів діяли на території 70 районів тодішніх Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Житомирської областей. Оунівці зуміли підняти повстання в 26 містах, самотужки встановити контроль над 19 містечками й захопити значні трофеї (у звітах до Державного правління у Львові йдеться про 15 тис. гвинтівок, 7 тис. кулеметів і 6 тис. ручних гранат, сотні автоматів, сотні тисяч набоїв, десятки гармат, мінометів і танків)⁹⁹. Для порівняння зазначимо, що в аналогічній акції проти польської армії у вересні 1939 року оунівці захопили 23 кулемети, 80 автоматів, 3757 гвинтівок, 7 гармат, 8 літаків і 1 танк¹⁰⁰. Бандерівці

одразу ж після проходження фронту зуміли встановити українську владу в 187 (з 200) районах західно-українських областей¹⁰¹ і в 26 районах Правобережної України, створили обласні управління в Тернополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславові та Луцьку¹⁰². Внаслідок повстання в перші тижні війни оунівцям вдалося опанувати п'яту частину території тодішньої УРСР, організувавши на ній органи місцевого самоврядування.

¹ Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 7–8.

² Там само. – С. 7.

³ Історія Українського війська 1917-1995. – Львів: Світ, 1996. – С. 501.

⁴ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 372, т. 24, арк. 7.

⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 75, арк. 37.

⁶ Білас І. Карально-репресивна система в Україні 1917–1953. - Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Книга друга. Документи і матеріали. – С. 235–238.

⁷ Великая Отечественная война 1941–1945. – Книга 1. Суровые испытания. – М.: Наука, 1998. м С. 151.

⁸ Руккас А. Збройні виступи ОУН на території Львівського воєводства у вересні 1939 року // Київська старовина. – № 1. – 2003. – С. 73–82.; Руккас А. Збройні виступи ОУН на території Станіславського воєводства у вересні 1939 року // Українська повстанська армія - феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 50–59.

⁹ Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів 1929–1941. – С. 158.

¹⁰ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 372, т. 11, арк. 33. // або ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 9.

¹² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1.

¹³ Там само, арк. 8 зв.

- ¹⁴ Українське Державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 115.
- ¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1–3, арк. 9; або Сергійчук В. Акт 30 червня, як символ українського самостійництва // Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – С. 5.
- ¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 9.
- ¹⁷ Андрухів І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України 1939–1941 // Розбудова Держави. – 1995. – № 12. – С. 49.
- ¹⁸ Білас І. Карально-репресивна система в Україні 1917–1953. - Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Книга перша. – С. 129.
- ¹⁹ Коваль М.В. Все для перемоги. – С. 75.
- ²⁰ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 112–113.
- ²¹ Там само. – С. 102.
- ²² Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 8.
- ²³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 10 зв.
- ²⁴ Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. I ucie codziennosc. - Warszawa, 2000. – S. 183.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 102.
- ²⁹ Там само. – С. 152.
- ³⁰ Там само. – С. 257.
- ³¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1 зв.
- ³² Там само, арк. 2.
- ³³ Там само, арк. 8 зв.
- ³⁴ Там само, арк. 2.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само, арк. 9.
- ³⁷ Там само, КМФ-8, оп., 2, спр. 146, арк. 26–27.
- ³⁸ Муковський І. Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. – С. 33.
- ³⁹ Король В.Ю., Ніколасць Ю.О. Україна: трагізм 1941-го року // Трибуна. – 1998. – № 7–8.
- ⁴⁰ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 120.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 162, арк. 10–19.

- 42 Кук В. Степан Бандера. – С. 39.
43 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 4–6 (зі зворотами).
44 Там само, оп. 1, спр. 14, арк. 74.
45 Там само, арк. 75.
46 Там само.
47 Там само.
48 Там само.
49 Там само, оп. 2, спр. 32, арк. 3.
50 Кук В. Степан Бандера. - С. 39.
51 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 3, спр. 14, арк. 31–31зв.
52 ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 24, арк. 30.
53 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 5.
54 Там само, арк. 70-71.
55 Там само, арк. 94.
56 Лисенко О.Є., Вронська Т.В. Терористична тактика в діяльності ОУН та УПА // Політичний терор і тероризм в Україні. – С. 658.
57 Кук В. Степан Бандера. – С. 38.
58 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1–10 (зі зворотами).
59 Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 107.
60 Там само. – С. 111–112.
61 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 2.
62 Там само, арк. 6 зв.
63 Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 106.
64 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 7.
65 Там само, арк. 7зв.
66 Там само, оп. 1, спр. 14, арк. 71.
67 Там само, оп. 2, спр. 32, арк. 7 зв.
68 Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. м С. 101.
69 Муковський І. Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертівність: Українці на фронтах другої світової війни. – С. 32–33.
70 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 14, арк. 71.
71 Там само, оп. 2, спр. 32, арк. 5–8 зв.
72 Там само, спр. 104, арк. 1.
73 Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 104.
74 ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 2–2 зв.

- ⁷⁵ Золотий Тризуб. – Калуш, 10 липня 1941, № 1.
- ⁷⁶ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 57.
- ⁷⁷ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 115.
- ⁷⁸ Там же. – С. 250.
- ⁷⁹ Сергійчук В. Акт 30 червня, як символ українського самостійництва // Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – С. 5.
- ⁸⁰ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 58.
- ⁸¹ Сорока П. Вишкіл ДУН на фільварку Квель у 1941 році // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 5. – С. 614–615.
- ⁸² Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних днів (1939–1959). – С. 58.
- ⁸³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 5–7 зв.
- ⁸⁴ Сергійчук В. Акт 30 червня, як символ українського самостійництва // Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – С. 5.
- ⁸⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 3.
- ⁸⁶ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. – Москва, 1985. – Т. 2. – С. 24–25.
- ⁸⁷ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 3, арк. 36.
- ⁸⁸ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 372, т. 11, арк. 44.
- ⁸⁹ Киричук Ю. А. Радянський терор 1939–1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні. – С. 581.
- ⁹⁰ Нюрнберзький процес. Сборник документов в семи томах. Под редакцией Р.А. Руденко - М.: Госюриздат, 1957. – Т. 3. – С. 531.
- ⁹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 115, арк. 1.
- ⁹² Герен А. Серый генерал. – М.: Прогресс, 1970. – С. 82.
- ⁹³ Волков А., Славин С. Адмирал Канарис - "железный" адмирал. – Москва – Смоленск, 1999. – С. 426.
- ⁹⁴ Ионг де Л. Немецкая пятая колонна во Второй мировой войне. – М., 1958. – С. 356–357.
- ⁹⁵ Мірчук П. Акт відновлення Української державності 30 червня 1941 р. Його генеза та політичне й історичне значення. – С. 10.
- ⁹⁶ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 372, т. 3, арк. 221.
- ⁹⁷ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 2.

⁹⁸ Коваль М.В. ОУН-УПА: між "третім рейхом" і сталінським тоталітаризмом // УІЖ. – 1994. – № 2–3 – С. 95.

⁹⁹ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 24, арк. 48.

¹⁰⁰ Україна партизанська. 1941–1945. – К., 2001. – С. 5.

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

¹⁰² Там само, арк. 3.

3.3. Спроба організації Української національної революційної армії (липень–серпень 1941 р.)

Намагання бандерівського Проводу влітку 1941 р. створити Українську національну революційну армію було заздалегідь запланованою акцією, яка цілком логічно вписувалась у передвоєнні плани ОУН(Б), згідно з якими формування революційного війська вважалося перехідним етапом до організації регулярних збройних сил.

Своєрідною правовою базою для створення армії відродженої держави став "Акт" про державну незалежність, проголошений у Львові 30 червня 1941 р. Для надання максимальної легітимності діям "похідної групи" Я.Стецька, яка мала проголосити самостійність¹, Революційний провід відразу після квітневого ВЗ ОУН(Б) розпочав підготовку до створення з найвідоміших представників української еміграції позапартійного загальнонаціонального координаційного органу – Українського національного комітету. Базований у Кракові УНК, справді, акумулював у своїх рядах багатьох знаних політичних діячів – М.Левицького, П.Шкурата, В.Андрієвського, В.Петрова, І.Омельяновича-Павленка, С.Шухевича, В.Янова та ін. (загалом 113², за іншими даними, 167³ осіб). В день вторгнення німецьких військ на територію СРСР, 22 червня 1941 р.,

УНК провів свої установчі збори. Головуючим на засіданні був доктор В.Горобовий, з подачі якого УНК надав Я.Стецьку повноваження проголошувати незалежність у Львові ⁴.

30 червня 1941 р. група Я.Стецька скликала у Львові "Законодавчі збори Західноукраїнських земель", які відбулися в залі товариства "Просвіта", де за традицією українська громада міста організувала різноманітні урочистості. На цьому зібранні й було узгоджено основний текст "Акту" відновлення незалежності, який біля 20-ї години озвучив головуєчий на засіданні Я.Стецько ⁵. У документі заявлялося, що "волею Українського народу, Організація Українських Націоналістів, під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада" ⁶. І далі: "Новопостаюча Українська Держава буде тісно співпрацювати з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого Вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації". Також у декларації підкреслювалася переконаність у тому, що "Українська національна революційна армія, яка твориться на українській землі, боротиметься з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і новий, справедливий лад у цілому світі" ⁷. Цікаво, що

в першому, довоєнному, варіанті "Акту" відновлення незалежності немає жодної згадки про Німеччину та Гітлера⁸. Можна припустити, що цей пункт Я.Стецько записав останнього моменту, можливо, зважаючи на військову присутність німців у місті, якої оунівці не передбачали перед війною, розраховуючи самотужки заволодіти Львовом і проголосити незалежність ще до приходу вермахту. Одразу ж після проголошення незалежності, присутні на Національних зборах задекларували створення суверенного уряду новонародженої держави – Українського державного правління, сформуванню й очолюванню якого доручили Я.Стецьку*.

1 липня 1941 р. "Акт" відновлення державності привітав глава Греко-Католицької церкви митрополит Кир Андрей (Шептицький), а 10 липня – луцький єпископ Православної церкви Преосвященний владика Полікарп. Владики наголошували на тому, що "воєнні часи вимагають ще многих жертв, але діло розпочате в ім'я Боже й з Божою благодаттю, буде доведене до успішного кінця", і тоді запанує непорушний принцип: "Один Бог, одна нація і спільна краща будучність"⁹. Зі словами духовних лідерів народу перегукувалися також і

* Необхідно відмітити, що новопроголошений уряд не був винятково оунівським. Серед його 25 членів було 8 безпартійних, 2 представники УНДО, один український есер, один соціаліст-радикал і 13 оунівців із бандерівської фракції. (ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 10, арк. 1–4). На нашу думку, бандерівці завдяки такій тактичній поступці в бік "демократії" мали на меті, насамперед, покрити брак фахівців у власній організації, надати своєму уряду солідності та легітимності в очах консервативного галицького громадянства і розширити базу власного руху. Можна припустити, що включення до уряду неоунівців не послабило б у перспективі влади ОУН, яка б могла існувати як правляча "одержавлена" партія і контролювати всі дії позапартійних фахівців.

поздоровлення, вміщенні в першому числі інформаційного листка Українського національного комітету, який вітав "перший уряд відновленої соборної Української держави", закликаючи громадян до "послуху, карності та співпраці" ¹⁰.

Однак чимало еміграційних українських осередків хто обережно, а хто й відверто вороже поставився до проголошення "Акту" від 30 червня. Найактивніше висловлювали обурення мельниківці, які раз по раз у своїй пресі стверджували, що львівські події лише "компрометують ідею української державності" ¹¹, бо ж "Українську Державу з волі всього українського народу було проголошено ще IV Універсалом" ¹². З точки зору сьогодення "компрометацію" ідеї української державності можна вбачати винятково в тому факті, що Революційний провід зразу ж не відмовився від своєї прогітлерівської риторики й не зайняв на початку війни більш чіткої та однозначної позиції стосовно окупаційних військ і адміністрації. Як згодом слушно зазначав непримиренний опонент ОУН(Б) отаман Т.Бульба-Боровець, "Акт" 30 червня 1941 р., через недостатню відмежованість від німців, коментувався у світовій пресі не інакше, як "акт держави-сателіта", а це, на думку Т.Боровця, давало підстави недругам України стверджувати, ніби відновлена українська держава прагне тісного союзу з державами осі, що не відповідає "дійсному стану речей" ¹³.

Чітко дотримуючись своєї концепції поетапного творення регулярних військ, оунівці, відразу ж після проголошення самостійності, спробували створити перші частини революційних збройних сил. Уже першого липня 1941 р. у Львові та його околицях було розповсюджено звернення Крайового провідника ОУН(Б) на Матірних* українських землях

* Матірних – материнських

І.Климова (підписані псевдонімом лейтенант Євген Легенда) із закликами до створення УНРА. Відомі три види листівок під такими заголовками: "Український народ!", "Громадяни!" та "Громадянам Української Держави!". Усі три підписані однаково – "Крайовий Провід на МУЗ. Начальний комендант Української Національної Революційної Армії. Лейтенант: Легенда". Важко точно встановити, яка з листівок першою побачила світ. Нам відомо лише, що всі вони готувалися ще до початку війни. Спираючись на змістовий аналіз документів, можна припустити, що першою була написана відозва "Український народ!". Вона найменш конкретизована і складається з цілої низки закликів і полум'яних самостійницьких гасел. У цьому публічному зверненні до співгромадян, крайові лідери ОУН(Б) оголосили, що з початком війни їхня Організація відмовляється від підпільної діяльності й розпочинає відкриту збройну боротьбу, метою якої є відстоювання прав та свобод самостійної держави. Юридичні ж підстави закликати український народ до загального повстання, керівники Крайового проводу ОУН(Б) вбачали якраз у проголошеному "Акті" відновлення незалежності¹⁴.

У листівці оунівські керівники, зокрема, зазначали: "Український народ! Ти ніколи не кидав зброї. Ти в тисячолітній боротьбі здобув і закріпив за собою на віки одну з найкращих частин землі-світу. Не кидай зброї і тепер. Бери її в свої руки. Нищ ворога. Вставай до будови Української Самостійної Соборної Держави. Вставай в лави Української Національної Революційної Армії, в лави ОУН"¹⁵. З тексту документа чітко видно, що його автори жодною мірою не конкретизували своїх радикально-революційних гасел. Захоплення патріотичною

риторикою було таким великим, що укладачі листівки забули відділити свою Організацію від загальнонаціональної армії. Очевидна декларативність першого звернення змусила Провід ОУН(Б) на МУЗ невдовзі скласти ще одну відозву, в якій дещо детальніше розкривалися погляди на процес творення революційних збройних сил. У документі, зокрема, зазначалося: "В бій з окупаційними бандами відвічного московського варварства вже вступили передові відділи Української Збройної сили, відділи бойового поготівля ОУН. Українську Революційну Збройну силу становить нині Українська національна армія і Український військовий легіон, які підуть під єдине керівництво Проводу Організації Українських Націоналістів і Вождя Степана Бандери"¹⁶. З цієї мішанини слів і термінів можна зрозуміти, що І.Климів і його найближчі соратники передбачали створити революційні збройні сили з Українських легіонів (батальйони "Нахтігаль" і "Роланд", мова про які піде нижче) та розрізнених партизансько-повстанських груп ОУН(Б), котрі зі значним перебільшенням названі "Українською національною армією". Для революційної збройної сили визначилися й цілком конкретні та доволі об'ємні завдання, які загалом подібні до завдань, що виконують армійські частини в більшості країн світу. "Збройна боротьба з окупаційними московськими військами, очищення всієї української землі від ворожих сил, оборона Української Держави і її кордонів, безпека життя, праці і майна всіх громадян Української Держави"¹⁷.

Важливим моментом, що знайшов своє відображення в цитованому зверненні, є фрагмент тексту, в якому подається ставлення керівництва ОУН(Б) до окупаційних військ. В одному абзаці крайові

провідники доволі лаконічно й вичерпно виклали думки, які панували в Революційному проводі напередодні й у перші тижні німецько-радянської війни й полягали у винятково позитивному сприйнятті гітлерівських військ, як союзницької армії¹⁸.

Найцікавішою, на наш погляд, можна вважати заключну частину аналізованого документа, яка розкриває деякі механізми й шляхи формування УНРА. Фактично, завершальні абзаци листівки стали своєрідним наказом командування революційної армії вартим повного цитування: "Громадяни! Вся територія української землі від ворожих сил ще не звільнена. Інтереси Українського визволення вимагають цілковитого розгромлення всіх ворожих сил і повного їх знищення. З боку Української Нації і її Організованих сил потрібні тому надзвичайно великі зусилля і концентрація всіх дій і засобів. Ввиду цього наказую: всім українським, стихійно створеним бойовим групам, повстанчим відділам і загонам негайно підпорядкуватися Командуванню Української Національної Революційної Армії та передати в її даліше розпорядження все військово-майно і засоби. Даліше самочинне творення збройних відділів заборонене. До тих, що не виконають цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці"¹⁹.

Як бачимо, головним методом і шляхом формування Революційної армії мала стати реорганізація за усталеним військовим зразком усіх створених стихійно партизансько-повстанських відділів. Щоб додати ваги своїм словам, керівники Крайової екукутиви ОУН(Б) (значно переоцінюючи власні можливості) вдалися до погроз впровадити жорсткі

дисциплінарні заходи, які були цілком у дусі воєнного часу.

Найбільш інформативним документом, що стосується спроб створення УНРА влітку 1941 р., є третя відозва "Коменданта УНРА, лейтенанта Легенди". Ця листівка увібрала в себе головні моменти, про які йшлося в двох попередніх зверненнях. Але найважливіше те, що деякі думки, які в перших двох відозвах намічалися тільки своєрідним пунктиром, у третій знайшли своє чітке відображення та трактування. З перших рядків звернення легко помітити факт підвищення складності завдань, які ставилися І.Климовим перед підлеглими. При тому завдань скоріше фантастичних, ніж реальних. Попри слабке матеріально-технічне й кадрове забезпечення, "Начальний комендант" наказував створити "Центр українських повітряних військ та Центр української панцирної зброї", до яких мали добровільно прийти всі українські танкісти і льотчики²⁰. Очевидно, що для створення авіації та бронетанкових військ майбутньої української армії оунівці, насамперед, сподівалися використати колишню радянську техніку та командирів-червоноармійців українського походження. Однак для цього потрібно було принаймні отримати дозвіл від верховного командування вермахту на використання покинутого більшовиками армійського майна та на звільнення українців із таборів для військовополонених. На жаль, обставини склалися так, що українці, опозиційно налаштовані до сталінського режиму, дезертирувавши з лав Червоної армії, здебільшого одразу здавалися до німецького полону, не виходячи на зв'язок з оунівським підпіллям, як цього очікували націоналістичні лідери. За сприятливих обставин із колишніх червоноармійців українського походження можна було

б сформувати цілком боєздатну армію, однак німці не лише не сприяли оунівцям у втіленні цього завдання, а й навпаки, всіляко перешкоджали їм. Гітлерівці, зокрема, не бажали відділяти перебіжчиків української національності від інших і трактувати їх як союзників, відправляючи всіх загальним потоком до таборів військовополонених ^{21*}.

У третій відозві головнокомандувача УНРА міститься детальне пояснення позиції ОУН(Б) стосовно окупаційних військ. Підкреслювалося, що німецький вермахт вважається союзником України через те, що "головна роль у першій стадії війни на Сході належить Німецькій Армії. Поки німці будуть битися з москалями, ми мусимо створювати свою сильну Армію, щоб потім спільними зусиллями приступити до поділу світу і до його впорядкування" ²².

Доволі дивна позиція націоналістичного керівництва, яку можна пояснити лише невмотивованою вірою в те, що німці чомусь були зобов'язані не тільки усунути радянську владу в Україні та сприяти створенню української держави, а й поділитися з українцями всіма окупованими територіями. Очевидно, що подібне ставлення до Третього рейху підігрівалося багатьма щедрими обіцянками, які роздавали

* Нацисти відпустили декілька сот тисяч військовополонених-українців лише після того як у серпні 1941 р. захопили в уманському котлі 103 тис. радянських воїнів, а в київському котлі 665 тисяч червоноармійців. Але тоді ці люди були розпущені по домівках, з них навіть не намагалися формувати чогось подібного до української армії. Зрештою період "лібералізму" у ставленні до бранців скоро минув і 4 мільйони 700 тисяч осіб, із 6 мільйонів 300 тисяч радянських полонених, були в нелюдський спосіб замордовані нацистами. (Всім бажаючим детальніше ознайомитися з цією проблематикою, пропонуємо прочитати книгу професора В.Короля "Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках". - Київ, 2002).

керівники вермахту незадовго до вибуху війни всім без винятку українським емігрантським лідерам, та й не тільки українським. Показовими з огляду на це є роздуми відомого російського антикомуніста П.Ільїнського: "Переконавання в тому, що колгоспи будуть ліквідовані негайно, а військовим дадуть можливість взяти участь у звільненні Росії, були в перший час загальними й абсолютно непохитними. Найближче майбутнє ніхто інакше собі навіть не уявляв. Усі очікували також з повною готовністю мобілізації чоловічого населення в армію (більшовики не встигли провести мобілізацію повністю); сотні заяв про прийом добровольців посипалися в ортскомендатуру, яка ще навіть не встигла розгледітися на новому місці. Тільки тепер, знаючи досконало жажливі ідеологічні основи третього рейху, ми можемо зрозуміти, до якого остервеніння повинні були доводити стовпів націонал-соціалізму наші претензії на участь у збройній боротьбі проти більшовизму. Ні про російські формування, ні про добровольців, ні про мобілізацію не могло тоді бути, звичайно, навіть мови! Протягнута рука була з огидою відштовхнута і беспорядно повисла в повітрі"²³.

Нацисти з неприхованим обуренням висловлювалися про союзницькі амбіції ОУН(Б). Зокрема, 24 липня 1941 р. в Звіті представника Міністерства закордонних справ при Верховному командуванні 6-ї армії в Житомирі Гелленталя до МЗС у Берліні наголошувалося: "В багатьох місцях прибічники ОУН зайшли вже так далеко, що завдали великої шкоди і намітився вже розвиток некорисний для німецьких інтересів. Так, у Львові незабаром після вступу німців була проголошена "Вільна українська держава" під проводом Бандери... У деяких місцях люди Бандери спробували створити "обласні проводи" нової

"Української республіки", як і "Українські збройні з'єднання". Далі вони говорять про "участь у новому розподілі світу" і т. п. Вишколені у дусі свого Провідника, люди Бандери також і без Проводу продовжують працювати в такому ж дусі й роблять спроби, як і раніше, поширити свій вплив на українські допомогові комітети... У цих молодих націоналістів, які рвуться до влади і яких ми спрямовуємо в іншому напрямку, залишається, звичайно, відчуття глибокого розчарування і гіркоти. Після встановлення тимчасового статусу України вони ще завдадуть нам багато клопоту, й, напевно, частково працюватимуть проти нас"²⁴.

Як бачимо, гітлерівці зовсім не збиралися поступатися своєю абсолютною політичною владою бандерівцям навіть перед загрозою можливого збройного протистояння. Обидві сторони були фанатично переконані у своїй власній правоті та надзвичайно вперті. Ці дві риси не дозволили їм знайти розумного компромісу, результатом якого могло б стати створення в 1941 р. української армії.

У 6-му та 7-му параграфах звернення до "Громадян Української Держави" йдеться про обмундирування, відзнаки й першочергові завдання УНРА. Передбачалося, що солдати і офіцери носитимуть червоноармійські уніформи, з яких знімуться всі відзнаки РСЧА, а натомість "на рукавах, вище ліктя лівої руки, буде пришита синя опаска (10 см шириною) зі золотим написом "Українське військо". Старшини й підстаршини носять жовто-сині опаски з Тризубом". Усі солдати УНРА мали скласти присягу на "вірність і карність нації, Українському урядові і Проводові Українських Націоналістів"²⁵. Планувалося, що першими завданнями Революційної армії стануть захоплення та контроль залізничних і

військових об'єктів, складів і транспорту ²⁶.

У місцях, де не передбачалася постійна дислокація революційних збройних сил, наказувалося створювати "Допоміжні органи оборони України", до складу яких мусили ввійти відділи Української Національної Оборони "Січові стрільці", сформовані з громадян не здатних до військової служби (підлітки та чоловіки похилого віку), які б виконували функції народного ополчення (охоронна служба, боротьба з диверсантами, парашутистами і т. д.) ²⁷.

Згідно з десятим параграфом звернення-наказу, на всіх українських землях впроваджувався воєнний стан, внаслідок чого установи, майно громадян, господарства і підприємства, "всі громадяни, їхня праця та спосіб життя" підпадали під "верховну юрисдикцію і керівництво військових властей" ²⁸. Проголошення військового стану, на думку І.Климова, мало забезпечити підпорядкування всього суспільного життя єдиній меті – створенню армії. Його запровадження покладалося на Воєнні революційні трибунали, які наділялися майже необмеженими репресивними повноваженнями. Трибунали отримали право виносити смертні вироки за будь-які проступки, кваліфіковані як злочини проти української нації та держави, моралі та публічної безпеки. Крім того, копіюючи методи більшовиків і нацистів, оунівці планували ввести на період воєнного стану "родову й національну відповідальність за злочини супроти Української Держави та Української Армії" ²⁹. Нині навіть важко уявити, до яких наслідків могла б призвести діяльність Воєнних революційних трибуналів, наділених такими безмежними повноваженнями. Подібні жорстокі заходи, а точніше їх декларування, було спробою перестрахуватися перед тією

анархією і децентралізацією, які були чи не найбільшим ворогом українських армій у роки революції і боротьби за державність у 1917–1920 рр.

Важливим документом, котрий також стосується формування УНРА, є військовий статут, виданий головним командуванням Революційної армії. На жаль, у жодному київському архіві не збереглося цілого екземпляру цього статуту, тому нам довелося працювати лише з окремими сторінками. Датований документ 11 липня 1941 р., надрукований у Львові. Головна увага в ньому приділяється організації піхотних відділів, зокрема, вказується, що кожен піхотний відділ повинен мати: "комендантів, зв'язок, відділ вогню, відділ штикового удару, відділ постачання". Всі піхотні частини зобов'язувалися пройти належний військовий вишкіл, подбати про отримання однакової форми та озброєння³⁰.

Однак наявність наказів, статутів і відозв ще зовсім не означають успіх при створенні реальних військових формувань. Тож, тепер нам належить з'ясувати, чи мали спроби організації УНРА щонайменше реальне втілення? Наприклад, отаман Т.Бульба-Боровець при характеристиці бандерівської УНРА послуговувався словами: блеф, провокація, відірваність від реалій, розрахунок на німецьку допомогу³¹. Т.Боровець, який у 1943 р. назве свою "Поліську Січ" Українською народно-революційною армією, однозначно стверджував, що УНРА в 1941 р. існувала тільки на папері та в гарячих головах оунівських провідників. Безумовно, можна погодитися з тим, що в розумінні цілісної, скоординованої, численної і належно підготованої бойової сили УНРА не існувало в реальному житті, але все ж таки спроби її утворення принесли перші, хоча спочатку й доволі скромні успіхи.

Документи свідчать, що поважні досягнення у формуванні УНРА мала Волинь, де керівником ОУН(Б) був надзвичайно енергійний і відважний підпільник В.Робітницький. Завдяки йому було сформовано сотню української армії у м. Вишнівець, яка 27 липня 1941 р. присягнула на вірність Україні та Державному правлінню³². Відділи УНРА організувалися в містечках Корець, Гоща, Мезиріччя, Олександрія, Клевень, Тучин, Берестечко³³. 9 липня 1941 р. було створено відділ УНРА в Кременці, який організував збір зброї та здійснював охорону громадян від безконтрольних груп червоноармійців (оточенців, дезертирів тощо)³⁴. З 12 липня в містечку почалася добровільна реєстрація рядового, сержантського й офіцерського складу майбутньої української армії. Протягом лише двох днів зареєструвалося 117 чоловік, серед яких 18 старшин і підстаршин³⁵.

Є детальні відомості про створення в м. Рівному "Першого Куреня Українського Війська ім. Холодного Яру". Після врочистої присяги його бійців 27 липня 1941 р. на центральній площі міста було посвячено прапор частини (синьо-жовте полотнище, на одному боці якого було зображено Тризуб, а на другому поміщено напис: "Воля Україні, або смерть"). Для казарми керівництво куреня пристосувало один з міських будинків, до якого завезли достатню кількість зброї, боєприпасів, одягу, білизни, ковдр і харчів. Солдатам, які носили цивільне вбрання, пошили однакові військові шапки "мазепинки". Особовий склад куреня налічував 480 бійців (чотири сотні по 120 чоловік у кожній), які проходили активну військову підготовку за курсом молодших офіцерів (підстаршин). Командував куренем комендант "Остап" (С.Качинський – в майбутньому

один з перших командирів УПА)³⁶. Також є інформація про створення в околицях містечка Степана сотні УНРА під командуванням полковника Лиходька. Цей відділ був сформований на базі повстанського загону ОУН, який на початку війни вів активні бої з чекістами втративши при цьому трьох чоловік убитими³⁷. Зі спогадів очевидців дізнаємося про існування куреня УНРА, очолюваного оунівцем "Вірликом", у Луцьку. На жаль, командира батальйону гестапо арештувало вже у вересні 1941 року. Невдовзі частину реорганізували у т. зв. господарчий курінь, відділивши від неї дві сотні охоронної поліції³⁸. Щоправда ці збройні формування продовжували перебувати під сильним ідеологічним впливом ОУН(Б), а новий командир господарчого куреня "Рубашенко" (С.Коваль) підтримував тісні організаційні контакти з відповідними структурами українського націоналістичного підпілля, що дозволило йому 20 березня 1943 року, арештувавши німецьких офіцерів, вивести 520 своїх підлеглих до с. Журавичі, передавши таким чином батальйон у підпорядкування Головного командування УПА³⁹.

Подібно до Волині, активне творення відділів і частин української армії розпочалося й на Прикарпатті. У м. Косові з оунівських партизанських груп було організовано цілий полк УНРА, який зумів упорядкувати адміністрацію в районі, не допускаючи деякий час на його територію угорських окупаційних частин⁴⁰.

Загалом на Станіславщині до створення української армії підійшли дуже серйозно. В обласному центрі сформували спеціальну військову команду, яка 7 липня 1941 р. видала розпорядження про реєстрацію всіх військовослужбовців української національності – старшин у віці до 60 років, а підстаршин

у віці до 50 років. У Станіславі реєстрацію проводили протягом 3-х днів (9–11 липня) в приміщенні Обласної військової команди. У селах та містечках області створювалися спеціальні реєстраційні комітети, які протягом 8–9 липня мали здійснити реєстрацію всіх військових на ввіреній їм території і до 14 липня 1941 р. передати списки до Станіслава в Обласну військову команду. Реєстрація повинна була здійснюватися на підставі відповідних документів або зі слів реєстрованого (при наявності 3-х свідків, що підтверджували правдивість сказаного) ⁴¹.

Архівні матеріали свідчать, що незначні відділи УНРА (чисельністю до 100 бійців) виникли в липні–серпні 1941 р. у містечках Зборів, Броди, Збараж, Терехівля, Журавня, Заліщики, Радивилів ⁴². Німецькі розвідзведення, подані до штабу 17-ї армії 30 червня 1941 року, також підтверджують інформацію про виникнення повсюдно на території Західної України "української самооборони" ⁴³. Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що командуванню УНРА вдалось організувати близько 3-4 тисяч солдатів, які були готові виконувати поставлені перед ними завдання. Хоча це, звісно, було зовсім не те, на що розраховувало керівництво ОУН(Б). Для лідерів націоналістичного руху ставало очевидним, що самотужки Організація не зможе добитися швидких і серйозних успіхів у формуванні збройних сил. ОУН(Б) потребувала значної підтримки і допомоги з боку німецьких військових чинників, але цієї допомоги не було. Українські націоналістичні кола довго не могли збагнути, чому німецькі військові, які до війни з СРСР радо йшли на співпрацю з українцями, з початком бойових дій відкидали всілякі прохання про допомогу у створенні армії. ОУН(Б), як і інші українські національні організації, продовжувала

засипати канцелярію райхсміністерства в справах окупованих територій на сході пропозиціями створити українську армію, "яка ввійде у війну по боці Німеччини і вести буде її спільно з Німецькою Армією так довго, доки на всіх фронтах у сучасній війні Німеччина не переможе". Автори цих заяв підкреслювали, що "Словаки, Румуни, Мадяри, Фіни, Норвежці, Данці і т. д. б'ються проти Москви, а Українцям не дається тієї можливості. Національна гордість Українців, народу борців, має теж тут своє деяке значення. Українці бажать далі боротися проти Москви за Самостійну Українську Державу"⁴⁴. І наявність такого бажання не було вигадкою якоїсь "хворобливої уяви" оунівських лідерів, воно стало повсюдною реальністю на контрольованих німцями землях Західної України. Цікавим у цьому сенсі є звіт "Освідомчого відділу" УЦК від 30 липня 1941 року про настрої селянства найменш національно свідомих західноукраїнських окраїн Лемківщини та Надсяння: "Молодь зустріла війну з піднесенням і радо б взяла у ній збройну участь. Молодь розпитує про можливість служити при війську"⁴⁵. Можна припустити, якби німці влітку 1941 року хоча б мінімально допомогли оунівцям створювати українську армію, добровольців для неї не бракувало б, як не бракувало їх у 1943 році для дивізії "Галичина".

Однак керівники вермахту вважали, що бандерівці грубо порушили домовленості, які існували між ними й ОУН(Б) перед війною, а тому навіть чути не хотіли про жодну масштабну співпрацю з бандерівською Організацією⁴⁶. Про це в розмові з Я.Стецьком відкрито заявив представник німецької окупаційної адміністрації, радник з українських питань полковник А.Бізанц⁴⁷. Після того ж, як 3 липня 1941 р. С.Бандера відмовився скасувати проголошення

незалежності, німецьке керівництво остаточно переконалося в тому, що "прихильників Бандери", які є винуватцями "політичної анархії у Львові", потрібно взяти під "почесний" арешт⁴⁸. А вже через якихось тринадцять днів була остаточно визначена доля українсько-німецької військової співпраці – 16 липня 1941 р. в штаб-квартирі фюрера в Східній Пруссії відбулася нарада за участю А.Гітлера, А.Розенберга, Г.Ламмерса, В.Кейтеля, Г.Герінга і М.Бормана. На цьому таємному засіданні принципово вирішили наступне: "Ніколи не повинно бути мови про військову силу на захід від Уралу, навіть якщо нам сто років за це доведеться воювати. Всі наступники фюрера мають знати: безпека Рейху можлива лише при відсутності чужого війська західніше Уралу. Захист цих територій від всіх можливих небезпек переймає на себе Німеччина. Залізним принципом залишається: ніколи не може бути дозволено, щоб хто-небудь, крім німця носив зброю! Це особливо важливо; навіть якщо іноді видається простішим, щоб мати допомогу у війні, озброїти чужі підкорені народи, то це неправильно! Одного дня це неминуче і безперечно вдарить по нас. Лише німець може носити зброю, а не слов'янин, не чех, не козак чи українець!"⁴⁹

У приватній розмові 11 квітня 1942 р., А.Гітлер, з притаманною йому впертістю, підтвердив свою тезу про неможливість озброєння підкорених націй: "Найдурніше, що можна зробити на окупованих територіях, – це видати завойованим народам зброю. Історія вчить нас, що народу-володарю завжди судилася загибель після того, як він дозволяв підкореним народам носити зброю"⁵⁰. Забігаючи дещо наперед, принагідно зауважимо, що позиція А.Гітлера стосовно української армії не зазнала

суттєвих змін і в 1943 р. Уже після Сталінградської катастрофи, 3 червня 1943 р. на нараді у ставці фюрера, при розгляді питання про можливість використання добровольців з числа народів СРСР для боротьби з Червоною армією в складі вермахту, знову було згадано про Україну. У своєму виступі А.Гітлер назвав абсурдною думку про те, що у випадку створення української держави, вермахт отримав би в союзники мільйонну українську армію. "Ми нічого не одержали, жодного чоловіка! Це така ж фантазія, як і тоді (тобто в 1918 році – автор)" 51.

З огляду на ставлення фюрера до питання співпраці з народами СРСР у військовій сфері вибору не було. Оунівцям не доводилося розраховувати на щонайменшу допомогу вермахту при створенні УНРА. Для остаточного з'ясування стану українсько-німецьких стосунків до Варшави, в якій тоді базувалися деякі структури ОКВ й абверу, відправилися Р.Ярий та І.Равлик. До польської столиці вони прибули 17 липня, через день після згадуваної вище наради в штабквартирі Гітлера, про яку оунівці, звісно, нічого не знали. Провівши низку бесід з керівниками абверу Р.Ярий змушений був констатувати: "Німці нас більше не потребують... На Українських землях встановлять райхскомісаріат. Наше співробітництво скінчилось" 52.

Підводячи підсумки, варто підкреслити, що у відповідності до передвоєнних планів військового будівництва, бандерівська ОУН здійснила в червні—липні 1941 р. спробу створити зі своїх партизанських загонів цілісну військову структуру – УНРА, залучивши до неї фахових військових-українців із Червоної армії та запасників. Фактично з цього моменту було закладено фундамент для майбутньої

Української повстанської армії (збір зброї, складення списків військовозобов'язаних, визначення зручних місць для навчальних таборів тощо).

Революційний провід ОУН(Б) намагався формувати УНРА, як союзу з Німеччиною армію, розраховуючи, що на завершальному етапі бліцкригу вермахту буде необхідна потужна підтримка українського війська, яке німці допоможуть організувати з допомогою залучення до нього військовополонених українців і з використанням колосальної кількості трофейної зброї, амуніції та обмундирування. Однак реальна дійсність виявилася цілком інакшою. Гітлерівці відкинули запропоновану їм концепцію творення союзної української армії, як, зрештою, й союзної держави.

На початку війни, намагаючись зберегти вже організовані відділи УНРА, крайове керівництво ОУН(Б) почало поступово зливати їх з організованими самооборонними загонами Української народної міліції. Через це УНМ стала ще одним проявом реалізації військовотворчих планів ОУН(Б). Завдяки існуванню УНМ бандерівцям ще декілька місяців вдавалося, не йдучи на остаточний розрив з німцями, шукати з ними прийнятних компромісів у розв'язанні проблеми української державності. Однак вперто-негативна позиція нацистів, їхня самовпевненість, підкріплена вражаючими перемогами на фронтах, остаточно поховала ідею союзної з рейхом української держави. Найбільш рельєфно відобразилося ставлення німців до співпраці з ОУН(Б) якраз на прикладі діяльності УНМ, про що йтиметься в наступному параграфі.

¹ В боротьбі за Українську державу (есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни). – С. 18–19.

- ² *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – С. 147.
- ³ ЦДАВО України ф., 3833, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
- ⁴ ДА СБУ, фонд припинених справ, спр. 70138, т. 1, арк. 72–73.
- ⁵ *Мечник С.* В підпіллі революційної ОУН. – Львів: Край, 1993. – С. 17.
- ⁶ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – С. 96–97.
- ⁷ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів у 1941–1942 рр. – С. 10.
- ⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 49.
- ⁹ Пастирський лист митрополита Кир Андрея Шептицького; Архипастирське послання Преосвященного Владики Полікарпа // *Визвольний шлях.* – Лондон, 1991. – № 6. С. 646–650.
- ¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 931, арк. 147–148.
- ¹¹ Там само, ф. 57, оп. 4, спр. 343, арк. 11.
- ¹² *Артюшенко Ю.* Події і люди на моєму життєвому шляху боротьби за Державу 1917–1966. – Чикаго, 1966. – С. 126.
- ¹³ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. - Львів: Поклик сумління, 1993. – С. 73.
- ¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 2.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само, арк. 3.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само, арк. 3–4.
- ¹⁹ Там само, арк. 4.
- ²⁰ Там само, арк. 5.
- ²¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 80.
- ²² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 6.
- ²³ *Соколов Б.В.* Оккупация. Правда и мифы. – Москва, 2002. – С. 13.
- ²⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 201.
- ²⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 6–7.
- ²⁶ Там само, арк. 6.
- ²⁷ Там само, арк. 7.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само, спр. 23, арк. 11.
- ³¹ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. – С. 48–53.
- ³² ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 24, арк. 30.

- ³³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7 зв.
- ³⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 268.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7зв.– 8.
- ³⁷ Там само, оп. 2, спр. 18, арк. 8.
- ³⁸ *Гордієнко М.* З Волинських і Поліських рейдів (із дій УПА-Північ, 1943-1944). – Торонто: Накладом Товариств колишніх воєнів УПА в Канаді й США, 1959. – С. 11.
- ³⁹ *Filar Wi. Wojuс 1939-1944. Eksteyminacja czy walki polsko-ukraieckie. Studium historyczno-wojskowe zmagac na Woyniu w obronie polskoњci, wiary i godnoњci ludskiej.* – Toruс: Adam Marszailek, 2003. – S. 75.
- ⁴⁰ ЦДАВО України, оп. 2, спр. 32, арк. 2 зв.
- ⁴¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 251.
- ⁴² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 9–29.
- ⁴³ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 24.
- ⁴⁴ Там само, спр. 39, арк. 3.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45-а, арк. 16.
- ⁴⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С.160.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 20, арк. 10.
- ⁴⁸ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 28–29.
- ⁴⁹ Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 177–178.
- ⁵⁰ *Пикер Г.* Застольные разговоры Гитлера. – Смоленск: Русич, 1998. – С. 199–200.
- ⁵¹ *Колесник А.* Грехопадение. Генерал Власов и его окружение. – Харьков, 1991. – С. 58-59.
- ⁵² *Стахів Є.* Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя. – К., 1995. – С. 92.

3.4. Формування Української народної міліції та мережі підпільних офіцерських курсів (липень–листопад 1941 року)

Досліджуючи питання, пов'язані з утворенням відділів Української народної міліції, передусім слід

зазначити, що ця воєнізована структура не є прямою попередницею Української допоміжної поліції. Якщо остання формувалася з добровольців (часто з військовополонених червоноармійців) німецькою окупаційною адміністрацією за незначної участі (або взагалі без участі) українських політичних партій і груп *, то перша навпаки формувалася з ініціативи ОУН(Б) при мовчазній згоді німецького військового керівництва.

Прискіпливий аналіз архівних документів, які відображають ті чи інші моменти з історії УНМ підтверджує, що вона за неповних п'ять місяців існування пройшла три етапи у своєму розвитку. Перший етап хронологічно окреслюється датами 25 червня – 11 липня 1941 р. Другий етап вписується у часові рамки між 11 липня та 18 вересня того ж року. Третій етап немає таких чітких хронологічних меж і його необхідно датувати 18 вересня – серединою листопада 1941 р.

Перший етап - створення і діяльності загонів Народної міліції загалом співпав із описаними в попередній главі намаганнями організувати союзу з Німеччиною УНРА. Методи формування міліцейських підрозділів дуже нагадували спроби організації армії. Та це й не дивно, адже плани створення Народної міліції викладались у тій самій, неодноразово згадуваній нами, таємній інструкції "Боротьба й діяльність ОУН під час війни", в якій висвітлювались і всі військові наміри Революційного проводу. В окремому параграфі "Організація міліції" наголошувалося: "З моментом опущення населеного пункту большевицькими військами, належить негайно

* Про допоміжну поліцію детальніше див. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003.

приступити до організації Народної міліції" ¹. Планувалося, що до її лав будуть відібрані військовозобов'язані чоловіки віком від 18 до 50 років, у кожному селі мало бути до 10–12 міліціонерів, об'єднаних у відділ чисельністю 45–50 осіб. Командні пости в Народній міліції, згідно із задумами керівництва ОУН(Б), мусили займати "знані націоналісти". Озброїти міліцію розраховували трофейною радянською зброєю, а окремої форми одягу для міліціонерів на перші місяці не передбачалося ².

Таким чином, у суворій відповідності до передвоєнних інструкцій, починаючи з кінця червня 1941 р., в місцевостях, покинутих Червоною армією та радянською адміністрацією, почали виникати перші загони Народної міліції. До кінця липня 1941 р. міліцейські відділи були створені у Львові, Тернополі, Станіславові, Луцьку, Рівному, Яворові, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Дрогобичі, Бориславі, Дубно, Самборі, Костополі, Сарнах, Козовій, Золочеві, Бережанах, Підгайцях, Коломиї, Рава-Руській, Городку, Оброшині, Радехові, Вербі, Косові, Тереховлі, Вишнівці, Збаражжі, Берестечку, Фастові та інших містах і селах Західної та Правобережної України ³.

Структура міліції мала такий вигляд: в повітовому або окружному центрі утворювалося бюро Народної міліції, яке вважалося своєрідним штабом Окружної команди, котру очолював місцевий військовий комендант. При коменданті розміщувалися головні міліцейські сили округи (повіту). Повітовому або окружному комендантові підпорядковувалися районні, міські й громадські коменданти, які, в свою чергу, керували міліцейськими загонами того чи іншого міста або сільської громади ⁴. Чисельність цих відділів загалом рідко коли перевищувала сотню бійців у повіті й 30–50 у районі ⁵.

Перші свідчення про організацію НМ знаходимо в повідомленнях похідних груп ОУН(Б). Датовані вони 25 червня 1941 р. й стосуються прикордонних районів Львівської та Дрогобицької областей. У Лежахові, Синяві, Яворові та Млинах на 25 червня 1941 р. вже функціонували комендатури міліції, які займалися розбудовою свого апарату в навколишніх селах, проводили вишкіл особового складу⁶. При цьому всякі спроби польського населення створити власну міліцію та адміністрацію миттєво та жорстко присікалися оунівськими активістами⁷. Найактивніше працювала в перші дні війни українська міліція в м. Млинів, очолювана бандерівцем Смуком. Документи свідчать, що міліціонери повністю опанували і взяли під свій контроль ситуацію в околиці, не допустивши до прибуття воєнного часу ексцесів (грабунків, мародерства, вбивств тощо)¹⁸.

Протягом 30 червня – 2 липня 1941 р. членами похідної групи Я.Стецька було створено НМ у Львові. Очолив міліцейську структуру міста Є.Верцьона, котрий з 2 липня разом зі своїми підлеглими перебував в оперативному підпорядкуванні командування СС у Львові⁹.

Траплялися непоодинокі випадки, коли в руках НМ концентрувалася вся адміністративна влада в районі. Так, у Рава-Руській окрузі функції керівника адміністрації виконував комендант міліції М.Чіх, який здійснював управління округою через районних і сільських комендантів міліції¹⁰.

Узагальнюючи інформацію почерпнуту з різноманітних наказів та розпоряджень комендантів НМ з різних районів України¹¹, можна реконструювати першочергові завдання та дії Народної міліції влітку 1941 р.

Насамперед, міліціонери (зокрема сільські) виконували роль самооборони, захищаючи односільчан від нападів розбитих та недисциплінованих залишків Червоної армії. Разом з цим міліція працювала як своєрідні "винищувальні батальйони", знищуючи залишених на німецькому боці фронту організаторів комуністичного підпілля та радянських парашутистів-диверсантів. Народна міліція в містах і містечках слідувала за правопорядком; дотриманням комендантської години; конфісковувала в населення зброю; реєструвала колишніх радянських функціонерів і спеціалістів присланих зі східних областей УРСР; повертала речі, вкрадені з державних складів і магазинів; охороняла всі важливі об'єкти; знищувала залишки радянської символіки; проводила слідчі дії в кримінальних справах. Згідно із жорстокими законами воєнного часу, службовці НМ розстрілювали на місці осіб спійманих на грабежах, крадіжках особистого чи державного майна, переховуванні незареєстрованої зброї або радянських службовців, офіцерів чи диверсантів. Непоодинокими були також випадки участі міліціонерів як допоміжного персоналу в німецьких антиєврейських акціях. Принаймні відомо, що міліціонери займались обов'язковою реєстрацією єврейського населення, слідували за тим, щоб євреї носили відзнаки із зіркою Давида й безкоштовно працювали на громадських роботах.

Необхідно визнати, що бандерівці влітку 1941 р. провели колосальну організаційну роботу зі створення мережі НМ. Її динаміка та завзяття вказують на те, що націоналісти здатні були створити дієздатну систему революційних правоохоронних органів, якби цьому не перешкоджала німецька окупаційна влада. На жаль, робота з організації структури НМ

проходила за умов постійного німецького втручання. Після проголошення "Акту" відновлення державності, німецьке командування вже з перших днів липня 1941 р. вдалося до акцій роззброєння й розпуску міліцейських загонів. Типовим у цьому плані був наказ Головнокомандуючого військової округи тилу 103 фон Рока від 2 липня 1941 року: "У всіх населених пунктах зайнятих частинами та підрозділами вермахту або німецької поліції, за підтримання порядку відповідальність несе виключно німецька армія або поліція. Тому вся зброя, яка є в населення має бути здана під охорону" ¹².

Однак згодом військове керівництво зіштовхнулося з проблемою дефіциту німецьких армійських і поліційних частин, яких не вистачало навіть для підтримання елементарного порядку на окупованих територіях. У такій критичній ситуації було вирішено залучити Українську міліцію до виконання правоохоронних функцій. Цей перехід до другого етапу в недовгому житті Народної міліції ознаменувався наказом того ж командуючого військовою округою тилу № 103 фон Рока від 11 липня 1941 р. У ньому, зокрема, підкреслювалося: "В інтересах підтримання порядку й охорони життєвоважливих закладів, які належать українцям, допускається створення неозброєної української місцевої міліції. Її чисельність, за винятком менших населених пунктів, не повинна перевищувати 1% від усього населення. До місцевої міліції можуть зараховуватися лише ті особи, які перевірені СД і зареєстровані військовими органами як надійні. Уже створені загони міліції у зв'язку з цим розпорядженням необхідно перевірити і за даних умов очистити від сумнівних елементів. Щодо озброєння міліції, то тут діє наказ головного командувача військової округи тилу № 103 від

2 липня 1941 року. У тих місцях, де в особливих випадках ще дозволено озброювати міліцію, мова може йти лише про оснащення легкою зброєю. Відповідними складами зброї українська міліція не має права розпоряджатися. Вони повинні охоронятися військами або поліцією. По можливості до керівництва українською міліцією повинні залучатися офіцери або ж унтерофіцери, які пройшли службу у старій австрійській або колишній польській арміях"¹³. Детальніше про озброєння українських міліціонерів ішлося в директиві Головного командування фронтового тилу групи армій "Південь" від 22 липня 1941 року: "Для захисту населення дозволяється видавати гвинтівки з 10 патронами до кожної, в кількості, яка не перевищує 10% від чисельності міліціонерів. Заборонено видавати будь-яку зброю крім гвинтівок і пістолетів"¹⁴. Реально ж, плутанина породжена воєнними діями, призводила до того, що німецькі військові одного дня віддавали накази озброювати міліцію, а наступного – вимагали від міліціонерів здати отриману зброю"^{15*}.

* В одному зі звітів Українського державного правління до С.Бандери від 22 липня 1941 р., зокрема, підкреслювалося: "Найбільший хаос витворився в питанні організації й праці міліції з тієї причини, що в кожному районі, окрузі, області німецькі військові власті інакше до тих справ ставляться. Це, особливо в питанні озброєння міліції й її компетенції арештувати, робити обшуки, слідства і т. д. В одних районах дозволяється міліції носити зброю, в інших знову строго забороняється... В більшості наша міліція працює без зброї. Арештувати українській міліції строго заборонено. Це створює ненормальний стан, який використовують ворожі нам чинники для використання боротьби скерованої проти нас. Українська міліція не є в стані з тієї причини вести боротьбу з диверсійними большевицькими бандами... Бувають випадки, що наша міліція викриє зброю у польського населення, а результат того такий, що на інтервенцію польських рештків поміщицьких кругів мадярські військові частини роззброюють нашу міліцію". (Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. -- С. 285).

Отже, після здійснення окупаційними військами серйозного обмеження сфери діяльності Української міліції, гітлерівські спецслужби розпочали в її рядах масштабну кадрову чистку, метою якої було усунення з лав міліції всіх більш-менш відомих оунівців. Про значні масштаби репресій в середовищі УНМ можна судити хоча б з того факту, що про них писали в доповідних записках на ім'я М.Хрущова радянські розвідники. Зокрема, у згаданому нами розвідзведенні № 32/67 зазначалося: "Німецько-фашистська окупаційна влада широко практикує вербування до своїх каральних органів українських націоналістів для встановлення з їхньою допомогою фашистського "нового порядку" на окупованій території України. Комплектуючи апарат каральних органів за рахунок українських націоналістів німецьке військово командування водночас суворо попередило своїх комендантів, щоб в каральні органи не допускалися "сумнівні елементи" із числа українських націоналістів" ¹⁶.

Із документів дізнаємося, що службовці УНМ, які були членами ОУН(Б) впродовж липня–серпня 1941 р. були в повній розгубленості й не мали жодних чітких інструкцій від свого керівництва. Та й чи можна було очікувати виважених вказівок, якщо самі провідники Організації, вже перебуваючи під домашнім арештом у Берліні, ніяк не могли остаточно визначитися зі своїм ставленням до Німеччини. Так, 27 липня у меморандумі до німецького уряду, який пояснював позицію ОУН(Б) щодо "Акту" від 30 червня наголошувалося: "Україна вважається дружелюбно настроєною до німців. Тому там не придатні ті заходи, які застосовуються в окупованих ворожих країнах, де життєвий порядок підтримує лише німецьке військово управ-

ління. Україна бажає даліше разом з Німеччиною боротися за новий порядок у Європі і співпрацювати в усіх галузях" ¹⁷. Виходячи з цієї позиції, Револуційний провід пропонував створити у Львові тимчасову українську адміністрацію, т. зв. Українську крайову раду, яка матиме відділи: "управління, міліції (підкреслення наше – *І.П.*), господарства, охорони здоров'я та ін." ¹⁸.

Як бачимо, лідери Організації не зуміли зайняти чітку позицію під час переговорів з німцями. З одного боку, вони були спантеличені відмовою гітлерівців визнавати їхні претензії на владу в Україні й ставленням до оунівських військових і міліцейських загонів, а з другого – ніяк не бажали піти на розрив з новою окупаційною владою, яка розгорнула репресії проти їхніх підлеглих. Більше того, така безмежна і відчайдушна надія на те, що німці змінять свою позицію щодо української незалежності, продовжувала мати місце навіть після включення Галичини до складу Генерального губернаторства. Ці безпідставні, фантастичні сподівання окреслив Я.Стецько у своєму листі до Гітлера від 3 серпня 1941 р.: "Український народ сподівається, що підпорядкування (Галичини Генеральному Губернаторству – *І.П.*) є тимчасовим заходом, пов'язаним з військовими діями на Сході, і що європейський Схід буде впорядковано по-новому на основі національного принципу та свободи народів, як це вже сталося в Центральній Європі під геніальним проводом Вашої Ексцеленції. Український народ сподівається, що із закінченням воєнних дій в Україні Українська держава буде відновлена на всій українській етнічній території..." ¹⁹

Стримуючи своїх підлеглих від антинімецької

боротьби *, яка могла б розгорітись у відповідь на поділ України між Рейхскомісаріатом, Генерал-губернаторством, Румунією та Угорщиною, Крайовий провід ОУН(Б) на Західноукраїнських землях 7 серпня 1941 року видав у Львові "Декларацію ОУН", в якій наголошувалося, що Організація має "пристосуватися до витворених умов та мусить відповідати майбутнім потребам України. Українські націоналісти приймуть активну участь у суспільній праці на всіх ділянках національного життя. ОУН не йде – всупереч провокативним вісткам шкідників української справи – на підпільну боротьбу проти Німеччини. ОУН буде всіма способами протиставлятися вияву неорганізованої, чуттєвої реакції, що позбавлена всякого політичного реалізму та зрозуміння хвилевості теперішньої ситуації, навіть при найкращих намірах, може нести українській справі великої шкоди" ²⁰.

Безпринципна позиція Проводу щодо окупантів була викликана переважно тим, що лідери Організації перебували в пошуках нової ідейної формули, яка б могла відповідати тогочасному становищу батьківщини, а до того за інерцією продовжували своє передвоєнне "загравання" з німцями. Керівництво ж німецької військової та цивільної адміністрації, збагнувши в якому глибокому психоло-

* У вітчизняній історичній літературі існують достовірні згадки про те, що брат лідера ОУН(Б) С.Бандери Василь, який до свого арешту гітлерівцями неформально очолював найбільш радикальне крило Організації, вимагав негайного початку збройної боротьби проти німців ще на початку липня 1941 року. Зокрема, йому приписують такі слова: "Німці розігнали уряд? Арештували вождя? А обіцянки? До зброї! Потрібно відплатити брехунам німцям!" (Киричук Ю.А. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 15.).

гічному цейтноті перебуває націоналістичний Провід, не зважало на жодні його вимоги й заяви. Німці не тільки не дозволили централізувати управління міліцією (чого добивалися бандерівці), а з вересня 1941 р. взагалі повністю переформували цю організацію, попередньо провівши масові арешти членів ОУН(Б)²¹.

Німецькі донесення з тилкових районів групи армій "Південь" інформували керівництво рейху про поступове, але невпинне зростання невдоволення серед українського населення та української міліції на окупованих територіях. У містах західної України на стінах почали з'являтися написи й листівки із закликами: "Геть іноземне правління! Хай живе Степан Бандера". У Львові розгорнули акцію зі збору коштів до українського військового фонду, місто "прикрасили" незалежницькі, антинімецькі плакати й гасла²². У середині липня 1941 року відомий оунівець Р.Волошин організував у Рівному масову демонстрацію з приводу похоронів жертв більшовицького терору, маніфестанти виявили відкрите невдоволення німецьким правлінням скандуючи: "Україна для українців! Хай живе Бандера!"²³. Антинімецький рух, ініційований низами бандерівської Організації, починав набирати потужні оберти. Штаб 213 охоронної дивізії 27 серпня 1941 року повідомляв із Волині: "Політична обстановка з часу військових дій на Сході сильно змінилася. Спочатку українське населення вітало німецькі війська як визволителів від радянського панування. Польська частина населення також проявила схильність до співробітництва. Суворі заходи застосовані СД проти євреїв знаходили повне розуміння в українського населення і подавило будь-яку волю євреїв до супротиву. Після того, як українці почали

організовуватися у самостійних комітетах і загонах охорони порядку, в їх рядах поступово стала проявлятися політична воля до звільнення від німецького впливу... Українська служба охорони порядку поряд з адміністративними органами є, в першу чергу, кристалізуючим пунктом українських прагнень до незалежності. Щоб їх здійснити вона постійно намагається ухилитися від несення служби з охорони громадського порядку і хоче перетворитися в народну міліцію або в основу української армії. Тому прагне зарахувати в свої ряди якомога більше молодих людей і озброїти їх. Польові та гарнізонні комендатури нерідко змушені навіть розформувати їх. Вона також є першим носієм устремлень спрямованих проти поляків. Корисними вона може бути лише тоді, коли буде перетворена на допоміжну поліцію, обмундирована у визначену форму і підлягатиме німецьким командирам" ²⁴.

Керівництво окупаційної адміністрації більше не могло дозволити собі дивитися "крізь пальці" на "проблему міліції", тому 18 вересня 1941 р. на нараді в Гітлера райхскомісар України Е.Кох заявив, що йому потрібна не якась ефемерна міліція, а 20-тисячний корпус поліції для пацифікації краю²⁵. З цього моменту в Україні розгорнулося формування поліційних відділів, а недовга історія Української народної міліції вступила у свій третій етап. Невдовзі УНМ взагалі перестала існувати у своєму первісному вигляді. Більшість її відділів була розпущена й лише частина з них зуміла зберегти свою організаційну структуру, як допоміжна українська поліція.

14 листопада 1941 р. в наказі оперативним тиловим районом групи армій "Південь" наголошувалося, що "створювані з місцевих мешканців допоміжні

підрозділи поліції та вартові команди в жодному разі не повинні мати ознаки будь-якого українського формування майбутнього, бо вони служать виключно німецькій меті" ²⁶. Прагнучи повністю "деполітизувати" українську поліцію, німецьке армійське командування 17 листопада 1941 року видало спеціальний наказ, яким категорично забороняло включати прихильників руху С.Бандери до допоміжних поліцейських команд ²⁷. Всіма доступними способами, обходячи німецькі заборони, бандерівці намагалися проникнути в ряди поліції, щоб максимально утримувати її під своїм контролем. Найбільш наполегливими були прагнення керівництва ОУН(Б) закріпитися в українській поліції на східноукраїнських землях. Для цього Провід Організації наказав спрямовувати до поліцейських частин на сході щонайменше десять людей "з кожної станиці ОУН(Б) на західноукраїнських землях" ²⁸, однак їхні спроби здебільшого не приносили бажаного результату *.

Остаточна ліквідація Народної міліції відбулася в середині листопада 1941 року. А вже 25 листопада з'явилася секретна директива німецької поліції безпеки № 12/41, у якій йшлося про знищення членів ОУН(Б) "під виглядом грабіжників" ²⁹. Наслідком

* Протягом першої половини 1942 року керівництво ОУН(Б) продовжило свої спроби опанувати українську поліцію в Рейхскомісаріаті. Вірогідно, для того, щоб наводнити допоміжну поліцію своїми прихильниками, Крайовий провід ОУН(Б) у травні 1942 року видав новий "Наказ", яким дозволяв вступати членам Організації в поліцію, але за умови, що вони одразу налагодять зв'язок із керівниками оунівського підпілля на новому місці служби (ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 43, арк. 30–31). Однак здійснити свої задуми бандерівцям вдалося лише на Волині, коли на весну 1943 року їхні агенти в поліції організували перехід в УПА, за різними даними, від 5 до 10 тис. українських "шуцманів".

цієї директиви стало відкриття нового "сезону" своєрідного "полювання" на більш-менш відомих членів бандерівської Організації, які ще залишалися на свободі. Нацистські карателі, насамперед, арештовували і розстрілювали організаторів органів місцевого самоврядування та відділів УНМ. До початку 1942 р. гітлерівці відправили до концтаборів 300, а знищили 15 керівних діячів революційної ОУН³⁰ і 1500 рядових оунівців³¹. І це при тому, що масові арешти проходили і впродовж липня–жовтня 1941 р. Так, лише на Станіславщині протягом тільки однієї ночі з 14 на 15 вересня 1941 року було арештовано й відправлено до львівських і краківських тюрем 200 оунівців³². Загалом до кінця 1941 р. німецьким спецслужбам вдалося арештувати або знищити 80 % керівного активу бандерівської ОУН³³.

Розгортання масштабних репресій не могло не підштовхувати лідерів ОУН(Б) до зміни свого ставлення до німецької окупаційної влади. Головну роль у розв'язанні питання про зміну традиційного пронімецького курсу відіграв тогочасний "урядуючий провідник ОУН" М.Лебедь, який був висунутий на цю посаду після арешту Бандери і Стецька**. Саме з його ініціативи та під його керівництвом

* Відомий оунівець М.Прокоп у своїй передмові до однієї з книг А.Камінського писав про М.Лебеда: "Після того як у вересні 1941 р. гестапо вчинило погром ОУН, важко було уявити кращого кандидата на провідника серед збережених тоді на волі людей в ситуації, коли існувала серйозна небезпека принаймні хвилевого розгублення, або, з другого боку, непродуманих псевдореволюційних актів, коли треба було знову поставити ОУН на ноги, привести до дисципліни і бути в цьому послідовним, врешті, що дуже важливо, знайти жертвених і компетентних до праці людей. У всіх тих завданнях Лебедь виявився на висоті" (Прокоп М. Передмова // Камінський А, Василь Охримович. Біографічний нарис. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1999. – С. 8.).

наприкінці вересня - на початку жовтня 1941 р. в Збоїськах на околиці Львова³⁴ відбулася Перша конференція ОУН(Б). Її делегатами були найвідоміші націоналістичні лідери з бандерівської Організації, котрі тоді ще перебували на свободі - М.Лебедь, М.Прокоп, Д.Мирон, І.Климів, І.Павлик, І.Ребак, В.Кук, М.Степаняк³⁵. Учасники конференції прийняли рішення, які можна характеризувати, як перші, покищо дуже обережні та несміливі, кроки керівництва ОУН(Б) в напрямку розриву стосунків з нацистською Німеччиною. Дійшовши одностайного висновку про те, що Німеччина, яка, на думку оунівських лідерів, мала перемогти у війні, буде головною перешкодою на шляху відновлення української незалежності, делегати зборів виробили новий план дій Організації. Було вирішено працювати у двох рівноцінних напрямках. По-перше, користуючись усіма нагодами легальної роботи, пробувати проникати в різноманітні культурні, політичні, воєнізовані, адміністративні структури і при тому всіма силами впливати на їхню діяльність, закріплюватися у великих промислових центрах сходу та півдня України. А, по-друге, знову перевести основну частину організаційних кадрів на конспіративне становище і перейти до підривної антинімецької роботи, готуючись таким чином до тривалої боротьби з Третім рейхом³⁶. У підсумковій постанові, схваленій Першою конференцією ОУН(Б), наголошувалося, що найближчими завданнями Організації є: "пропагандивно-роз'яснювальна підготовка до активної боротьби з німецьким окупантом, розкриття німецьких планів поневолення і колонізації України; збір та магазинування (складування - І.П.) зброї; вишкіл нових провідних кадрів для визвольної боротьби"³⁷. Щойно в травні 1942 року, вже після

Другої конференції ОУН(Б), було видано "Наказ" Крайового провідника на Західноукраїнських землях всім членам Організації, у якому однозначно декларувався перехід бандерівської ОУН на рейки боротьби з німецьким окупаційним режимом³⁸.

Чіткіше означити свої антинімецькі наміри керівників ОУН(Б) змушувала також ситуація, що склалася на східних і центральних українських землях. Ще в серпні 1941 року націоналісти, що відійшли з "похідними групами ОУН" на схід, попереджали провідників про небезпеку ведення політики "подвійних стандартів" щодо Німеччини: "Дальша наша співпраця з Німеччиною доволі небезпечна, ковзка. Не можна практично вести двох політик, отже пронімецьку та нашу - оунівську. Це можуть зрозуміти члени Організації, але не народ, який нас щойно пізнає і починає заставлятися, дивуватися"³⁹.

Перехід ОУН(Б) до опозиції німецькому окупаційному режимові, безумовно, став помітною акцією на тлі подій у підкореній нацистами Україні. Про нього, між іншим, можна прочитати й у тогочасних радянських документах. Зокрема, в розвідвальному зведенні № 11 від 30 вересня 1942 р. складеному для секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова, повідомлялося: "Зникнення Бандери спочатку внесло сум'яття до рядів українських націоналістів. Однак подальші заходи військової влади спрямовані на обмеження впливу ОУН на українське населення (заміна українських націоналістичних прапорів на фашистські, розпуск бандерівської міліції і т. д.) протиставили значну частину оунівців німецьким завойовникам. В подальшому частина прихильників Бандери пішла у підпілля, розгорнувши антирадянську та антинімецьку діяльність під гаслом: "Україна - українцям"⁴⁰.

Довголітня історія УВО й ОУН однозначно засвідчує той факт, що кожного разу, коли Організація оголошувала про перехід у підпілля, вона невдовзі розпочинала активну збройну боротьбу проти своїх противників. Не стала винятком і Німеччина. Однак у 1941 році в Україні точилася грандіозна війна. Тож традиційні для передвоєнної ОУН терористичні акції не могли повною мірою виправдати себе. Нові реалії вимагали масштабного протистояння Рейху, яке тісно пов'язувалося з навчанням грамотних військових кадрів і масовою військовою підготовкою молоді. Тому, згідно з наказами Першої конференції ОУН(Б), Крайовий військовий штаб, який свого часу активно готував антирадянське повстання в західноукраїнських областях, перейшов до організації сітки підпільних "старшинських і підстаршинських шкіл".

У Штабі створили два регіональні відділення - Рівненський крайовий військовий штаб для північно-західних українських земель і Львівський крайовий військовий штаб для західних українських земель ⁴¹. Офіцерські курси і школи організовувались або в повному підпіллі, або цілком легально, під виглядом інших навчальних установ. Через їхні стіни були зобов'язані пройти всі без винятку члени ОУН(Б) ⁴². Найбільшою підготовчою базою для оунівців стала Школа військових кадрів "Тигри", що діяла в Долинському районі сучасної Івано-Франківської області. У ній протягом 1941-1942 рр. навчалися три тисячі бойовиків, які пізніше очолили загони УПА, військові штаби, повстанські розвідслужби ⁴³. Іншу таємну офіцерську школу ОУН(Б), відкриту в м. Мости Великі Львівської області, очолював безпосередньо шеф оунівського військового штабу, тоді ще сотник (капітан) Д.Грицай. На цих

курсах готували переважно старших офіцерів, яких планували використовувати, передовсім, для роботи в штабах ⁴⁴. Неподалік від Мостів Великих у містечку Поморяни була створена підстаршинська школа очолювана поручником О.Карачевським ("Свобода"). У ній готувалися кандидати винятково на підстаршинські звання. Тільки після перебування в її стінах оунівець, котрий раніше не мав жодної фахової військової підготовки, міг продовжувати навчання на офіцерських курсах ⁴⁵. Є дані про те, що гестапівці періодично здійснювали арешти відомих їм курсантів-підпільників Поморянської підстаршинської школи. Так, відомий факт арешту Ярослава та Юліана Охримовичів (рідних братів Василя Охримовича - чільного діяча ОУН(Б) та УГВР), яких утримували у львівській в'язниці на вулиці Лонцького, де 23 січня 1942 року Ярослав Охримович помер ⁴⁶.

Невеличка офіцерська школа ОУН(Б) під кодовою назвою "Холодний Яр" існувала в с. Колки на Волині. Взимку 1941-1942 рр. у ній навчалося 30 курсантів, яким, крім усіх необхідних військових дисциплін, викладали історію України, географію та природознавство. Комендантом Колківської школи був Д.Клячківський ("Клим Савур", "Кошіль", "Старий"), майбутній командир УПА та УПА-Північ. Курсанти, окрім навчання, займалися ще й збиранням і складуванням зброї, амуніції, харчів ⁴⁷.

Одночасно з повноцінними військовими школами бандерівці організовують у містах і селах Західної України таємні короткотермінові курси радистів і санітарів та польові вишкільні табори ⁴⁸. Для прикладу - тільки на території двох повітів: Дубенського й Кременецького було організовано 15 вишкільних осередків для рядових бійців, у кожному з

яких навчалось по 100 осіб ⁴⁹.

Відомості про напівлегально діючі українські офіцерські школи й курси можна здобути знов-таки із донесень радянських розвідувальних органів. У доповідній записці на ім'я М.Хрущова й Т.Строкача командир об'єднаних партизанських загонів Рівненської області І.Федоров писав: "Націоналісти використовують всі легальні можливості для підготовки своїх військових та бойових кадрів. Так, в місті Луцьку організована школа підготовки військових кадрів низових організацій, у якій навчається до 600 осіб молодого віку 18-24 років. Курсанти одягнені в стару польську військову форму. Школа існує під виглядом підготовки сільськогосподарських працівників. Подібні школи існують в селах Лаврове і Пличанове Волинської області, по 100 чоловік у кожній. Школа у селі Шпанове біля Рівного налічує до 200 слухачів, серед яких є й дівчата. На початку квітня (1943 р. - І.П.) німці всі школи розігнали, а частину слухачів відправили до концтаборів за антинімецьку діяльність" ⁵⁰.

В архівах зберігся указ рейхскомісара України Е.Коха від 27 листопада 1942 року про закриття в Рівному 5-ти українських сільськогосподарських шкіл, в яких більше 1000 юнаків навчалися не агрономії, а військовій справі. В указі Коха, зокрема, підкреслювалося: "Ці школи не відповідають меті та завданням для яких вони створювалися, а спрямування їхньої навчальної програми не відповідає їхній назві" ⁵¹.

Загалом, восени 1941 р. на території західної України бандерівська вітка ОУН зуміла організувати 37 тільки офіцерських шкіл, курсів та польових вишкільних таборів. Багато з них були доволі солідними і налічували від 300 до 500 курсантів ⁵².

Підводячи підсумки, відзначимо, що зазнавши невдачі у своїх планах створити союзу з Німеччиною українську армію, керівники революційної ОУН спробували сформувати, як влучно висловився у своїх спогадах Б.Казанівський, сітку Української народної міліції "під окремим проводом", яка на переконання керівників ОУН(Б), мала б стати своєрідною "кузнею кадрів" для майбутнього війська, опорою місцевої адміністрації, а також символом дружнього ставлення українських націоналістів до німецької влади (навіть після того, як остання відмовилася визнавати суверенність відновленої 30 червня 1941 р. держави). Така лояльна щодо німців позиція тривала до кінця літа 1941 р., коли стало очевидним, що Німеччина має стосовно України зовсім інші плани, ніж оунівські лідери. Остаточним свідченням ворожого ставлення нацистського керівництва до вимог українців було розгортання масштабних репресій проти бандерівської Організації, зокрема й проти створеною ОУН(Б) Народної міліції. Загони міліціонерів розпускали, а командирів арештовували або знищували. Подібний розвиток подій змусив "крайових провідників" ОУН(Б) після Першої конференції розпочати поступову і плавну переорієнтацію своїх прихильників із пронімецьких на антинімецькі рейки. За слушним твердженням А.Кентія: "Цей крок давався нелегко, він не був одноактним, вагання залишалися, адже мова йшла про принципову переорієнтацію старого курсу, який тривалий час зв'язував ОУН з Німеччиною, про розрив особистих зв'язків тощо. Крім того, слід було рахуватися і з тим, що провідні діячі ОУН С.Бандери перебували у ролі заручників у бувших спільників" ⁵³.

Першими кроками в напрямку переходу на протинімецькі позиції були акції пов'язані зі створенням

нелегальних і напівлегальних вишкільних курсів для навчання молодших і старших офіцерів. Цей момент став поворотним від співпраці з німцями до підготовки збройної боротьби проти них. Гітлерівці, безперечно, розуміли, що навчання військових кадрів здійснюється оунівцями не для боротьби з Червоною армією, яка в жовтні-листопаді 1941 р. ще продовжувала свій відступ до стін Москви, а винятково для ґрунтовної організації масштабного повстання проти німецької окупаційної влади, котра (і це стало очевидним для членів бандерівського Проводу на ЗУЗ) не збиралася поступатися чи ділитися владою з ОУН.

Значний обсяг роботи, проведений при створенні 37-ми офіцерських шкіл і таборів для навчання курсантів, свідчить, що оунівці прагнули в стислі строки підготувати еліту повстанської армії. Подальше зволікання могло завершитися тим, що німецькі каральні органи просто заарештували б усіх провідних діячів націоналістичного руху, позбавивши його таким чином будь-якої змоги для ведення активного збройного опору в майбутньому. Дорога ж до організованого антинімецького виступу була довгою й тернистою. Чільний член мельниківської ОУН Я.Гайвас у своїх спогадах підкреслював, що навіть у середині 1942 року "ні одна політична група ще не рішилась "братися за зброю", хоч знизу натиск у цьому напрямку зростав"⁵⁴.

* * * * *

Узагальнюючи викладену в третьому розділі інформацію про хід реалізації передвоєнних планів ОУН(Б) на території УРСР з моменту нападу Німеччини на Радянський Союз, слід підкреслити, що незважаючи на прагнення точно дотримуватися

всіх передвоєнних інструкцій і настанов Революційного проводу, оунівці в силу низки об'єктивних обставин, не змогли повністю втілити в життя задуми свого керівництва. Пильна робота радянського карально-репресивного апарату не дала націоналістам можливості підготувати й здійснити повстання одночасно на території однієї або двох областей. Виступи озброєних підпільних груп носили здебільшого локальний характер і рідко коли вдавалося налагоджувати взаємодію повстанців у декількох, навіть сусідніх, районах. Хоча, з другого боку, не слід думати, що передвоєнні плани Організації зазнали повного фіаско. Їхня реалізація засвідчила, що ОУН(Б) володіє доволі потужним військовим потенціалом, адже антирадянські виступи були зафіксовані на території 70 районів і 26 міст Західної України. Оунівці зуміли самотужки заволодіти рядом населених пунктів, що дало їм змогу створити на підконтрольній території власні воєнізовані формування – відділи УНРА та Народної міліції.

Робота над організацією регулярних збройних сил показала, що ОУН(Б) на літо 1941 р. не мала достатньої кількості офіцерів і належного рівня матеріально-технічного забезпечення для того, щоб власними силами створити армію. Надії ж, які покладалися лідерами Революційного проводу на допомогу вермахту, виявилися цілком марними. Керівництво окупаційних військ не сприяло утворенню "союзного з Німеччиною українського війська", а до того ж ще й чинило перепони всіляким спробам централізації чи координації дій загонів УНРА та міліції.

Негативне ставлення німецької окупаційної влади та армійського керівництва до втілення в життя військових планів бандерівського Проводу,

змусило керманічів Організації з жовтня 1941 р. розпочати поступовий перехід на антинімецькі позиції і повернутися до прихованих, нелегальних способів боротьби. Першими кроками на цьому шляху стали заходи націоналістів спрямовані на відкриття власних підпільних офіцерських шкіл і курсів. Посилена увага до підготовки військових кадрів була значною мірою зумовлена тим, що відсутність достатньої кількості офіцерів особливо рельєфно виявилася при спробі організувати УНРА. Тож, підпільні військові школи ОУН(Б) стали найголовнішим постачальником офіцерських кадрів для майбутньої УПА. Іншими, дещо меншими за кількістю підготовлених військовослужбовців, але безумовними лідерами в плані якісної підготовки, постачальниками офіцерів для Повстанської армії були Дружини українських націоналістів, у чийх лавах сконцентрувалися чи не найкращі військові кадри довоєнної ОУН(Б).

¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 62.

² Там само, арк. 63-64.

³ Там само, спр. 32, арк. 1-10; Там само, оп. 1, спр. 12, арк. 10-20; Українське державотворення. Акт 30 червня 194. – С. 89, 94, 201, 201, 258, 259, 305, 308, 321.

⁴ ЦДАВО України, оп. 1, спр. 26, арк. 1-2.

⁵ *Омелюсік О.* УПА на Волині в 1943 р. // Літопис УПА. – Т. 1. – Торонто, 1976. – С. 20.

⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 79, 82, 89.

⁷ Там само. – С. 89, 271.

⁸ Там само. – С. 94.

⁹ Там само. – С. 153.

- ¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 26, арк. 1.
¹¹ Ці накази здебільшого зібрані в книзі "Українське державотворення. Акт 30 червня 1941". – Львів–Київ, 2001.
¹² ЦДАВО України, КМФ-8, оп.2, спр. 146, арк. 59.
¹³ Україна в другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 167.
¹⁴ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 60–61.
¹⁵ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 324.
¹⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 115, арк. 17.
¹⁷ Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 215.
¹⁸ Там само. – С. 216.
¹⁹ Там само. – С. 215.
²⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 42, арк. 1–2.
²¹ *Hunczak T.* OUN-German Relations, 1941-1945 // *German-Ukrainian relations in historical perspective.* – Canadian Institute of Ukrainian Studies. – Toronto – Edmonton, 1994. м Р. 179.
²² *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. – К., 2002. м С. 28.
²³ *Киричук Ю.А.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 17.
²⁴ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 1, спр. 156, арк. 202, 205.
²⁵ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941м1942. м С. 81.
²⁶ Там само.
²⁷ *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литви, Латвії, Естонії. – С. 32.
²⁸ ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 3, арк. 24.
²⁹ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 544–545.
³⁰ Киричук Ю. Історія УПА. – С. 8.
³¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 443.
³² *Томащук М.* Діяльність ОУН за окупаційного режиму фашистської Німеччини на Станіславщині // Українська повстанська армія - феномен історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 92.
³³ *Мотука G.* Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 105.

- ³⁴ *Кокін С.А.* Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА в фондах Державного Архіву СБУ. – К., 2000. – С. 13.
- ³⁵ *Бутко С.В. Кентій А.В.* На шляху до збройного чину. Інструкція до переведення в життя цілоти діяльності ОУН // УІЖ. – № 4. – 1998. – С. 110.
- ³⁶ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 93.
- ³⁷ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952. – С. 29.
- ³⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 43, арк. 2–2 зв.
- ³⁹ *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. – С. 29.
- ⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 124, арк. 26–27.
- ⁴¹ *Бедрій А.* Українська Держава відновлена актом 30 червня 1941 року. – С. 25–26.
- ⁴² *Киричук Ю.* Історія УПА. – С. 12.
- ⁴³ *Бедрій А.* ОУН і УПА. – С. 23.
- ⁴⁴ *Бедрій А.* Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. – С. 25.
- ⁴⁵ Там само. – С. 25.
- ⁴⁶ *Камінський А.* Василь Охримович. Біографічний нарис. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1999. – С. 20.
- ⁴⁷ *Кондрат Ф.* Ми стали волі на сторожі. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 9–10.
- ⁴⁸ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія. – С. 30.
- ⁴⁹ *Filar Wł.* Wojs 1939-1944. Ekstyminacja czy walki polsko-ukraińskie. Studium historyczno-wojskowe zmagac na Wojuńcu w obronie polskońci, wiary i godnońci ludskiej. – S. 71.
- ⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 527, арк. 3.
- ⁵¹ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 1, спр. 12, арк. 19.
- ⁵² *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 95.
- ⁵³ Там само. – С. 96.
- ⁵⁴ *Гайвас Я.* Коли кінчалась епоха. - Чікаго: На чужині, 1964. – С. 84.

РОЗДІЛ IV

Створення та діяльність Дружин українських націоналістів

4.1. Формування ДУН

Як ми вже зазначали в другому розділі даної праці, оунівці, спираючись на позитивний історичний досвід багатьох народів, намагалися здійснювати свої військові плани одночасно у двох рівнозначних напрямках – підготовці повстання на батьківщині та формуванні національних легіонів при іноземних арміях, які в найближчому майбутньому реально могли розпочати бойові дії проти держав-окупантів українських земель. Ще раз наголосимо, що це була класична схема діяльності революційно-визвольних організацій відома принаймні з початку ХІХ століття.

Дослідивши заходи ОУН(Б), пов'язані з підготовкою та організацією збройних виступів на території УРСР, а також розглянувши намагання націоналістів самотужки створити українські збройні сили чи бодай якесь ополчення (міліцію), ми логічно підійшли до проблеми організації бандерівцями військових формувань "під крилом" німецької армії.

Першочерговим завданням при дослідженні історії формування Дружин українських націоналістів, на нашу думку, повинен стати пошук відповідей на два ключові питання: для чого ОУН(Б) перед війною пішла на неприховану співпрацю з вермахтом і

чому націоналісти вірили в те, що німецьке командування погодиться на підготовку українських солдатів, незважаючи на негативне ставлення фюрера і його найближчого оточення до створення в перспективі української держави?

Щоб знайти відповідь на перше запитання потрібно з'ясувати, чи могли оунівці в 1941 р. розраховувати на військову допомогу з боку інших держав Європи. Ідеться, насамперед, про військово й економічно потужні країни-переможниці Першої світової війни, колишні країни Антанти – Францію та Британію. Коротко нагадаємо, що в 1917–1920 рр. Антанта з великою підозрою поставилася до українських самостійницьких устремлінь. Протягом 1917 року, коли російські фронти Першої світової війни, під впливом Лютневої революції в Петрограді, почали виявляти ознаки повної дезорганізації, військові місії Британії, Франції, Бельгії та Сербії, розцінюючи новостворену Українську Центральну Раду як стабілізуючий фактор у регіоні, неоднократно намагалися переконати українських політиків продовжити бойові дії, пропонуючи, у відповідь, підтримати автономістські вимоги українців. Однак відмова українського уряду продовжити виконувати союзницькі зобов'язання помираючої імперії Романових і швидке підписання сепаратного договору з Центральними державами, відштовхнула правлячі кола країн Антанти від подальшої співпраці з Києвом. З того моменту західні урядовці почали розглядати українську державність не інакше, як наслідок роботи німецької розвідки, а українських урядовців-соціалістів прирівняли до більшовиків. Стосовно ЗУНР західні "демократії" повелися теж, м'яко кажучи, не порядно. Рятуючи польську армію від поразок на українському фронті, делега-

ція генерала Бертелемі запропонувала уряду ЗУНР заздалегідь неприйнятні, принизливі умови миру з поляками. Доки йшли переговори, на українсько-польський фронт почали прибувати антантівські добровольці (американські льотчики) й ціла армія Ю.Галлера, обмундирована, озброєна і навчена французькими фахівцями. Натомість українські війська навіть не могли отримати куплену урядом за величезні кошти військову амуніцію та озброєння зі складів американської армії в Марселі. І вже зовсім по-варварськи з боку Антанти виглядала блокада території УНР у 1919 році, тоді, коли туди намагалися завести бодай ліки для десятків тисяч хворих на тиф. Безперечно, така історична спадщина в ставленні Франції та Британії до українських національних прагнень не сприяла конструктивному розвитку стосунків між ОУН як силою, що репрезентувала український незалежницький рух, з одного боку, й урядами західних держав – з другого. І все ж у 30-х рр. ХХ століття ОУН робила спроби залучитися підтримкою в англо-французькому таборі. У 1933–1935 рр. у Лондоні перебував оунівський емісар Є.Ляхович, який проводив переговори із високоставленими чиновниками британського Міністерства закордонних справ. Є свідчення про те, що Є.Ляховичу вдалося схилити на свій бік симпатії багатьох англійських дипломатів ¹. Однак проти тісної співпраці з ОУН виступила британська військова розвідка "М. І. 5" (Military Intelligence), яка влітку 1936 р. у своєму звіті до британських міністерств внутрішніх і закордонних справ зазначала, що УВО й ОУН є організаціями, що проводять розвідувальну роботу на користь німецької військової розвідки. Тому їх, на думку британських військових, слід розглядати, як "зграю шпигунів і провокаторів" ².

Можна припустити, що подібний висновок робився не без допомоги матеріалів наданих польськими спеціальними службами, але, як би там не було, він перекреслював усяку можливість військової взаємодії ОУН із Великою Британією.

Союзницькі відносини між Польською республікою та тогочасними наймогутнішими державами Європи Францією і Великою Британією автоматично змушували керівників українського націоналістично-революційного руху шукати опори й підтримки у своїй боротьбі в таборі ворогів Польщі. Найбільш натягнуті взаємини офіційна Варшава мала з іншою молодого постверсальською державою – Литвою. Війна за Віленський край і постійні намагання шовіністично налаштованих керівників Другої Речі Посполитої включити Литовську республіку, якщо не до складу Польщі, то принаймні в орбіту її геополітичних та економічних впливів, ніяк не сприяли "вирівнюванню" й "потеплінню" між-державних стосунків.

Дослідник взаємин Литви з УВО та ОУН О.Кучерук небезпідставно вважає, що ініціатором українсько-литовської співпраці був міністр закордонних справ Литви (у 1919–1920 рр.) Й.Пуріцкас³. Співпраця зводилася до взаємодії на міжнародній арені, обміну розвідінформацією про військо польське, фінансової та технічної допомоги УВО й ОУН з боку Литовської держави. Найвідомішими фактами успішної взаємодії українських націоналістів з литовцями були: забезпечення гданською експозитурою УВО транспортування до Литви через територіальні води Польщі двох куплених в Німеччині підводних човнів у 1925 р.; передача розвідкою УВО в 1926 р. литовській стороні інформації про підготовку Польщею анексії Литви (завдяки їй литовський

уряд вчасно звернувся до дипломатів Британії та Німеччини, які зуміли переконати поляків у недоцільності окупації Литви); 1927 р. УВО заснувала в столиці Литовської республіки Каунасі власне дипломатичне представництво, яке під вивіскою українсько-литовського товариства успішно діяло до 1940 р.; наступного 1928 р. керівники ПУНу Є.Коновалець і В.Мартинець відвідали Литву з офіційним візитом, були тепло прийняті найвищими керівниками держави, разом з делегаціями іноземних держав узяли участь у відзначенні 10-ліття незалежності Литви; протягом 1929–1934 рр. у Литві друкувались і переправлялися на територію Західної України нелегальні видання УВО й ОУН (книжки "Конспірація", "УВО", "Війна і революція", часопис "Сурма"). У 1937–1938 рр. десятки керівників ОУН, включно з Є.Коновальцем, отримали паспорти громадян Литви *, що дозволило їм без ускладнень пересуватися світом. У 1937 р. уряд Литви субсидував ОУН, передавши на організаційні потреби 2500 американських доларів **. Протягом 1920–1930-х рр. бойовики УВО й ОУН використовували територію Литви для проникнення в Польщу та СРСР⁴, а в заміні Є.Коновалець, починаючи з 1933 року, через свої зв'язки в німецькому керівництві, регулярно намагався вплинути на позицію канцлера А.Гітлера

* Саме з паспортом громадянина Литовської республіки в кишені Є.Коновалець пішов на свою останню зустріч у Роттердамській кав'ярні. Паспорт за номером 25945 (серія ОВ) був виданий Коновальцю 4 лютого 1938 року литовським посольством у Берліні. (Детальніше див. Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. (До генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами). – С. 391–395).

** Субсидії від литовців були й пізніше, загалом за 1936–1937 рр. вони становили 35 тисяч доларів США, тоді як німці, у цей же період, передали ОУН 50 тисяч доларів.

стосовно передачі Німеччині литовського порту Клайпеди⁵.

Однак незважаючи на те, що теплі взаємини між українським націоналістично-революційним рухом і Литвою були для УВО й ОУН практично корисними, Литовська республіка, в силу об'єктивних причин, не могла стати важливим політичним гравцем у Європі, з допомогою якого лідери українського організованого націоналізму отримали б шанс кардинально змінити існуюче геополітичне становище в світі чи, бодай, у регіоні між Балтійським і Чорним морем.

Єдиною, відносно потужною, хоча й скованою "ланцюгами Версалю", країною, зацікавленою в політичному і воєнному ослабленні як Польщі, так і Радянського Союзу, була Німеччина. Незаперечним є той факт, що стосунки між УВО–ОУН та цією державою в міжвоєнний період і в часи Другої світової війни не були якоюсь випадковістю, вони закономірно виростили на фундаменті історичної традиції та тогочасної дійсності. Не можна ігнорувати також і тієї обставини, що більшість керівників українських націоналістичних організацій були вихідцями з австрійської Галичини, тобто людьми доволі глибоко закоріненими в австро-німецькій культурній і політично-державній традиції.

Але найголовнішим фактором, що визначив долю співпраці ОУН і Німеччини, безперечно, була спільна зацікавленість обох сторін у зміні існуючого у версальській Європі "статус кво".

Через сорок років після завершення Другої світової війни Я.Гайвас, аналізуючи українсько-німецькі стосунки цього періоду, підкреслював: "До держав-ревізіоністів належала в першу чергу Німеччина, яка також була найбільшою державою ревізіоніс-

тичного табору й уважала себе найпокривдженішою... Українське суспільство нашого Заходу, тобто земель, які опинилися на Захід від польсько-російської границі, за дуже маленьким винятком, також дуже прихильно ставилися до ревізії Версальського договору, який формально підтвердив наше поневолення... Таке становище західної частини українського народу було зовсім самозрозумілим і викликане воно було свідомістю, що дорога до Української держави веде через ревізію того договору... Таким чином, так звана позитивна постава українського суспільства до нацистської Німеччини була побудована на зовнішніх національно-політичних розрахунках, була звичайною концепцією спрямованою на шукання прихильних сил у світі та еventуальних союзників. А на таке кожен народ має не лише повне право, але і його керівні чинники мають обов'язок працювати у тому напрямку" ⁶.

Не менш влучно про стосунки українських політичних лідерів з Німеччиною висловився вчений-історик українського зарубіжжя І.Лисяк-Рудницький. Вказуючи на існування в українському суспільстві прони́мецьких настроїв, він зазначав: "Ця настанова (прихильна до Німеччини – *І.П.*) існувала вже до 1933 року, і вона тривала після 1933 р. – не тому, що Німеччина стала нацистською, а тому що вона далі перебувала в опозиції до "статус кво". Якщо українці в цьому відношенні помилились, вони заслуговують на таку саму поблажливість, як ті з-поміж західних лібералів, що замикали очі на реалії російського комунізму" ⁷.

Співпраця УВО й ОУН з німецькою військовою розвідкою на 1941 р. мала вже більш як десятирічну історію. За свідченнями самих оунівських лідерів,

контакти з абвером розпочалися з кінця 20-х рр.* Насправді ж зв'язки з німецькою розвідкою УВО почало підтримувати з 1923 року, коли було укладено письмову угоду між тодішнім начальником німецької контррозвідки полковником Гемком і вождем УВО полковником Коновальцем. Згідно з угодою українська сторона зобов'язувалася поставляти розвіддані про польську армію, а німці виплачували за це грошові субсидії в розмірі 9 тисяч рейхсмарок на місяць. Однак наприкінці 1928 року польській контррозвідці та поліції вдалось арештувати близько 100 українців, які шпигували на користь Німеччини. Наслідком арештів став політичний міждержавний скандал і відмова в подальшому фінансуванні УВО. Хоча, слід підкреслити, що ні німецька, ні литовська грошова допомога повністю не розв'язувала проблеми фінансування УВО та ОУН, яке проводили, головним чином, за рахунок експропріацій (пограбування польських поштових відділів) і пожертв емігрантів у США й Канаді.

Із УВО й ОУН за часів існування Веймарської республіки співпрацювали в основному молоді офіцери розвідки. Після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів, старе керівництво розвідслужб було замінене новими людьми. Серед них не останнє місце почали займати перспективні офіцери, котрі мали тісні контакти з окремими членами ОУН.

У грудні 1932 року в Берліні відбулася зустріч

* У листі Є.Коновальця до В.Мартинця, датованому 2 травня 1930 р., лідер націоналістів зазначає, що у французькій поліції є дані про зв'язки Організації з німецькими посадовими особами. (Див. Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 14.)

між керівниками ОУН Коновальцем і Ярим* та

* Рихард (Ріко) Ярий, Яри, народився, за одними даними 1888 року в Судетах (Див. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – С. 12.), за іншими – в 1898 році в Ряшеві, тепер Жешув у Польщі (Див. ЦДАВО України, ф. 4628, оп. 1, спр. 10, арк. 142 або Веденєєв Д. Загадка ріка Ярого // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С.149–150). Його батько був австрійським офіцером, за національністю чехом, мати - полькою (дівоче прізвище Поллак). Батько Ярого в 1913 році вийшов у відставку й оселився в Моравській Остраві, військовий як пенсіонер. Вчені, які називають роком народження Ярого 1888-й, стверджують, що 1912 року він закінчив військову академію у Віннер Нойштадті. За іншими даними, Ярий до початку Першої світової війни закінчив лише 6 класів реальної гімназії, а в 1914–1915 рр. навчався у воєнно-технічному училищі в Медлінзі біля Відня. Закінчив училище 1917 року в званні лейтенанта. На фронті Ярий опинився у 1917 році в саперному батальйоні. У своїй офіцерській книжці він, як і багато нацменів, записався "німцем". 1918 року Ярого звільнили в запас у чині лейтенанта саперної служби. Залишившись безробітним, честолюбний молодий офіцер, як і багато його колег, подався до української військової місії у Відні, щоб записатися добровольцем до УГА, яка вже воювала проти Польщі. Ярий переконав вербувальну комісію в тому, що він кавалерист, і був зарахований до кінноти УГА в чині оберлейтенанта. У 1920 році Ярий стає капітаном (сотником), а ще через рік опиняється разом із залишками бригади генерала Кравса в Чехословаччині. 1922 року в Ужгороді Ярий одружився з єврейкою Розою Шпільфогель, яка походила з м. Перемишлян (тепер Львівської області). Ярий був у перманентному конфлікті з батьком і тому не отримав від нього спадку, його дружина теж посварилася зі своєю ортодоксальною єврейською сім'єю. Щоб заробити на життя, Ярий вдався до спекуляцій кінями, які належали УГА, проти нього навіть розпочали кримінальну справу, але її не завершили у зв'язку з розформуванням таборів для інтернованих. Цього ж року Ярий виїхав до Німеччини й там став близьким співробітником Коновальця, а вже в 1923 році він навчався на курсах радистів, організованих райхсвером для бойовиків УВО, в Мюнхені. Тоді ж керівництво УВО надало німецькій розвідці свої дані про кількість, дислокацію й озброєння польської армії. Ці дані були високо оцінені штабом 1-ї дивізії райхсверу в Східній Пруссії. Тому для членів УВО було розгорнуто ще одну школу підготовки

представниками німецької розвідки капітаном Патцігом і майором фон Фоссом¹⁰. Результатом цієї зустрічі стало вироблення домовленості про відновлення співробітництва. ОУН зобов'язувалася співробітничати з німцями у військовій сфері на випадок війни з Польщею. Німці ж, у свою чергу, проводили фінансування організації на загальну суму 8 тисяч марок на місяць, а також допомагати технічними засобами та підготовкою персоналу¹¹.

Наприкінці 1933 р. майор Конкас, коментуючи можливість підтримки абвером якоїсь однієї емігрантської організації заявив: "Коли ми взагалі якусь

радистів у Пруській Голландії. Наприкінці 1923 року там з'явився Ярий, який впродовж 1923–1924 років діставав цікаві для німецької розвідки дані про польську армію і вигідно продав їх німцям. Скоро Ярий отримав доступ до Міністерства райхсверу, був ознайомлений з деякими державними секретами Німеччини (зокрема зі структурою розвідки в Східній Пруссії та Данцігу). Ярий контактував з німецьким "Сталевим шлемом" та іншими націоналістичними організаціями, а з 1932 року знайшов собі друзів у націонал-соціалістичній партії, переважно серед штурмовиків із СА, очолюваних капітаном Ремом. 20-ті рр. ХХ століття Ярого супроводжують фінансові скандали й звинувачення в присвоєнні немалих коштів із каси УВО та ОУН, однак Коновалець його захищає, як свого єдиного зв'язкового з вищими ешелонами німецької армії та партійної еліти. Після розколу ОУН Ярий став на бік Бандери. У 1939–1941 роках Ярий паралельно працює на Японську розвідку. 1941 року він був одним з організаторів Дружин українських націоналістів. Після ліквідації українського уряду у Львові, Ярий був арештований гестапо 16 вересня 1939 р., а після звільнення відійшов від діяльності в ОУН і прожив тихим приватним життям до 1969 року у своєму маєтку в Австрії. Окремі дослідники, зокрема П.Балей у праці "Фронда Степана Бандери в ОУН в 1940 р.", стверджують, що Ярий був не лише агентом абверу, але й радянської розвідки, і що саме він допоміг ліквідувати Є.Коновальця, вивівши на нього псевдозв'язкового з УРСР П.Валюха (Судоплатова). У смерті Коновальця Ярий начебто став зацікавлений після початку розслідування його фінансових афер.

групу підтримаємо, то мусить це бути група, яка в нашій політиці заслуговує на увагу – нею є Організація українських націоналістів" ¹².

Співпраця між ОУН й абвером з більшою чи меншою інтенсивністю відбувалася протягом 30-х рр. Однак її активізація починається з осені 1937 року, коли військові кола Третього рейху одержали від керівників держави офіційну санкцію на початок підготовки до війни. Протягом року Є.Коновалець, за посередництвом генерала В.Курмановича, двічі зустрівся в Австрії й Італії з керівниками абверу-2 майорами Гросскуртом, Петцальдом і Штольце ¹³. Наслідком переговорів була обіцянка німців забезпечити для ОУН "повну фінансову підтримку" ¹⁴. Невдовзі, призначений ще в 1935 році на пост шефа військової розвідки Німеччини адмірал Канаріс, налагодив особисті зв'язки з Є.Коновальцем ¹⁵. Оунівський лідер, який на нацистських партійних бонз "не справив враження хоч трохи важливої людини та всенародного вождя", а скоріше "українця середніх здібностей з деякою долею селянського лукавства" ¹⁶, надзвичайно сподобався керівникові німецької розвідки. Пізніше, один з керівників абверу, Оскар Райле згадував: "Адмірал Канаріс особисто вів з ним переговори про майбутню спільну роботу проти СРСР. Офіцери, які брали участь у цій зустрічі свідчать, що Канаріс відверто висловлював свою особисту симпатію до революціонера Коновальця." ¹⁷. Цікаво, що після загибелі Коновальця, Канаріс до 1944 року завжди дбайливо доглядав його могилу в Голландії ¹⁸. Переговори з Коновальцем не пройшли марно. ОУН в особі Канаріса, його організації, а згодом, і ОКВ (Верховне командування вермахту створене в 1938 р.) отримала не лише солідних покровителів і захисників від таємної

державної поліції, а й серйозних партнерів для реалізації в найближчому майбутньому важливих спільних проєктів з підготовки військових кадрів для ОУН. Наприкінці 1937 року Є.Коновалець посилив військову референтуру своєї Організації, ядро якої тепер складала полковник і два генерали – А.Мельник, М.Капустянський і В.Курманович¹⁹. Ця референтура (або як її ще називали Військовий штаб ОУН) займалася розробкою мобілізаційних планів і готувала ґрунт для створення української армії з емігрантів при допомозі вермахту*. У рамках цієї допомоги 1938 року оунівці активно готували своїх бойовиків у 60 учбових таборах абверу. З допомогою німецької розвідки ОУН відкрила радіостанції у Відні, Граці та Лінці²⁰. Члени Військової референтури ОУН, які мали військову підготовку польської або колишніх українських армій, пройшли старшинський перевишкіл у таборах абверу Зауберсдорф (50 км від Відня) біля озера Гімзее (Баварія). Кураторами офіцерського вишколу з боку німців були полковник абверу Е. фон Лагузен і генерал-лейтенант Т.Ендерс, а з українського боку – генерал М.Капустянський і полковник Р.Сушко. Курсанти за шість місяців одержували міцну теоретичну підготовку, солідні практичні навички, брали участь у маневрах вермахту²¹.

* Блискуче теоретичне обґрунтування необхідності створення армії з українських емігрантів у зв'язку з назріваючою світовою війною зробив у одній зі своїх праць генерал Микола Капустянський. Ще в 1936 році він передбачив нову "епоху світових воєн та соціальних і національних революцій", протистояння між фашизмом та націонал-соціалізмом з одного боку і ліберальним світом та СРСР з іншого тощо. (Детальніше див. Капустянський М. Українська Збройна Сила й Українська національна революція. – Саскатун, Саскачеван: Новий шлях, 1936.).

Тривала співпраця ОУН з абвером і в час Чехословацької кризи. З моменту формування армії Карпатської України, Р.Ярий, через свої зв'язки з керівництвом вермахту та намісником Третього рейху в Австрії А.Зайссом-Інквартом, домовився про поставки карпатським січовикам озброєння, боєприпасів та уніформи зі складів колишньої австрійської армії²². Однак із цього задуму нічого не вийшло, Карпатська Січ змушена була майже голіруч протистояти угорським окупантам. Її розбиті підрозділи відступили на територію Румунії й були інтерновані до табору в Ніредьгазі²³. До честі німців, слід підкреслити, що вони не покинули інтернованих і полонених січовиків на призволяще. Плануючи залучити їх до еventуальної війни проти Польщі (затвердження плану "Вайс" відбулося 11 квітня 1939 року), представники абверу спільно з оунівцями визволили з мадярського полону 400 січовиків, яких перевели до навчальних таборів абверу в Кірхендорфі та Гакенштейні (Верхня Австрія)²⁴. А згодом до рейху було вивезено всіх інтернованих румунами українців.

Завершилась оунівсько-абверівська співпраця 30-х рр. ХХ століття згодою керівництва абверу, перед нападом Німеччини на Польщу, 15 серпня 1939 р. створити, за участю оунівців, український диверсійний загін із 120 (за іншими даними – 600) чоловік, який базувався в Словаччині й отримав кодову назву "Bergbauernhilfe" ("Допомога гірським селянам")²⁵. Підготовкою загону займався абвер-2 (другий відділ абверу – "Диверсії та психологічна війна"). Формування цього невеличкого Легіону під командуванням полковника Р.Сушка, стало піком військової співпраці між тоді ще єдиною ОУН і вермахтом. І хоча українці пропонували своїм німецьким візаві

зарахувати до Легіон 12 тисяч солдатів і 1300 офіцерів, керівники вермахту відкинули таку пропозицію як нереальну²⁶. Базовий військовий вишкіл загону Сушка, який в українській літературі ще відомий, як "Військові Відділи Націоналістів", відбувався в м. Зауберсдорфі. Заняття проходили в суворій таємниці, українські бійці часто змушені були з метою конспірації приховуватися під німецькими іменами та прізвищами²⁷. Легіонери Сушка в ході підготовки детально знайомилися з такими військовими дисциплінами, як: зброезнавство, топографія, підривна справа, диверсії, саботаж, десантування²⁸. ВВН мали стати базою для розпалення антипольського повстання в Західній Україні. Загальну ж координацію дій між повсталими націоналістичними групами в тилу польської армії і наступаючим разом з німцями загonom Сушка повинна була здійснювати 8-ма резидентура абверу-2 в м. Бреслау²⁹ (тепер Вроцлав). Німецькі дипломати й експерти зі спецслужб у травні 1939 року докладали всіх можливих зусиль для того щоб "конфлікт із Польщею був викликаний не з боку Німеччини"³⁰. У розрізі цього, виняткову увагу приділяли нагнітання "української проблеми", загострення якої могло б спровокувати повстання в Галичині – зручний привід для німецької інтервенції³¹. Однак після укладення пакту Молотова–Ріббентропа, командування вермахту "дало задній хід" своїм українським ініціативам. 25 серпня 1939 р. керівництво армії, враховуючи політичні міркування, відхилило думку про можливість залучення ВВН до бойових дій на фронті. Легіон Сушка в боях з польською армією не використовувався, а після завершення польської кампанії його солдатів здебільшого перевели на службу до веркшущів (охорона підприємств) або

допоміжної поліції в Генеральному губернаторстві.

Факти свідчать, що від моменту виникнення бандерівської Організації, Револьюційний провід неухильно продовжував політику розраховану на німецьку військову допомогу. Але після 23 серпня 1939 року, підписавши договір з СРСР, Гітлер особисто заборонив абверу контактувати з ОУН³². І лише від початку 1941 р., коли активно велась підготовка до нападу на Радянський Союз, абвер і ОУН(Б) відновили взаємну співпрацю. У травні 1941 року абвер створив окремий штаб керівництва розвідувальної та підривної діяльності проти СРСР, відомий під кодовою назвою "Штаб Валлі", очолюваний полковником Шмальшлегером і розташований біля Варшави³³. Саме через цей центр оунівці контактували з абвером в останні місяці перед війною. Один з лідерів бандерівського Проводу Я.Стецько, намагаючись пояснити такі дії, зазначав: "Найперше ж: усе це, усі заходи на військовому відтинку 1941 року йшли під кутом творення реальної збройної сили – фундаменту під державну будівлю! Ця сила організовувалася передусім в Україні, але як її допоміжна формація – були ДУН – формація, яка могла відіграти важливу роль у державному будівництві. Роль кристалізаційного пункту, навколо якого – у випадку зміни політики Німеччини – могли гуртуватися мільйони бійців, що перейшли на нашу сторону з Червоної армії..."³⁴ Тобто головну ставку у відкритій грі з німцями керівництво бандерівської Організації робило на можливе утворення реальної збройної сили, ядром якої мали стати добровольчі Легіони. Якраз ці формування, на думку їхніх організаторів, могли дати майбутній армії досить велику групу добре підготовлених офіцерів, а саме брак старшин був однією

з найбільших проблем для українських армій в роки визвольної війни 1917–1920 рр., адже тоді, наприклад, в Українській галицькій армії служило 2,4% офіцерів від бойового складу війська при мінімально допустимому рівні в 4%³⁵. Тож не дивно, що керівники ОУН(Б) виховані на традиції війни за незалежність, а особливо війни ЗУНР з Польщею, прагнули за будь-яку ціну не повторити помилок своїх попередників при створенні нової української збройної сили.

Сподівання ж на те, що армійське командування піде назустріч українцям, базувалося на двох моментах. Перший – полягав у небажанні вірити в можливість втілення Гітлером його божевільних расистських теорій; а другий – перебував у площині приязного ставлення багатьох офіцерів з ОКВ до незалежницьких прагнень українців. Наприклад, автор передмови до збірника спогадів "Дружини Українських націоналістів у 1941–42 роках" С.Ленкавський зазначав: "В початкових роках війни німецька армія мала більший голос, ніж у часі миру. Вона творила, до деякої міри, другий політичний фактор в Німеччині і була не лише єдиною силою в тоталітарній державі, яка не згітлеризувалася повністю, але в різних відношеннях стояла в антагонізмі до політичної керівної сили, до Націонал-Соціалістичної партії... З цими колами німецьких військовиків, що займалися політичними справами, ставилися прихильно до самостійності України, революційна ОУН утримувала приязні зв'язки... Обі сторони згоджувалися, що питання генеральних українсько-німецьких стосунків під час війни і після неї залежатиме від ставлення Німеччини до державної самостійності України. Доки це питання остаточно не вирішене, загалом доки задуми партії ще

не є діючими політичними факторами і є можливість на них впливати, доти базою взаємовідносин буде підтримка тими військовими колами наших самостійницько-визвольних акцій в таких межах, які були можливі в умовах німецької політики перед початком війни з СРСР. Підтримка в тому періоді відносилась головно до військових і технічних справ... Напередодні війни головною справою для ОУН була військова підготовка членів Організації. Організаційні військові школи, роблені власними засобами, давали лише теоретичну підготовку, але не могли дати того практичного і всебічного підготування, яке можна придбати, маючи засоби, якими диспонує військо" ³⁶.

Інші, більш лояльні до націонал-соціалізму, українські еміграційні кола намагалися продемонструвати невинність навіть расистських теорій гітлеризму. Так, у статті "Німецький націонал-соціалізм та європейські народи", вміщеній у "Віснику" Української інформаційної служби, що виходив у Берліні, підкреслювалося: "Ця доктрина (расова – *I.II.*) справді вирізняє і признає вищість так званої "германської раси", але тісні, інтимні взаємини на всіх ділянках життя, наприклад з італійським народом, доказують, що ця доктрина про "вищість" германської раси є лише грою слів в нутрі націонал-соціалізму та немає жодного загального значення. В націонал-соціалістичній доктрині расовості висовується на перше місце засаду т. зв. "арійської раси", що до неї належать всі народи Європи" ³⁷.

Українські політичні емігранти неодноразово заколисували себе цитуванням А.Розенберга, який доволі прозоро натякав на можливість створення української держави. Так, у статті В.Мурашка "22 червня 1941 року", вміщеній у часописі "Нація в поході", згадуються слова А.Розенберга, опубліковані

24 червня 1941 р. газетою "Фелькішер Беобахтер": "Націонал-соціалістична революція і Німецька держава покликані розв'язати дві проблеми на Сході. Одна – знищення большевизму, як ідеї й політичної сили; друга – розв'язання завдань, що випливають із історії простору й народів ССРСР. Треба знайти нове рішення, що відповідаючи традиціям різних народів, прямувало б з огляду на цілість Європи до її загального порятунку". Процитувавши слова райхсміністра, автор пафосно підсумував: "Програма проречиста і ясна. До того ж вона вийшла з-під пера Розенберга і надрукована у "Фелькішер Беобахтер" ³⁸.

Зазначимо також, що на українське громадянство серйозне позитивне враження справила політика німців у культурно-освітній сфері, яка здійснювалася ними протягом 1939-1941 рр. у Генеральному Губернаторстві. Зокрема, "Вісник" УЦК публікував 15 грудня 1940 року цікаві статистичні дані стосовно українських шкіл у регіоні. Із наведених цифр автор одразу ж зробив далекосяжні політичні висновки: "700.000 українців у Генеральному Губернаторстві має сьогодні 902* школи, коли 7.000.000 українців у бувшій Польщі не мали їх більше 300. Отже пропорціонально до числа українського населення, німецька влада дала нам у 30 разів більше публічних шкіл, як уряд бувшої Польщі" ³⁹. Додамо до цього, що в Закерзонні діяли 2 українські гімназії, 1000 кооперативів, 900 відділень "Просвіти", українські видавництва, виходила щоденна газета "Краківські вісті" тощо ⁴⁰. Така позиція німців стосовно українських культурних потреб породжувала дові-

* На середину 1941 року кількість українських шкіл у регіоні зросла до 929, а на одного українського вчителя припадало 65 учнів (див. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraiński 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 85.).

ру до їхньої української політики загалом. Так, "Освідомчий відділ" все того ж Українського центрального комітету влітку 1941 року констатував: "Серед тутешньої інтелігенції в 95% є настрої повної віри у Воскресіння України і щирість німецької влади в закладженні української справи"⁴¹. Українське громадянство настільки сильно було засліплене "блискучою культурною політикою" нацистів, що почувалося достатньо впевненим аби 18 квітня 1941 року, руками голови УЦК В.Кубійовича, передати губернатору Г.Франку прокламацію з вимогою виділити в Геенеральному Губернаторстві окрему українську етнографічну область, з якої негайно виселити до центральної Польщі всіх поляків⁴². Довіра до німців посилювалася також через повний брак офіційної інформації з боку Берліна про майбутнє розв'язання українського питання. Уже після початку війни оунівці трактували таку "мовчанку", як намагання "приспати чуйність українців, щоб і надалі користуватися їхнім довір'ям"⁴³. Насправді ж справа була дещо складнішою. Сучасні дослідники переконливо доводять, що на момент нападу на СРСР в німецького партійного та військового керівництва не існувало чітко виробленої стратегії стосовно майбутнього України. Сам А.Гітлер не мав чіткого уявлення про упорядкування завойованих на Сході земель. У липні 1940 р. він заявляв про створення буферних держав – України, Прибалтики й Білорусії, потім говорив про німецькі адміністративні округи на цих територіях і тільки перед війною схилився до думки про повну колонізацію України⁴⁴.

Колишній учасник батальйону "Нахтігаль" М.Кальба у своїх спогадах наголошував на розумінні німецьким командуванням українських самостійницьких вимог, незважаючи на особисту позицію

Гітлера. "Правда, було написано в Гітлеровому програмовому творі "Майн кампф" про некорисне ставлення до України, та ніхто не був здібний вірити в те, бо йти походом проти Москви без зговорення з поневоленими народами, після досвіду Карла Шведського та Наполеона, виглядало на безглуздя, тим більше, що німці мали й самі добру науку з першої світової війни. А до того, старі німецькі генерали самі були непорушно переконані, що доки є договір дійсний (пакт Молотова-Ріббентропа – *І.П.*) про справу України не може бути мови, але, як почнеться війна, тоді ця справа буде позитивно вирішена. Тому вони діяли в тому напрямі, надіючись, що в цей спосіб зроблять своєму фюрерові милу несподіванку" ⁴⁵.

Опозиційність керівництва вермахту стосовно офіційної політики наци була не в останню чергу зумовлена реальними потребами армії, що виникали при підготовці до війни. З.Книш (член мельниківської ОУН і активний критик бандерівських "розкольників") так характеризував першорядні потреби німецької армії перед вторгненням на територію Радянського Союзу: "Вермахт жадав від українців насамперед перекладачів. Хто тільки в німецькій армії володів московською мовою – всіх перекинено на Схід. Визбирано всіх давніх колоністів, що повернулися до Рейху і прийняли німецьке громадянство, щедро черпано з резерв фольксдойчів – та всього того було мало... Друга справа, що на неї клав натиск вермахт, це були диверсійно-саботажні відділи. Вермахт офірував провести для тих людей спеціальний фаховий військово-саботажний вишкіл і скинути саботажно-диверсійних інструкторів з парашутів поза большевицьким фронтом" ⁴⁶. Варто підкреслити, що диверсійно-саботажні групи Верховне командування німецької армії створювало

не лише з українців, а й з донських і кубанських козаків, балтійців, кавказців, представників народів Поволжя й туркестанців⁴⁷. Для ОУН(Б), окрім військового вишколу солдатів, угода з німцями дала б можливість активістам Організації одержати певний захист від СД і гестапо. Нарешті, разом з українськими військовими частинами на Україну могли б легко проникати оунівські агітатори, які ще до приходу німецької цивільної адміністрації брали б владу на місцях у свої руки. З цією метою бандерівці й мельниківці створили так звані "похідні групи", котрі вже в перші дні війни з'явилися в різних містах і селах України⁴⁸. Про розмах роботи похідних груп свідчать і до недавня таємні документи радянських архівів, з яких можна дізнатися, що "слідом за фашистськими військами йшли українські націоналісти, як довірені особи у німців. Вони помагали німцям "визволителям" будувати окупаційну владу на захопленій території, проводячи для цього народні збори, виявляли потрібних людей націоналістичного і антирадянського спрямування, створювали з них місцеві органи влади. Таким чином ці органи влади в більшості своїй були повністю націоналістичними"⁴⁹.

Весною 1940 р., після перемог вермахту в північній Європі, більшість українських емігрантських осередків і груп очікували на швидку війну проти СРСР, відтак вони висували перед керівництвом німецької армії різноманітні проекти формування українського війська – від пропозицій мобілізувати чоловіче населення Закарпаття до створення армії з 150 тисяч полонених українців – колишніх службовців польської армії⁵⁰. Проте німецькі генерали рішуче противилися всіляким спробам організувати повноцінну українську армію, погоджуючись лише на створення невеликих формувань. Бандерівській

ОУН не доводилось обирати, прийшлося погоджуватися на пропоновані німцями варіанти.

Напередодні серйозних переговорів виникала необхідність провести попередні розмови з деякими впливовими людьми у вермахті, щоб дізнатися як, в якій кількості і на яких умовах можна буде здійснювати вишкіл українських добровольців. Вести ці переговори з представниками ОКВ на початку 1941 р. Революційний провід доручив Р.Ярому, який був довголітнім зв'язковим між ОУН й абвером і завжди вважався уособленням пронимецьких настроїв у Проводі⁵¹. Спочатку Р.Ярий провів зустрічі з офіцерами резерву ОКВ (Г.Кох, Т.Герусіс, Т.Оберлендер). За свідченнями Р.Льницького, ці контакти тривали до лютого 1941 р. і завершилися згодою німців на прийнятних умовах зайнятися підготовкою 700 українських бойовиків⁵². Досягнувши взаєморозуміння з офіцерами резерву, Р.Ярий розпочав переговори безпосередньо з шефом сухопутних військ генералом В. фон Браухічем, що займався бойовою підготовкою німецьких армій до війни з СРСР, а також з начальником абверу – адміралом В.Канарісом. На кінцевому етапі до переговорів, котрі проходили в Берліні, долучився і С.Бандера⁵³. Ними було досягнуто угоди про вишкіл 800 кандидатів на старшин, які, навчені німецькими експертами, мали стати в майбутньому ядром союзною з Німеччиною української армії⁵⁴. Навчання мало проходити безпосередньо разом з німецькими військами під наглядом В. фон Браухіча та В.Канаріса*. 25 лютого 1941 року В.Канаріс дав сан-

* За деякими даними, в 1940 р. вже існувала домовленість між ОУН і керівниками вермахту про набір перших добровольців для офіцерської школи на території Польщі (див. Скорупський М. Там, де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса). – Київ – Лондон – Париж – Торонто – Нью-Йорк – Сідней, 1992. С. 34–35.)

кцію на створення українського легіону ⁵⁵.

Однак чотирьох місяців, що лишалися до початку війни, було мало для того, щоб підготувати кадрового офіцера. Тому, за вимогою німців, на вишкіл відправлялися люди, котрі вже пройшли до війни старшинські чи підстаршинські курси, служили в армії або охоронних відділах, а таких в рядах ОУН(Б) було чимало.

Згадуючи про зустрічі з керівництвом німецької армії, С.Бандера підкреслював, що офіційної угоди між ОУН(Б) та ОКВ укладено не було, однак націоналісти передали своїм німецьким візаві письмовий перелік умов, на яких Організація погоджується на співпрацю. "Головні передумови були такі: завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави. Цілий відділ є під наказом Проводу ОУН, зобов'язаний перед ним присягою. Про ведення відділу у воєнні дії вирішує Провід ОУН і тільки за його згодою відділ виконує дотичні накази. Відділ підлягає німецькій військової владі в межах військового вишколу та військового побуту, в той час зобов'язується до того спеціальним приреченням, але не складає жодної німецької військової присяги. Відділ зберігає власний внутрішній порядок. Військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУН" ⁵⁶. Пропозиції, висунуті українцями, виявилися цілком прийнятними і переговори між ОУН(Б) та ОКВ завершилися укладенням неформальної усної домовленості. Все це, звичайно, відбувалося за спинами лідерів Націонал-соціалістичної партії, які навряд чи дали б своє "добро" на укладення подібних угод, зважаючи на ставлення до України самого фюрера ⁵⁷.

Вище ми вже вказували на те, з якою метою німецькі армійські кола шукали порозуміння з націоналістами, а тепер спробуємо деталізувати ці моменти.

Безперечно, думати, що загін із 800 бійців міг відігравати важливу роль у двобої багатомільйонних армій, було б надто наївно, але ту агітаційно-пропагандистську роботу, яку могла виконувати українська військова частина, применшувати теж не слід. Рейхсміністр пропаганди доктор Й.Геббельс неодноразово підкреслював, що без гарної пропаганди немає хорошого уряду, як немає хорошої пропаганди без доброго уряду. Перефразовуючи його слова, можна зазначити, що без добре поставленої пропагандистської роботи, немає також і хорошої армії. Німецьке командування розуміло, що найкраще агітаційна робота серед новоокупованого населення проводитиметься їхніми земляками. Саме з цією метою потрібні були українські батальйони для ОКВ. Вони мали стати наглядним свідченням добрих намірів німецької армії і держави стосовно України. Українські легіонери легко могли б знаходити спільну мову з місцевим населенням, успішно агітувати молодь вступати до поліції, їхати на роботу до Німеччини, співпрацювати з місцевою окупаційною адміністрацією і т. д. Щоб, як любив підкреслювати фюрер у своїх виступах, "... плодючість цієї землі пішла на користь цілої Європи"⁵⁸. Окрім цього, за розрахунками німців, свідоміші українці, які служили в лавах РСЧА, зіткнувшись з українськими солдатами, що воюють на боці Німеччини, почали б масово переходити на бік вермахту або вимагати від свого командування створити українізовані частини, що призвело б до неминучих конфліктів, хаосу, а відтак і до деградації Червоної армії⁵⁹.

Треба взяти до уваги і той факт, що українськими добровольцями опікувався сам шеф контррозвідки В.Канаріс. Кращого матеріалу для підготовки розвідників і диверсантів йому важко було б знайти. Усі володіли мовою місцевого населення, польською, німецькою, дехто російською, всі були фанатично віддані ідеї боротьби проти Росії як втілення найбільшого лиха для Батьківщини, а тому абсолютно надійні в плані можливих зрад⁶⁰.

Таким чином, обидві сторони ще перед початком створення українських відділів уже покладали на них різні завдання. А швидке досягнення угоди лише доводить правильність припущення про те, що жодна зі сторін не мала наміру рахуватися з думкою протилежної і тільки прагнула використати майбутні підрозділи в своїх власних інтересах. Для того часу подібні домовленості й угоди, які заздалегідь ніхто не планував виконувати, не були рідкістю, – вони стали правовою нормою для тодішньої Європи, в якій панував культ сили і дух насилля, народи якої ставилися своїми вождями на межу фізичного знищення, а у виграші залишався той, хто вчасно зміг підпорядкувати обставини своїм інтересам.

Після завершення переговорів, Револьюційний провід бандерівської ОУН створив мобілізаційний відділ для комплектації легіонів. Очолювали мобвідділ М.Лебедь та О.Луцький. Базувався він у Кракові, де майбутні легіонери також проходили медогляд⁶¹.

Мобілізованих оунівців поділили на дві частини. В українських документах новостворені батальйони фігурують під назвою Дружини українських націоналістів (група "Північ" та група "Південь"), в документах абверу вони отримали кодові назви "Спеціальний відділ "Нахтігаль" та "Організація

Роланд" ⁶². Німецьке командування визначило офіційні завдання для українських куренів: "Встановлення безпеки пересування німецьких частин по Україні, роззброєння недобитків Червоної армії, охорона ешелонів з полоненими та боєприпасами" ⁶³.

Як уже згадувалося, набір до куреня "Нахтігаль" проводився через Краків, у якому легіонери проходили загальний стрілецький вишкіл, що включав муштру, зброєзнавство, вивчення ідеологічних основ українського націоналізму, оборони від газової атаки, надання першої медичної допомоги, організаційної будови армії, військової топографії, історії воєн, воєнної економіки та ін. дисципліни. Викладачами на краківських курсах були поручник Босий, Гасин, Карачевський, Кузьминський, Шелест, Шмигель, Шухевич ⁶⁴. Після закінчення першої загальної підготовки частину новобранців відправили до Німеччини, а частину вишколювали в лемківських селах і містечках (Команча, Барвінок, Криниця, Дукля, Закопане). Там добровольці відпрацьовували вправність у веденні вогню з пістолетів, гвинтівок і кулеметів ⁶⁵. Українські бійці перебували в цих таборах напівлегально під виглядом "Служби праці" ("Арбайтдінст") ⁶⁶. Найбільша група зі ста добровольців навчалася в Криниці. Саме серед них було створено чудовий хор "Соловейко", який дав життя німецькій назві майбутнього батальйону – "Нахтігаль" ⁶⁷. У Барвінку навчалася 50 українських курсантів. Про їхній повсякденний побут залишив чудові спогади М.Кальба: "Рання збірка. Молитва. Всі стоять у муштровій колоні, у трилаві лицем у ширину. Команда: Рівняй до права! Прямо глянь! До звіту направо глянь! Інструктор голосить комендантові: відділ готовий до вправ. Перегляд одягу, черевиків, чи все позапинане, чи

кожен виголений, постава кожного. Початок вправи – муштра. Хтось десь там щось "помикитив" – Впасти! Впасти! Впасти! Повзти, Встати! Бігти! Впасти! – падають на нас безперервні команди. Люди падають, встають. Дехто намагається оминати калюжі з болотом. Це гнівить інструктора, і він насолоджується командуванням людьми у болоті. Надворі ще холод, а людям гаряче, аж пара з них йде..."⁶⁸. Подібну характеристику навчанню дав один з бійців ДУН Р.Кашубський у листі до свого товариша в Румунії, висланого 23 квітня 1941 року: "Я перемундурований у німецький мундир і цілий день гоню як звичайний рекрут. Помимо того чуюся добре. Величезний обоз військовий і між ним ми. Як у в'язниці, нігде не можна нам виходити. Дістаю вже нині команду роя, отже це лише дуже низька функція, хоч з часом має бути ліпше. Зрештою обіцяють, що в червні війна. Імо дуже добре"⁶⁹.

В інших таборах готувалися, головним чином, українські добровольці, що прибули з "веркшущів". Коли ж після цих попередніх вишколів вояків перевезли до Нойгаммера на спільні навчання, їх перодягли в цивільний одяг й ешелонами відправили до пункту призначення.

Тут слід підкреслити, що формування ДУН проходило не тільки на добровільних засадах, але й шляхом наказів і директив, які мусив виконувати кожен оунівець. Так, колишній боєць куреня "Нахтігаль" К.Таланчук згадував: "Рік 1941-й я працював у цукроварні в Переворську. Моїм організаційним зверхником був Михайлинин, що походив з Чортківщини. В лютому він прийшов до мене, кажучи, що ми оба виїжджаємо до Кракова на неозначений час, – "якщо маєш речі або одіж, то залиши в когось, щоб не "пропало". За три дні ми обидва

виїхали до Кракова. Там нас зібралось понад сотню і вивезено всіх у невідомому напрямку. По півночі ми приїхали до Берліну, звідтам заладували нас на вантажні авта і вивезли на околицю Бранденбургу. На місці, що виглядало як палац, або замок, перебрали нас в чорні мундири і повідомили, що ми є в українському Легіоні" ⁷⁰. Така секретність, очевидно, не була випадковою, до Бранденбургу, а точніше до фільварку Квель, розташованого на околиці міста, відправляли людей, серед яких планувалося відібрати спецагентів-диверсантів. Через десятки років після війни, учасник того вишколу П.Сорока (до речі, теж мобілізований до Легіону за наказом Проводу) згадував, що підготовка бойовиків перші місяці проводилася за звичним планом. Сотня курсантів мала трьох інструкторів, які здійснювали рекрутський вишкіл: муштра, вогнева підготовка (стрільба з рушниць і пістолетів-кулеметів МР-38 по стаціонарних і рухомих мішенях), вивчення матеріальної частини зброї, ідеологія українського націоналізму, нічні марш-кидки ⁷¹. У середині травня 1941 р. вишкіл відвідали М.Лебедь і С.Бандера, які виступили перед курсантами з промовами на урочистому мітингу ⁷². Наприкінці травня 1941 р. зі ста бійців німцями було відібрано двадцять п'ять найкращих, яких за індивідуальною програмою навчали "диверсійному ремеслу". Група призначалась для перекинення в СРСР ще до початку війни. Серед її головних завдань були: мінування військових об'єктів, диверсії на транспорті, пошкодження засобів комунікації ⁷³. У червні 1941 р. бойовиків розділили на три частини. П.Сорока разом із сімома товаришами отримав від абверу завдання знищити залізничний тор на станції Богданівка (на схід від Тернополя) і невдовзі був переправлений до Кракова ⁷⁴. У місті

легіонери одержали організаційні завдання від Проводу, оунівську літературу та фальшиві радянські паспорти. Німці видали кожному агентові три гранати, револьвер, продовольчий пайок і по три ручні годинники (останні мали слугувати хабарами для радянських посадових осіб, серед яких спостерігався "голод" на подібні речі)⁷⁵. 14 червня 1941 р. групу диверсантів військовими автомобілями перевезли до м. Тісна на Лемківщині, а потім через Ужгород, 15 червня, перекинули до містечка Ясіня в Карпатах. 16 червня група з провідником-оунівцем о 13 годині благополучно перетнула радянський державний кордон і до першої години ночі 17 червня, форсувавши р. Черемош, добралася до містечка Жаб'є. Наступні ночі оунівці переходили від міста до міста, днювали на конспіративних квартирах, роздавали підпільну літературу та накази Проводу⁷⁶. До 22 червня група дісталася до Коломиї, де її застала війна. Завдання абверу оунівці не виконали, судячи з того, якими темпами вони пересувались і наскільки затримувалися на явочних квартирах, можна припустити, що від самого початку німецьких вказівок група виконувати не збиралася (інакше, на шлях до Богданівки їм потрібно було б ще два тижні)⁷⁷.

Повертаючись до розгляду історії основної групи легіонерів зазначимо, що свої перші широкомасштабні маневри курінь "Нахтігаль" разом з першим батальйоном спецполку абвера "Бранденбург 800".

* Полк "Бранденбург-800", створений для спеціальних операцій абвера-2. Історія полку починається з 15 жовтня 1939 р., коли в Бранденбурзі під командуванням капітана Гіппеля сформувалася перша рота "Лер унд Бау Компані, цбф 800" (спеціальна служба підготовки і будівництва, цет-бі-фав 800). Ідея створення частин, укомплектованих біженцями з території СРСР і призначених для протипартизанських і диверсійних

Польові вправи проходили декілька разів на тиждень; ротами, взводами та відділеннями командували по черзі, щоб кожен вояк мав нагоду практично опанувати навички керівництва різними військовими одиницями. Вишкіл проходив надзвичайно інтенсивно, головний акцент робився на польові вправи та міські вуличні бої. Часто підготовка відбувалася ночами. У ході таких тренувань солдатам доводилося долати по 30–40 кілометрів за ніч⁷⁸. Загальне командування курунем зі сторони німців здійснював командир 1-го батальйону Бранденбурзького полку Ганс-Альбрехт Герцнер, а зв'язковим старшиною був оберлейтенант Теодор Оберлендер (майбутній міністр у справах переселенців в уряді ФРН). З українського ж боку курунем командував сотник Роман Шухевич (майбутній головнокомандуючий УПА – генерал Тарас Чупринка)⁷⁹. Загалом офіцерський склад "Нахтігалью" був німецьким. Тільки окремі українці керували взводами та відділами⁸⁰. Ротами командували винятково німецькі старшини – фон Тун, Гогенштайн, Міддельгаузе, Шіллер⁸¹.

Документи свідчать, що на початку літа 1941 р. "Нахтігаль" налічував 330 бійців і був укомплектований старшинським складом. Солдати батальйону носили німецькі польові уніформи, (а зовсім не ук-

акцій в тилу ворога, належала цьому офіцеру й дуже сподобалася Канарісу. На початку 1940 р. рота була розгорнута в батальйон, в жовтні – в полк, а в грудні 1942 р. полк став дивізією, яка складалася в основному з балтійців і поляків. Перший батальйон "Бранденбургу" призначався для дій проти СРСР. Він був найчисельнішим і найкраще підготовленим. (Див. Tessin G. Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen SS in Zweiten Weltkrieg. 1939–1945. – S. 342–346.; Kurowski F. Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945. "Branderburczycy" i Abwehra. Przejrzył T.Nowakowski. – Warszawa, 2003.)

раїнські виробництва 1919 р., як про це стверджують деякі закордонні автори у своїх спогадах⁸²), що складались із солдатської куртки зразка 1940 р. (кольору фельдгрей), штанів прямого крою сіро-попелястої або землянисто-сірої барви та польової пілотки зразка 1938 р.⁸³ Куртка мала дві "напівприховані кишені" на боках і дві нашивні нагрудні кишені, прикрашені складками та застібнутими на гудзик трисекційними клапанами. На комірці куртки містилися петлиці у вигляді тканих подвійних вузьких котушок. Застібалася куртка на п'ять 18-міліметрових алюмінієвих гудзиків сірого або зеленого кольору. Такі ж гудзики пришивалися до кишень і погонів. Самі погони були темно-зеленими з білою окантовкою й кріпилися до куртки з допомогою хлястика та гудзика. Зовні вони не відрізнялись у рядових та офіцерів (у батальйоні ніхто не мав жодних старшинських відзнак). Національна ж символіка з'явилася на формі "нахтігалівців" зразу після входження до Львова. Тоді вояки на своїх погонах нашили вузькі блакитно-жовті стрічки⁸⁴. Над правою нагрудною кишенею куртки розташовувався вигаптований із тканой нитки вермахтівський орел*. На пілотках стрільців батальйону закріплювалися стандартні триколірні німецькі загальноармійські кокарди і тканий світло-сірим шовком імперський орел над ними. Кожному солдатові й офіцеру видавалися сталеві німецькі шоломи зразка 1935 р. зі звичайними армійськими емблемами, нанесеними з обох боків цього головного убору. Єди-

* Нагадаємо, що спеціальні нагрудні нашивки для ненімецьких формувань з'явилися тільки в серпні 1942 р. Вони мали вигляд трьох горизонтально розміщених паралельних смуг розділених по середині ромбом із вписаною в нього свастикою (див. Дробязко С., Карашук А. Восточные легионы и казачьи части в вермахте. Униформа, вооружение, организация. — С. 6.).

не, що виділяло старшин "Нахтігалю" серед загальної маси бійців – це взуття. Вони носили чоботи, тоді, як солдати були взуті в черевики з низькими брезентовими гетрами кольору фельдгрей⁸⁵.

Набір до куреня "Роланд" розпочався дещо пізніше – в квітні 1941 р. Займався цією справою Р.Ярий через крайове правління ОУН(Б) у Відні, яке в той час очолював З.Матла⁸⁶. Очевидно, вже не боячись спротиву з боку німецької таємної поліції (адже до війни лишалося два місяці й спецслужби мали багато важливіших справ), а також користуючись прихильністю колишніх австрійських офіцерів, які загалом із симпатіями ставилися до позитивного вирішення українських проблем, Р.Ярий установив цілком відкритий, добровільний запис до українського Легіону⁸⁷. Вербувальне бюро працювало у Відні на Ляндштассер-Гауптштрассе в приватному будинку. З Відня вся група добровольців була переправлена до замку Зауберсдорф (за 50 кілометрів на південь від австрійської столиці), де вони й проходили військовий вишкіл. До "Роланда" в основному вступали українські емігранти т. зв. "першої хвилі" та їхні нащадки. Крім того, за деякими даними, біля 15% від загальної чисельності бойовиків становили українські студенти з Відня й Граца⁸⁸.

Зі спогадів безпосередніх учасників подій дізнаємося, що до табору Зауберсдорф прибуло 350 новобранців. Підготовкою прийнятих до куреня оунівців займалися інструктори на чолі з майором колишньої польської армії Є.Побігущим (псевдонім – "Рен"). У березні 1941 року Є.Побігущий підготував собі 15 помічників-інструкторів, які з травня місяця розпочали разом з майором загальну підготовку бійців батальйону⁸⁹. Весь інструктаж, команди та накази віддавалися українською мовою, командири

були українцями (переважно колишні польські старшини резерву). Адміністрація табору також була українською, що створювало належний моральний клімат у ході навчань. Німцями були лише зв'язкові офіцери й унтерофіцери, які допомагали українцям в ознайомленні з німецькою зброєю та новою німецькою тактикою ведення бою. Загалом німці ставилися до бійців-добровольців дуже тактовно та коректно, тому жодних непорозумінь між ними й українцями не виникало ⁹⁰.

Командир "Роланду" Євген Побігуший після війни детально описував у своїх мемуарах процес вишколу батальйону. Його спогади відкривають перед допитливим читачем окремі цікаві моменти пов'язані зі створенням ДУН, а також дають чудове уявлення про час і атмосферу, в якій відбувалася підготовка українських бійців до війни з Радянським Союзом. "Націоналісти запросили мене до Завберсдорфу, біля Вінернойштату в Австрії, школити там Південну Групу Легіону в характері командира тієї частини ДУНу. Сказали, що праця почнеться з дуже малої групи людей, яких треба буде школити не лише на старшин та підстаршин, але й на майбутніх командирів більших з'єднань, бо з тої малої частини розростатиметься колись українська армія, по волі чи проти волі наших тимчасових опікунів. Вишкіл мусить проводитися в строгій таємниці перед большевицькою розвідкою, бо до війни ще декілька місяців. Вишкіл почався в половині травня 1941 р. Важко собі уявити працю вишколу, коли розглянути умовини, в яких він відбувався. В гарному, хоч старенькому замкові, було місце на одну сотню, але дуже трудно помістити там "Легіон". На поля виходити не було дозволено (до вибуху війни), отже школити треба було на подвір'ї в садочку, довгому

на 100 і широкому на 80 метрів. Початок промовляв би за те, що в тих умовах не вдасться нічого зробити. Зроблено, одначе. Зроблено тому, що всі до одного, що туди прибули, мали фанатизм націоналістів. Той фанатизм змінив також рекрутів в інструкторів... Від першого дня служби починалися зайняття молитвою за волю України, і праця кінчалася молитвою за її кращу долю. Старшини мусили здебільшого вставати раніше за рекрутів. Харчі були однакові для всіх. Однострої також однакові, лише з нашивками для старшин і підстаршин" ⁹¹.

Під час проведення вишкільних вправ особливу увагу приділяли правилам маскування, необхідним для виконання диверсійних завдань в тилу ворога⁹². Загалом вся підготовка проходила шість тижнів.

З неабияким піднесенням тимчасові мешканці замку Завберсдорф дізналися про початок війни Німеччини проти СРСР. На світанку 22 червня 1941 р. на плацу перед казармами було урочисто піднято український прапор і виконано національний гімн. Від того моменту навчання добровольців проводилося з подвоєною енергією та інтенсивністю ⁹³.

Після завершення курсу підготовки бійці батальйону отримали нові суконні уніформи зразка 1930 р. рядового складу колишньої чехословацької армії. Шерстяні мундири кольору хакі, із застібкою на шість гудзиків, мали прямі накладні грудні та скошені прорізи бокові кишені з трисекційними клапанами. Емблема на гудзиках зображала два перехрещені мечі, вістрями піднятими вгору ⁹⁴. На стоячій формі комірці було закріплено темно-червоні петлиці у вигляді "зубчатки", яку використовували ще в 1918-1919 рр. в УГА. Петлиці були однаково темно-червоні для всіх звань, у підстаршин (вістунів і десятників) вони мали кант з жовтого сукна, а від

бунчужного до сотника включно "зубчатка" обшивалася золоченим шнуром діаметром 1,5–2 мм. Тільки комбат майор Побігущий і керівник південної групи ДУН полковник Р.Ярий мали зубчатку накладену на жовті суконні чотирикутні клапани⁹⁵. Відзнаками для старшин і підстаршин слугували сріблясті опаски нашиті трохи вище від манжетів обох рукавів. Окрім всього перерахованого, у батальйонних офіцерів на правому плечі були погонижгути з вузького подвійного сріблястого шнурка. Ще однією, винятково старшинською відзнакою, служив ремінь з наплічною портупеєю. Перед відправкою на фронт для того, щоб однозначно задекларувати за кого воює загін, на лівому рукаві закріплювалися жовті пов'язки з написом, зробленим чорною фарбою в три рядки "Im Dienst der Deutschen Wehrmacht" ("На службі німецьких збройних сил"). Як головний убір бійці "Роланда" одержували чеські пілотки кольору хакі з українською кокардою - золотистою розеткою з оунівським тризубом* на блакитному фоні. У деяких авторів можна знайти твердження про те, що інколи "роландисти" використовували також і старі кокарди Легіону Січових стрільців, які збереглися на складах колишньої австрійської армії⁹⁶. Разом з пілотками стрільці могли користуватися сталевими австрійськими шоломами періоду Першої світової війни⁹⁷. Озброєння куреня складалося з легкої німецької піхотної зброї та двох чеських кулеметів⁹⁸.

Таким чином, за два місяці до вибуху німецько-радянської війни було організовано два українські батальйони, які разом з німецькими частинами провели ґрунтовну підготовку до ведення бойових дій.

* В оунівському тризубі замість середнього "зуба" зображувався двосічний меч.

Особовий склад обох формувань був доволі слабо озброєний, але непогано обмундирований. У ході вишколу добровольці оволоділи технікою ведення бою в містах, досконало вивчили правила маскування, прийоми ведення розвідувально-підривної діяльності та саперну справу; отримали навички керування відділеннями, взводами і ротами. Загалом добровольці були готові до виконання будь-яких завдань, які перед війною визначалися для українських куренів командуванням абверу і лише чекали початку великої битви за панування над європейським Сходом.

¹ Детальніше див. *Ляхович С.* Діяльність ОУН у Лондоні в 1933-1935 роках // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 907-925.

² *Зеленко К.* Великобританія і Україна. Деякі аспекти українсько-британських стосунків в першій половині ХХ століття та Євген Коновалець і ОУН в освітленні дипломатичних документів - спроба інтерпретації // Там само. – С. 901–902.

³ *Кучерук О.* Останній паспорт Євгена Коновальця. (До генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами) // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ століття". Чернівці, 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відповід. редактори Л.Винар, Ю.Макар. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.1. – С. 392.

⁴ *Кучерук О.* Останній паспорт Євгена Коновальця. (До генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами). – С. 392–394.

⁵ Там само.

⁶ *Гайвас Я.* Українсько-німецькі стосунки під час Другої світової війни // Сучасність. – 1985. – ч. 10. – С. 62–64.

⁷ *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Лисяк-Рудницький І.

- Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 258–259.
- ⁸ ЦДАВО України, ф. 4628, оп. 1, спр. 10, арк. 107.
 - ⁹ Там само.
 - ¹⁰ Там само, арк. 108.
 - ¹¹ Там само, арк. 109-110.
 - ¹² *Каменецький І.* Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. м С. 855.
 - ¹³ *Петрів І.* За іудині срібняки. - К.: Товариство "Україна". – 1971. – С. 6.
 - ¹⁴ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003. – С. 24.
 - ¹⁵ *Whitting С.* Canaris. – New York, 1973. – P. 241.
 - ¹⁶ ЦДАВО України, ф.4628, оп. 1, спр. 10, арк. 6–11.
 - ¹⁷ *Райле О.* Тайная война. Секретные операции абвера на Западе и Востоке (1921–1945). – Москва, 2002. – С. 106–107.
 - ¹⁸ Там само, С. 107.
 - ¹⁹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). С.23.
 - ²⁰ *Волков А., Славин С.* Адмирал Канарис - "Железный" адмирал. – С. 316.
 - ²¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.26.
 - ²² Там само. – С.26-27.
 - ²³ Там само.
 - ²⁴ *Ржезач Т., Цуркан В.* Розшукуються... – К., 1989. – С. 130.
 - ²⁵ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 72.
 - ²⁶ *Волков А., Славин С.* Адмирал Канарис - "Железный" адмирал. – С. 336.
 - ²⁷ *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939-1942 рр). – Львів, 1994. – С. 4.
 - ²⁸ *Ржезач Т., Цуркан В.* Розшукуються... – С. 131.
 - ²⁹ *Киричук Ю.А.* Місце терору у визвольній боротьбі УВО–ОУН // Політичний терор і тероризм в Україні. – С. 572.
 - ³⁰ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – С.28.
 - ³¹ Там само.
 - ³² *Райле О.* Тайная война. – С. 108.
 - ³³ Проэктор Д.М. Агрессия и катастрофа. – М., 1968. – С. 182.

- ³⁴ *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – С. 124–125.
- ³⁵ *Шанковський Л.* Українська Галицька армія. Воєнно-історична студія. - Львів, 1999. – С. 73–74.
- ³⁶ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – Мюнхен, 1953. – С. 4.
- ³⁷ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 6, спр. 162, арк. 41.
- ³⁸ Нація в поході. № 9–10, липень, 1941.
- ³⁹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 12, арк. 18.
- ⁴⁰ *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – С. 216.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45, арк. 22.
- ⁴² *Мотука G.* Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 86.
- ⁴³ *Коваленко І.М.* Українська проблема в планах німецької політики // Ідея і чин. – № 1. – 1942. – С. 10.
- ⁴⁴ *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – С. 221.
- ⁴⁵ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою). – С. 7.
- ⁴⁶ *Книш З.* Б'є дванадцята: спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 року. – Торонто: Срібна сурма, 1970. – С. 184–185.
- ⁴⁷ *Дробязко С.* Восточные легионы и казачьи части в вермахте. Униформа, вооружение, организация. – М.: АСТ, 1999. – С. 4–5.
- ⁴⁸ *Шанковський Л.* Похідні групи ОУН. - Мюнхен: Наша книгозбірня, 1958. – С. 16.
- ⁴⁹ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 3, арк. 11.
- ⁵⁰ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 67-а, арк. 22-23.
- ⁵¹ ЦДАГО України, ф. 263, спр. 49830, т. 1, арк. 36-38
- ⁵² *Ihnytskyj R.* Deutschland und die Ukraine 1934–1945. – V. 2. – S. 140.
- ⁵³ *Лебедь М.* До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // Свобода. – Джерзі Сіті. – ч. 3. – 11. 06. 1966.
- ⁵⁴ *Йовик І.* Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – Київ, 1995. – С. 13.
- ⁵⁵ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.51.
- ⁵⁶ *Бандера С.* Командир-провідник. (Слідами славної пам'яті Романа Шухевича) // Бандера С. Перспективи української революції. - С. 293.
- ⁵⁷ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках

- 1941–42. – С. 58.
- ⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 6, спр. 154, арк. 2.
- ⁵⁹ *Torzecki R.* Kwestia ukrańska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. – S. 265-266.
- ⁶⁰ *Brockford W.* Geheimkomandos des zweiten Weltkrieges. – S. 129.
- ⁶¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.53.
- ⁶² *Гунчак Т.* У мундирах ворога. - К.: Час України, 1993. – С. 7.
- ⁶³ *Лебедь М.* До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // Свобода. – Джерзі Сіті. – ч. 3. – 11. 06. 1966.
- ⁶⁴ *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). м Львів, 1994. – С. 6.
- ⁶⁵ *Кальба М.* У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 7. – С. 849.
- ⁶⁶ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – Львів, 1999. – С. 23.
- ⁶⁷ Там само, С. 24–25.
- ⁶⁸ Там само, С. 26.
- ⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 24, арк. 2.
- ⁷⁰ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані *Мирославом Кальбою*) – С. 63.
- ⁷¹ *Сорока П.* Вишкіл ДУН на фільварку Квель у 1941 році // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 4. – С. 481.
- ⁷² Там само, С. 482.
- ⁷³ Там само, кн. 5. – С. 610.
- ⁷⁴ Там само.
- ⁷⁵ Там самое, кн. 5. – С. 611.
- ⁷⁶ Там само, кн. 5. – С. 611-612.
- ⁷⁷ Там само, кн. 5. – С. 613.
- ⁷⁸ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. – С. 27.
- ⁷⁹ *Дужий П.* Роман Шухевич - політик, воїн. – С. 89.
- ⁸⁰ *Бойцун Р.* Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5-6. Торонто – Нью-Йорк, 1982. – С. 47.
- ⁸¹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С.57.
- ⁸² *Кристенсен К.* Волю Україні. Розповідь про Миколу Радейка. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 55.
- ⁸³ *Дробязко С., Каращук А.* Пехота вермахта. Уніформа,

вооружение, организация. – М.: АСТ, 1999. – С. 12.

⁸⁴ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – М.: АСТ, 2000. – С. 28.

⁸⁵ Музычук С. Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружины украинских националистов) // *Форменная одежда*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 27–28.

⁸⁶ Кальба М. ДУН. – Детройт, 1992. – С. 32.

⁸⁷ Кальба М. Ми присягали Україні, ДУН 1941–1943. – С. 34.

⁸⁸ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – С. 42.

⁸⁹ Кальба М. Ми присягали Україні, ДУН 1941–1943. – С. 35.

⁹⁰ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 12.

⁹¹ Там само. – С. 12–13.

⁹² Лебедь М. До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом. // *Свобода*. – Джерзі Сіті. – ч. 3. v 11. 06. 1966.

⁹³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 14.

⁹⁴ Музычук С., Марчук И. Роланд. 1941. – *Форменная одежда. Однострій*. – Ровно, 2002. – № 7. – С. 41.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Дробязко С., Карацук А. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Униформа, вооружение, организация. – С. 28.

⁹⁷ Музычук С. Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружины украинских националистов) // *Форменная одежда*. – Ровно, 1999. – № 3. – С. 27–28.

⁹⁸ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 967–968.

4. 2. Бойова діяльність куренів "Нахтігаль" і "Роланд"

Завершивши розгром найпотужнішої держави континентальної Європи, А.Гітлер, згідно із задумами описаними в "Майн кампф", повернув "свої погляди на Схід" ¹. Два імперіалістичні хижакі, які рік за роком підкрадалися один до одного, змітаю-

чи на своєму шляху сусідні буферні держави, були готові вчепитися в горлянку своєму супротивнику, однак доля розпорядилась так, що німецький канцлер наніс удар першим. Пізніше дії А.Гітлера влітку 1941 року психологи та психіатри охрестять "вабанковим психозом божевільного", адже тільки вкрай неврівноважена людина та необережний стратег міг почати "тотальну війну на знищення" проти СРСР, маючи перед собою план розгрому Радянського Союзу впродовж шести тижнів. Інших, альтернативних планів на випадок затягування війни гітлерівські генерали не розробили, а фюрер навіть відмовився від їхнього попереднього обговорення. Нацистський вождь і його найближче оточення переживало ейфорійний стан "запаморочення від успіхів", німці цілком серйозно вважали вермахт непереможним. Водночас "товариш" Сталін, виступаючи 5 травня 1941 року перед випускниками академії Генштабу, далекоглядно заявляв, що непереможних армій не буває, що вермахт перемагав доти, доки німці руйнували "пути Версалю". Саме поразка в 1918-му та повоєнне приниження навчили воювати вермахт – наголошував лідер більшовиків. Коли ж німці самі опинилися в ролі переможців, вони, згідно з твердженням Сталіна, мали б втратити пильність, перестати вдосконалювати воєнне мистецтво, а згодом і почати терпіти поразки². Далекоглядність червоного тирана повною мірою виявилася у 1945 році, коли Німеччина лежала в руїнах і згарищах, а над рейхстагом майорів комуністичний прапор. Однак це було згодом, а в червні 1941 р. здавалося, що колесо фортуни котиться в потрібному для нацистів напрямку.

На світанку 22 червня 1941 р. 153 німецькі та 37 союзницьких дивізій перетнули німецько-радян-

ський кордон. Той самий кордон, для остаточного врегулювання якого було підписано два документи: угода про дружбу й кордон між СРСР і Німеччиною від 28 вересня 1939 р. та додатковий протокол від 4 жовтня 1939 р.³ Два підписи Ріббентропа не врятували Радянський Союз від війни на своїй території, а Червону армію від важких поразок у ході перших боїв. Кожного дня німецькі солдати на декілька десятків кілометрів просувалися вглиб території противника, захоплюючи при цьому величезну кількість полонених (329 тис. червоноармійців – протягом 14 днів війни⁴). За перші три тижні боїв лінія фронту відкотилася на 300–600 кілометрів від колишнього радянського кордону⁵. Радянське військово-політичне керівництво не до кінця усвідомлювало масштабів трагедії. Відмовляючись вірити в те, що події перестали розгортатись у відповідності до спланованого ним сценарію, Й.Сталін у перші години конфлікту тишив себе ілюзіями, що це не війна, а "провокація" окремих недисциплінованих частин вермахту. Армія, партія, адміністрація, зрештою вся держава, десятиліттями готувалася до наступальної війни на території противника, війни розрахованої, розписаної по хвилинах, війни, в якій противнику доведеться грати за правилами більшовиків, а не навпаки, відтак реагування на реальні події відбувалося зі значним запізненням. Так, директивний лист ЦК ВКП(б) партійним і державним органам прифронтових районів було надіслано лише на 8 день війни; Державний комітет оборони було створено на 9 день війни; а Й.Сталін виступив зі зверненням до народу тільки на 12 день війни.

Тим часом, командування радянського Південно-Західного фронту, намагаючись перехопити ініціативу, кидало в контрнаступ цілі армії, корпуси та

дивізії, які в хаосі перших боїв, будучи мало не повністю знищеними, титанічними зусиллями зуміли на тиждень скувати просування німців на напрямках головного удару групи армій "Південь", що дозволило зірвати плани швидкого захоплення Києва, і поставило під знак запитання реальність мрій про шеститижневий блицкриг ⁶.

Крім того, в окремих укріпрайонах червоноармійці оборонялися по декілька тижнів, перебуваючи фактично в глибокому тилу ворога. Англійський дослідник Б.Лідел Гарт зазначав з цього приводу: "Захисники укріплених районів проявляли рідкісну непоступливість і легковажне ставлення до свого безнадійного в стратегічному значенні становища, і це серйозно гальмувало виконання планів наступаючих" ⁷. Навіть начальник генерального штабу сухопутних військ вермахту Ф.Гальдер змушений був визнати, що "частина росіян відчайдушно борониться доки їх не вб'ють" ⁸. Але вияви масового героїзму не могли виправити загальної ситуації. Знекровлена, зневірена, дезінформована Червона армія, яка в перші дні війни втратила гігантську кількість авіації (3,5 тис. літаків), бронетехніки (6 тис. танків) та артилерії (20 тис. гармат і мінометів) ⁹, була приречена з кожним днем відкочуватися все далі на Схід. Німецькі пропагандисти вже через 12 днів оголосили на весь світ, що війна з СРСР завершена. Берлінське радіо передавало оптимістичні повідомлення: "Наша доблесна піхота перейшла в наступ і швидко, відповідно до планів нашого командування, просувається вглиб території Радянської Росії, змітаючи все на своєму шляху..."¹⁰. Доволі повне уявлення про перші дні боїв дає доповідна записка начальника ⁹⁰ прикордонного загону, майора Бичковського, складена 5 липня 1941 року на ім'я На-

чальника Прикордонних військ НКВС, Начальника охорони тилу Південно-західного фронту генерал-майора В.Хоменка: "Коротко хочу викласти дії з'єднань 5-ї армії за моїми особистими спостереженнями: 1. Після переходу кордону німцями, підрозділи 87 Стрілецької дивізії виступили із запізненням на 8–9 годин. Частини укріпрайонів зайняли свої позиції своєчасно і залишалися там до кінця. Подальша їхня доля невідома. 2. В ході всіх боїв 5-ту армію абсолютно не підтримувала наша авіація. Німецька авіація безкарно бомбила й максимально знижувалась розстрілювала із кулеметів частини Червоної Армії. 3. Зенітна артилерія своїх завдань не виконала, стріляли дуже погано, літаків противника збивали надзвичайно мало. Всього-на-всього збито на напрямку Володимир-Луцьк 8–10 літаків. 4. З'єднання 5-ї армії вступили в бій укомплектовані за штатами мирного часу. Багато частин не мали навіть гвинтівок та засобів зв'язку. Ніякої взаємодії між родами військ не було. Так, наприклад, 135-та дивізія 31-го Стрілецького корпусу вела бій з противником, а наша артилерія стріляла абсолютно в іншому напрямку, а інколи й по своїм... 5. В штабах дивізій та корпусів багато метушні та паніки, розгубленості, як тільки частини вступили в бій з ворогом, зв'язок із полками дивізії губили, а корпуси – з дивізіями. 6. Накази воєнної ради армії та корпусів до виконання доходили з великим запізненням на півдобу-добу. Були моменти, коли штаб 5-ї армії вислав накази про наступ, а поки цей наказ приходив, був виданий інших – про відхід... 7. Абсолютно не організована робота тилу, як у з'єднаннях так і в самому штабі армії. Боєприпаси на фронт підвозилися з колосальним запізненням. Евакуація поранених не налагоджена, не призначені пункти евакуації поранених. Харчування армії

теж не було налагоджене. Протягом 7–8 днів бійці та командири жили на одних сухарях. 8. Піхота не стійка, як правило, як тільки з'являлися німецькі літаки і 2–3 танки – піхота покидала фронт, при тому в першу чергу тікали командири із категорії молодших політруків. Я сам особисто зі своїм підрозділом затримував відступаючих і повертав на позиції. 9. В тилових районах повна чехарда, багато панікерства, а справи немає. Під час бою в районі м. Торчин багато боєприпасів для артилерії було покинуто німцям, які німці успішно використовували по нашим військам. 10. На дорогах, які ведуть до фронту, створюються гігантські пробки, через що підвезення боєприпасів і пального серйозно запізнюється. По всім дорогам, починаючи від Володимира й у напрямку до кордону можна зустріти багато покинутих танків, тракторів, автомашин. Вивіз і ремонт цього майна не організований" 11.

У цьому гігантському казані, де перемішувалися мільйони солдатів, десятки армій і сотні дивізій, розпочали свій бойовий шлях і Дружини українських націоналістів.

В історичній літературі існує декілька версій пов'язаних із першими днями боїв батальйону "Нахтігаль". У радянській літературі довгий час побутувала хибна версія про те, що бійців "Нахтігалью" ще до початку війни десантували з літаків і планерів на території Західної України, переодягнувши попередньо в радянські уніформи. Операція ця нібито здійснювалася для посилення паніки й саботажу в радянському тилу 12. Винайдення такої версії, очевидно, переслідувало декілька цілей – по-перше, закамуювати, прикрити прорахунки радянського командування, які призвели до паніки й безладу в тилу в перші тижні війни, зарахувавши їх до пос-

лужного списку абверівських диверсантів, по-друге, "списати" на "гітлерівських головорізів", перекинутих з-за кордону, всі повстання та виступи організовані ОУН(Б) на Західній Україні, підготовка до яких велася під носом у НКВС і яким "доблесні чекісти" не змогли запобігти, бо ж одна справа потерпіти поразку від агентів-професіоналів з абверу, а зовсім інша – від "націоналістичних бандитів", які в більшості своїй були самоучками. З історії німецької військової розвідки часів війни проти СРСР відомо декілька спроб використання диверсантів у тилу противника. Так, на початку війни відділом полку "Бранденбург-800" (16 осіб) під командуванням капітана Шварце було зроблено невдалу спробу з допомогою двох гідролітаків підірвати Біломорський канал. У липні 1941 року на територію Естонії повітрям перекинули 80 естонських добровольців із батальйону "Ерна-І", які підняли повстання в тилу Червоної армії, а також постачали штаб групи армій "Північ" цінними розвідданими. Подібну операцію, під кодовою назвою "Тамара", готував абвер і на території Грузії¹³. Та жодних даних про використання українських бійців ДУН як парашутистів немає ні в свідченнях німецьких відповідальних осіб, ні в спогадах солдатів та офіцерів українських батальйонів*.

У західноєвропейській історіографії побутувало також доволі багато фантастичних домислів про вступ "Нахтігалья" у війну. Зокрема, В.Брокдорф у своїй монографії, начебто зі слів німецьких солдатів, які дислокувалися біля Львова 29 червня 1941 року, записав: "Нахтігалівці взяли до зубів

* Про спроби використати бійців ДУН в якості диверсантів перекинутих наземним шляхом через кордон СРСР йшлося у попередньому параграфі.

довжелезні ножі, засукали рукави сорочок і йшли тримаючи рушниці навпереваги. Вони мали страшний вигляд, коли о 23 годині 29 червня кинулися на штурм міста... Мов навіжені, голосно горляючи, з піною на устах та витріщеними очима носилися українські націоналісти вулицями Львова, вбиваючи кожного, хто попадався на їхньому шляху" ¹⁴.

Насправді ж події розгорталися дещо інакше. Завершивши навчання, батальйон "Нахтігаль" отримав озброєння (легку піхотну зброю) і був підпорядкований командуванню 52-го армійського корпусу¹⁵. Невдовзі, 16 червня 1941 р., курінь було перепідпорядковано 49-му корпусу, завдання якого полягало в підтримці порядку й безпеки у Львові після захоплення міста вермахтом ¹⁶. 18 червня 1941 р. "Нахтігаль" прибув до містечка Ряшів (зараз Rzeszów у Польщі), а звідти маршем добрався до села Панталовичі за 50 км від кордону ¹⁷. Із Панталовичів курінь форсованим маршем вирушив до м. Радимна, що розкинулося над р. Сяном за 6 км від радянського кордону. Марш на Радимно тривав до 21 червня і проходив у надзвичайно важких природних умовах, стояла небачена досі спека, згубний вплив якої посилювався через заборону німецького командування вживати у військах воду та молоко принесені місцевими селянами, щоб уникнути можливих отруєнь і поширення епідемій ¹⁸. Український батальйон разом з 1-м батальйоном полку "Бранденбург-800" став передовою охороною 1-ї Гірської дивізії (командир генерал Ріттер фон Лянц). Батальйон бранденбурзького полку отримав завдання наступати на радянську частину міста Перемішля, здобути прикордонні укріплення й атакувати позиції червоноармійців на північ від Львова. "Нахтігаль" повинен був іти разом з ним у передо-

вій лінії як найближчий резерв¹⁹. 22 червня о 3 год. 15 хвилин український батальйон переправився через прикордонну річку Сян біля с. Волового. Коли німецька армія перейшла в наступ на цьому відтинку фронту, то в районі Перемишля її передові частини наштовхнулися на прикордонний укріплення, біля якого деякі відділи затрималися на пару днів. 24 червня, коли до штурму радянських позицій взялися частини альпійської дивізії та полку "Бранденбург-800", оборонні рубежі було прорвано. "Нахтігаль" у цих боях участь не брав, хоча колона його бійців і попала під сильний артилерійський обстріл на марші біля с. Женсна-Польська²⁰. По завершенні перших прикордонних боїв "Нахтігаль" форсованим маршем через Яворів-Янів, не зустрічаючи опору противника, рушив на Львів. Тим часом, Червона армія після інтенсивних сутичок з місцевими оунівцями-підпільниками 26 червня покинула місто²¹. Незважаючи на те, що у Львові вже майже не залишилося радянських військ (окрім підрозділів НКВС і міліції), німецьке командування не форсувало подій, наказуючи просуватися до міста дуже повільно. Зв'язкові ОУН зі Львова повідомляли командування ДУН про нечувані досі масові розстріли політичних противників вчинені в тюрмах міста. Така інформація непокоїла особовий склад української частини й змусила Р.Шухевича вимагати від командування прискорення наступу на столицю Західної України²². Командир 1-го батальйону полку "Бранденбург-800" і "Нахтігаль" на допиті під час Нюрнберзького процесу заявляв: "Увечері 29 червня 1941 року я приїхав до генерала Лянца і радив йому, щоб ми зайняли Львів протягом ночі, бо совети повністю відтягнули з нього свої війська. Генерал фон Лянц відкинув мою пропози-

цію. Він побоювався засідки. Я повернувся до своєї групи і дав обом батальйонам наказ на відпочинок"²³. Близько півночі 29 червня 1941 року, отримавши від оунівської розвідки підтвердження інформації про страти у Львові, командир двох батальйонів самочинно прийняв рішення про зайняття Львова вночі з 29 на 30 червня. Перед обома частинами було поставлене завдання зайняти у Львові електростанцію, вокзал, радіо, ратушу, водонапірні вежі та інші важливі об'єкти ^{24*}. Одна сотня "Нахтігалью" дістала наказ зайняти радіостанцію, а оскільки курінь мав у своєму складі багато вояків, які знали місто, відділи з нього були відправлені до тюрем. Детально описує у своїх спогадах зайняття Львова М.Кальба: "У Львів курінь наш увійшов 30 червня о год. 4:30 ранку. При вході до міста курінь поділено: частина першої сотні пішла до собору Святого Юра, частина на вулицю Лонцького і Пелчинську; друга і третя сотні пішли на Замарстинів, де обсадили тюрму й газівню" ²⁵. Окремі відділи українського батальйону зайняли готель "Асторія", приміщення 2-ї німецької гімназії на Гетьманських Валах і школи по вулиці Курковій ²⁶. Коли о 6 год. 30 хвилин 30 червня 1941 р. курінь "Нахтігаль" і 1-й батальйон Бранденбурзького полку пройшли центральними вулицями Львова до Собору Св. Юра, змучені більшовицьким терором тисячі львівських українців радо вітали своїх, як тоді всім здавалося, визволителів, а всі львівські церкви зустрічали ні-

* У літературі, як це не дивно, існує дві дати вступу "Нахтігалью" у Львів – ранок 29 червня та ранок 30 червня 1941р. Дату 29 червня подають учасники ДУН Р.Бойцун та О.Луцький, хоча абсолютна більшість українських комбатантів і німців вказують на 30 червня. Можливо, 29 червня до міста вступили розвідувальні групи батальйону, а може, Р.Бойцун та О.Луцький просто помилилися

мецьку армію святковим передзвоном ²⁷. Рядовий ДУН К.Танчук згадував: "Ми прийшли перед браму палати (Митрополичих палат Собору Св. Юра – *І.П.*), зробили збірку і тоді почали сходитися люди, вітали нас квітами і щирими обіймами... Тоді наш курінь привели на подвір'я між церквою і палатою. Вкоротці показався на балконі Митрополит Андрей Шептицький і благословив нас" ²⁸. Подібно описує свої враження від перших годин приходу до Львова воєнний ДУН А.Феденишин: "Дня 30 червня 1941 р. в 3.30 год. вранці, з серцем, повним туги і радості, я глянув у сторону Львова. Наш курінь під проводом сотника Шухевича в імлі чудового ранку просувався вперед. Була година 5.50 вранці *. Перед нами Львів від сторони Клепарова. Входимо обережно на вулицю – крок мов говорить, що діється в наших серцях. Очі шукають ворога... Самі не певні, чи є ворог в місті чи його немає, але всімаємося і бадьоро лунає пісня: "А ми тую червону калину"... і пробудився Львів... На ратуші замайорили прапори, була година 6.35 30 червня 1941 р." ²⁹. Деякі радянські ³⁰ та еміграційні дослідники, описуючи вступ "Нахтігаль" до столиці Західної України, безпідставно стверджують, що увійшовши до Львова, батальйон "налічував коло тисячі бійців" ³¹. Ця цифра є очевидним перебільшенням, і єдине логічне пояснення її появи може бути тільки те, що науковці зараховували до батальйону тих львівських оунівців, які на урочистих зборах біля митрополичих палат стояли поряд зі своїми однодумцями.

О 7 годині площу перед митрополичими палата-

* Розбіжності в часі між свідченнями ветеранів очевидно слід пояснювати тим, що "Нахтігаль" при вступі у Львів був розділений на сотні, кожна з яких увійшла до міста з різних сторін і в різний час.

ми, де якраз відбувалися урочистості, обстріляли два радянські винищувачі, які, щоправда, не завдали нікому шкоди³².

Близько 8 години ранку до солдатів українського батальйону прийшла звістка про знайдення закатованих у нелюдський спосіб в'язнів тюрми на вулиці Лонцького. Між вбитими було відшукано брата Романа Шухевича Юрія. О 10:30 весь батальйон "Нахтігаль" зібрався на площі біля міської ратуші. Командир першого батальйону полку "Бранденбург-800", який перебував у Львові разом з "Нахтігалем", згадував: "На тій площі зібралось тисячі цивільних людей, найбільше українців. Коли сотні "Нахтігалю" вступили на ратушеву площу, то люди радісно вітали їх голосними окликами, деякі ставали на коліна і молилися"³³.

До полудня 30 червня в руках українських солдатів перебували головні стратегічні об'єкти Львова (залізничний вокзал і ремонтні майстерні, ратуша та інші адміністративні будівлі, водонапірні вежі, радіо, в'язниці)³⁴. Присутність нечисленної, але повністю надійної військової сили, надихала членів похідної групи Я.Стецька, яка мала намір захопити владу в місті, на радикальні дії, а також вселяла надію на те, що з цієї жменьки бойовиків почнетесь творення народно-революційної армії. Молоді оунівські революціонери, будучи романтиками й ідеалістами, сподівалися, що там, де пройде український батальйон, несучи вістку про незалежність України, всюди до нього будуть приєднуватися тисячі українців, які змусять німецьке командування змиритися з фактом існування української армії³⁵. І хоча мрії оунівських лідерів не здійснилися, в той літній день 30 червня 1941 р. багато людей справді щиро повірили в перемогу українства і в народження

української держави. Увечері офіцери "Нахтігалью" вирушили на Народні збори, де вітали відновлення незалежності, а бійці українського куреня, котрі охороняли львівське радіо, двічі сприяли передачі в ефір новин зі щасливою звісткою для мільйонів співвітчизників³⁶. Завдяки передачі по львівському радіо вся національно свідомо українська громадськість на території, окупованій німцями, взялася до творення державних організацій та установ. Згадуючи про ці буремні події у своєму виступі на II Конгресі українських політв'язнів, Р.Ільницький наголошував: "Не можу забути того піднесення, що опанувало маси нашого народу після проголошення акту відновлення Української держави і її уряду. Під його впливом, всюди, де тільки жили українці, відбувалися свята незалежності і вмиль організовано адміністрацію, школи, пошти, пускали в рух поїзди. Вибирали в'їтів та керівників вищих адміністративних одиниць. Галичина, Волинь, а також частина Правобережжя, з якої відійшла Червона армія, миттю покривалися органами української влади"³⁷. Як написала тоді одна з львівських газет: "Цей час звільнення назавжди залишиться в серці українського народу"³⁸.

Отже, українці вдруге у ХХ столітті розпочали творення своєї національної держави. Але подібний розвиток подій зовсім не входив у плани німецького керівництва. Тому вже 1 липня 1941 р. бійці українського куреня отримали тижневу відпустку і змушені були передати всі стратегічні точки Львова під охорону прибулої німецької поліції³⁹. Після завершення відпускнуго тижня, під час якого стрільці розшукували своїх родичів поміж живих і мертвих, командування вермахту, щоб не залишати у Львові української військової частини, віддало наказ "Нах-

тігаль" 7 липня 1941 р. покинути місто. Можна припустити, що нацисти побоювалися того, що з проголошенням незалежності почнеться стихійне, неконтрольоване ними зростання кількості бажаючих вступити до Легіону, адже звістка про українські добровольчі формування миттєво рознеслася краєм і навіть досягла Західної Європи, з якої українські робітники слали прохання зарахувати їх до Легіонів, які борються "за звільнення Батьківщини"⁴⁰. Кадровий співробітник абверу Оскар Райле у своїй книзі-спогадах дуже влучно схарактеризував ситуацію, що склалася тими днями навколо львівських подій: "Українські командири батальйону "Нахтігаль" зайняли львівську радіостанцію й проголосили вільну, самостійну Україну. На це служба Розенберга через декілька днів відреагувала різким протестом і невдовзі створене міністерство окупованих територій ліквідувало "Західну Україну" – область між Перемишлем та Тернополем. Це була, на жаль, одна з тих політичних дурниць імперського уряду, внаслідок якого народи, що на початку війни симпатизували Німеччині, поступово перетворювалися на наших ворогів. В боях під Львовом і за нього українські солдати продемонстрували зразкову мужність та відвагу. Населення з неймовірною радістю зустрічало німецькі війська, які разом з ними увійшли до міста. В той момент було б просто набрати декілька полків та дивізій серед 40-мільйонного народу України. Вони поділили б з німцями всі негаразди долі, якби їм дозволили самоуправління. Солдати "Нахтігалью" виявили в тюрмах Львова тисячі щойно розстріляних своїх співвітчизників. Коли про це стало відомо в країні вибухнула жагуча ненависть до убивць і неймовірно багато українців виявили бажання піти добровольцями на війну про-

ти Радянського Союзу" ⁴¹.

Отримавши наказ залишити Львів, перша сотня "Нахтігалю" на чолі з поручником Ю.Лопатинським 7 липня виїхала через Золочів у напрямку Тернополя, а 8–9 липня місто покинули й інші дві сотні. Командування ДУН планувало в той час форсованим напрямком рухатися на Київ, зайняти його, подібно до того, як вдалося зайняти Львів, і проголосити в столиці відновлення української державності та організувати новий уряд. Передбачалося, що новостворений уряд зможе очолити тодішній президент Академії наук УРСР Олександр Богомолець, а до його складу ввійдуть окремі діячі сформованого в червні 1941 року в Кракові Українського Національного Комітету, а також оунівці-східняки П.Сак-Могила, С.Шерстюк, О.Позичанюк, галичани Д.Мирон-Орлик, Р.Шухевич та інші. Натомість у Львові продовжувало б функціонувати Крайове Державне правління Західної України очолюване Я.Стецьком ⁴².

"По дорозі до Тернополя ми бачили сотні советських танків, автомашин і гармат обіч шляху і по ровах, в більшості спалені, але були й неушкоджені... Ми перебули в Тернополі кілька днів, а тоді виїхали до Гримайлова, де нас дуже сердечно вітало населення..."⁴³ Так описував просування куреня Галичиною комбатант С.Костець-Лісовий. Перші моторизовані групи бійців "Нахтігалю" прибули до Тернополя в другій половині дня 7 липня 1941 р. Українська громадськість міста урочисто вітала легіонерів на ринковій площі ⁴⁴. Основна частина куреня "Нахтігаль" маршем дісталася до Тернополя о 15 годині 9 липня 1941 року й залишилася в місті на ніч. М.Кальба згадував, що Тернопіль "...мав сумний вигляд. Шиби були повибивані больше-

вицькими бомбами, а два дні перед тим німецьке "зондеркомандо" розстріляло багато єврейського населення. На другий день, о годині 5-й ранку було оголошено "аларм" і курінь виїхав до Гримайлова⁴⁵. У Гримайлові українські вояки разом з німцями та місцевим населенням займалися переправою вантажів і військ через Збруч. Там була проведена реорганізація українського батальйону. Новим командиром "Нахтігалью" став капітан Ф.В. Гайнс, одна українська сотня була залишена в тилу, а замінила її німецька рота та допоміжні відділи зенітної артилерії і танків⁴⁶. Завдяки таким якісним змінам батальйон став більш придатним для ведення маневрених наступальних операцій на фронті. 13 липня 1941 року "Нахтігаль", сам переправившись через колись прикордонну річку Збруч, опинився на Великій Україні і розпочав рух на схід як передове забезпечення 1-ї Гірської дивізії. Через містечка Сатанів, Ярмолинці та Деражне українська частина почала марш на Проскурів (Хмельницький). Уперше в житті побачена радянська дійсність справила сильне враження на українських бійців: "Переїхавши Збруч, зразу нас вразила відмінність краєвиду. Села збіднілі, без господарських забудовань, часто без огорожі... Також і люди відмінні, недовірливі, неучинні, перестрашені"⁴⁷. Подібні згадки містяться і в мемуарах іншого автора. "Бідна була та побольшевицька дійсність, яку ми застали за Збручем. Населення обдерте, замордоване голодом, жалко було дивитися на бідних жінок з маленькими дітьми на руках, які жадібно дивилися на наші вози з усіляким добром. Ми давали їм, що тільки могли, головню харчі, яких ми доволі багато мали з Гримайлова. Саме починались жнива. Майже всі люди зривали колоски і живилися зерном і дітей ним

годували, бо інших харчів не було" ⁴⁸. Ідентично описав свої перші враження від побаченої Великої України в листі до товариша й один галицький студент, котрий працював перекладачем при німецькій армії: "Населення залякане і виразно боїться щось на власну руку робити. Чекають інструкцій, а тут немає кому їх давати. Режим доценту вбив всяку ініціативу. Ентузіазму важко в перші дні вимагати – прибите населення вичікує" ⁴⁹. Що ж до німецьких окупантів, то вони були просто шоковані низьким рівнем життя в СРСР. На основі донесень своїх помічників, Гітлер в одному з виступів так охарактеризував ситуацію на Сході: "У країні, де можна було б і крихтою праці осягти великі зиски, люди мають ледве стільки, що своїм можуть назвати тільки глечик, у якому варять, а живуть у нужденних халупах, занедбані, завошивілі, зледащілі. В радянському "раю" справді існує рабство, найогидніше з усіх, що взагалі на цьому світі існували: мільйони заляканих, поневолених, занедбаних, півживих від голоду людей..." ⁵⁰

Спогади легіонерів засвідчують, що страшні картини з життя радянського села тільки зміцнили їхній бойовий дух. Добровольці ще з більшим нетерпінням прагнули вступити в бій. І чекати цього моменту їм довелося недовго. Неподалік від Деражно-го проходила відома система оборонних укріплень - "Лінія Сталіна", яка хоча й була частково демонтована, все ж використовувалася відступаючими червоноармійцями. Ранком 14 липня 1941 р. "Нахтігаль" разом з німецькими частинами приготувався до атаки на цей укріпрайон. О 9 годині розпочалась артпідготовка та бомбардування з повітря, а через дві години в наступ пішла піхота. До 13 години лінія оборони була прорвана й останні захисники,

яких знайшли зачиненими ззовні в дзотах, вивісили білі прапори ⁵¹. Учасник подій М.Кальба залишив цікаві спогади про штурм "Лінії Сталіна": "Ураганний вогонь загримів близько 9 години ранку і в ньому взяли участь авіація зі своїми найважчими бомбами та артилерія із 42-сантиметровими "Бертами". Близько полудня шлях на схід знову був вільний... Під час того прориву вибухи бомб і стрілянина зливалися у безперервний та несамопитий рев, створюючи пекло на землі, до якого долучилися ще й метачі вогнем, т. зв. "флямменверфери" ⁵².

Увечері 14 липня "Нахтігаль" увійшов до Проскурова. Перебуваючи в цьому місті, український курінь і 1-й батальйон Бранденбурзького полку перейшли під командування альпійської охоронної дивізії ⁵³. Проте довго в Проскурові вояки ДУН не затримались, і вже 16 липня вони вирушили через Вовковинці, Жмеринку, Браїлів на Вінницю. Український легіон просувався швидким маршем так, що завжди на декілька десятків кілометрів опереджав німців, а це давало змогу проводити серед місцевого населення роз'яснювальну роботу та організувати органи самоврядування.

17 липня "Нахтігаль" зупинився перед лісом коло містечка Браїлова. Не ризикуючи входити в ліс, бійці зачекали на підхід відділів альпійської охоронної дивізії. Командир дивізії полковник Кратохвіль вислав офіцерську групу розвідки (20 осіб) очолювану поручником Т.Оберлендером (зв'язковим офіцером "Нахтігалю"). До групи, як перекладача взяли поручника Ю.Лопатинського, який після війни залишив свої спогади про браїлівську розвідку: "До Браїлова ми приїхали двома автомашинами. Перед містечком зупинилися, щоб зібрати потрібну інформацію. Мешканці придорожніх хат із цікавістю роз-

глядали нас, мабуть, уперше зустрівши "німців". Побачивши дядька з козацькими вусами, що тримав дитину на руках, я підступив до нього і запитав по-українському: "Дядьку, чи є большевики в місті? – Почувши українську мову, той стрепенувся, розлянувся довкруги і сказав – Не їдьте туди, їх там понад шістсот". Незважаючи на це, ми посідали в автомашини і рушили вперед. Переїхавши міст на озері і виїхавши на горб, потрапили під сильний кулеметний вогонь. Автомашина, в якій я їхав, звернула вбік, ми зіскочили з неї, залягли на валі за берегом і відкрили вогонь по большевиках, що біля цукроварні вантажили на вози мішки, мабуть, з цукром. Наша друга машина застрягла на мості. На тій позиції ми просиділи кілька годин, і відбивши наступ більшовиків, в якому втратили двох забитих і трьох ранених, відступили на шосе Проскурів–Вінниця. Але щойно долучилися до своєї колони, що продовжувала стояти на шосе, як тридцять большевицьких літаків почали налітати на колону, кидаючи бомби та обстрілюючи її бортовою зброєю. Свої нальоти вони повторили вісім разів впродовж двох годин. Це коштувало нашій частині кільканадцять спалених автомашин і понад 50 убитих. На щастя, не було вбитих і навіть не поранено жодного стрільця з куреня" ⁵⁴. Згодом з'ясувалося, що в Браїлові перебували три полки Червоної армії укомплектовані колишніми курсантами військових училищ, а тому наступ вдалося розпочати лише після прибуття основних сил. Коли ж противника вибили з цього містечка, шлях на Вінницю був відкритий ⁵⁵. Вінницю відразу взяти не вдалося – спочатку було захоплено частину міста з правого берега р. Південний Буг, а на другий день війська перейшли на лівий берег. За хоробрість виявлену в боях за Браїлів і Вінницю ук-

раїнський батальйон було відзначено похвалою, а Ю.Лопатинський та І.Гриньох отримали нагороди – Залізні Хрести 2-го класу ⁵⁶.

З Вінниці український курінь відправився до містечка Юзвин (Некрасове) на двотижневий відпочинок. Скориставшись цією нагодою, вояки ДУН і похідні групи ОУН розпочали в районі активну націоналістичну пропаганду й створили органи місцевої адміністрації ⁵⁷. Перебуваючи на відпочинку в Юзвині, українські бійці дізналися про те, що 17 липня 1941 р. Гітлер своїм декретом приєднав Галичину до Генерального губернаторства і що більшість лідерів ОУН(Б) заарештовані. Усі солдати й офіцери були страшенно обурені та спантеличені подібними діями німців. Обер-лейтенант Герцнер записав тоді у своєму щоденнику: "Українці просто збентежені тим, що їхній боротьбі за свободу, щойно вона розпочалась, відразу покладено край" ⁵⁸. 30 липня 1941 року до батальйону прибули сам шеф абверу адмірал В.Канаріс і начальник абверу-2 генерал Е. фон Лагузен, які, щоправда, не привезли ніяких втішних звісток, а лише підтвердили інформацію про розчленування України та арешт лідерів ОУН(Б). Поговоривши з командиром батальйону, вони того ж дня відбули до Берліну ⁵⁹.

У такій ситуації Роман Шухевич, як керівник північної групи ДУН, надіслав до ОКВ протест, в якому наголосив, що внаслідок "арешту нашого Уряду і Провідника Легіон не може далі перебувати під командуванням німецької армії" ⁶⁰. На відповідь довелося чекати зовсім недовго. Уже 13 серпня 1941 р. спецвідділ "Нахтігаль" отримав наказ пішим маршем передислокуватися до Жмеринки. На залізничній станції курінь роззброїли (тільки старшинам лишили особисту зброю) посадили до ешелонів і під охоро-

ною німецької жандармерії вивезли до Кракова. У столиці Генерального Губернаторства батальйон тиждень очікував на вирішення своєї подальшої долі. Лише згодом стрільці помандрували до місця передвоєнної дислокації в Нойгаммері, куди прибули 27 серпня 1941 р.⁶¹

Немало для порятунку куреня "Нахтігаль" зробив зв'язковий старшина батальйону, німець Т.Оберлендер, який неймовірними зусиллями зумів отримати аудієнцію в Гітлера. Однак фюрер не бажав довго слухати "порожніх" балачок молодого офіцера і брутально перервав його доповідь про Україну словами: "Ви в цьому нічого не тямите. Росія – наша Африка, а росіяни – наші негри". Згодом Оберлендер сказав командирі полку "Бранденбург–800": "З таким переконанням Гітлера війна програна"⁶².

Тоді, коли батальйон "Нахтігаль" готувався до походу на територію України з теренів Генерального Губернаторства, курінь "Роланд" 1 червня 1941 р. отримав наказ передислокуватися з Відня до містечка Комполунг (Південна Буковина), що в Румунії. Уже 10 червня на місце призначення прибула передова група з 60 осіб, яка мала підготувати місце постанову куреня. А 15 червня в призначений район з'явилися дві сотні "роландистів". 2 липня з Відня виїхав штаб організації "Роланд" і третя сотня, яка до Комполунга добралася 5 липня. У Румунії курінь разом з іншими спецгрупами спочатку підпорядкувався командуванню групи армій "Південь", а згодом (27 червня) окремим наказом "Роланд" перевели в розпорядження 11-ї німецької армії. Безпосередніми військовими діями батальйону з боку німців командував оберлейтенант Пічман, який в свою чергу підпорядковувався Ернсту цу Айкерну – командуючому з головного штабу групи армій "Південь"⁶³. Завдан-

ня, визначені 27 червня штабом 11-ї армії спеціально для куреня "Роланд", полягали в "участі у бойових діях на річці Прут для підтримки німецьких військ, організація українського самозахисту в окупованих містах, охороні шляхів, постачанні харчів, допомозі в евакуації військовополонених, охороні промислових об'єктів. "Роланд" повинен прибути в Ботошани 30. 6. 1941. Його маршрут: Комполунг – Гура Гуморулі – Сучава – Ботошани" ⁶⁴.

Не дочекавшись на прибуття штабу, який затримувався в дорозі через надмірну завантаженість залізниць, "Роланд", очолюваний тимчасовим командиром лейтенантом Зіббертом, розпочав свій марш румунськими землями. У день проголошення української державності у Львові 30 червня 1941 р., коли перші дві сотні "Роланду" вже підходили до місця призначення (Ботошани), до командира надійшов лист від полковника абверу Е.Штольце із заборонною використовувати курінь у бойових діях. У зв'язку з цим батальйон було розташовано у Фрумосулах біля міста Комполунга, де до нього приєднався штаб і третя сотня. У цьому ж містечку "Роланд" очікував на вирішення своєї долі. Очевидно, після подій у Львові гітлерівці почали розмірковувати над тим, чи не варто відправити в тил другий український батальйон і там одразу розформувати його. Тим часом, разом із штабом та третьою сотнею до куреня приєдналися оунівські пропагандисти на чолі з Р.Ярим. Принагідно зауважимо, що 5 липня 1941 року голова Українського державного правління Я.Стецько присвоїв Ярому звання полковника, про що повідомив йому наступною телеграмою: "У признання Ваших заслуг, які Ви положили при організації Українських військових сил, іменую Вас іменем Українського державного правління

Полковником Українських збройних сил" ⁶⁵, хоча сам Р.Ярий називав себе полковником принаймні з червня 1941 року ⁶⁶. Ця похідна група сподівалася разом з "Роландом" проникнути в Україну. Але командування 11-ї армії, зокрема особисто Айкерт, наказав розігнати загін Ярого. Щоб продовжити виконання своїх завдань, більшість активістів терміново вступили до українського куреня як рядові стрільці, а Ярий виїхав до Львова ⁶⁷.

Лише 24 липня 1941 р. німецьке командування все ж таки вирішило використати українську частину в прифронтовій смузі. Курінь "Роланд" було переведено під командування 54-го армійського корпусу генерала Е.Гансена і дещо реорганізовано. Особовий склад становив 9 офіцерів і 260 стрільців. Батальйон поділили на чотири роти, по 65 осіб у кожній. Двома ротами командували німецькі офіцери, а двома – українські. Новим комбатом призначили лейтенанта Зібберта, а український майор Є.Побігущий став його замісником. В Україні командування планувало поповнити особовий склад на 100-150 чоловік. До озброєння батальйону входили радянські трофейні гвинтівки, пістолети та шість чеських кулеметів. Курінь мав взяти участь у розчищенні й охороні шляхів на схід від Дністра ⁶⁸. Після завершення довшколу, щоб дати змогу відділу набратися деякого бойового досвіду, "Роланд" перевели до другої фронтової лінії. Курінь повантажився в потяги і відбув до міста Яси (Румунська Молдова), звідки власним ходом, через усю Молдову повинен був перейти до міста Дубоссари на лівому березі Дністра.

28 липня південна група ДУН вирушила на фронт. Описуючи виїзд українського куреня на передову, його командир Є.Побігущий згадував про

незвичайну атмосферу, яка панувала серед бійців "Роланду": "Слово "фронт" витискає в кожного вояка поважні асоціації думок. Він в першій хвилині бачить не бій, а небезпеку, може кінець життя. Деякий бачить невгоди життя, інший розставання з дівчиною, з родичами... В нашому Легіоні не помітив я нічого подібного. Я порівнював наших добровольців з іншими вояками регулярних армій, яких бачив я в хвилині такого приготування їхати на фронт. В наших була зовсім інша психологія, як у тих. Там спішне писання листів, прохання про відпустку, щоб попрощатися з родиною і знайомими, поладнання всяких справ, тощо. Тут, в Легіоні, я закріпив у більшості добровольців докладніше чищення зброї, кращий перегляд виряду, вибір більш бойових пісень до співу, дискусії про бої, які наближаються, як про щось нормальне, і ніде ні натяку про важкі умовини фронтового життя та небезпеку" ⁶⁹.

Піший перехід через Молдову відбувався в жахливих погодних умовах. Солдати отримували "сонячні удари", але й після цього просили не відправляти їх у тил. Біля міста Дубоссар курінь перейшов Дністер і маршем рушив до села Унтилівки. Через цей населений пункт проходила залізнична гілка Проскурів – Одеса, а тому в ньому батальйон затримався на три тижні.

Щоденникові записи українських бійців свідчать про те, що легіонери були безмежно щасливі бачити рідну землю і відчувати себе її визволителями. Хорунжий Т.Крочак зазначав: "Хотілося цілувати ту нашу землю, хотілося кричати до всіх рідних: "Ми вже йдемо до вас, визволяти від большевицьких банд!" Скоро пережили ми, однак, приголомшення через прийняття нас населенням. Про першу зустріч

з українцями снував я різні плани. Уявляв собі різні прекрасні картини тієї стрічі. Не можу збагнути, чому те, що вчора видавалося таким простим і ясним, сталося таким спершу загадковим – та перша зустріч з українцями на Україні. Замість відкритих рамен... нас зустріли байдуже, холодно, мовчанкою, а то й міряють нас ворожими поглядами" ⁷⁰. Пізніше з'ясувалося, що така зустріч українських солдатів була підготована німцями. Щоб позбавити український відділ масової підтримки, було оголошено, що позаду йде польський добровольчий Легіон, який буде "грабувати населення, а тому з ним не потрібно підтримувати контактів" ⁷¹. Лише після проведеної роз'яснювальної роботи ставлення селян до "роландистів" змінилося на дружнє. Зі спогадів дізнаємося про те, яке гнітюче враження на бійців з "Роланду" справив вигляд сіл і містечок Поділля. Відступаючі відділи НКВС вивозили і знищували майно підприємств і колгоспів. "Часом неможливо було знайти цілих сіл, позначених на новеньких картах, – писав у своїх спогадах український доброволець, – такі села большевики за якісь "провини" зрівнювали з землею" ⁷². (Насправді села знищували не за "провини", а згідно з "Директивою Раднаркомун СРСР та ЦК ВКП(б) радянським та партійним організаціям прифронтових областей" від 29 червня 1941 р., в якій зазначалось: "При вимушеному відході частин Червоної армії, переганяти рухомий залізничний склад, не залишати ворогу жодного паровоза, жодного вагона, не лишати противнику жодного кілограма хліба, жодного літра палива. Колгоспники повинні виганяти худобу, хліб здавати державі для зберігання і вивезення в тиллові райони. Все цінне майно, в тому числі кольорові метали, хліб і пальне, яке може дістатися ворогові, повинно безу-

мовно знищуватися")⁷³. Все ж легіонери намагалися налаштувати себе на те, що кращі часи попереду і їх ще потрібно вибороти. Проте боротися українським націоналістам за свої ідеали перешкоджали. На початку серпня до куреня дійшла вістка про арешт лідерів Організації. Стало очевидним те, що затримка в Унтилівці пов'язана не тільки з необхідністю охороняти важливий залізничний вузол. І справді, 10 серпня 1941 р. штаб 11-ї армії дістав телеграму від полковника Е.Штольце, в якій зазначалося, що "після консультацій з рейхсміністром окупованих територій Сходу організацію "Роланд" треба усунути від участі в поході з політичних причин"⁷⁴. А вже 14 серпня командуючий 11-ю армією наказав повернути курінь "Роланд" до Фокшан. На час передислокації особовий склад "Роланду" становив 9 офіцерів і 274 стрільців. П'ятдесят роландистів німці залишили в Україні як перекладачів при цивільній адміністрації із суворою забороною займатися політичною діяльністю. Можна припустити, що націоналісти не притримувалися цієї заборони, бо менш ніж за місяць їх усунули зі служби⁷⁵. Коли ж 26 серпня південний легіон ДУН прибув на вокзал Фокшан, весь його особовий склад відправили до табору Маєрлін коло Відня, де стрільцям повернули зброю.

Зважаючи на вищевикладене, слід відмітити, що участь у бойових діях проти Червоної армії насправді взяв лише батальйон "Нахтігаль", який разом з передовими частинами вермахту пройшов близько 400 км від радянсько-німецького кордону до Вінниці. У безпосередніх боях нахтігалівці використовувалися тільки в ході штурму "Лінії Сталіна" та в Браїлові й Вінниці. Під час цих операцій батальйон зарекомендував себе як добре підготована і

навчена частина. Курінь "Роланд" не брав жодної участі в бойових діях, перебуваючи тільки у другому фронтовому ешелоні, займаючись охороною важливих об'єктів комунікації, вантажів і складів зі стратегічними запасами.

Бійці обох батальйонів продемонстрували належну відвагу та бажання воювати саме за інтереси свого народу. Вони не стали сліпим знярядям у руках нацистів, перетворившись уже тоді у зародкову клітину майбутнього руху опору. Гітлерівці вчасно помітили цю негативну для себе тенденцію й тому обидві частини ДУН були тимчасово інтерновані як "політично ненадійні".

¹ Коваль В.С. "Барбаросса": истоки и история величайшего преступления империализма.— К.: Наукова думка, 1989. — С. 188–189.

² 1941 год. В 2-х книгах. Документы. — Кн. 2. — док. № 437 — С. 158–160.

³ Kolasky J. Partners in tyranny. The Nazi-Soviet nonaggression pact (August 23, 1939). — Toronto, 1990. — P. 108.

⁴ Король В. Історія України. 2-ге видання. — С. 271.

⁵ Лидел Гарт Б. Вторая мировая война. — М.: АСТ, 1999. — С. 183–184.

⁶ Безмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. — К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга пам'яті України", 2000. — С. 59.

⁷ Лидел Гарт Б. Вторая мировая война. — С. 183.

⁸ Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба сухопутных войск. 1939–1942 гг. (Перевод с немецкого) в 3-х томах. Т. 3., кн. 1. — М.: Воениздат, 1971. — С. 60.

⁹ Король В.Ю. Історія України. 2-ге видання. — С. 270.

¹⁰ Коваль М.В. Початок німецької агресії та прикордонні бої на території України у світлі нових документів // Сторінки історії України ХХ століття. — К.: Освіта, 1992. — С. 160.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 35, арк. 5–6.

- ¹² Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради. – К., 1970. – С. 200; Чередниченко В. Анатомія зради. – К., 1978. – С. 120–121.
- ¹³ Волков А., Славін С. Адмирал Канарис – "железный" адмирал. – Москва - Смоленск, 1999. – С. 428.
- ¹⁴ Brockdorf W. Geheimkomandos des Zweiten Weltkrieg. – München, 1967. – S. 127.
- ¹⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – С. 65.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5–6. Торонто – Нью-Йорк, 1982. – С. 48.
- ¹⁸ У лавах дружинників: спогади учасників. – С. 79.
- ¹⁹ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 37.
- ²⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 57, арк. 16.
- ²¹ Там само, оп. 2, спр. 32, арк. 7 зв.
- ²² Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 38.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Кальба М. ДУН. – С. 36–37.
- ²⁵ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 39.
- ²⁶ Трофимович В. В. Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). – С. 19.
- ²⁷ ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 154, арк. 3 зв.
- ²⁸ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 64–65.
- ²⁹ Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – С. 6-7.
- ³⁰ Кровавые злодеяния Оберлендера. Отчёт о пресс-конференции для советских и иностранных журналистов, состоявшейся в Москве 5 апреля 1960 г. – М.: Правда, 1960. – С. 14.
- ³¹ Potichnyj P.J. Ukrainians in World War II Military Formations // Ukraine during World War II. History and its aftermath a symposium. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – P. 63.
- ³² Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 39.
- ³³ Там само. – С. 40.
- ³⁴ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни або "Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї". – Торонто: Срібна сурма, 1991. – С. 61.
- ³⁵ Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. - Лондон, 1975. – С. 212.

- ³⁶ *Yurkewich M.* Galician Ukrainians in German Military Formations // Ukraine during World War II. History and its aftermath a symposium. – Canadian Institute of Ukrainian studies. University of Alberta. – P. 71.
- ³⁷ В боротьбі за Українську державу (есеї, спогади, свідчення, дітописання, документи Другої світової війни). – С. 32–33.
- ³⁸ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 344(а), арк. 1.
- ³⁹ *Кальба М.* Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 62.
- ⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45, арк. 23–24.
- ⁴¹ *Райле О.* Тайная война. м С. 165–166.
- ⁴² *Трофимович В.В.* Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.). – С. 21–22.
- ⁴³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 26.
- ⁴⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 110.
- ⁴⁵ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 48.
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 29.
- ⁴⁸ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 84.
- ⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 50, арк. 66-67.
- ⁵⁰ Там само, ф. 3206, оп. 6, спр. 154, арк. 2.
- ⁵¹ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 31.
- ⁵² *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 48–49.
- ⁵³ *Лопатинський Ю.* Група Північ т. зв. "Нахтігаль". – С. 21.
- ⁵⁴ Там само. – С. 22.
- ⁵⁵ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. – С. 38–39.
- ⁵⁶ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 36.
- ⁵⁷ *Шанковський Л.* Похідні групи ОУН. – С. 52.
- ⁵⁸ *Волков А., Славин С.* Адмірал Канарис - "Железний" адмірал. – С. 431.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 36.
- ⁶¹ *Кальба М.* Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. –

- С. 64; Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. – № 5–6. Торонто – Нью-Йорк, 1982. – С. 48.
- ⁶² Соколов Б.В. Оккупация. – С. 15.
- ⁶³ Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 968.
- ⁶⁴ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 149–150.
- ⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 10, арк. 15.
- ⁶⁶ Там само, 22, арк. 10.
- ⁶⁷ Ортинський Л. Група Південь, т. зв. "Ролянд". – С. 14.
- ⁶⁸ Там само. – С. 22.
- ⁶⁹ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – С. 15.
- ⁷⁰ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 48–49
- ⁷¹ Там само. – С. 49.
- ⁷² Там само. – С. 17.
- ⁷³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 3, арк. 2; або 1941 год. Т. II. – С. 446–448.
- ⁷⁴ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 151.
- ⁷⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 72.

4.3 Батальйон "Нахтігаль" і проблема знищення львівської інтелігенції та євреїв

Досліджуючи таку дуже "слизьку" й "болючу" тему, як причетність чи непричетність бійців ДУН до злочинів проти людства у Львові й інших містах і селах України, на наше переконання, доцільно розглядати цю проблематику в двох аспектах: по-перше, слід з'ясувати, чи були в членів ОУН(Б) загалом і бійців ДУН зокрема, світоглядно-ідеологічні підстави для участі в екзекуціях польської інтелігенції та єврейського населення України, по-друге, проаналізувати докази й факти, які наводяться на звинувачення

та захист ДУН.

Не заглиблюючись в непрохідні нетрі ідеологічного підґрунтя діяльності ОУН(Б) і не вишукуючи в працях оунівських ідеологів різних, часто полярних, думок стосовно ставлення до національних меншин, ми черговий раз звернемося до, безумовно, головного документа, згідно з яким ОУН(Б) мала діяти під час німецько-радянської війни, і проаналізуємо його на предмет наявності цікавих для нас моментів. Інтерес до інструкції "Боротьба й діяльність ОУН під час війни", як уже зазначалося, посилюється тим, що вона готувалася для внутрішнього вжитку членами організації, а не для широкого публічного розголосу. А в ОУН(Б), і в роки війни і після неї, існувало неписане правило сформульоване самим С.Бандерою у вигляді "теорії" подвійності політичної програми ОУН: "Одна програма мала б бути призначена для членства і прихильників націоналізму, а друга – для сторонніх чинників. Перша повинна бути основним "Вірую" для членства і прихильників. Друга програма повинна існувати для зовнішнього вжитку. Вона може мінятися залежно від обставин і зовнішнього положення"¹. Виходячи з такої "теорії" можна припустити, що один документ призначений для членів ОУН(Б) набагато цінніший для нашої праці, ніж десять офіційних "комунікатів", "маніфестів" чи "відоzw" призначених для преси. Так от, в Інструкціях кожен бажаючий може прочитати чимало наказів і закликів до знищення представників національних меншин: "В часі хаосу й замішання можна дозволити собі ліквідацію небажаних польських, московських та жидівських діячів, особливо приклонників большевицько-московського імперіалізму"²; "Національні меншини поділяються на: а) приязні нам, себто членів досі поневолених народів; б) ворожі нам, москалі, поляки, жиди. а) мають

однакове право з українцями..., б) винищувати в боротьбі, зокрема тих, що боронитимуть режиму: переселювати в їх землі, винищувати, головню інтелігенцію, якої невільно допускати до ніяких урядів, взагалі унеможливити продукування інтелігенції, доступ до шкіл і т. п. Проводирів нищити... Асиміляція жидів виключається" ³. Подібні формулювання важко розцінити інакше, як інструкції до прямої безоглядної дії на ліквідацію національних меншин.

Важливим є також той факт, що розстріляні у Львові професори належали до групи польської інтелігенції, яка протягом 1940–1941 рр. активно співпрацювала з радянським режимом. Вони були членами радянських творчих спілок, депутатами рад, делегатами польської громадськості Львова, що у вересні 1940 р. відвідували Сталіна і вели з ним переговори про можливість створення прорадянського польського уряду⁴ (на противагу еміграційному урядові в Лондоні). Тому вбиті у Львові польські професори цілком могли трактуватися оунівцями, як "приклонники большевицько-московського імперіалізму". Адже зі 160 професорів-поляків, які мешкали у Львові на червень 1941 р., для знищення вибрали лише тих, хто "засвітився" на співпраці зі сталінським режимом. Відомо також, що лідери бандерівської Організації в 1941 році прагнули запозичити від гітлерівців "досвід розв'язання єврейської проблеми" (про це яскраво свідчать протоколи 1-ї конференції ОУН(Б) у липні 1941 року)^{*}, але реально організованого та дієвого карально-репресивного апарату бандерівці не мали. Поодинокі відділи української народної міліції

^{*} З протоколів Львівської конференції ОУН(Б) за липень 1941 р. чітко видно, що бандерівці планували часткове знищення та геттонізацію єврейського населення. (Детальніше див. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. – С. 189–190.)

залучалися до антиєврейських акцій, але вони виконували тільки допоміжні функції при німецьких спецзагонах. Наприклад, Я. Стецько у своєму листі-звіті до Бандери від 25 червня 1941 р. відкрито писав: "Робимо міліцію, що допоможе жидів усувати" ⁵. Можна з великою долею впевненості стверджувати, що окремі члени ОУН таки брали участь у винищувальних акціях, а також підбурювали до цього звичайних обивателів, розповсюджуючи листівки з такими недвозначними зверненнями: "Народе! Знай! Москва, Мадяри, Жидова – це все твої вороги. Нищ їх. Знай! Твоїм проводом є Провід українських націоналістів ОУН. Вождем є Степан Бандера. Твоєю ціллю є Соборна Самостійна Українська Держава. Твій шлях – шлях Української Національної Революції. Шлях збройної боротьби. Шлях ОУН" ⁶. Тож теоретично бійці ДУН мали цілком достатньо ідеологічних підстав для знищення польських науковців. Однак ще більше підстав для їхньої ліквідації мали німецькі спецгрупи, що керувалися наказами шефа нацистської поліції безпеки та служби безпеки, обергрупенфюрера СС Р.Гейдріха від 2 червня та 1 липня 1941 р. в яких наголошувалося на необхідності знищувати комуністичних функціонерів, комісарів, євреїв– держслужбовців, пропагандистів, а також польську інтелігенцію ⁷.

Розглядаючи проблему негативного ставлення членів ОУН та бійців ДУН до єврейської меншини_ потрібно також мати на увазі дві обставини, що суттєво вплинули на його формування: по-перше, оунівці зростали в кліматі інтелектуального й побутового антисемітизму, який панував у міжвоєнній Польщі і посилювався майже повсюдно, вищим соціально-економічним статусом польського

еврейства порівняно з українцями і навіть з поляками*. По-друге, ніколи не слід забувати, що в 1939-1941 рр. проявилася яскрава прорадянська позиція значної частини єврейської молоді, котра в сумі з непропорційно великою кількістю євреїв в карально-репресивних органах СРСР створювали ілюзію існування "московсько-жидівської комуні", яка прагне знищити все українське **. Тож немає нічого дивного в тому, що молоді оунівці цілком щиро ненавиділи євреїв і гадали, ніби мають вагомні причини для того, наприклад, щоб "переселювати" євреїв "в їх землі".

Таким чином ми доволі впевнено можемо засвідчити, що в 1941 році бійці ДУН мали достатньо ідеологічно-світоглядних підстав для участі в зни-

* Соціальний статус та економічну заможність євреїв у міжвоєнному польському суспільстві влучно характеризує тогочасна польська приказка "We Lwowie ulicy polskie, a kamienicy zydowskie" (У Львові вулиці польські, а будинки єврейські). Між іншим, польські урядовці цілком серйозно обговорювали питання можливого виселення всіх польських євреїв до Палестини, а польські студенти у Львівському університеті запровадили т. зв. правило "getta lawkowego" ("лавкового гетто"), тобто визначали єврейським студентам певні місця в аудиторії, які вони не могли покидати впродовж цілого періоду навчання. Й у цьому був своєрідний "знак часу".

** Беззаперечно, що частина багатих євреїв Західної України, а також члени сіоністських організацій були репресовані енкавдістами (див. Lesser G. Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r. // Tematy polsko-ukrainskie. - Olsztyn, 2001. - S. 113-115.), однак серед партійних функціонерів та чекістів, а також серед їхніх добровільних помічників, відсоток єврейства був волаючи високим. Окрім того, українці виховані на захід від р. Збруч виростили під впливом інформації про єврейський характер російської революції та єврейський склад більшовицького уряду. Такі судження у міжвоєнній Європі зовсім не були ознакою нацизму чи фашизму. Відомий усім У.Черчілль 8 лютого 1920 р. на шпальтах газети "Санді Гаральд", характеризує

щенні польської інтелігенції та євреїв. Однак попутно виникає ще одне запитання – чи діяльність бойовиків ОУН, ДУН, а згодом і УПА, спрямована на перетворення України в моноетнічну державу була якимось винятковим, чи типовим явищем у світовій практиці? Звісно, ми не будемо згадувати про геноцидні дії вчинені супроти наці-

комуністичну революцію в Росії та її вождів, заявив, що міжнародна єврейська банда "схопила російський народ за чуприну і стала практично безмежними господарями гігантської імперії" (Churchill W. Zionism versus Bolshevism: A struggle for the soul of the Jewish People // Illustrated Sandy Herald. – February, 8. – 1920.) Українцям колишньої Польщі було відомо, що з 384 перших комісарів Радянської Росії, більше 300 були євреями і тільки 13 – росіянами (Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: моё исследование сионизма. -К., 2002. - С. 39.). Про неймовірний вплив євреїв у радянському адміністративному та каральному апараті розповідали на заході колишні громадяни СРСР, яким вдалося вирватися з країни "тріумфуючого соціалізму". Сучасний ізраїльський історик Л.Рапопорт таким чином характеризує становище євреїв у владних колах СРСР: "Під керівництвом Леніна євреї виявилися втягнутими у всі аспекти революції, включно з найбруднішою її роботою. Незважаючи на обіцянки комуністів з корінням вирвати антисемітизм, він швидко розповсюдився після революції – частково внаслідок особливо видатного становища великої кількості євреїв у радянській адміністрації... Надзвичайно велика, диспропорційна кількість євреїв вступила в нову радянську поліцію, ЧК... І багато з тих, хто зіштовхувався з ЧК, розстрілювався єврейськими слідчими..." (цит. за Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: моё исследование сионизма. -К., 2002. – С. 49.). Подібних фактів, уявлень та переконань вистачало для формування стійкого стереотипу існування "московсько-жидівської комуни", який поряд з німецькими підбурюваннями викликав на території Західної України в червні–липні 1941 р. 58 погромів, жертвами яких стали 10 тисяч євреїв (Lesser G. Pogromy w Galicji Wschodniej w1941 r. // Tematy polsko-ukrainskie. - Olsztyn, 2001. – S. 103.).

ональних меншин з расового, релігійного або будь-якого іншого міркування в державах котрі були цілком незалежними, доволі могутніми й існуванню яких дані меншини не могли загрожувати (євреї й цигани в гітлерівській Німеччині, українці в СРСР, вірмени й курди в Туреччині і т. п.). Нагадаємо лише про ті країни, які щойно звільнялися від колоніальної залежності й починали будувати свої держави. Ризикуючи накликати на себе смертельний гнів полум'яних поборників "загальнолюдських цінностей" (термін, на наше переконання, доволі штучний, адже в мешканців планети Земля ніколи не було та й бути не може "спільних цінностей", хоча б через діаметрально протилежне ставлення в окремих народів і релігійних груп до вартості людського життя й смерті), все ж підкреслимо, що дії, спрямовані на знищення етнічних меншин, які формувалися з представників народу-окупанта та його прислужників, ніколи не викликали аж надто різкого осуду у світовій громадськості. Адже нечасто можна почути засудження антиколоніальної боротьби народів Республіки Конго, в ході якої фізично ліквідовувалися не лише війська Королівства Бельгії, але й "мирні" поселення бельгійських колоністів. Рідко хто ганьбить і алжирців, котрі безжалісно виганяли та вирізали французьких зайд. А вже зовсім не чути голосів поборників "загальнолюдських цінностей", коли мова заходить про діяльність єврейських бойовиків, які в переддень створення держави Ізраїль масово вбивали європейських та арабських поселенців у Палестині (яку, до речі, євреї втратили майже за дві тисячі років до того і відвойовували її спираючись переважно чином на твердження з власних релігійних книг про те, що ця земля була обіцяна їхньому народові Богом

5 тисяч років назад). Зауважимо, що на 1948 р. євреї становили лише 10% населення Палестини, тоді як майже 90% були арабами. Із 800 тис. арабів ізраїльтяни вигнали з прадідівських земель і вбили 630 тис. чоловік, знищуючи разом із мешканцями цілі поселення (Деір Ясін, Кана та інші), періодично влаштовуючи в таборах вигнанців неймовірно жорстоку різанину, як, наприклад, у Сабрі та Шатилі⁸.

Тому, очевидно, й дії оунівців в роки Другої світової війни спрямовані на етнічну уніфікацію українського суспільства слід розглядати насамперед у площині антиколоніальної боротьби і сприймати її так само, як сприймають подібні факти з антиколоніальної боротьби інших народів світу. Найбільшою ж проблемою для сучасних вчених, яка не дозволяє їм спокійно аналізувати окреслені вище гострі питання, є певний психологічний дискомфорт, який виникає внаслідок того, що доводиться мати справу з антиколоніальною боротьбою проти тих сил, які виграли Другу світову війну і найбільше постраждали в її перебігу. Натомість український національний рух 1940–1950 рр. опинився серед табору переможених, через це багатьом дослідникам важко змиритися з думкою про те, що переможці не у всіх питаннях бувають стовідсотково "святі", а переможені не завжди апріорі "грішні".

Повертаючись до з'ясування причетності "Нахтігально" до масових знищень поляків і євреїв у Львові, ще раз зауважимо, що теоретично бійці українського батальйону могли бути учасниками цих акцій. Однак чи брали вони реальну участь у масових екзекуціях мирних громадян, це вже зовсім інше питання, вивчати яке слід спираючись винятково на конкретні факти і документи.

Насамперед підкреслимо, що дана проблема могла

ніколи не отримати широкого розголосу в історичній літературі, якби не одна цікава політична ситуація, що склалася в 1959 р. Уся справа з "Нахтігалем" розгорілася тоді, коли канцлер Федеративної Німеччини К.Аденауер у 1953 р. на посаду міністра в справах жертв війни, депортованих і репатрійованих німців призначив професора Т.Оберлендера. Під опікою останнього опинилися мільйони німців-утікачів і переселенців із колишніх земель Рейху, які після війни відійшли до Польщі, Чехословаччини й СРСР. Серед цієї маси людей панували виразні антикомуністичні настрої (відомо, що антикомуністом був і сам Т.Оберлендер). Тому біженці в його особі знайшли надійну підтримку й захист. З часом Т.Оберлендер, спираючись на цих протибільшовицьке налаштованих людей, розпочав створювати потужну політичну партію з яскравим антилівим ухилом. З цього моменту професор Т.Оберлендер став особливо небезпечним і небажаним політиком для Москви і Східного Берліну. Щоб домогтися відставки ненависного для Радянського Союзу та НДР міністра, потрібно було його сильно скомпрометувати. Для цього, як водиться, "компетентні органи" вишукують у біографії своєї жертви "чорні сторінки", а якщо таких немає, то на чорний колір перефарбовують сторінки "сірі", "коричневі" чи "темносині". Подібну операцію було проведено і з західнонімецьким міністром. Досліджуючи біографію Т.Оберлендера, в Москві й у соціалістичному Берліні з'ясували, що в червні 1941 р. він служив зв'язковим офіцером батальйону "Нахтігаль", а відтак видавав накази, які можна кваліфікувати як "злочини проти людяності". Уся справа була збудована на твердженні, що "Нахтігаль" чинив розстріли польських і єврейських інтелектуалів у Львові 3–4 липня

1941 р. та здійснив погром єврейських кварталів міста.

Відомо, що нацисти – як зрештою і комуністи – планували повне знищення мозку будь-якої нації – її інтелігенції. Ще 2 жовтня 1940 р. на таємному засіданні у фюрера пролунало: "Повинні бути знищені всі представники польської інтелігенції – це звучить жорстоко, але такий життєвий закон" ⁹. Повеєнні розслідування радянської Надзвичайної державної комісії встановили факти знищення львівської інтелігенції і назвали імена злочинців. Факти, подані радянською комісією, перевірялися й були підтверджені Міжнародним трибуналом у Нюрнберзі на засіданнях 15 лютого і 30 серпня 1946 р. Зокрема, головний звинувачував з радянського боку генеральний прокурор Р.А. Руденко, виступаючи на процесі, заявив: "Загони гестапівців ще до захоплення Львова мали складені за наказом німецького уряду списки найвидатніших представників інтелігенції, призначених до знищення. Одразу після захоплення міста Львова почалися масові арешти і розстріли" ¹⁰. У цьому ж виступі можна знайти ще й такі слова: "Вбивства радянських громадян здійснювалися не випадковими бандитськими групами німецьких офіцерів і солдатів, а згідно із затвердженими планами німецькими військовими з'єднаннями, поліцією та СС" ¹¹.

Наводить прокурор Руденко й розповіді свідків і жертв. Наприклад, професор Львівського медінституту Ф.В. Гроєр, якому випадково вдалось уникнути смерті, повідомляв: "Коли 3 липня 1941 року, о 12 годині ночі, мене арештували й посадили до вантажівки, в ній вже знаходилися професори: Грек, Бой-Желенський ті інші. Нас повезли в дім "Бурса Абрагамовичів". Ведучи нас по коридору, гестапівці

знущалися над нами, підштовхували прикладами гвинтівок, смикали за волосся та били по голові..."¹² Подібні свідчення подає і мешканець Львова Б.О. Гольцман, який бачив, як есесівці розстрілювали професорів у дворі по вулиці Артишевського, 8. Загалом же "розслідуванням встановлено, що в перші місяці окупації німці арештували і вбили більше 70 найвидатніших діячів науки, техніки і мистецтва"¹³, підсумував радянський прокурор наприкінці своєї доповіді в Нюрнберзі.

Усі зібрані докази однозначно свідчать про те, що організаторами та натхненниками вбивств були німці. Задля справедливості перерахуємо імена цих військових злочинців, наведені в брошурі "Про злочинства на території Львівської області": "Генерал-губернатор Польщі Франк, генерал-майор поліції Ляш, губернатор Галичини Вехтер, начальник поліції Кацман, гаупштурмфюрер Гебауер, гаупштурмфюрер СС Варцок, оберштурмфюрер СС Вільгауз, лейтенант СС Шейнбах, оберлейтенант СС Сіллер, штурмфюрер СС Райс, штурмфюрер Веске, оберштурмфюрери СС Рокіта, Урман, Шульц, оберлейтенант СС Векне, шарфюрер СС Колінко, шарфюрер СС Гейне, унтерштурмбанфюрер Гайніш, гауптштурмбанфюрер СС Гжімік, шеф зондеркоманди №1005 Шерляк, гауптштурмбанфюрер Раух, шарфюрер СД Елітко, шарфюрер СД Прайс, керівник "бригади смерті" Ейфель, шарфюрери СД Райс і Майер, обервахмистри СД Клік і Вольф, капітан Блют, майор Сідорен, майор Рох, обер фельдфебелі Міллер і Пер, комісари в справах євреїв Енгель, Зейс, Укварт, Леонард, шарфюрери СС Еріх, Хан, Блюм, Верет, Біттерман та ін."¹⁴. Виникає запитання, чи могли вищевказані керівники німецьких каральних органів здійснити всі масові злочини самі

без сторонньої допомоги? Звісно, що ні. Однак слід пам'ятати, що вже на початку липня 1941 р. до Львова почали прибувати окремі команди айнзац-групи "С", призначеної для знищення "расово неповноцінного" населення північної частини України¹⁵. Командир 1-го батальйону полку "Бранденбург-800" майор Гайнц, що в перші дні окупації Львова виконував обов'язки коменданта міста, у своїх спогадах зазначав: "Десять від обіду (30 червня 1941 року м *І.П.*) вигляд Львова зовсім змінився. Усі вулиці були заповнені відділами маршируючого війська. Я був дуже зайнятий, і як я це пам'ятаю, того дня або найдалі наступного ранку – 1-го липня – я стягнув усі відділи "Бранденбургу" і "Нахтігалья" із зайнятих ними об'єктів для того, щоб у дальшому марші 1-ї Гірської дивізії бути її передовою охороною... Поки ці два батальйони стаціонували у Львові, було дедалі трудніше зорієнтуватися, хто має видавати накази. Проте командир Герцнер щоденно давав мені звіти, був тим, який перший інформував мене, що цивільні, в основному євреї, були зневажані найбільше комендатурою, яка була уже створена у Львові, а також спеціальною "зондеркомандо", яка з'явилася у місті для очищення його від руїн та закопування помордованих по тюрмах. Я обережно запитав Герцнера, чи хто-небудь із мого батальйону брав яку-небудь участь у звірствах? Він заперечив з обуренням... Я знав Герцнера, як абсолютно чесну людину, тому не мав підстав не вірити йому. Я сам посилав тоді капітана графа Туна, який у той час був у штабі моїм другим заступником, а також інших офіцерів з мого штабу разом із поручником Гольманом і Кершнером по Львову на розвідку щодня як патрулі. Усі ті офіцери звітували мені щодня з великим обуренням, що в деяких кварталах

міста панує безправ'я та що першими почали свою "роботу" "айнзацкоманди" СД. Я послав тоді свого особистого шофера з рапортом до адмірала Канаріса, вказавши йому на хаос, який панує у Львові, на звірства, яких допускається спеціальна група, а також у окремих випадках замішання і німецького війська. Хочу підкреслити спеціально, що деякі німецькі відділи мали недостатню дисципліну щодо цивільних чи їхньої власності. Словацький відділ, який переходив через місто, повадився як натовп бандитів і злодіїв. Австрійські вояки із 4-ї Гірської дивізії також, як проходили були особливо брутальні із цивільним населенням, зокрема з євреями, які мешкали в околицях Тернополя... Щодо активності вояків "Нахтігалю" під час їх перебування у Львові, коли вони були під моєю командою, то я ніколи не давав доручень офіцерам того батальйону чи командирів Герцнерові на розстріли, брутальність до людей чи крадіжки... Я не можу ствердити, що, може, хтось індивідуально, самочинно з цілого відділу допустився якогось злочину, про який ніхто не знав" ¹⁶. Підстаршина "Нахтігалю" М.Кальба теж згадував, що перед тим, як розпустити вояків на тижневу відпустку (1-7 липня) Р.Шухевич суворо наказав: "Не виконувати жодних наказів німців чи інших частин, крім наказів наших командирів", а далі порадив: "Не беріть нічиєї крові на свої руки. Не допускайтеся жодних злочинів чи помсти на наших ворогах поляках чи жидах, бо це не наша справа займатися цим" ¹⁷. Очевидно, якщо подібний наказ дійсно існував, то Р.Шухевич намагався ним ще раз підкреслити, що Легіон – це зародок армії, основна задача якого боротися на фронті, а для знищення "ворогів" із цивільного населення існують німецькі спецгрупи, бандерівська Служба безпеки,

міліція тощо.

Нагадаємо також, що до Львова вже о 5 годині ранку 1 липня 1941 року ввійшла тисяча бійців із "айнзацгрупи С" доктора Раша, ще тисяча прибула наступного дня¹⁸. Тож у місті вистачало німецьких поліцейних спецсил для вчинення розправи і над професорами, і над мешканцями єврейських кварталів. Погром та екзекуції над останніми здійснював відділ карателів очолюваний гауптштурмфюрером СС Феліксом Ландау, який організаційно підпорядковувався "айнзацгрупі С"¹⁹. Злочинна ж практика нацистів на Сході свідчить, що до своїх найбрутальніших акцій вони в будь-якій окупованій країні намагалися залучити місцеве населення (у Львові, зокрема, йдеться про польську та українську общини міста). Найпростіше зробити це можна було поширивши чутки про те, що розстріляні в тюрмах НКВС в'язні – жертви єврейського терору*. Така "інформація", як уже зазначалося, падала на благодатний ґрунт з двох причин: по-перше, через те, що в міжвоєнній польській Речі Посполитій антисемітизм був мало не державною ідеологією, по-друге, у зв'язку з тим, що євреї традиційно склали значну частину серед службовців НКВС, а єврейська молодь, відчувши, що її нарешті не переслідують на державному рівні, після вересня 1939 року активно включилася в радянське політичне та соціальне життя. Нацисти заборонили родичам убитих витягати тіла з ям і підвалів, наказавши привести для цієї

* На 22 червня 1941 р. у львівських в'язницях НКВС утримувалося 4960 осіб, ще тисячі були арештовані під час облав і вуличних боїв у перші дні війни. Загалом, після відступу радянських військ, у тюрмах міста виявили коло 7 тисяч трупів (Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Їycie codzienne. – Warszawa, 2000. – S. 186–190)

роботи євреїв. Очевидець подій І.Стебельський згадував: "Деякі молодики – родичі вбитих - почали спроваджувати євреїв, а міське шумовиння, використовуючи нагоду, почало грабувати та бити євреїв" ²⁰. Польська мешканка Львова свідчила: "Коли вийшла на вулицю, бачила як на Гетьманських Валах (Центральна вулиця міста – *І.П.*) євреїв на четвереньках гнали до в'язниць, аби там заставити працювати біля загниваючих людських останків. Серед гнаних були також жінки й діти. Їх усіх гнали крізь шеренги людей з палицями та каменяками в руках. Доки євреї дійшли до трупів, були вже страшенно побиті. Процедура ексгумації виглядала так: двоє чоловіків-євреїв мусили піднести труп до гори, тримаючи його за ноги та голову, а єврейка, в повітрі, вмивала обличчя жертви, потім мала піднести руку трупа до губів і поцілувати її" ²¹. Далі очевидця згадує, що євреїв заставляли працювати над упорядкуванням міста, примушуючи їх голими руками збирати з тротуарів побите скло ²². Інший свідок львівських погромів К.Паньківський, який влітку 1941 р. працював у міському аптечному управлінні Львова, подає ще детальнішу інформацію: "Вже починаючи з 1 липня, містом пройшли з ініціативи німецького війська антижидівські ексцеси. Під претекстом, що жиди поголовно або комуністи, або виступники большевиків, німецькі військові частини притягали їх до порядкування занедбаних десятиденним бомбардуванням вулиць та передовсім до викопування та перевоження убитих у в'язницях. Зміна влади завжди виносить на поверхню злочинні елементи. Так воно було й у Львові. Міське шумовиння використало нагоду та приєдналося до цієї акції. В тих перших днях усе те проходило безкарно. Щоб зрозуміти, як вулиця оцінювала політичне по-

ложення, вистачить згадати, що те шумовиння, майже без винятку польське, грабуючи та побиваючи жидів, почіпляло собі блакитно-жовті відзнаки та намагалося говорити по-українськи. Я зустрічався особисто з тими справами, бо вуличники нападали на наших жидівських, а то й нежидівських співробітників" ²³. Аналогічні свідчення можемо почерпнути з офіційних німецьких документів. Так, у телеграмі представника Міністерства закордонних справ (МЗС) при командуванні 17-ї армії Пфляйдерера до Інформаційного відділу МЗС у Берліні про вступ вермахту до Львова зазначалося: "Прибув учора до Львова, коли у східних передмістях ще тривали бої. Населення щойно з'явилося на вулицях, вітало із захопленням і захватом німецьких солдатів. На вулицях численні члени українських організацій із жовто-блакитними відзнаками, частина також зі зброєю... Тепер є гострі виступи населення проти євреїв" ²⁴. Подібно в донесенні Головного управління безпеки рейху в Берліні про більшовицький терор у Львові та Галичині від 16 липня 1941 р. згадувалося: "У Львові населення зігнало до купи, знущаючись, коло 1000 євреїв та доставило їх у в'язницю ГПУ, захоплену вермахтом... Поліція безпеки зігнала до купи близько 7000 євреїв та розстріляла частину з них у відплату за нелюдські діяння" ²⁵. Отже, документи свідчать, що у Львові розпочався спровокований нацистами погром, під час якого й траплялися факти викидання маленьких дітей з вікон і вішання людей на балконах, про які так полюбляли згадувати радянські дослідники, спритно приписуючи ці злочини батальйону "Нахтігаль"²⁶. Жоден же свідок у 1945–1946 рр. не називав військовими злочинцями всіх бійців куреня "Нахтігаль" чи зв'язкового офіцера Т.Оберлендера. Подібною точки

зору про непричетність абсолютної більшості "нахтігалівців" до військових злочинів у Львові дотримувались у своїх працях і об'єктивні польські автори²⁷. Крім того, у радянських документах, які стосувалися розслідування воєнних злочинів на території Львівської області, військовими злочинцями вважаються зовсім не українці. Так, у доповідній записці на ім'я М.Хрущова "Про звірства та руйнації заподіяні німецько-фашистськими окупантами у Львівській області" підкреслюється: "Руками своїх покірних слуг – польських націоналістів – німецькі окупанти шляхом залякування і знущань вбили депутата Верховної Ради – доктора Панчишина. Доля багатьох інших ще не встановлена"²⁸.

Разюча зміна відбулася після прес-конференції східнонімецького професора А.Нордена* 24 жовтня 1959 р. в Східному Берліні. Норден звинуватив Т.Оберлендера в тому, що він наказав нищити поляків і євреїв у Львові влітку 1941 р. З цього моменту розпочалась активна робота зі збору матеріалів і свідчень, які б дозволили обґрунтувати тезу про причетність "Нахтігалю" та Оберлендера до нацистських злочинів у Львові. Цією справою зайнявся Комітет німецької єдності, що базувався в НДР. Усі докази зібрали блискавично швидко – протягом листопада 1959 р., набралось їх лише дев'ятнадцять. При перегляді даних обвинувачувальних матеріалів в очі впадає одна деталь – свідків шукали по всьому світі, тільки не у Львові, де "Нахтігаль" з Оберлендером мали чинити свої "злочини". З усіх знайдених свідків лише троє до війни були корінними

* Норден Альберт народився в 1904 р. в м. Місловіце (зараз Польща), політичний діяч НДР, публіцист та історик. У 16 років вступив до Компартії Німеччини. Член політбюро ЦК СЄПН з 1958 р., професор Берлінського університету з 1959 р.

мешканцями Львова, – усі інші опинилися в місті випадково, тимчасово, проїздом тощо. Але ж у 1959 р. у Львові жило чимало людей, які пам'ятали 1941 р. і могли надати посильну допомогу слідству. Єдиним логічним поясненням цього факту може бути тільки побоювання перед тим, що львівські свідки пригадали б і тисячі трупів знайдених по тюрмах міста після відходу Червоної армії, поставивши, відтак, поряд з нацистами й більшовицьких злочинців.

Усі зібрані "документи", "свідчення", "спогади" і таке інше були опубліковані в книжці "Правда про Оберлендера". Дивним, однак, лишається той факт, що про "злочини" згадали через 18 років після їхнього скоєння і через 14 років після їх розслідування компетентними органами, хоча, як виявилось, вся компрометуюча інформація "лежала" майже на поверхні й була зібрана не професійними слідчими, а аматорами за один місяць. Ще більший подив викликає невелика кількість свідчень, хоча стверджується, ніби "Нахтігаль" чинив погроми в день на очах тисяч людей.

Зібравши такі-сякі "свідчення" й "докази", справу передали до суду в Східній Німеччині. Матеріали цього суду наводить М.Кальба в книжці "Нахтігаль" (курінь ДУН): у світлі фактів і документів: "Свідок Сокольніцкі зізнає обширно про нищення професорів, але не твердить, що того мали доконати члени "Нахтігалю". Інші свідки додавали відносно злочинів "Нахтігалю", як твердження, що "усі про те знали" або "усі чули", або "усі про те говорили", що в арештах і розстрілах допомагають "бандерівські бандити", які були частиною батальйону "Нахтігаль". Свідок Горчак, наприклад, розповів, що одна жінка, яка мала добрі зв'язки з німцями, що планували арешти і винищення людей, подала їхні

імена. Це Пйонтек, Блюм, Гебауер, Кацман, Рокіта, Гжімек та додала, що найголовнішим у тій групі є Оберлендер. Але жодних деталей про того чоловіка не могла дати" ²⁹.

На такому суді, де не було серйозних документів і доказів, слухняна оборона визнала вину згідно зі звинуваченнями прокурора. Суд виніс рішення – заочно присудити Оберлендера як військового злочинця до довічного ув'язнення ³⁰.

Лишалось провести суд і в ФРН. Збором "доказів" у Західній Німеччині зайнялась Асоціація Жертв Нацизму. Але ніяких нових документів знайти не вдалося, а ті, що вже були знайдені, не визнавалися західнонімецьким правосуддям. Тоді в справу вступила Москва. Радянські спецслужби швидко організували цілий ряд "беззаперечних доказів", опублікованих у брошурі "Криваві злочини Оберлендера" ³¹. Нова радянська комісія з розслідування воєнних злочинів заперечила дані радянської такої комісії, що працювала на Нюрнберзькому процесі.

Головні свідчення проти "Нахтігалю" давали двоє колишніх бійців батальйону – В.Мельник та Я.Шпиталь. В.Мельник, зокрема, стверджував, ніби для розстрілів була відібрана спеціальна група з 80 чоловік. Щоправда назвати він зміг лише трьох – Г.Лущика, І.Паньківа та В.Панчака, які зізналися свідку в тому, що "особисто розстріляли на Вулецькій горі польських вчених", серед яких свідок запам'ятав прізвище К.Бартеля – колишнього прем'єра Польщі ³². Ці твердження легко поставити під сумнів, узявши до уваги той факт, що головні розстріли вчених на Вулецькій горі були завершені 4 липня 1941 р., "Нахтігаль" покинув Львів 7 липня, а К.Бартеля розстріляли не раніше 11 липня 1941 р. ³³, точніше аж 26 липня 1941 року, після того, як 25 лип-

ня з ним особисто переговорив райхсфюрер СС Гімлер і запропонував професору зіграти роль польського Квіслінга. К.Бартель відкинув пропозицію і наступного дня його знищили³⁴.

Свідок Я.Шпиталь заявив, що для розстрілів у різних місцевостях Західної України з "Нахтігалю" сформували групу чисельністю 380 чоловік³⁵, хоча майже всі західні та радянські дослідники засвідчують – у обох батальйонах разом було не більше 600 чоловік³⁶ (на липень 1941 р. у "Роланді" нараховувалося 240 осіб та 360 м у "Нахтігалі"). Тому сформувати групу з 380 бійців із батальйону, в якому всього налічувалося 360 чоловік, було б не під силу навіть нацистам. Про львівські розстріли Я.Шпиталь згадував: "Ми розташувалися в будинку по вул. Драгоманова (кол. Мохнацького), № 22, в лівому флігелі першого поверху. В підвалі цього ж будинку знаходилися арештовані, яких вночі виводили у двір і там розстрілювали. Розстріли проводили німці та легіонери з батальйону "Нахтігаль"³⁷.

Із цитованих вище свідчень легко помітити, що їхні автори плутаються в цифрах і датах, а з усіх десятків та сотень звинувачуваних можуть назвати лише прізвища трьох осіб. Інші свідки висловлювалися ще менш конкретно. Колишній в'язень Освенціму Т.Сулим заявив: "30 червня 1941 р. я бачив, як солдати "Нахтігаль" витягли з будинку № 65 по вул. Потоцького мого сусіда – 23-річного студента Трояновського і тут же в яру за будинком його розстріляли"³⁸. Т.Сулим не вказує скількох нахтігалівців він бачив при розстрілі та й не відомо як він визначив, що це були саме бійці українського батальйону. Інший свідок І.Макаруха, який до війни був замом голови Райвиконкому в містечку Судова-Вишня Львівської області, згадує, як його арештували у

Львові, й на один із допитів прийшов Р.Шухевич, який "твердив, що я зрадник батьківщини" та "вимагав, щоб я видав відомих мені радянських партійних керівників"³⁹. Коли ж І.Макаруха згадував про свій розстріл, після якого йому вдалося вижити, то підкреслював, що розстріл проводили "декілька п'яних німців та українці"⁴⁰. Останній свідок – М.Гресько, взагалі стверджував, що про розстріли вчинені українськими добровольцями він "взнав від сусідів"⁴¹. Як бачимо, в усіх свідків мова йде про окремих осіб українського походження, які теоретично могли належати до "Нахтігалю" і допомагати німцям знищувати євреїв і поляків зі своїх особистих переконань чи мотивів, але в жодному місці не вказується, що злочини чинив увесь батальйон, що всі легіонери робили якісь облави на євреїв (як це, наприклад, робила допоміжна поліція Львова в 1943 р.) тощо. Окрім того, більшість свідків, підкріплюють свою впевненість у тому, що розстрілювати цивільних громадян допомагали нахтігалівці на підставі почутої ними української мови. Але ж у Львові, в складі німецької польової жандармерії, гестапо та груп СД того часу перебували сотні українських біженців, які були завербовані у 1939–1941 рр. і використовувалися в як перекладачі, провідники й т. д., а також сотні німців-фольксдойчів з Галичини та Волині, яких поголовно забирали до спецгруп й армійських частин, як знавців місцевих мов (польської й української). Тому серед злочинців могло бути достатньо україномовних солдатів, які не мали жодного стосунку до ДУН.

Незважаючи на всю свою примарність, 6 квітня 1960 р. наведені вище "докази" були перекладені німецькою мовою і відправлені до штабу Асоціації жертв нацизму в місто Людвігсбург. Асоціація

подала документи до суду. У звинуваченні мовилося, що батальйон "Нахтігаль" нищив євреїв і поляків у Львові, Золочеві, Сатанові, Юзвині, Міхалполю, а в ніч з 3 на 4 липня українські легіонери нібито розстріляли сотні польських інтелектуалів⁴². Західнонімецький суд провів детальне розслідування і в жодному випадку не знайшов достатніх доказів для підтвердження злочинів, що приписувалися "Нахтігалю". Слідчими було встановлено, що "більшість членів "Нахтігалю", хоча й знали про жахливі вбивства проведені енкаведистами, а серед замордованих були і члени родини деяких солдатів, як правило, дотримувалися взірцевої дисципліни"⁴³. На суді працювала спеціальна слідча комісія, яка переслухала 232 свідків і визнала, що закиди проти формування "Нахтігаль" й офіцера Т.Оберлендера, цілковито позбавлені підстав⁴⁴. Хоча німецькі слідчі не виключали, що "члени українського батальйону "Нахтігаль", прізвищ яких не встановлено, на власний розсуд могли брати участь у вбивствах та погромах, без відома і всупереч виразним заборонам командирів батальйону"⁴⁵. З огляду на сказане вище, підсудних звільнили від вини і покарання встановленого судом НДР. Але шуму, піднятого навколо процесу засобами масової інформації, вистачило, щоб канцлер, не ризикуючи, ще до завершення суду відправив у відставку Т.Оберлендера. Це дещо заспокоїло господарів Кремля. Офіційно радянські, східнонімецькі й польські історики повернулися до попередніх висновків Нюрнберзького процесу про непричетність "Нахтігалю" до знищення львівської інтелігенції. Ця позиція засвідчена, зокрема, і в таких солідних документальних виданнях, як "Уривки з актів стосовно злочинів фашистських загарбників у Львові, складених комісією

Верховної Ради УРСР" (що входила до книжки "Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1963), і в збірниках документів "Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945" – Київ, 1980, "Історія застерігає". – Київ, 1986 та ін. Свідки й об'єктивні польські автори – як Альберт Зигмунт – також спростовують звинувачення проти куреня "Нахтігаль" ⁴⁶.

Здавалося, що про ці прикрі недоведені звинувачення можна було й забути, але цього не дають зробити "шанувальники українського буржуазного націоналізму", які ще неодноразово після 1959 року зверталися до теми "львівських звірств" "Нахтігалю". "Найвидатнішими" авторами антинаціоналістичних праць були Л.Гальський, В.Беляєв, Н.Возняк, В.Замлинський, В.Масловський, С.Даниленко, В.Давиденко, О.Поліщук та ін.

Слід підкреслити, що не всі ідейні борці з українським націоналізмом писали про "злочини" "Нахтігалю". Наприклад, П.Шафета у своїх книгах висвітлював події українсько-польської різанини на землях Волині (див. Шафета П.Г. "Суд пам'яті" та "Строку давності не існує"). Інший дослідник, Л.Гамольський, спеціалізувався на викритті зв'язків українських націоналістів з сіоністами та їх спільних "злочинах" (див. Гамольський Л.В. "Тризуб і "зірка" Давида"). Очевидно найчастіше до діяльності українських бойовиків з ДУН звертався у своїх творах публіцист В.І. Масловський. Так, у книжці "Дорога в безодню" "Нахтігалю" присвячена ціла глава "Солов'ї і "Чорні круки". У ній, зокрема, читаємо: "Разом з передовими частинами вермахту на радянську землю вдерлися бандерівські розвідувально-диверсійні банди "Роланд" і "Нахтігаль" ("Соловей")...

Одягнені в гітлерівську форму з жовто-блакитними пов'язками на рукаві, "Солові" протягом майже тижня проводили дикі криваві акції проти львівської інтелігенції. Жертвами цієї кривавої бойні впали близько 500 інженерів, юристів, письменників, працівників культури і науки" ⁴⁷.

Як бачимо, звинувачення не змінювалися, незважаючи на неодноразові їх заперечення авторитетними закордонними та вітчизняними інституціями. Цікавим є той факт, що цитована книжка це доповнений і розширений варіант іншої праці Масловського – "Жовто-блакитна мафія", виданої три роки перед тим. Так от, у першому виданні розділу про "Нахтігаль" немає. Можна припустити, що в "компетентних" установах Масловському вказали на його "упущення" і "запропонували" доповнити працю відповідним матеріалом, хоча й перша книжка дослідника наповнена фантастичними "фактами". Мабуть, буде цікаво дізнатися, що за "особистим наказом Гімлера "головнокомандуючим" УПА було призначено командира батальйону "Нахтігаль", гауптштурмфюрера (капітана) військ СС Р.Шухевича (Чупринку)"⁴⁸ тощо. Ідентичні закиди щодо ДУН зустрічаються і в інших радянських авторів. "Криваві сліди на українській землі залишили бандерівці зі створених фашистами на початку 1941 р. батальйонів "Роланд" і "Нахтігаль", які входили до складу диверсійно-терористичного полку абверу "Бранденбург". Лише в перший тиждень окупації Львова фашистські карателі та їхні холопи з "Нахтігалю" вбили понад 5 тисяч мешканців міста – українців, росіян, поляків, євреїв" ⁴⁹. Або: "В ніч з 3 на 4 липня 1941 року легіонери з "Нахтігалю", наперед доставши повне відпущення гріхів у свого священнослужителя Гриньоха, беруть участь у запланованих

Гансом Кохом і Теодором Оберлендером операції по знищенню вчених Львова"⁵⁰. "Легіон "Нахтігаль" здійснив особливі звірства на українських землях . – Писали автори книги "Війна в тилу ворога". – Командував ним обер-лейтенант абверу А.Герцнер. Його замісником був відомий націоналіст Р.Шухевич. Політичне керівництво Легіоном здійснював обер-лейтенант абверу Т.Оберлендер, фашистський кат і вбивця радянських людей" ⁵¹.

Показово, що радянські автори не пропускали жодної можливості очорнити разом з "Нахтігалем" та Т.Оберлендером і керівника німецької військової розвідки адмірала Канаріса, людини цілком опозиційно налаштованої до Гітлера та його методів ведення війни. Важко віднайти хоча б якусь радянську книгу про шефа абверу, в якій би не містилися згадки про "злочини українських головорізів" з "Нахтігалю". Так, у відомій праці "Дволикий адмірал", яка вийшла у світ накладом аж 260 тисяч екземплярів і коштувала лише 14 копійок, Д.Мельников і Л.Чорна більше чотирьох сторінок присвятили "викриттям злочинності" ДУН. Наведемо лише декілька прикладів і проаналізуємо їх. "По істині кривавий та жахливий шлях батальйону "Нахтігаль" почався із радянського міста Львова, туди він вступив вранці 30 червня 1941 року. Банди Канаріса – Оберлендера увійшли до міста раніше від есесівських частин та спеціальних команд СД. По суті, командування вермахту, що називається, видало радянське місто на пограбування, знищення та глум батальйону "Нахтігаль". Головорізи із абверівського батальйону були в формі фашистського вермахту, але з жовто-блакитними смужками на погонах та металевим знаком "тризуб"... За перші сім днів господарювання батальйону "Нахтігаль" у Львові він разом

із підсіпівшими пізніше частинами СД і СС знищили до 5 тисяч чоловік"⁵². Прочитавши такий уривок, необізнана з перипетіями вітчизняної історії людина може подумати, що Львів дійсно був таким-собі радянським містом, скажімо, на зразок Макіївки чи Рязані. Насправді ж, незважаючи на всі зусилля, докладені органами НКВС у 1939–1941 рр., Львів залишався радянським тільки за територіальною належністю, а культурно й цивілізаційно львів'яни відносили себе до Європи не лише в 1941-му, а навіть і в 1991 році. Будь-яка незаангажована людина, яка була у Львові, наприклад, у 80-х рр. ХХ століття може з впевненістю підтвердити, що навіть тоді це місто більше нагадувало Прагу, Відень, Братиславу чи Краків, а не Челябінськ чи Краматорськ. Тож говорити про розграбування "радянського міста" не коректно. З цитованого вище також логічно випливає, що командування "проклятого фашистського вермахту" загалом краще і людяніше від "головорізів із "Нахтігалю", от тільки воно не захистило від українських націоналістів "радянський Львів". Більше того, армійські частини спеціального призначення – перший батальйон полку "Бранденбург" та "Нахтігаль", – які підпорядковувалися військовій розвідці, у авторів книги величаються "бандами" тоді, як групи катів із СС та СД скромно названі "есесівськими частинами" й "спеціальними командами". Потрібно також відзначити, що автори цитованої праці чудово знали коли батальйон покинув Львів і яку уніформу носили українці. Однак це не завадило їм продовжити висувати звинувачення, котрі суперечили сказаному раніше: "На цьому кривавий шлях "Нахтігалья" зовсім не завершився. Батальйон направився в місто Золочів, а звідти одна частина злочинців рушила на Терно-

піль, Сатанів, Михампіль, Юзвиць (має бути Михалпіль та Юзвин - *І.П.*), а друга – в Проскурів та Вінницю. І в цих містах кров лилася рікою, здійснювалися нелюдські злочини. Доктор Отто Корфес, в минулому генерал-майор, командир 295 дивізії, розповідав про неймовірну різню в місті Золочеві: "3 липня 1941 року в 2 години дня я увійшов в місто Золочів; до мене підбіг офіцер зв'язку батальйону, ім'я якого я не можу тепер пригадати, і повідомив, що в замку Золочева відбуваються жахлива різня. Там відбувається знищення мирного населення. Разом зі своїм ад'ютантом обер-лейтенантом Хуаром я негайно направився до замку. Рови праворуч і ліворуч від мосту були забиті трупами... Ми зайшли в замок. Внутрішній двір замку кишів німецькими солдатами, які безмовно дивилися в одному напрямку... Ми протиснулися через натовп... У великому рові, приблизно 5 метрів глибиною і 20 метрів шириною, стояли та лежали чоловіки, жінки та діти; їх було чоловік 60–80. Я чув плач і крики дітей та жінок. Ручні гранати рвалися прямо серед них. За ровом товпилися ще багато сотень людей, зігнаних для знищення. Перед ровом лежали штабелі трупів. За ними обличчям до рову повільно просувалися 10–12 осіб в цивільному одязі; деякі з них були обвішані ручними гранатами. Інші тримали в руках лопати, сокири і гаки. Я побачив серед них декількох есесівців." Звірі в цивільному були молодиками з "Нахтігалю"⁵³. Прочитавши такі жахаючі свідчення, спробуємо, не піддаючись емоціям, проаналізувати їх на предмет достовірності. По-перше, 3 липня 1941 року батальйон "Нахтігаль" (як це визнають і автори книги "Дволикий адмірал" на С. 68) перебував у Львові. По-друге, українські добровольці носили німецьку уніформу вермахту з українськими

відзнаками, а не ходили в цивільному одязі (це знов-таки підтверджують автори цитованої праці на С. 66). По-третє, як вдалося встановити, що люди, які чинили злочини були українськими націоналістами, якщо про це не згадує сам свідок генерал О.Корфес, котрий бачив лише кількох есесівців та осіб у цивільному? По-четверте, німецькі війська увійшли в Золочів 1 липня 1941 р., а тому до обіду 3 липня група із 10–12 чоловік фізично не могла б знайти і розстріляти скількох людей, щоб їхніми тілами заповнити рів навколо замку. Адже українські націоналісти не мали змоги завчасно, ще до відступу Червоної армії, зібрати всіх своїх ворогів із сім'ями і тримати їх разом, чекаючи на прихід німців, щоб потім навіть не розстріляти, а попідривати гранатами (до речі, абсолютно нелогічний спосіб убивства, неефективний і небезпечний для катів, яких можуть поранити осколки, потрібно бути божевільним, щоб таким чином знищувати беззахисних людей). По-п'яте, для чого вбивати людей у рові, а потім витягувати їх і складати штабелями біля рову? Така кількість нелогічних тверджень і породжених ними запитань підштовхує нас до того, щоб розглянути інші свідчення про події, які згадав німецький генерал. Так, єврейський історик Габріель Лессер пише, що 1 липня 1941 р. до Золочева "увійшла Зондеркоманда "4 в" операційної групи "С". У старій цитаделі, що в часи радянської окупації використовувалась як в'язниця НКВС, мешканці містечка відкрили 649 трупів – їхніх братів, батьків, синів і чоловіків. За виконавцями злочинів уже й слід прохолонув.

Уже наступного дня новий комендант міста наказав усім євреям, включно з дітьми від 6 років, носити білі пов'язки з зіркою Давида. Члени української

міліції розклеїли по місту плакати, в яких інформували, що євреї Золочева мусять наступного дня (тобто 3 липня 1941 р. – *І.П.*) о 9 годині зібратися на площі перед міською ратушею. Родини євреїв, зібраних в центрі містечка, відправили до цитаделі. Шльома Волкович згадував: "Також і мені наказано увійти до ями і разом з іншими витягувати з неї трупи. Усі мерці мали в голові сліди від куль. Очевидно росіяни, перед відступом, розстріляли їх поодиноці, вкладаючи потім один коло одного. На те, щоб засипати цю братську могилу їм уже не вистачило часу. Мала вона площу 10 на 10 метрів і була півтора метри глибиною... Есесівці стали навколо ями і час від часу наказували комусь – здебільшого чоловікам з пейсами та бородами – вийти і стати навколішки. З садистським задоволенням вони били свою жертву так довго, доки нещасний не падав на землю, а вони тоді копняками скидали його до ями... Так тривало цілий день... Українські добровольці тоді не мали зброї, але есесівці були озброєні кулеметами, які розставили на сошках. Людей огорнув неконтрольований страх. Виникла паніка... Несподівано німці віддали наказ "вогонь", пролунали вистріли, довгі безперервні черги вистрілів... Перед нами розкрилося пекло" ⁵⁴.

Досліджує золочівські події й український вчений – професор Віктор Король, який, зокрема, пише: "Для ліквідації в'язнів у Золочів було направлено оперуповноваженого тюремного відділення НКВС Арсєєва – з надзвичайними повноваженнями знищити тих, хто перебуває під слідством, усіма способами. У Золочівській фортеці почалася справжня бійня, а на той час там було приблизно 1200 в'язнів. Через тиждень після початку війни енкаведисти покинули в'язницю, забравши із собою 621

в'язня і залишивши в саду фортеці стільки ж закопаних тіл. Їхали до Сиктивкара. Втім, із 621 в'язня довели тільки 58. Решта не побачили нового місця ув'язнення: їх знищили по дорозі. Отже, з-понад 100 тисяч осіб, заарештованих у 1939–1941 рр. у західних областях України і Білорусії, не вижив майже ніхто. А що побачили свідки у згаданій Золочівській в'язниці важко описати: трупи чоловіків були у розірваній брудній білизні. Багато мали поламані або викручені руки і ноги зі слідами важких катувань, із вирваними нігтями на пальцях, ушкоджені статеві органи. Серед замучених в'язнів цієї та інших в'язниць, розміщених неподалік кордону, були і військові. Їх мобілізували військкомати, а потім схопили енкаведисти без будь-яких підстав, коли вони добиралися до діючих частин. Були також і ті з військових, що відстали від своїх частин, вирвалися з ворожого оточення та інші" ⁵⁵.

Цитовані вище свідчення дозволяють нам, здійснивши певні узагальнення, подати власну "реконструкцію" подій у Золочеві в перші дні липня 1941 р. Цілком очевидно, що з відступом військ НКВС з міста місцеві мешканці, озброївшись сокирами, лопатами та гаками, увірвалися до в'язниці, виламуючи двері, розкопуючи могили і виймаючи з ям трупи своїх замордованих родичів. Про жахливі знахідки було повідомлено німецькій зондеркоманду "4 в", бійці якої, спільно з українськими міліціонерами, за схемою відпрацьованою в інших містах, почали зганяти до цитаделі місцевих євреїв. Безумовно, що їх били, над ними знущалися, а потім залучили до ексгумаційних робіт, після яких есесівці (а не українці!) розстріляли євреїв з кулеметів. Таким чином, німецькі офіцери, які прийшли на місце злочину по полудню 3 липня 1941 року бачили купи трупів

біля ям (жертви НКВС), а також завалені трупами рови і ями біля замку (жертви есесівців). Як бачимо, "Нахтігаль" не мав жодного відношення до цих вбивств у Золочеві.

Багато книжок із "свідченнями" про "злочини" батальйону "Нахтігаль" і загалом "українських буржуазних націоналістів" побачили світ в останні роки існування СРСР. Агонізуючий режим, намагаючись побороти чіткі тенденції до національного відродження, видав "на гора" "праці" подібні до писань Т.Ржезача й В.Цуркана, у яких стверджувалося, що 30 червня 1941 р. батальйон "Нахтігаль" розпочав знищення "прогресивної польської інтелігенції" та єврейський погром, який тривав не багато не мало, а "місяцями"⁵⁶. Безпосередніми ж учасниками "звірств" у Львові автори зробили М.Лебеда та Р.Шухевича⁵⁷.

Окрему групу "праць" про "злочини" бійців ДУН становлять пропагандистські брошури видані Товариством культурних зв'язків з українцями за кордонами УРСР і призначені для читачів у діаспорі. Зокрема, І.Петрів у праці "В надії на чужі багнети" на двадцятій сторінці стверджує, що абвер виділив для організації українського Легіону 2,5 млн. марок. На наступній сторінці автор зазначає, що Легіон складався з батальйонів "Нахтігаль", "Роланд" і "Північного Легіону"⁵⁸. Публіцист сплутав тут дві назви "Нахтігалю", який ще називали "Північною групою ДУН". Безумовно, автор цієї брошури не обійшов увагою і "злочини" добровольців у Львові, згадавши, що "Нахтігаль" був причетним до знищення "великої групи інтелігенції у Львові"⁵⁹.

Не набагато кращими видаються справи і з польськими письменниками й окремими істориками. Під виглядом спогадів, щоденників і навіть

наукових праць у Польщі видали масу відверто антиукраїнської літератури в якій однією з найулюбленіших тем стали описи "звірств" "Нахтігалю" у Львові. Так, у 1946 р. в Лодзі вийшов щоденник Л.Велічкера, колишнього члена "Зондеркомандо 1.005", очолюваної військовим злочинцем Шерляком і складеної з євреїв, котрі спалювали помордовані трупи мешканців Львова, щоб замести сліди німецьких злочинців (за що гестапівці дарували їм життя). На сторінці 81можемо прочитати: "Тут знайшли ми ще також купу знаних "чорних круків". "Чорними круками" називали від форми чорного кольору українських есесівців. Вони брали участь в екзекуціях. Щоб затерти сліди, німці на кінець і їх постріляли" ⁶⁰. Як можна пов'язати ці слова з тим фактом, що в 1941 р. не існувало українських есесівських відділів та ще й у чорній формі, яку скасували до початку Другої світової війни у 1938 році ⁶¹, знає, мабуть, лише один автор.

В іншому щоденнику, виданому в 1961 р. Я.Вільчуром, теж знаходимо цікаві "дані" датовані 9 липня 1941 року. "Їх (професорів – *І.П.*) розстрілювала спеціальна група... Німці, ті, що ходять в зеленкуватих уніформах, а деякі мають вшиті в манжети рукавів гарні опаски. Є такі, які мають літери "СС", а деякі без жодних відзнак. Найбільше серед них українців, але є й кілька німців. На їхніх автомобілях намалювані зображення птахів, ваг і комарів" ⁶².

Спробуємо тепер розібратися в цій мішанині слів. Можна погодитися з тим, що розстріли інтелігенції проводила "спеціальна група", складена з гестапівців, есесівців і співробітників СД. Але неправдою є те, що українці з "Нахтігалю" не носили жодних відзнак. По-перше, як уже вказувалось у попередній главі, у бійців українського батальйону на

погонах були закріплені жовто-блакитні стрічки, і якби пан Вільчур насправді бачив їх, то не забув би про це написати. По-друге, у "Нахтігалю" на машинах дійсно були зображені солов'ї, і декілька машин (які зіпсувалися) затримались у Львові до 9 липня, хоча батальйон покинув місто ще 7–8 липня, що співпадає із записом у щоденнику. Але Я.Вільчур не вказує, яких саме птахів він бачив на машинах карателів. По-третє, розстріли інтелігенції відбувалися в ніч з 3 на 4 липня, тобто за п'ять днів до вказаної автором щоденника дати.

Багато неточностей і відверто неправильних тверджень можна прочитати і в працях А.Щесняка та В.Шота "Дорога в нікуди"⁶³, В.Бонусяка "Хто вбив львівських професорів?"⁶⁴, а особливо в книзі професора Е.Пруса "Виникнення і бойова діяльність 14 галицької дивізії СС"⁶⁵, в якій автор взагалі приписав "злочинців" із українського Легіону до дивізії "Галичина". На жаль, у сучасній демократичній Польщі не є рідкісними праці, в яких чи не найголовнішими ворогами польського народу в часи Другої світової війни називають ОУН та її військові формування⁶⁶. Як це не прикро, але продовжують тягнути свою антиукраїнську пісню такі автори, як Едвард Прус. Найбільше вражає своєю неприхованою ненавистю до українського національно-визвольного руху, починаючи від Хмельницького і закінчуючи УПА, одна з останніх праць професора Пруса під назвою "Тарас Чупринка. Гетьман УПА і великий інквізитор ОУН". У ній вчений, що працює на території нашого "стратегічного партнера", черговий раз паскудить усіх українських національних героїв, виставляючи їх в ролі паталогічних маніяків, які протягом століть вирізали поляків – чесних, шляхетних, культурних, працьовитих і миролюбних – тільки

через свою параноїдальну ненависть до польського народу. Романа Шухевича "шановний автор" ставить в ряд із найбільшими злочинцями століття – після Гітлера та Сталіна. Можливо професор трохи "забув" історію або ніколи не чув про червоних кхмерів, китайських комуністів із їхньою "культурною революцією", американських політиків, які давали наказ бомбити ядерною зброєю мирні міста; не знає про латиноамериканських диктаторів, про Ф.Кастро, Ф.Франко, А.Шарона та інших масштабних "м'ясників" ХХ століття? Не думаю, що "забув", "не чув" чи "не знає", але, як і за правління польських комуністів, продовжує займатися "науковим ілюзіонізмом". Яскравий приклад такого обману – розповідь професора Пруса про "злочини" українського поліцейного батальйону під командуванням Шухевича в 1942 році (детальніше про історію цього 201-го батальйону йдеться у наступному параграфі). Так, у главі під назвою "Смерть одного ляха, то метр вільної України – або волинські бори та поліські болота" Е.Прус звинувачує курінь Шухевича в знищенні польських сіл на Волині та Волинському Поліссі, у пацифікації українських сіл на Чернігівському Поліссі тощо⁶⁷. Хоча загальновідомо – поліцейна частина під командуванням Шухевича проходила службу в Білорусії, а не у "волинських борах та поліських болотах". Територія Березинської низовини, район міст Могильов, Лепель, Борисов, Вітебськ, де служили українські добровольці, – це центральна та північно-східна частина Білорусії, регіон найбільш віддалений від України. Тому, щоб знищити польське село, наприклад на Волині, німцям треба було б перевозити українських легіонерів за сотні кілометрів і це в час, коли всі білоруські залізниці та магістралі були

буквально забиті військовими вантажами й фронтovими частинами!

Не відставали від радянських і польських "спеціалістів" також деякі прокомуністично налаштовані еміграційні історики й публіцисти. Зокрема, в 1979 р. на Заході з'явилися дві дуже подібні за змістом книжки: одна – українською та англійською мовами в Нью-Йорку (Львівський І. "Як Гітлер планував знищити український народ і хто допомагав йому в цьому"), а інша – німецькою мовою у Відні (Ганусяк М. "Український націоналізм. Теорія та практика"). У обох книгах містяться окремі глави про "злочини" "нахтігалівців" у Львові. Наприклад, М.Ганусяк, у главі "Нахтігаль" – Ярослав Стецько", стверджував, що накази про розстріли мирних мешканців Львова віддавав особисто голова Українського державного правління⁶⁸. А І.Львівський у розділі "Гітлерівські наймити" підкреслив, що в розстрілах брали участь усі нахтігалівці, які "вбили щонайменше 500 чоловік..."⁶⁹

Чимало уваги "злочинам українських націоналістів" також приділяли різноманітні закордонні автори, особливо ті, яких у Радянському Союзі характеризували як "прогресивних", тобто членів місцевих компартій або співчуваючих комуністичному рухові. Так, у 1970 році в московському видавництві з доволі претензійною назвою "Прогрес" вийшла книга-розслідування "прогресивного" французького журналіста Алана Герена "Сірій генерал". У цій праці про генерала німецької військової розвідки, керівника "Відділу іноземних армій сходу" Рейнгарда Гелена, два розділи – "Під знаком тризуба" та "Ставка на бандитів" – майже повністю присвячені ОУН, ДУН та УПА. Висунуті традиційні звинувачення проти "Нахтігалю"⁷⁰ загалом не дивують, вражає,

натомість, просто неймовірна кількість неточностей і помилок навіть не виправлених московськими видавцями. Так, місто Золочів стало Слосковим (С. 91), Є.Побігущий – Полікушером (С. 90), Р.Шухевич – Шукевичем (С. 91), Т.Боровець – терористом Боровичем з організацією не "Поліська", а "польська січ" (С. 86), Д.Грицай – Грикаєм (С. 147), М.Лебідь – Лебедою (С. 150), на службі в УПА (організованій, за твердженням автора, гестапівцями) опинилися німці з СС, члени словацької глінківської гвардії, хорватські усташі Павеліча, румунські залізногвардійці, угорські фашисти⁷¹ і т. д., і т. п. Подібне ставлення до важливих загальновідомих деталей заставляє з великою підозрою дивитися на висунуті французом звинувачення проти ОУН, ДУН та УПА, які він без змін списав із радянських і польських книжок, наробивши при цьому масу помилок.

Закидами проти українського Легіону рясніє багато досліджень про голокост виданих американськими вченими. Для прикладу наведемо одну типову цитату: "З українців, які в 1939 році втекли з території Західної України захопленою СРСР, було сформовано два батальйони смерті – "Нахтігаль" і "Роланд". Обидва українські добровольчі батальйони навчалися разом із німецьким спецполком "Бранденбург" і разом з ним брали участь у погромах на початковій стадії нацистського вторгнення в СРСР. Батальйони смерті "Нахтігаль" і "Роланд" спричинили криваві акції у Львові, Тернополі та інших містах Західної України, в яких тисячі євреїв були закатовані"⁷². Подібні ж твердження можна знайти в статті А.Вайса "Єврейсько-українські стосунки в Західній Україні під час голокосту"⁷³.

В останні роки також періодично з'являються публікації, в яких написано немало наклепів на ад-

ресу ДУН. Наприклад, вітчизняні дослідники голокосту Ф.Левітас і М.Шимановський у своїй брошурі "Бабин Яр. Сторінки трагедії" на десятій сторінці стверджують, що "наступного дня після захоплення Львова гітлерівці та їхні прислужники з батальйону "Нахтігаль" влаштували дикий єврейський погром. Тільки протягом одного дня погромів та знущань у Львові було вбито 18 тисяч євреїв. Один з поліцаїв, учасник львівської варфоломійської ночі, зізнався на сповіді, що власноручно вбив 75 євреїв"⁷⁴. Будь-яку людину, яка прочитає ці рядки вразять гігантські цифри подані в брошурі. Адже відомо, що розстріли в Бабиному Яру, які були гарно сплановані, підготовлені, до яких залучили великі поліційні сили, не дали такої кількості жертв за один день, як ці не організовані, спонтанні, "дикі погроми". А тайна сповіді, як відомо, взагалі є непорушною, тому інформація, яка нібито походить з такого джерела, викликає поважні сумніви. Тож у ході підготовки даної праці ми перевірили цифри подані єврейськими дослідниками. Зробити це було не складно, адже вони вказали джерело, з якого зачерпнули такі сенсаційні матеріали, – Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР, фонд 8, опис 1, справа 77, аркуш 41. Сьогодні зазначений архів називається Центральним державним архівом вищих органів влади та управління України. Наскільки нам відомо, фонди цього архіву не перенумеровувалися, а тому кожен бажаючий може замовити справу 77 з першого опису восьмого фонду. Восьмий фонд називається "Народний комісаріат юстиції УРСР – Мінюст УРСР", перший опис хронологічно охоплює 1939–1962 роки, але, на жаль, справа 77 "Накази по Мінюсту УРСР т. II за 1953 рік" (206 аркушів) не містить жодних згадок про львівські події липня

1941 року. Дещо збентежені таким результатом, ми вирішили перевірити ще одне посилання з десятої сторінки цитованої брошури. Ідеться про знищення гітлерівцями на Рівненщині за роки війни 100 тисяч цивільних євреїв⁷⁵. Автори праці про голокост на-полягають на тому, що цифра 100 тисяч взята ними з того ж архіву, фонду 14, опису 2, справи 2201, аркуша 220. Перевіривши зазначену справу й аркуш, нами було виявлено, що там ідеться про знищення партизанської групи у Володимирі-Волинському, яка планувала повстання в таборі для військовополонених і в гетто. Про лікарку-єврейку з Цумані, яка допомагала військовополоненим, про вбивство поліцією біля Шацька 340 партизанів (євреїв і комуністів), про розстріл поліцією в Злотополі 14 євреїв, що тікали з табору. Це і все. Жодних згадок про 100 тисяч євреїв начебто вбитих на Рівненщині немає⁷⁶.

Від істориків, публіцистів і письменників у роки існування СРСР не відставали й кінематографісти. У 1971 р. на студії Укркінохроніки з'явився документальний фільм "Упирі" режисера А.Федорова, в першій частині якого детально розповідається про львівські "зłodіяння" "соловейків". Автори сценарію, мабуть, з метою успішнішої пропаганди, назвали власну цифру "нахтігалівських" жертв – 6 тисяч осіб⁷⁷. Коментарії, як кажуть у таких випадках, зайві.

Нашим же завданням є об'єктивно, на основі першоджерел, розібратися, хто розстрілював польських професорів у Львові і чи насправді бійці ДУН чинили військові злочини, а якщо так, то де і коли.

Вивчаючи питання розстрілів львівських інтелектуалів, слід звернутися до праці одного з найавторитетніших сучасних дослідників Другої світової війни у Польщі Ришарда Тожецького "Поляки і Українці. Українська справа під час Другої світової

війни на території Другої Речі Посполитої". Її автор, з'ясовуючи хто ж учинив убивства львівських професорів, залучає матеріали німецьких айнзацкоманд, що зберігаються у Федеральному архіві міста Кобленц (ФРН). На основі документів вчений аргументовано доводить, що завдання масових винищень т. зв. "всєбічно небезпечних осіб" покладалося на "Айнзацкоманду для особливого застосування" ("Einsatzkommando zur besonderen Verwendung") очолювану бригаденфюрером СС Карлом Ебергардом Шенгартом, шефом СД у Генеральному губернаторстві. До складу команди входили дві комендатури: "Зона 213" ("Gebiet 213") для Ковеля, Луцька і Рівного та "Зона 444" ("Gebiet 444") для Львова, Рави-Руської, Перемишля, Дрогобича й Тернополя⁷⁸. Саме співробітники комендатури, яка діяла в межах "Зони 444", на переконання Р.Тожецького, проводили вбивства 25 львівських професорів і їхніх родин⁷⁹. Що ж до участі в цих злочинах українців учений додає: "Не можна стверджувати напевно, що до езекуційних команд входили націоналісти, хоча на підставі тверджень свідків це не виключається. Менш правдоподібно звучить твердження про участь солдатів "Нахтігалю" у езекуціях, адже останні були підпорядковані абверу й мали інші завдання"^{80*}. Ми ж додамо, що військового злочинця Карла Ебергарда Шенгарта судили у 1946 році у Великій Британії. За вироком Британського Військового суду його повісили, звинувачуючи у розстрілах полонених британських льотчиків у 1940 р. Через 20 років після страти Шенгарта у 1966 р., прокуратура німецького міста Гамбурга, на вимогу польського

* З висновками Р.Тожецького погоджується й інший об'єктивний польський вчений Г.Грицюк у праці "Polacy we Lwowie 1939–1944. Їycie codzienne" (С. 192–193).

уряду, займалася розслідуванням справи вбивства львівських інтелектуалів. Висновок слідчих був таким – наказ арештувати і розстріляти професорів віддав особисто Шенгарт. Сам розстріл можливо провели шестеро українців – членів допоміжної поліції з Генерал Губернаторства, які працювали при зондеркоманді в якості перекладачів⁸¹.

Як бачимо, об'єктивні польські історики, німецькі судді та слідчі, змушені визнати, що немає достатніх документальних підтверджень того, що легіонери з "Нахтігалю" розстрілювали львівських вчених і навіть якщо до цього злочину були причетні якісь українці, вони не входили до Легіону чи оунівської міліції, а були звичайними службовцями німецьких каральних органів.

Досліджуючи причетність "Нахтігалю" до єврейських погромів у місті Львові в липні 1941 року, звернемося до архівних документів. Протоколи роботи радянської Надзвичайної комісії з розслідувань німецьких злочинів у Львові та області дозволяють стверджувати, що у Львові на липень 1941 року жило 135 тисяч євреїв. На момент здобуття міста Червоною Армією в ньому залишилося 2 тисячі євреїв. Свідки, опитані Комісією, стверджували, що в перші дні німецької окупації Львова євреїв зганяли на роботи до очищення тюрем від трупів, при цьому їх били і з них знущалися⁸². Перші арешти євреїв Львова відбулися 4 липня, а розстріли розпочалися в ніч з 4 на 5 липня. Всього арештованих було 2 тисячі осіб, з них протягом декількох днів розстріляли 1400, а 600 звільнили⁸³. У середині липня у Львові було розпочато роботу зі створення єврейського гетто, а в жовтні 1941 року розстріляно ще одну велику групу львівських євреїв – 3000 чоловік⁸⁴.

Так само про розстріли, вчинені винятково німецькими спецгрупами та солдатами, йдеться в "Акті ко-

місії з розслідування німецьких злочинів на території Ярмолинецького району" ⁸⁵. Тобто звинувачення "Нахтігалю" в злочинах на території цього району теж документально не підтверджуються. Свідки чітко вказували, що розстріли проводилися німцями 8–9 липня 1941 р., коли український батальйон ще перебував у Тернополі.

Цікавим документом, який проливає світло на діяльність батальйону "Нахтігаль", є дуже детальна - 25 машинописних сторінок – автобіографія члена ОУН(Б) (командира УПА), написана в післявоєнний період для бандерівської СБ. Підписаний документ псевдонімом "Хмара" і в ньому цілих п'ять сторінок присвячено перебуванню його автора в батальйоні "Нахтігаль". В УПА було два командири вихідці з ДУН, які мали псевдоніми "Хмара" – Петро Мельник (1910 р. н.) та Віктор Харків (1918 р. н.). Однак, П.Мельник у 1941 році служив у батальйоні "Роланд", а в "Нахтігалі" служив тільки В.Харків *. Цін-

* Харків Віктор (Хмара) народився 8 серпня 1918 року в Радехівському районі на Львівщині. Селянин. Закінчив Львівську рільничу школу, член ОУН з 1938 року. У 1939–1941 рр. перебував у Кракові, працював у СБ та військовій референтурі ОУН, з травня 1941 року в 3-й сотні "Нахтігалю", від грудня 1941 до грудня 1942 року - на службі в 201-му шуцманшафтбатальйоні. У 1943–1944 році навчався в рільничому ліцеї у Львові. З липня 1943 року м військовий референт ОУН у Львові, з листопада 1943 року – командир 1-ї ВО "Башта" УПА–Захід. Військовий ступінь – булавний, з 26 січня 1944 підвищений наказом Головного Військового Штабу УПА до хорунжого. У лютому 1944 року організує військово-вишкільний табір для ВО "Башта", а в травні 1944 року виходить з усіма львівськими бойовиками зі Львова в ліси, формує курінь "Холодноярці". З вересня 1946 року В.Харків служить першим військовим інструктором ВО "Буг". У 1946 році заарештований НКВС, засуджений на 10 років виправних робіт, які відбув у Норильську, з 1956 року жив у Львові. Помер у 1985 році. (Подано за: Содоль П. Українська повстанська армія 1943–1949. Довідник другий. Нью-Йорк, 1995. с С. 100–101).

ність документа полягає в тому, що він не призначався для публікації, і в ньому автор пише про події свого життя так, як вони, очевидно, розгорталися насправді. Так от, про розстріли поляків і євреїв у Львові бойовик Легіону нічого не згадує. Натомість він підкреслює, що польське населення міста несподівано тепло вітало українських солдатів: "Коли ми проходили попри Великий Театр, то поляки вносили овації на нашу честь: "Нех жеє Бандера", "Нех жеє українська армія", "Нех жеє українське панство", "Сьмерць большевізмові" і т. д." ^{86*}. До речі, цей неординарний факт, очевидно, мав таке місце, бо про нього згадує у своїх післявоєнних спогадах і чотовий ДУН К.Малий, котрий не міг читати біографії В.Харкова написаною для СБ у підпіллі. К.Малий, зокрема, пише: "Польське населення на краю міста при вулиці Янівській також оваційно вітало наш Легіон і польською мовою кричало "Хай живе Україна, українська армія і Степан Бандера!" ⁸⁷. Продовжуючи читати біографію "Хмари", дізнаємося, що її автор належав до розвідувального взводу батальйону, який вчинив у ряді сіл на Вінниччині розстріли єврейського населення. "В часі нашого перемаршу ми наочно бачили жертви жидівсько-большевицького терору, цей вид так скріпив ненависть нашу до жидів, що в двох селах ми постріляли всіх стрічних жидів. Пригадую собі один фрагмент. Під час нашого перемаршу перед одним селом бачимо багато блукаючих людей. На запит відповідають, що жиди відгрожують їм і вони бояться ночувати у своїх хатах. У висліді цього ми постріляли всіх стрічних нам жидів (підкреслення наше – І.П.)" ⁸⁸. З цитованого видно, що вбивства про-

* На цій святковій демонстрації було присутніх коло 15 тис. львів'ян (див. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 154, арк. 15 зв.)

водилися як помста єврейському населенню. Безумовно, з точки зору права й моралі виправдати подібні дії неможливо, але можна зрозуміти, чим були викликані такі жорстокі акції. Їхнє коріння таке саме, як і в часи єврейських погромів XVII століття (Хмельниччина), як і в момент часткового винищення єврейства на Правобережжі у XVIII столітті (Коліївщина), як і під час війни за незалежність у 1917–1920 рр. Беззаперечним є той факт, що в Україні протягом віків значна частина євреїв співробітничала з поневолювачами автохтонного населення. Тому в період будь-яких суспільних катаклізмів українське єврейство приймало на себе найперший і найтяжчий удар сліпої ненависті народних мас. Так і в досліджуваному випадку чітко видно, що бажаючи помститися хоч комусь за побачені жахливі наслідки радянського правління, українські легіонери (на прохання місцевого населення) знищили якусь кількість євреїв в околицях двох сіл на Вінниччині. Такою, на жаль, була історична правда, розуміння якої, певно, назавжди лишиться різним у кожного народу.

Узагальнюючи та підсумовуючи все написане вище зазначимо, що:

- бійці українського батальйону "Нахтігаль", як і всі члени ОУН(Б), мали цілком достатньо ідеологічних і світоглядних підстав для свідомої участі в знищенні групи польської інтелігенції Львова та єврейського населення України;

- однак на підставі свідчень очевидців, які, на жаль, дуже часто бувають суперечливими, можна стверджувати лише те, що в розстрілах польських професорів і в екзекуціях проти єврейського населення Львова в липні 1941 року брали участь українці та україномовні фольксдойчі, які перебували на

службі в німецьких каральних органах, можливо, члени української міліції;

- батальйон "Нахтігаль" у повному складі однозначно не брав участі в німецьких злочинних акціях, хоча окремі його солдати чи невеликі групи бійців могли на власний розсуд допомагати німецьким каральним підрозділам або знищувати деяких осіб з наказу керівництва бандерівської Організації. Не виключається також можливість убивств з особистих мотивів. Встановити ж конкретну причетність тих чи інших службовців "Нахтігалью" майже неможливо через те, що з 1–7 липня 1941 р. його бійці перебували у відпустці й мали право вільно пересуватися Львовом і навіть жити в родичів і знайомих;

- більш впевнено можна стверджувати лише те, що солдати з нахтігалівського розвідвзводу вчинили розстріли єврейського населення двох сіл в околиці Вінниці, провівши цю акцію на прохання місцевого українського населення, котре прагнуло так помститися євреям за багаторічні кривди й злочини вчинені ними проти українців.

¹ Кричевський Р. ОУН в Україні – ОУН закордоном і Закордонні частини ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк – Тронто, 1962, Репринт. вид. - Львів, 1991. – С. 26–27.

² ЦДАВО України, 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 31.

³ Там само, арк.43.

⁴ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 117.

⁵ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. – С. 77.

⁶ ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 379, арк. 43.

⁷ Lesser G. Pogromy w Galicji Wschodniej w1941 r. // Tematy polsko-ukraiskie. – Olsztyn, 2001. – S. 106.365; Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Їcie codrienne. – Warszawa, 2000. – S. 192.

- ⁸ Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: моё исследование сионизма. – К., 2002. в С. 201–235.
- ⁹ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в семи томах. Под редакцией Р.А. Руденко. – М.: Госюриздат, 1957. – Т. 1. – С. 503.
- ¹⁰ Там само. – Т. 4. – С. 67.
- ¹¹ Там само. – С. 66.
- ¹² Там само. – С. 67-68.
- ¹³ Там само. – С. 69.
- ¹⁴ Про злочинства німців на території Львівської області. Повідомлення надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинств німецько-фашистських загартників. – К., 1945. – С. 32–33.
- ¹⁵ Коваль В.С. Путь к Бабьему яру: Германский антисемитизм: история, теория, политика. – К., 1991. – С. 48.
- ¹⁶ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 41–42.
- ¹⁷ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН (Дружини Українських Націоналістів). – С. 62.
- ¹⁸ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 139.
- ¹⁹ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 67.
- ²⁰ Стебельський І. Шляхами молодості й боротьби. Спогади, статті, листування. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 119.
- ²¹ Нгуциук G. Polacy we Lwowie 1939-1944. Ćycie codzienne. - Warszawa, 2000. – S. 204.
- ²² Там само. – С. 204–205.
- ²³ Паньківський К. Від держави до комітету. (Літо 1941 року у Львові). – Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1957. – С. 35–36.
- ²⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 98.
- ²⁵ Там само. – С. 179.
- ²⁶ Обвиняет земля. Организация украинских националистов; документы и материалы. – С. 87.
- ²⁷ Сурпан Т., Sawicki J. Nie oszczkdzaj Polski. – Warszawa, 1962. – S. 76-78.
- ²⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1063, арк. 18.
- ²⁹ Кальба М. "Нахтігаль" (курінь ДУН): у світлі фактів і документів". – С. 85.
- ³⁰ Там само. – С. 86.
- ³¹ Кровавые злодеяния Оберлендера. Отчёт о пресс-кон-

ференції для советських і іноземних журналістів, що відбулася в Москві 5 квітня 1960. – М.: Правда, 1960.

³² Там само. – С. 14-15.

³³ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S. 119.

³⁴ Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 117.

³⁵ Кровавые злодеяния Оберлендера. – С. 18.

³⁶ Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы. – С. 10.

³⁷ Кровавые злодеяния Оберлендера. – С. 19.

³⁸ Там само. – С. 22.

³⁹ Там само. – С. 46.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само. – С. 44.

⁴² Кальба М. "Нахтігаль" (курін ДУН): у світлі фактів і документів". – С. 87.

⁴³ Там само. – С. 90.

⁴⁴ Kurowski F. Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945. "Branderburczycy" i Abwehra. Przeiöiöi T.Nowakowski. – Warszawa, 2003. – S. 116.

⁴⁵ Prus E. Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN. – Wrocław: Nortom, 1998. – S. 146.

⁴⁶ Albert Z. Lwowski wydział lekarski w czasie okupacji hitlerowskiej, 1941–1945. – Wrocław, 1975. – S. 5–6; Albert Z. Zamordowanie 25 profesoryw wyższych uczelni we Lwowie przez hitlerowców w lipcu 1941 r. // Przegląd lekarski. – 1964. – № 20. – S. 58–77.

⁴⁷ Масловський В.І Дорога в безодню. (Про українських націоналістів). в Львів: Каменяр, 1978. – С. 137.

⁴⁸ Масловський В.І Жовто-блакитна мафія. (Про злодіяння українських буржуазних націоналістів). – Львів: Каменяр, 1975. в С. 59.

⁴⁹ Давиденко В.А. "Українська повстанча армія": шлях ганьби і злочинів. – К.: Політвидав України, 1989. – С. 7.

⁵⁰ Блясов В.П. Я звинувачую! Нариси й памфлети. – К.: Політвидав України, 1980. – С. 55.

⁵¹ Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. – Москва: Издательство политической литературы, 1974. – С. 407.

⁵² Мельников Д., Чёрная Л. Двудесятилетний адмирал. (Главарь фашистской разведки Канарис и его хозяева). – М., 1965. – С. 65–66, 68.

- ⁵³ Там само. - С. 68-69.
- ⁵⁴ Lesser G. Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r. // Tematy polsko-ukraïnskie. - Olsztyn, 2001. - S. 109.
- ⁵⁵ Король В. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. - С. 35.
- ⁵⁶ Ржезач Т., Цуркан В. Розшукується... - С. 105.
- ⁵⁷ Там само. - С. 150.
- ⁵⁸ Петрів І. В надії на чужі багнети. - К.: Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном УРСР, 1967. - С. 21.
- ⁵⁹ Там само. - С. 22-23.
- ⁶⁰ Weliczker L. Brygada ъmierci. (Zondercommando 1005). - Jodz, 1946. - S. 81.
- ⁶¹ Шунков В. Солдаты разрушения. Организация, подготовка, вооружение, униформа ваффен СС. - Москва: АСТ. - Минск: Харвест, 2002. - С. 248-249.
- ⁶² Wilczur J. Do niba nie moïna odrazu. - Warszawa, 1961. - S. 73.
- ⁶³ Szczesniak A.B. Szota W. Droga do niKned. - Warszawa, 1973.
- ⁶⁴ Bonusiak W. Kto zabii profesoryw Lwywskich? - Rzeszyw, 1985.
- ⁶⁵ Prus E. Powstanie i dziaianie zbrojne 14 Galicyjskiej Dywizji SS. - Warszawa, 1989.
- ⁶⁶ Piotrowski C. Przez Wolyc i Polesie na Podlasie. - Warszawa, 1998. - S. 4.; Serczyk W.A. Historia Ukrainy - Wrociaw - Warszawa - Krakuw: Zaklad Narodowy im. Ossolinskiх Wydawnictwo. - 2001. - S. 338.
- ⁶⁷ Prus E. Taras Czuprynka. Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN. - S. 154-155.
- ⁶⁸ Hanusiak M. Ukrainischer Nationalismus. Theorie und praxis. - Wien, 1979. - S. 23-24.
- ⁶⁹ Львівський І. Як Гітлер планував знищити український народ і хто допомагав йому в цьому. - Нью-Йорк, 1979. - С. 26.
- ⁷⁰ Гелен А. Серый генерал. - М., 1970. - С. 90-91.
- ⁷¹ Там само. - С. 92, 148.
- ⁷² Sabrin B.F. Alliance for Murder. The Nazi - Ukrainian Nationalist Partnership in Genocide. - New York, 1991. - P. 8.
- ⁷³ Weis A. Jewish-Ukrainian Relations in Western Ukraine During the Holocaust. // Jewish-Ukrainian Relations in Historical Perspective. - Canadian Institute of Ukrainian Studies. - Edmonton, 1998. - P. 410-415.
- ⁷⁴ Левитас Ф. Шимановский М. Бабий Яр. Страницы тра-

- гедии. К., 1991. – С. 10.
- ⁷⁵ Там само.
- ⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 14., оп. 2, спр. 2201, арк. 220.
- ⁷⁷ Центральний державний архів кінофотофонодокументів України, арх. № 4992, док./ф. Упирі. В 2-х ч., ч. 1. – Київ: "Українохроніка", 1971.
- ⁷⁸ *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S. 118.
- ⁷⁹ Там само. – С. 119.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ *Kurowski F.* Niemieckie oddziały specjalne 1939–1945. "Branderburczycy" i Abwehra. Przeiioyi T.Nowakowski. – Warszawa, 2003. – S. 118.
- ⁸² ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 236, арк. 98; спр. 290, арк. 15-16.
- ⁸³ Там само, спр. 290, арк. 17.
- ⁸⁴ Там само, спр. 238, арк. 98.
- ⁸⁵ Там само, ф. 14, оп. 2, спр. 2200, арк. 69-70.
- ⁸⁶ Там само, ф. 3833, оп. 1, спр. 57, арк. 17.
- ⁸⁷ Дружини Українських Націоналістів у 1941-1942 роках. – С. 110.
- ⁸⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 57, арк. 18.

4.4. 201-й батальйон охоронної поліції – останнє військове формування створене ОУН(Б) спільно з німцями

Повертаючись до подій, пов'язаних з Легіоном ДУН після відкриття обох його частин з фронту, нагадаємо, що група "Роланд" уже з моменту прибуття до Австрії була розділена на дві частини. Одна дислокувалася в містечку Зіцендорф, а друга – за 18 кілометрів у м. Завберздорф. Вояки ж "Нахтігалю" всі разом перебували в Нойгаммері. Невдовзі до Нойгаммера прибув Т.Оберлендер, який повідомив, що український Легіон буде реорганізовано і, скоріш за все, відправлено на боротьбу з партизанами¹.

Перші тижні, проведені в таборі в Нойгаммері, були надзвичайно тяжкими для стрільців і старшин ДУН. Люди голодували, через що змушені були навіть вдатися до крадіжки яблук у садах німецьких бюргерів. Невизначеність, поганий психологічний клімат і незадовільне харчування призвели до спроби бунту в "Нахтігали" – 28 бійців планували захопити зброю і втекти з нею на територію України².

Лише наприкінці вересня 1941 року німці повернули солдатам та офіцерам конфісковану раніше зброю. У куренях розпочались заняття з бойової підготовки. Будучи розчарованими в німецькій політиці, не знаючи, що коїться навкруги і що чекає на них завтра, не маючи зв'язку з Проводом, солдати та офіцери ДУН, з відчайдушністю притаманною приреченим людям, продовжували боротися за власні політичні права і права своєї розшматованої Батьківщини. Командири обох частин Легіону (Побігущий і Шухевич) постійно вели переговори і спільними стараннями виробили меморандум до німецької влади, а також домоглися, щоб обидві українські частини звели до одного місця дислокації³. Після спільної наради 16 жовтня 1941 р. кожен вояк об'єднаного українського Легіону поставив свій підпис під зверненням до німецького командування й керівників Рейху, яке залишилося відоме в історії під назвою "Меморандум українського Легіону". Документ був лаконічним і складався лише з 10 пунктів. В остаточному варіанті він мав такий вигляд:

1. Привернути проголошення самостійності України.
2. Негайно звільнити всіх арештованих наших політичних провідників ОУН і Степана Бандеру.
3. Негайно звільнити з ув'язнення членів Тимчасового Державного правління з Ярославом Стецьком на чолі.

4. Забезпечити негайно членів найближчої родини учасників Легіону і звільнити з ув'язнення їх близьких.

5. Реорганізований Легіон може бути вжитий до дальших воєнних дій тільки на українських теренах.

6. Команда Легіону і ви шкільного його коша має бути українська.

7. Обов'язки і права командного складу будуть такі, як в німецькій армії.

8. Члени Легіону зложили вже присягу на вірність Україні і тому не можуть присягати на вірність інших держав.

9. Реорганізований Легіон може підписати умови однорічної контрактної служби (до кінця 1942 року).

10. Контракт підписує кожен член індивідуально і кожен одержує копію тієї двосторонньої умови"⁴.

"Меморандум" був перекладений німецькою мовою і переданий представникові ОКВ, який приїхав з Берліна. Перша відповідь до штабу українського Легіону прийшла 18 жовтня 1941 р. У телефонограмі з Берліна повідомлялося, що "Меморандум" розглядається і ставлення командування буде з'ясоване через декілька днів, а тим часом групі "Південь" ("Роланд") наказано передислокуватися з майном у Франкфурт-на-Одері для злучення з "Нахтігалем" й утворення нової організації. З цієї телефонограми впливало лише одне – німці поки що не збиралися розпускати український підрозділ. Нині нам зрозуміло, що це було продовження політики загравання зі свідомим українством, але в далекому 1941 не все було таким очевидним для вояків ДУН. Т.Крочак 18 жовтня 1941 р. записав у своєму щоденнику: "Неясне нам було лише те, чому німці так "лавірують" з нами (хоч виарештували стільки політичного проводу), коли один малий Легіон не має на фронті

більшого значення, крім сподіваного вжиття його в іншому політичному аспекті. Та Бог його знає, які були там розрахунки. Це якась "вища політика" – арештувати тих, що творили Легіон і надіятися, що такий Легіон буде "вірний" служити такому режимові" ⁵. З наведеної вище цитати видно, що вже в кінці осені 1941 року легіонери не мали навіть частини колишньої довіри до німецького керівництва.

Незважаючи на це, 21 жовтня обидва курені об'єдналися в одну частину. "Така важлива є сьогоднішня дата для нашого Легіону. – Писав у щоденнику уже згадуваний нами Т.Крочак. – Понеділок захмарений, але з приморозком ранок пізньої неприємної німецької осені над Одрою. Наш курінь після нічлігу в так званому "Шюценгавзі" вимарширував раненько в напрямі на міст над Одрою. Тут зупинка. Через кілька хвилин надходить зі східної частини Франкфурту курінь "Північ". Здалека чути прекрасно співану пісню "Гей-гу, Гей-га..." Зійшлися ми разом. Обидва курені стали фронтом один до одного у трилаві. Всі переживали хвилини радісного душевного напруження. Від куреня "Північ" наближається група старшин назустріч командирові "Півдня"... Обидва команди зворушливо вітаються. Вітаються також обидва легіони. Після дуже урочистих привітів обидва легіони злилися в одну похідну колону. У взірцевому похідному порядку новооб'єднаний Легіон рушив через місто до наших касарень" ⁶.

Згідно з даними, які наводять українські офіцери, на той момент ДУН налічували 650 солдатів і старшин. У новій частині переформували всі відділення, взводи і роти так, щоб у кожному підрозділі була приблизно рівна кількість солдатів з "Роланду" і "Нахтігалю". Командування українським форму-

ванням лягло на плечі майора Є.Побігушого, ад'ютантом комбата став поручник О.Орлик-Герман, заступником командира Легіону і командиром першої сотні призначили Р.Шухевича; сотник другої сотні – Бригідер; третьої – поручник Сидор; четвертої – поручник Павлик, капеланом куреня став отець І.Дурбак⁷. У такому складі добровольчий Легіон пробув у Франкфурті-на-Одері аж до 19 березня 1942 р., проводячи весь час у військових вправах і політично-пізнавальних бесідах.

Невдовзі з Берліна надійшла остаточна відповідь на "Меморандум". Привіз її 1 листопада 1941 р. офіцер Магдебурської округи німецької поліції порядку в супроводі свого штабу. Виїхавши на красивому білому коні перед вишикуваними українськими бійцями, він, зачитуючи кожен пункт з "Меморандуму", давав на нього коротку й вичерпну відповідь. Усі арешти, проведені серед лідерів ОУН(Б), було оголошено "кримінальними" (про хід слідства обіцяно інформувати штаб ДУН). Офіцер повідомив, що Легіон після закінчення підготовки поїде на Східний фронт (не вказуючи, однак, на яку ділянку фронту – посилаючись на військову таємницю). Другої присяги від українців не вимагали. Офіцер сказав, що нічого не знає про повернення українського уряду, а особисті прохання обіцяв вирішити позитивно⁸. Хоча вояки були розчаровані такою відповіддю німців, з 25 листопада розпочалось укладення індивідуальних контрактів на один рік служби (від 1 грудня 1941 р. до 1 грудня 1942 р.). Лише 15 чоловік відмовилися продовжити службу, внаслідок чого відразу були відправлені до "таборів праці". Обґрунтовуючи рішення залишитися на німецькій службі, командир ДУН Є.Побігущий згодом писав: "Наше вояцтво знало, що хоча ми, українці,

маємо двох грізних могутніх ворогів, та все-таки більшовизм є грізнішим ворогом і з ним треба воювати. Ніхто з нас вже тоді не сумнівався про ворожу політику гітлерівської Німеччини до України, але всі ми були рішені затримати наш Легіон, бодай як символічну військову одиницю того часу"⁹.

Після об'єднання українських батальйонів 21 жовтня 1941 р. в одне військове формування, до нової частини, окрім українських офіцерів призначили ще так званого ауфзіхтсофіцера (інспекційного офіцера), німця, гауптмана охоронної поліції В.Муха та німецьких наглядових офіцерів поліції¹⁰. Подібне призначення німецького інспекційного офіцера свідчило про дві важливі обставини – по-перше, німці продовжували вважати ДУН політично ненадійною частиною, а по-друге, наявність офіцера поліції черговий раз підтверджувала те, що в Берліні вже вирішили долю дружинників. Їх перевели з підпорядкування абверу до відання Шуцмашафту (охоронної поліції).

Щоденники й спогади солдатів та офіцерів ДУНу дають нам багату інформацію про будні українців у Франкфурті-на-Одері. Сумуючи їх, можна відтворити більш-менш повну картину життя українського Легіону в Німеччині. Щодня після ранкової гімнастики батальйон виходив на польові вправи до лісної місцевості, після них солдати поверталися до казарм, де отримували обід, а відтак відправлялися на площу для муштри. Завершивши стройову підготовку, курінь вирушав до церкви або до кіно-театру, чи до свого клубу, в якому військова частина перетворювалася на багатоголосий хор. Дисципліна й порядок в українському батальйоні були зразкові, як писав у своїх спогадах Костець-Лісовий: "Курінний Побігущий був вимогливий до чистоти і

дисципліни. Коли стрільці в часі дозвілля йшли в місто, майор особисто перевіряв, чи все в порядку, навіть чи хусточка була чиста, як щось йому не подобалося, завертав стрільця від брами до бараку"¹¹. Однак, незважаючи на таку зразковість, гауптман Моха постійно висловлював своє невдоволення діями українців. Більше того, на полігоні він вважав за можливе віддавати безглузді накази й дискутувати зі старшим у званні майором Побігущим ¹².

Так у постійній роботі й сварках з німецьким керівництвом проходили будні українського батальйону. Тим часом минала холодна зима 1941–1942 рр. Непереможний досі німецький вермахт отримав перші важкі поразки й забуксував під Москвою. Саме тоді, здавалося, забутому українському Легіону прийшов наказ про виїзд на т. зв. "айнзац", тобто до зони бойових дій. Точного місця призначення командування куреня не отримало. Тільки ауфзіхтсофіцер В.Моха знав, що частину призначено до відправки в Білорусію. Німецьке командування вирішило перекинути український шуцманшафтбатальйон до тилової зони 3-ї танкової армії генерал-полковника Г.Райнгардта, підпорядкувавши його 201-й дивізії охоронної поліції генерал-лейтенанта А.Якобі. Безпосереднім шефом українського батальйону в Білорусії став майор Шредер, командир 62-го охоронного полку (четвертого полку 201-ї охоронної дивізії). Тому в спеціальній літературі український Легіон, який не отримав порядкового номера, здебільшого називають 201-й батальйон охоронної поліції, хоча самі бійці віддавали перевагу назві "Курінь імені Євгена Коновальця" ¹³.

Українці почали готуватися до відправки на фронт. Дата від'їзду була призначена на 19 березня 1942 р. Частина одержала польові кухні, амуніцію,

номер польової пошти та нове обмундирування – звичайну поліційну уніформу (без жодних українських відзнак). Мундири сіро-блакитного кольору з коричневими комірцями та манжетами обшитими світло-зеленими опасками, штани пошиті із зеленого сукна. На комірцях носилися поліційні петлиці у вигляді подвійних сріблястих катушок із зеленими просвітами. На лівому рукаві мундира по середині плеча нашивали відзнаки німецької поліції – вишитий зеленим шовком орел обрамлений вінком з дубового листа, в кігтях орла зображалося коло з вишитою в середині чорними нитками свастикою. З таким самим орлом були й кокарди на традиційних срібно-блакитних поліційних пілотках. Доповнював уніформу пояс із відчеканеною на блясі свастикою та написом по колу: "З нами Бог". Офіцерських відзнак в батальйоні не використовували аж до літа 1942 р.¹⁴

Спогади легіонерів свідчать про те, що 19 березня 1942 р. перші групи українських солдатів завантажились у товарні вагони й рушили в свою білоруську одісею, а основна маса військовиків була відправлена до Білорусії 22 березня. "Транспорт виїхав на Схід. Спершу думали, що на Україну, бо хоч були призначені на Білорусь, не їхали через Шлеськ (Сілезію, пол. Szlęsk – *І.П.*). Напевно, десь був тоді якийсь міст у Польщі висаджений на тому шляху, і тому виминали його на південь"¹⁵. Маршрут українського Легіону проходив через Варшаву, Кельце, Грудзьонц, Барановичі до Мінська. Лише в дорозі солдати дізналися, що їдуть до Білорусії. Усе транспортування проходило в умовах жорсткої ізоляції. Гауптман Моха заборонив навіть співати українських пісень, щоб не видати, яка їде частина. 22 березня поїзд з першою групою українців приїхав

до Мінська, де три доби чекали на прибуття основної групи бійців. З білоруської столиці батальйон автомашинами перекинули в район р. Березини до м. Лепеля розташованого на головній трасі Полоцьк–Вітебськ¹⁶. Місцевість, до якої прибули українські легіонери, географи називають Березинською низовиною. Земля тут вкрита дрімучими лісами й непрохідними болотами, поміж яких де-не-де розкидані вбогі білоруські села. Важким було перше враження від понурої білоруської природи в українських солдатів: "Білорусь показала нам бідною країною з великими лісами над Березиною, де ще в березні були примерзлі мочарі та трясовини. Небезпечно було ходити такими лісами та доводилося не раз бродити по коліна у воді"¹⁷.

Щоб краще збагнути, яка важка солдатська доля випала бійцям ДУН після їхньої другої відправки на Східний фронт, очевидно, було б доцільно хоча б у загальних рисах зобразити ситуацію, що склалася в Білорусії на кінець 1941 – початок 1942 р.

Ведучи мову про партизанський рух в Білорусії, потрібно пам'ятати, що в цьому регіоні діяли найкращі, найбільш підготовлені та найчисленніші групи радянських партизанів. При відході Червоної армії керівництво НКВС залишило в Білорусії 437 диверсійних енкаведистських загонів¹⁸, на базі яких до грудня 1941 року в республіці було створено 104 партизанські з'єднання та 323 диверсійні групи, чисельність яких становила 8307 чоловік¹⁹. Завдання цих підпільних бойових груп визначалося директивами і постановами ЦК ВКП(б) від 1 і 18 липня 1941 р., в яких вимагалось: "Створити нестерпні умови для німецьких інтервентів, дезорганізувати їхній зв'язок, транспорт і самі військові частини..."²⁰

Боротьба партизанських загонів на першому етапі

найчастіше виявлялась у формі диверсійно-терористичних акцій і блискавичних нападів на німецькі штаби й гарнізони, які викликали лютий терор з боку німецьких каральних служб спрямований проти мирного населення, котре тисячами гинуло або депортовувалося. А.Верт наводить типовий приклад з життя Білорусії часів німецької окупації: "Впертий бій з німецькою військовою частиною партизани провели 17 січня (1942 р. – *І.П.*) за село Весніни. В цьому бою гітлерівці втратили декілька десятків убитими і пораненими... Розлючені невдачею гітлерівці вилили свою лють на мирних людей... знищили більше 200 стариків, жінок і дітей" ²¹.

Документи свідчать, що протягом літа 1942 року німці не змогли ліквідувати опір партизанів, який постійно посилювався. Німецьке командування підкреслювало, що партизанський рух у тилу групи армій "Центр" набуває "загрозливого характеру". Від лютого до липня 1942 р. партизани знищили там 200 паравозів, а це дорівнювало обсягу місячної продукції паравозобудівної промисловості Німеччини ²². З кінця 1941 р. окупанти зіштовхнулися з новою проблемою в Білорусії м утворенням величезних територій контрольованих повстанцями, так званих "партизанських країв". Англійський дослідник Рейтлінджер зазначав з цього приводу: "Починаючи із зими 1941 року до повернення Червоної армії, більша частина Білоруської СРСР лишалася в руках партизанів. Загальні розміри території, яку німці контролювали, були настільки малі, а об'єми діяльності цивільної окупаційної влади такі незначні, що справжню історію цієї землі в період німецької окупації потрібно вишукувати в анналах партизанської боротьби..."²³.

Харчуючись та одягаючись за рахунок місцевих

селян, партизани на підвладних їм територіях створювали міцні, гарно укріплені бази, які гордо називалися "партизанськими столицями" ²⁴. На озброєння партизанів із-за лінії фронту поступала величезна кількість стрілецької зброї і навіть артилерії ²⁵. Підготовка ж радянського контрнаступу по всьому фронту весною 1942 р. сприяла зростанню чисельності партизанських груп, підсилених вишколеними парашутистами-диверсантами ²⁶. (Згідно з даними німецької розвідки, радянські партизансько-диверсійні групи готувались у 28 школах на неокупованій території СРСР. Кожні два місяці вони випускали 5–6 тис. навчених бійців-підривників, радистів, снайперів, санітарів, розвідників тощо ²⁷). Розгортання партизанського руху змушувало німців весь час збільшувати тилові частини. На початку 1942 р. до складу охоронних військ групи армій "Центр" на території Білорусії входили: 4 поліцейські дивізії, одна піхотна бригада СС, одна кавалерійська бригада СС, 229 окремих піхотних рот, 12 танкововинищувальних рот, 9 окремих рот з важким піхотним озброєнням, 11 артилерійських батерей. За кількістю особового складу ці війська дорівнювали 11 піхотним дивізіям вермахту ²⁸.

Як бачимо, українському Легіонові довелося потрапити в надзвичайно важкі умови. Зразу ж, без вагань та обдумувань, потрібно було включитися до вкрай небезпечної і виснажливої боротьби з досвідченим, гарно озброєним і підготовленим противником, яку німецьке командування офіційно прирівняло до боїв на фронті (Fronteinsdtze) ²⁹.

У Білорусії 201-й український батальйон не був сконцентрований в одному місці. Солдати його чотами й сотнями розсіювалися по різних опорних пунктах (sturzpunkt). Так, друга сотня сотника Бригідера

служила в м. Боровки при штабі куреня, одночасно охороняючи великі склади амуніції та зброї, а інші частини перебували в Лепелі, Бойчеково, Комені, Жарах, Воронежі (білоруське село, коло річки Березини), Борисові, Велівщині, Боженковичах та інших дрібних поселеннях³⁰.

Після приїзду до Білорусії курінь отримав завдання – охороняти мости на ріках Березині та Двіні. Для цього Легіон розташували на просторі уявного квадрату зі сторонами по 50 кілометрів. Відділам, що перебували в містечках (там головним чином квартирували чоти після боїв у лісах), було також доручено охороняти місцеву німецьку адміністрацію. Крім того, до обов'язків українців належало постійне прочісування лісових масивів для виявлення й знешкодження партизанських баз і таборів. Майор Побігуший підкреслював, що "на таке прочісування (до речі, дуже небезпечне) треба було висилати не менше, як дві чоти (80 вояків), а це, в свою чергу, послаблювало наші станиці (місцеві відділення поліції – *І.П.*) по містах"³¹. Кожна сотня Легіону охороняла відведений їй квадрат, сторони якого мали по 12 кілометрів, окрім 2-ї сотні, що завжди залишалася при штабі, 3-тя сотня поручника Сидора була на півночі зони відповідальності українського батальйону, 1-ша сотня Шухевича - в центрі, 4-та – поручника Павлика - на півдні³².

Тактика щоденного "прочісування" лісних масивів не давала потрібного результату, зате приносила болючі втрати і виснаження українському відділові. Переслідуючи партизанів на погано відомій території, солдати натрапляли на ворожі засідки, підривалися на мінах або гинули в непролазних білоруських болотах. Цікавими є роздуми про причини невдач німців у боротьбі з партизанами, вміщені

у щоденнику Т.Крочака (чотового 201-го шуцманшафтбатальйону). "Помилкою німецького командування в поборюванні радянських партизан було те, що воно політичними діями постійно збільшувало їх чисельність. Про це добре відомо. Я лише додам, що проголошення самостійності поневолених Москвою народів було б зліквідувало там радянських партизан та диверсійні групи за декілька тижнів. Незважаючи на жорстокість різних зондерфюрерів, цивільне населення спочатку доносило про місця дислокації партизанських загонів, а потім щоразу менше... Німці влаштували перешукування лісів майже виключно вдень. На партизанську тактику потрібно було влаштувати засідки по лісах, але під покровом ночі, треба було також попередити цивільних людей, що заборонено їм наближатися до головних доріг ближче від 500 метрів, а ту смугу замінювати. Тоді коло доріг не було б партизанських засідок" ³³.

Однак німецьке командування не лише не прислуховувалося до розумних порад, а з огидою відкидало їх. Особливо активно "поливав брудом" українських солдатів інспекційний офіцер В.Моха, який хотів одноосібно командувати частиною. Таке ставлення до батальйону призводило до частих конфліктів між українськими та німецькими старшинами прямо під час боїв, що, зазвичай, призводило до збільшення втрат серед особового складу (як у боях 16 і 20 червня та 25 липня 1942 р., в ході яких загинуло 20 стрільців) ³⁴. Коли ж відділ проводив вдалу операцію, то всі "лаври" В.Моха привласнював собі, а на українських бійців і командирів до штабу дивізії В.Моха надсилав цілі томи доносів та скарг.

Зі спогадів і щоденників українських бійців можна дізнатися, що важким для 201-го батальйону

видався суботній день 19 серпня 1942 р. Сотник Р.Шухевич, який супроводжував вантаж з боеприпасами та провіантом для одного з українських постів, натрапив на заміновану дорогу. Одна машина була виведена з ладу. На допомогу Р.Шухевичу прибув відділ Т.Крочака, котрий прочісував ліс неподалік того місця. Спільними зусиллями солдатам вдалося випхати машину з пошкодженої дороги, але щойно вона проїхала декілька метрів, як пролунав новий вибух. Як з'ясувалося пізніше, вибухнула важка протитанкова міна, яка поранила 14 українських бійців, з яких, щоправда, ніхто не помер³⁵.

Документи свідчать про те, що пригода на замінованій дорозі в тому лісі не була останньою. 29 вересня 1942 року дві українські сотні просувалися тим самим небезпечним лісом, охороняючи військовий вантаж призначений для 3-ї сотні поручника В.Сидора. Командував групою сам майор Є.Побігущий, який розраховував, що партизани не пропустять такого випадку для здобуття трофеїв і обов'язково нападуть на колону. Розрахунок виявився точним, було влаштовано засідку, в якій під обстріл 12 кулеметів потрапило до 200 партизанів. Після бою, в якому загинув лише один українець – вістун Лісовий-Чарнота, оглядаючи трупи ворога, з'ясували, що в засідку попали радянські десантники. Остерігаючись нової сутички з більшими силами противника, майор Є.Побігущий віддав наказ продовжити форсований марш³⁶. Але гауптман В.Моха вимагав залишитись на місці і вислати одну чоту до полкового штабу із повідомленням про "перемогу". Після сварки й погроз Є.Побігущий підкорився і відправив через ліс 29 бійців на чолі з чотовим Р.Кашубським (із с. Угринів на Сокальщині) та підстаршинами М.Вишатицьким (з м. Борислава),

П.Петелькою (з с. Сушно на Радехівщині) та М.Старчаком (із с. Потиличі коло Рави-Руської). Просунувшись на 2 кілометри, головні сили почули, що в напрямку, куди відправився відділ Кашубського, чути стрілянину. Побігущий наказав повернути туди, щоб терміново надати допомогу. Та, поки прийшло підкріплення, перестрілка вже затихла. "Назустріч нам виповз важко поранений наш воjak і простогнав: "Все пропало". Загинули всі вислані з Кашубським – 22 українці і 7 німців³⁷. Після прибуття до штабу полку, український відділ було посилено ротою німців і одною мінометною батареєю. В цьому складі група "прочісувала" територію навколишніх лісів декілька днів. Зокрема 8 жовтня 1942 р. вдалося захопити партизанський табір, в якому було чимало зброї та амуніції³⁸. Тіла загиблих українців перевезли до Боровки, де наступного дня їх було поховано у братській могилі біля казарм. Окрім чотового Р.Кашубського, в бою загинули: десятники М.Виштацький і М.Старчак, вістун П.Петелька, О.Лісовий, С.Кочан, С.Васько, Б.Брановський, старші стрільці Г.Жикалюк, П.Федоришин, П.Бучко, І.Тиндик, О.Швець, стрільці В.Бойко, А.Концевич, М.Кміть, І.Сушко, В.Блащак, П.Балуїв, С.Головецький, В.Вишковський, Л.Кравченко³⁹.

Такими були більші бої українських легіонерів з радянськими партизанами на білоруській землі. Окрім них, щодня відбувалися різні дрібні інциденти, як-то: підриви на мінах, нетривалі обстріли і т. ін., які приносили нові й нові жертви.

Буквально щогодини погіршувалися стосунки з В.Мохою, котрий намагався паралізувати роботу українських старшин. До відвертого конфлікту з німецьким офіцером дійшло після відмови українців

допомагати господарській команді стягувати продовольчий контингент з населення. Тоді Р.Шухевич чітко заявив німцям, що українські добровольці – це солдати, які приїхали до Білорусії воювати, а не тероризувати мирних мешканців⁴⁰.

Наприкінці листопада 1942 р. офіцери-українці провели нараду, на якій вирішували, що робити далі. До кожного бійця приходили листи з України, в яких містилися жахливі звістки про німецький терор і колоніальний режим на Батьківщині. Уже весною 1942 р. тільки на Галичині, за даними Українського центрального комітету, на межі голоду перебувало 255875 осіб⁴¹. Підтвердив ці невтішні факти і хорунжий Крочок, який провів 20 днів відпустки у Львові й 1 жовтня повернувся до батальйону. Від того ентузіазму, з яким українці західних областей вітали німецькі війська в червні 1941 року, не залишилося й сліду. Це, до речі, відверто визнав у своєму щоденнику й гітлерівський міністр пропаганди, доктор Й.Геббельс: "Мешканці України були спочатку прихильні прийняти фюрера як рятівника Європи й сердечно зустрічали німецькі війська. Таке становище повністю змінилося протягом кількох місяців. Ми надто боляче вдарили росіян, особливо українців, по голові"⁴².

В українському курені чимраз сильніше почали ширитись антинімецькі настрої. На своїй нараді українські старшини вирішили максимально обмежити активну участь 201-го батальйону в німецьких військових акціях, щоб уникнути подальших втрат.

Минала осінь 1942 р., а з нею і річний контракт, підписаний солдатами ДУН. Українці, закинуті примхою долі на чужу землю в іноземне оточення, не знали, що з ними буде, але старалися приготуватися до будь-яких випробувань. Щоб ефективніше

протистояти німецьким нападкам, які загострювалися з часу відмови активно воювати з партизанами, українські старшини стягнули більшу частину куреня в район міста Лепеля, де було споруджено цілу фортецю навколо місця дислокації відділу⁴³. В укріпленні щодня відбувалися тренування вояків, які продовжували вивчати методи ведення партизанської війни, вдосконалювались у володінні зброєю і т. д. Частина фактично перестала підпорядковуватися німецькому командуванню і жила як партизанський загін, що налічував 650 вояків і 22 офіцерів. Окремі учасники Легіону у свої спогадах навіть подають згадки про плани українських старшин прорватися з батальйоном у Чернігівські ліси для ведення партизанської війни проти німців.

На український Легіон одразу посипалися звинувачення у "зраді", "обмані Рейху" та ін. Але штурмувати українську фортецю німці не наважувалися, розуміючи, що не варто витрачати сили на батальйон, який і так через місяць припинить своє існування. І справді, українські солдати вже готувалися до відправки на Батьківщину. Одні лише мрії про Україну підносили дух наших співвітчизників, які були повні готовності продовжувати на рідній землі боротьбу вже проти німецького окупанта. Саме тоді серед бійців 201-го куреня охоронної поліції виникла нова пісня з такими багатообіцяючими словами:

Сорок другий рік минає,
Наш курінь ся розлітає,
Той до жінки, той до мами
– А ми, решта, в партизани! 44

Надходив день 1 грудня 1942 р. - день завершення строку підписаного з німцями контракту. Згідно з рішенням старшинських зборів Р.Шухевич провів агітаційну роботу серед особового складу з метою

запобігти можливості виникнення бажання в когось із вояків продовжити контракт. А 22 листопада 1942 р. до куреня прибув сам командуючий дивізією генерал А.Якобі. Майор Є.Побігущий так описував ці події у своїх мемуарах: "Дивізійний командир прийняв звіт і відтак довго промовляв до вояків. Багато обіцяв, і закінчив свою промову впевненням, що ми зрозуміли його слова, бо ж це поважна ситуація, а ми інтелігентні люди й добрі вояки, знаємо, що від нас чекає... (не пригадую, чи сказав "Нова Європа"). Настала довга й прикра мовчанка. Тоді командир сказав:

м Ті, що бажають залишитися – виступити. Велів мені ще раз повторити його слова по-українському. Я переказав по-українському. Всі хвилюються. Ми й німці. Боїмося, що може знайдеться хтось такий, що схоче лишитися. Мовчанка. Не виступив ніхто"⁴⁵. Німецьке командування було несамовито розлючене такою поведінкою. Через декілька днів шеф штабу 201-ї дивізії оголосив Є.Побігущому, що частина розформовується.

Хочеться особливо підкреслити, що за важку службу український солдат отримав лише недовіру й приниження з боку німецьких офіцерів. Легіонери поверталися додому в порваних мундирах, без чобіт і зброї, у старих валянках. Перевезення розтягнули від 5 грудня 1942 р. до 14 січня 1943 р., людей висилали малими групами по 30–50 осіб. Старшини повинні були їхати останніми, але їхній від'їзд прискорили і відправили в передостанній групі 5 січня 1943 р.⁴⁶ Усі 22 офіцери ДУН, здавши зброю, виїхали під німецьким конвоєм до Львова. Поїзд слідував через Бахмач і Київ на Львів⁴⁷. У дорозі Р.Шухевич, розговорившись із німецьким конвойним офіцером і випросивши в нього дозвіл відвідати

родину у Львові, 15 січня 1943 р. втік з-під варти. Інші ж арештанти були переведені до центральної львівської в'язниці й утримувались там до оголошення набору в дивізію "Галичина", до якої їм дозволили записатися "добровольцями". Р.Шухевич деякий час жив на конспіративній квартирі у Львові й допомагав колишнім воякам Легіону переправлятися на Полісся та Волинь, туди, де вже діяли перші сотні УПА⁴⁸.

Якими ж були підсумки діяльності українського Легіону в Білорусії? Батальйон пробув рівно дев'ять місяців на справжньому партизанському фронті, хоча спеціально не готувався до партизанської війни, здобув у цій боротьбі великий бойовий досвід. Легіон не втратив жодного об'єкту охорони, був визнаний кращою поліційною частиною в тилу групи армій "Центр"; поручник В.Брилевський, чотарі К.Малий, О.Герцик та ін. були відзначені нагородами. За приблизними підрахунками, легіонери знищили більше 2000 радянських партизанів. У боях відділ втратив 49 вояків вбитими і 40 пораненими⁴⁹. Проте ці жертви не були марними – навикі набуті легіонерами в боях з партизанами були надзвичайно цінним. Завдяки колишнім солдатам 201-го батальйону новостворені відділи УПА поповнилися командирами, які чудово знали не тільки методи ведення партизанської війни, але й німецьку тактику в боротьбі з партизанами, що дало змогу повстанцям доволі ефективно протистояти німецьким військам і поліції. І хоча Дружинам українських націоналістів не судилося стати зародком регулярної української армії, все ж вони значно сприяли консолідації українського національного руху опору в роки Другої світової війни.

* * * * *

Узагальнюючи написане в четвертому розділі слід відзначити, що в силу об'єктивних історичних обставин напередодні війни керівництво ОУН(Б) в питанні військового будівництва змушене було піти на тісні контакти з німецьким вермахтом. На жаль, тоді у світі не існувало жодної іншої держави чи армії, яка хоч би гіпотетично могла вважатися союзником українців у боротьбі за державність. З точки зору іміджу України в повоєнному світі співпраця з переможеними та дискредитованими німцями не додала привабливості українським національно-визвольним змаганням. Однак у 1941 році оунівці не могли точно спрогнозувати результати й наслідки Другої світової війни, тому, організувавши Легіон при німецькій армії, вчинили, на наш погляд, цілком логічно. Працота їхніх дій стає зрозумілою лише в історичній перспективі, з висоти якої обраний Проводом ОУН(Б) курс на створення власної армії в роки Другої світової війни виглядає абсолютно правильним. Адже 600–700 фахово підготованих, загартованих у боях воїнів стали суттєвою допомогою та опорою для УПА м єдиної в часи війни армії, яка воювала під національним прапором за здобуття й укріплення української державності.

Легіон ДУН пройшов важкий, тернистий і заплутаний шлях, такий характерний для останньої світової війни. Його бійці та командири, у тих несприятливих для справи національного відродження обставинах, зробили все можливе щоб виконати завдання Проводу Організації. Те, що їм не вдалося реалізувати ідеального плану розгортання національної революції, створення збройних сил і стабільної держави, не було їхньою провиною. Більшість легіонерів виконали свій обов'язок чесно, пожертвувавши

задня високих ідеалів державності власною молодістю, здоров'ям і життям.

-
- ¹ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 54.
 - ² Там само. – С. 55.
 - ³ *Патриляк І.К.* Легіони Українських Націоналістів (1941-1942): історія виникнення та діяльності. – К.: Знання, 1999. – С. 27.
 - ⁴ *Дружини Українських Націоналістів 1941м1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 55.
 - ⁵ Там само. – С. 56.
 - ⁶ Там само. – С. 58.
 - ⁷ Там само. – С. 86.
 - ⁸ Там само. – С. 58.
 - ⁹ *Побігущий-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 77.
 - ¹⁰ *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 111
 - ¹¹ У лавах дружинників: спогади учасників (упорядковані Мирославом Кальбою) – С. 88.
 - ¹² *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 20.
 - ¹³ *Лебедь М.* Дружини Українських Націоналістів у роках 1941–42. м С. 106.
 - ¹⁴ *Музычук С.* Батальоны "Nachtigall" и "Rolland" (Дружини українских националистов) // *Форменная одежда.* – Ровно, 1999. – № 3. – С. 29.
 - ¹⁵ *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів).* – С. 20.
 - ¹⁶ *Бойцун Р.* Легіон ДУН. – С. 49.
 - ¹⁷ *Побігущий-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – Мюнхен – Лондон, 1982. – С. 77.
 - ¹⁸ *Попов А. Ю.* НКВД и пртизанское движение. – С. 51.
 - ¹⁹ *Пономаренко П.К.* Всенародная борьба в тылу фашистских захватчиков. 1941–1944. – М., 1986. – С. 41.
 - ²⁰ *Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны; документы и материалы в 3-х т., – Т.1. - Минск, 1983. – С. 86.*

- ²¹ *Верт А.* Россия в войне 1941–1945. – М.: Прогресс, 1967. – С. 521.
- ²² Совершенно секретно! Только для командования! Документы и материалы. – М.: Наука, 1967. – С. 394–395.
- ²³ *Reitlinger G.* The House Built on Sand. The Conflicts of German Policy in Russia, 1939–1945. м London, 1960. – P. 105.
- ²⁴ *Залескі А.І.* Быт беларусскіх сялян у партизанскім краї. – Мінськ, 1960. – С. 86.
- ²⁵ *Асмолов А.Н.* Фронт в тылу вермахта. – М.: Политиздат, 1977. – С. 86.
- ²⁶ *Богатыр З.А.* Борьба в тылу врага. – М.: Мысль, 1969. – С. 430.
- ²⁷ ЦДАВО України., КМФ-8, оп. 2, спр, 92, арк. 294–295.
- ²⁸ *Бычков Л.Н.* Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945: краткий очерк. – М., 1965. – С. 142.
- ²⁹ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини. – С. 144.
- ³⁰ *Кальба М.* У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 970–971.
- ³¹ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 78.
- ³² Там само. – С. 83.
- ³³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 82.
- ³⁴ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 88.
- ³⁵ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 77.
- ³⁶ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 94.
- ³⁷ Там само. – С. 97.
- ³⁸ Там само. – С. 98.
- ³⁹ *Кальба М.* Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943. – С. 75.
- ⁴⁰ *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – С. 145.
- ⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 85, арк. 10.
- ⁴² *Костюк Г.О.* Сталінізм в Україні. (Генеза і наслідки). Дослідження і спостереження сучасника. - Пер. з англ. – К.: Смолоскип, 1995. – С. 406.
- ⁴³ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 82.
- ⁴⁴ Там само. – С. 96.
- ⁴⁵ *Побігуций-Рен Є.* Мозаїка моїх споминів. – С. 100.

⁴⁶ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). – С. 104.

⁴⁷ *Кальба М.* У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1991. – № 8. – С. 973.

⁴⁸ *Мірчук П.* Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) командир армії безсмертних. – С. 117.

⁴⁹ Список полеглих вояків І УД та інших формацій в ІІ світовій війні в боях проти СРСР. – Лондон: Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії, 1953. – С. 42.

ВИСНОВКИ

Діяльність Організації українських націоналістів (бандерівців) упродовж Другої світової війни належить до найбільш штучно спотворених, сфальсифікованих і заплутаних тем у нашій новітній історії. Деформація процесів та явищ, ролі в них окремих особистостей набула найбільших розмахів при вивченні українських націоналістичних сил і рухів, що вели боротьбу за визволення України й розбудову власного державного життя. Для їхньої всеохоплюючої дискредитації за післявоєнні десятиліття було написано гори псевдонаукових, а найчастіше лайливих публіцистичних праць. Вони часто переповнені чутками і просто вигадками авторів у контексті сформованих стереотипів, які ніколи не були задокументовані і за них ніхто не відповідав перед суспільством чи навіть власною науковою совістю. Військові ж аспекти діяльності ОУН(Б) протягом 1940-1942 років взагалі не отримала належного висвітлення в жодній окремій монографії виданій в Україні чи за її межами, хоча необхідність написання подібної праці назріла вже доволі давно.

Відсутність цілісної історіографічної традиції дещо ускладнила завдання дослідження. Низка важливих питань, пов'язаних з військовими аспектами діяльності ОУН(Б) у 1940–1942 рр., через недоступність для істориків багатьох матеріалів, включених до спеціальних одиниць зберігання в Державному архіві СБУ, залишаються недостатньо з'ясованими. Ідеться, насамперед, про зв'язки бандерівської Організації з німецькою військовою розвідкою й обставини перебування батальйону "Нахтігаль" у Львові наприкінці червня – початку липня 1941 р.

Детальне дослідження військових аспектів діяльності ОУН(Б) в зазначений період дозволяє дійти висновку про те, що перед нами доволі значне у всіх відношеннях явище. Спираючись на історичний досвід численних емігрантських організацій інших народів (греків, італійців, поляків, євреїв та ін.), керівники українського націоналістичного руху, планували здійснити свої військовотворчі задуми в двох рівноцінних, взаємодоповнюючих напрямках. По-перше, підготувати кадри та матеріально-технічну базу для повстання на території батьківщини і, по-друге, сформувати з допомогою зацікавленої європейської держави добровольчі військові загоны, які з моменту вступу на територію України могли б стати центром притягання для всіх розрізнених повстанських груп, а відтак відіграти кристалізуючу роль при створенні регулярних національних збройних сил.

Для підготовки повстання на території Радянської України, націоналісти протягом 1940–1941 рр. переправляли із-за кордону окремих організаторів майбутніх партизанських загонів, які у своїй роботі спиралися на детальні інструкції та плани розбудови підпільної націоналістичної мережі, розроблені Головним військовим штабом ОУН(Б). Передбачалося, зокрема, створення в населених пунктах невеликих партизанських груп (по 10–12 чоловік), які мали об'єднуватися для виконання масштабних військових завдань у межах району, а при потребі навіть області. Однак розвиток подій під час повстання націоналістичного підпілля влітку 1941 р. показав, що досягти належного рівня координації дій партизанських загонів не вдалося. Більшість збройних виступів носила локальний характер і рідко поширювалися за межі декількох сіл чи містечок.

Створення ж добровольчих військових відділів, керівництво ОУН(Б) розпочало в квітні 1941 р. під опікою німецької армійської розвідки. У дослідженні з'ясовано, що співробітництво між українськими націоналістами й абвером тяглося ще з 20-х років ХХ століття й не переривалося до 1941 р. включно. Хоча водночас лідери Організації шукали можливість налагодити тісні контакти, зокрема й у військовій сфері, з відповідними британськими службами. Історично ж склалося так, що в міжвоєнний період найбільш зацікавленою в руйнуванні домінуючої в Європі версальсько-вашигтонської системи була Німеччина. Натомість країни англо-французького табору прагнули до збереження існуючого стану речей, який не передбачав ніяких геополітичних змін на сході європейського континенту. Тому, як у питанні створення українських Легіонів, так і в справі формування революційної армії в липні 1941 р., ОУН(Б) розраховувала на допомогу вермахту. Але подальший хід подій продемонстрував небажання німців співпрацювати з українськими націоналістами у сфері військового будівництва, через що оунівці змушені були покладатися винятково на власні сили.

За підсумками проведеного дослідження можна зробити наступні основні висновки:

– стан наукової розробки досліджуваної тематики є незадовільним через брак комплексних об'єктивних досліджень військового аспекту діяльності ОУН(Б) в 1940-1942 рр., що стало наслідком існуючої в радянській історіографічній традиції крайньої непримиренності до ідеологічних супротивників і відповідними нападками на них; зарубіжні ж українські історики, в свою чергу, головні зусилля спрямовували на спростування концепцій радянських

учених; у результаті до читача часто потрапляли не-об'єктивні, спотворені ідеологічним протистоянням праці; натомість наявна джерельна база дозволяє підготувати об'єктивне узагальнююче дослідження військової діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр.;

– мілітаризація ОУН(Б) була зумовлена низкою об'єктивних історичних факторів, серед яких потрібно виділити найголовніші: по-перше, керівництво Організацією довгі роки здійснювали колишні офіцери українських армій доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., які єдиним реальним шляхом здобуття незалежності батьківщини вважали шлях безкомпромісної збройної боротьби; по-друге, мілітаризації ОУН(Б) сприяло засвоєння її членами ідей однієї з найбільш радикальних націоналістичних течій із тих, що користувалися популярністю в міжвоєнній Європі – інтегрального націоналізму, котрий знайшов відгук у серцях західно-української молоді, яка в польській державі почувала себе упослідженою та пригнобленою; по-третє, лідери Організації безперечно були знайомі з позитивним досвідом низки емігрантських угруповань, які з допомогою збройних повстань на батьківщині, добивалися втілення власних національних прагнень, а цей досвід давав оунівцям підстави сподіватися на такі ж підсумки збройної боротьби за незалежність України; відповідно, плани військового будівництва знайшли широке відображення в програмних матеріалах єдиної ОУН та ОУН(Б); вони займають провідне місце в документах ухвалених на I Віденському (1929 р.), II Римському (1939 р.) та II Краківському (1941 р.) Великих зборах ОУН; детальний розгляд військових задумів Революційного проводу, викладених у ряді інструкцій і брошур датованих березнем 1940 – травнем 1941 рр., дає

підстави стверджувати, що цей період був часом максимальної, пікової мілітаризації бандерівської ОУН; у більшості матеріалів Організації помітна надзвичайна увага приділена способам і варіантам будівництва збройних сил, яке мало здійснюватися поетапно – від створення мережі підпільних бойових груп до формування й організації регулярних збройних сил;

– втілення військових планів ОУН(Б) на території УРСР розпочалося через декілька днів після нападу Німеччини на СРСР; відповідно до отриманих інструкцій, створені націоналістами партизанські групи розпочали бойові акції, які переважно полягали в обстрілі відступаючих червоноармійських відділів, роззброєнні невеличких груп червоноармійців, захопленні важливих стратегічних об'єктів (мости, склади зі зброєю та боєприпасами, залізничні станції і т. п.), встановленні контролю над населеними пунктами, знищенні органів місцевої радянської влади, співробітників міліції; активні дії націоналістів були зафіксовані в 70 районах західноукраїнських областей; Червона армія й частини військ НКВС втратили в ході перестрілок і сутичок з оунівцями близько 2100 солдатів і командирів убитими, а 900 пораненими, втрати ж націоналістів, лише на території Волині сягнули до 500 чоловік убитими; антирадянські виступи в західноукраїнському регіоні мали цілу низку далекосяжних наслідків: по-перше, вони виявили здебільшого негативне ставлення українських селян до радянської влади, яка за неповні два роки свого панування в краї масовими репресіями й примусовою радянізацією відвернула від себе симпатії українського населення, що спостерігалися в 1939 р.; по-друге, чисельні збройні виступи продемонстрували значний військовий потенціал

Організації, але водночас і виявили серйозні проблеми пов'язані з відсутністю досвідчених офіцерських кадрів і слабкою координацією дій окремих партизанських груп; по-третє, спроби оунівців надати повстанським відділам законного статусу в рамках української армії чи міліції, змусили німецьке командування продемонструвати своє негативне ставлення до подібних військовотворчих планів, яке виявилось у роззброєнні й розпуску партизанських загонів, а це дозволяє твердити, що взаємодія, котра спостерігалася між націоналістами та наступаючими військами вермахту, носила форму тактичної співпраці двох сторін, стратегічні цілі яких були принципово відмінними;

– у червні–липні 1941 р. Крайовий провід ОУН(Б) на українських землях, очолюваний Д.Мироном та І.Климовом, здійснив спробу централізувати управління всіма партизанськими групами, для поступового об'єднання останніх у відділи, частини й з'єднання Національної революційної армії; з допомогою вермахту оунівці передбачали сформувати окремі роди і види збройних сил, створюючи відповідні оперативні командування: сухопутних, військово-повітряних і бронетанкових військ; однак відмова німців співпрацювати у військовій сфері призвела до того, що власними силами оунівці створили тільки декілька військових відділів і частин, загальна чисельність особового складу яких не перевищувала 4–5 тисяч бійців; зазнавши невдачі при спробі створити українську армію, націоналісти спробували сформувати сітку Народної міліції з єдиним централізованим керівництвом; проте централізації вдалося добитися тільки на низових (районних) ланках, а в листопаді 1941 р. міліцейські загони були остаточно розформовані німцями; реакцією на

це стало створення 37 нелегальних офіцерських шкіл, які протягом 1942 р. випустили близько 4 тис. курсантів, котрі згодом стали основою Повстанської армії;

– одночасно зі спробами ОУН(Б) самотужки втілити в життя свої передвоєнні плани, проводилося формування добровольчих Легіонів при вермахті; йдучи на співробітництво, оунівці хотіли підготувати кадрових офіцерів для майбутньої української армії і використати військові частини для прикриття своїх похідних груп; німецьке ж командування прагнуло скористатися послугами українських солдатів як розвідників, підричників і диверсантів; участь у боях з Червоною армією брав лише "Нахтігаль", батальйон "Роланд" перебував у другому фронтовому ешелоні як резервна частина; хід бойових дій на території Білорусії, куди був відправлений переформований український Легіон у 1942 р. для боротьби з радянськими партизанами, показав, що добровольці мали високий рівень бойової майстерності, вони були єдиною поліційною частиною в тилу групи армій "Центр", яка протягом дев'яти місяців не втратила жодного об'єкту охорони, знищивши при цьому більше 2500 радянських партизанів;

– жодна радянська чи міжнародна комісія, яка працювала на Нюрнберзькому процесі не підтвердила даних про участь "Нахтігалью", як єдиної бойової одиниці, у масових злочинах проти польської та єврейської інтелігенції у Львові, хоча бійці українського батальйону "Нахтігаль", як і всі члени ОУН(Б), мали цілком достатньо ідеологічних і світоглядних підстав для свідомої участі в знищенні групи польської інтелігенції Львова та єврейського населення України; на підставі свідчень очевидців,

які, на жаль, дуже часто бувають суперечливими, можна стверджувати лише те, що в розстрілах польських професорів і в екзекуціях єврейського населення Львова в липні 1941 року брали участь українці та україномовні фольксдойчі, які перебували на службі в німецьких каральних органах, члени української міліції; батальйон "Нахтігаль" у повному складі однозначно не брав участі в німецьких злочинних акціях, хоча окремі його солдати чи невеликі групи бійців могли на власний розсуд допомагати німецьким каральним підрозділам або знищувати деяких осіб з наказу керівництва бандерівської Організації; не виключається також можливість убивств з особистих мотивів; встановити ж конкретну причетність до злодіянь тих чи інших службовців "Нахтігалю" не можливо через те, що з 1–7 липня 1941 р. його бойовики перебували у відпустці й мали право вільно пересуватися Львовом і навіть жити в родичів і знайомих; більш впевнено можна стверджувати лише те, що бійці нахтігалівського розвідвзводу вчинили розстріли єврейського населення двох сіл в околиці Вінниці, провівши цю акцію на прохання місцевого українського населення.

Досвід діяльності ОУН(Б) в 1940–1942 рр. спрямованої на утворення власних збройних сил досі зберігає свою практичну цінність. Багато її форм і методів можна застосувати й нині. На наш погляд, це насамперед стосується розроблених оунівцями методів загальної військової підготовки цивільного населення до служби в армії та деяких аспектів мобілізаційних планів, що передбачали поділ усіх військовозобов'язаних на три категорії відповідно до рівня військової підготовки.

Матеріали монографії, висновки й узагальнення дозволяють зробити деякі науково-практичні

рекомендації, які можуть застосовуватися науковцями при подальшій розробці теми і проблем, пов'язаних як з історією ОУН(Б) та національно-визвольного руху в Україні під час німецько-радянської війни і після неї, так і для вивчення питання колабораціонізму чи спеціальних досліджень з історії українських військових формувань часів Другої світової війни. Об'єктом окремих досліджень могли б стати питання передвоєнного співробітництва ОУН(Б) з абвером, зокрема, розвідувальна діяльність націоналістів на території Польщі й УРСР до початку вторгнення військ вермахту; безпосередня участь місцевого українського населення в збройних виступах націоналістів влітку 1941 р.; акцій німців спрямованих на роззброєння всіх організованих відділів УНРА та Народної міліції восени 1941 р. Детальна розробка вказаних аспектів дозволила б ґрунтовніше висвітлити події пов'язані з українським націоналістичним рухом у контексті проблем, що розглядаються в нашому дослідженні.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

Абвер – Управління розвідки і контррозвідки штабу Верховного головнокомандування вермахту.
ВВН – Військові відділи націоналістів.
ВЗ – Великий збір.
Вермахт – Збройні сили Німеччини.
Гестапо – Таємна державна поліція Німеччини.
ГУНМ – Групи української націоналістичної молоді.
ДУН – Дружини українських націоналістів (або ЛУН – Легіони українських націоналістів)*.
ЗУЗ – Західні українські землі.
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.
ЗЧ ОУН – Закордонні частини Організації українських націоналістів.
КЕ – Крайова ексекютива.
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України.
КПЗУ – Комуністична партія Західної України.
ЛУН – Легія українських націоналістів.
МЗС – Міністерство закордонних справ.
МУЗ – Матірні українські землі.
НДР – Німецька Демократична Республіка.
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.
НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки.
НСДАП – Німецька націонал-соціалістична робітничая партія.

* У пропонованій монографії в скороченнях використовується назва “Дружини” (ДУН), яка є найбільш поширеною і традиційно прийнятою в українській історіографії, хоча разом з нею вживається й назва “Легіони”, яка часто застосовувалася як в українських, так і в німецьких документах того часу.

ОКВ – Верховне командування вермахту.
ОСУЗ – Осередні та Східні українські землі.
ОУН – Організація українських націоналістів.
ОУН(Б) – Організація українських націоналістів очолювана С.Бандерою.
ОУН(М) – Організація українських націоналістів очолювана А.Мельником.
ПЗУЗ – Північно-західні українські землі.
ПУН – Провід українських націоналістів.
РП – Революційний провід.
РСЧА – Робітничо-Селянська Червона Армія.
СБ – Служба безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців).
СД – Служба безпеки Німецької націонал-соціалістичної робітничої партії.
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік.
СС – Охоронні відділи (поділялися на охоронні відділи СС та фронтові частини СС – т. зв. Ваффен СС).
СУЗ – Східні українські землі.
СУНМ – Спілка української націоналістичної молоді.
УВО – Українська військова організація.
УГА – Українська галицька армія.
УДП – Українське державне правління.
УНК – Український національний комітет.
УНМ – Українська народна міліція.
УНРА – Українська національна революційна армія.
УНР – Українська Народна Республіка.
УПА – Українська повстанська армія.
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава.

УЦК – Український центральний комітет.
ФРН – Федеративна Республіка Німеччини.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ,
ЩО ВЖИВАЛАСЯ
В ДУН І ЇЇ СУЧАСНІ АНАЛОГИ

I. Військові звання в ДУН

Рядовий склад (вояки):

стрілець – солдат

старший стрілець – старший солдат

вістун – ефрейтор

сержантський склад (підстаршини):

десятник – молодший сержант

бунчужний – сержант

чотовий – старший сержант

офіцерський склад (старшини):

хорунжий – молодший лейтенант

поручник – лейтенант

сотник – капітан

майор – майор

підполковник – підполковник

полковник – полковник

II. Назви підрозділів ДУН

курінь – батальйон

сотня – рота

чота – взвод

рй – відділення

ДОДАТКИ*

**Документ № 1
Серпень 1940 р.
Інструкції Революційного проводу ОУН(Б)
для підпільників на території України
“Завдання ОУН”****

Вступлення

1. Основной нашей задачей является:

1. создание, а где уже имеется, перестройка и расширение украинской националистической сетки;
2. подготовить военные кадры (подстаршин и старшин) украинской националистической армии;
3. приобрести и обеспечить как можно большее количество оружия и других средств борьбы;
4. ознакомиться с районом борьбы и работы (территория, вражеские позиции, наши силы);
5. наметить план революционной акции на территории, план подготовки революционной деятель-

* Мовні та правописні особливості документів й оригінальні підкреслення збережено. Наші розшифрування скорочень і пояснення незрозумілих слів подаються у квадратних дужках.

** Документ не датований. Потрапив до рук співробітників НКВС 27 серпня 1940 р., після захоплення в полон кур'єра Революційного проводу ОУН(Б). Машинопис. Копія. Російський переклад. “Завдання ОУН” призначалися для керівного складу Організації, зокрема для людей, які прибували з-за кордону. Публікується зі скороченням, відібрані найбільш цікаві для нашого дослідження моменти.

ности, план технического переворота, план организации сил в момент взрыва (начала действий);

6. Выращивать юные кадры революционеров, которые будут продолжать борьбу.

II. Станица ОУН

1. Самой низкой организационной единицей ОУН является станица ОУН (в деревне, городе, казарме, рабочих посёлках). Возглавляет её проводник (руководитель станицы – станичный).

Он руководит нашим движением в пределах данной местности, это должен быть лучший украинец в (данной местности) о нём никто не смеет сказать ничего плохого (что он развратник, вор или пьяница).

Своей деятельностью, поведением и постановкой всяких вопросов приобретает значение и решающий голос во всех делах данного села, города или школы. Все готовы идти за ним, куда он прикажет, на работу и борьбу.

2. Проводник в первую очередь группирует вокруг себя украинских националистов, готовых исполнять каждый приказ вождя и провода, распространять листовки, бить в колокола, вывешивать флаги, снимать вражеские знамёна, проводить воспитательную и разъяснительную работу, идти в партизаны, приобретать оружие, разоружать вражеские части, организовывать восстание и т. п. Эти люди готовы исполнять все приказы вождя, провода, либо другого их непосредственного начальства (станичного).

(...)

Военная секция: а) ведёт обучение всех друзей (членов ОУН) в селе: б) занимается приобретением как можно большего количества оружия и военного снаряжения.

В каждом селе должно обязательно иметься: 1)

ручное скорострельное оружие; 2) 12–15 винтовок; 3) 13–16 штыков; 4) палатки; 5) лопатки; 6) газ. маски (противогазы); 7) патроны; 8) гранаты (2 наступательные и 2 оборонительные на человека); 9) кинжалы.

(...)

Каждая деревня должна доставить отряд стрелков из 10–12 человек, может быть и больше.

(...)

Подрайонный

Три до пяти сёл составляют подрайон, который возглавляет подрайонный.

Задачи подрайонного:

(...)

Подрайонный должен в любое время иметь возможность повести в борьбу минимум казацкую чету (отряд) – 40–70 человек. Он должен иметь в своём распоряжении тяжёлый пулемёт.

(...)

В случае возникновения восстания на Украине, возбудить волнения (убивать политруков, старшин), распространять саботаж, направляться в сторону действий войск и вести за собой всех остальных.

(ДА СБУ, Фонд друкованих видань, спр. 372, т. 3, арк. 143–152)

Документ № 2
Грудень 1940 р.
Брошура для членства ОУН(Б) з
інформацією про військове будівництво
“Устрій озброєних сил. Загальне поняття
про озброєні сили”*

(...)

II. Революційна армія

Військо, яке твориться в першому періоді боротьби і державного будівництва, загально називається революційним військом. Революційна армія формована передовсім з добровольців, має звичайно на початку її організування доволі імпрровізований характер. Щойно пізніше, в міру її внутрішнього зміцнювання, вона переформовується ступенево в регулярну армію. В зв'язку з цією перебудовою необхідно подбати, щоб перехід військових відділів від революційної до регулярної форми пройшов якнайскорше і ступенево, без гострих революційних потрясінь. Організація армії повинна завжди збільшувати її боєздатність і вона не може бути в ніякому випадку переведена за рахунок зменшення боєготовності армії, головню в першому стані державного будівництва.

Умовини в яких формується революційна армія

* Брошура невідомого автора. Видана Революційним проводом у Кракові в грудні 1940. Машинопис. Оригінал. Ймовірно вона використовувалася для читання лекцій на оунівських військових курсах і вишколах, а також для роботи підпільників на території України. Публікуємо її без першого вступного розділу в якому подані визначення поняття збройних сил, народного ополчення тощо. А також наводиться загальноприйняту схему поділу збройних сил на роди та види.

кожного недержавного народу, є надзвичайно трудні й несприятливі.

1. В першій мірі військові недержавного народу бракує вільної від окупанта території, де б воно могло свobodно розвиватися і формуватися.

2. Врешті коли б вже навіть військо окупуюче територію краю під впливом загального стратегічно-політичного положення звільнило її, тоді також треба довго ждати на наладження мобілізаційного апарату і взагалі цілої адміністрації, яка могла б допомогти формуванню війська.

3. Мобілізацію і формування армії воєнного стану нормально повинні прикривати призначені для цього військові одиниці, яких в початках одначе бракує кожному народові.

4. Формування революційної армії відбувається по більшій часті стихійно і безпланово, спричинює багато непотрібної організаційної суматохи та втрати дорогого часу.

5. Коли б навіть заздалегідь підготувати мобілізацію і формування військових відділів, то й тоді ціла організаційна праця відбуватиметься в атмосфері хаосу і безладдя, яке витвориться внаслідок переходу через територію краю великих мас здемобілізованих чужинецьких вояків, зглядно, відступаючих відділів, при одночасному неналаднанні державного апарату.

6. Майже завжди відчувається в початках державного будівництва нестачу транспортних та зв'язкових засобів, що також дуже струднює мобілізаційно-організаційну працю.

7. В початках формування революційної армії немає потрібного для неї матеріального забезпечення, а передовсім озброєння, одягу та інших воєнних матеріалів. Коли це все навіть є на терені краю – тоді

треба деякого часу, аби зібрати цей матеріал до відповідних баз та приготувати його до видачі.

8. Для новозорганізованих революційних відділів також завжди не вистарчає військових кадрів – скелету війська.

9. Революційна армія немає ще виробленого фахового вищого командного складу. Назначені на вищі командні пости молодші старшини, починають щойно практикувати і вчитися, що, розуміється, дуже утруднює ведення організаційно-військової праці, як також оперативних дій.

10. Організуючись скоріше, або паралельно з цивільною державною адміністрацією, військові органи мусять часто виконувати функції державної влади, що забирають їм дуже багато часу і відривають їхню увагу від військової праці.

11. Велика переміна оперативних завдань в першому етапі державного будівництва не дозволяє поглибити організаційної і вишкільної роботи новосформованих відділів.

12. Революційної армії не хочять звичайно прийняти чужі уряди на правах воюючої сторони, а вслід за цим і користей, які впливають з цього права.

Розглядаючи можливості формування власного війська в умовах бездержавности, завжди треба мати на увазі вище вичислені труднощі, щоби заздалегідь до цього основно підготувитися.

Також треба поважно числитися з різними несподіванками воєнного і політичного характеру, які можуть існувати в моменті формування власної армії і ще більше ускладнити наше положення.

Тим-то в основу військової підготовки і планування завжди треба класти найнекориснішу для себе стратегію, стратегічно-політичну ситуацію щоби таким чином забезпечитися перед можливостями

заскочення.

Перед кожною революційною армією стоять майже однакові оперативні завдання, які треба виконувати водночас з її формуванням. Одна категорія бойових операцій революційного війська може мати на цілі опанування території краю, а друга – оборону границь перед зовнішнім наїздом. Звичайно, в першому випадку відділи революційного війська діють на цілій території краю майже самостійно і їх операції мають характер партизанський, що саме і є характеристичною прикметою першого періоду збройної боротьби. Натомість оборона кордонів держави може бути успішною тільки при концентрації більших сил в певних районах і при централізованому керівництві воєнними операціями.

У випадку наступу сильного ворога не вільно кидати проти нього окремих відділів, але треба протиставити йому сильний кулак, створений з більшої кількості військових одиниць, при цьому не треба боятися, що концентруючи військо в якомусь районі, послабляться таким чином інші відтинки. Неможна бути всюди однаково сильним, як також боротися водночас успішно на всіх теренах. Хто хоче боронити усього – той у висліді не боронить нічого. Тим-то резигнувати часто з оборони другорядних об'єктів або теренів на рахунок головного, рішачого.

В першому періоді збройної боротьби за опанування території краю, операції окремих військових відділів можуть бути переведені з метою захоплення складів воєнних матеріалів, передовсім зброї та амуніції, щоби в цей спосіб забезпечити матеріально революційну армію.

Заняття і обсадження об'єктів стратегічного значення є одним з головних завдань революційних

військових відділів. Однак завжди треба мати на увазі, що навіть обсадження стратегічних об'єктів власним військом не є ідентичним з опануванням території, особливо, коли на цій території знаходяться озброєні ворожі відділи або діє вороже підпілля (як, наприклад, у Львові в 1918–1919 рр.) В такій ситуації бойові дії революційного війська повинні бути спрямовані проти ворожої збройної сили (яка є на території краю) щоб її зліквідувати. Зокрема треба якнайскорше старатися очистити територію від чужих озброєних відділів, які заявили нейтральними, щоб забезпечитися таким чином від еventуальних несподіванок з їхньої сторони.

Дальшим завданням революційної армії є обсадження кордонів держави, яке проводиться в міру опанування території краю. При обсадженні кордонів береться під увагу кордони зі союзниками і нейтральними державами.

Щойно тоді, коли на території краю немає ворожих і нейтральних озброєних відділів, а на кордонах стоїть власне військо – можна говорити про певне опанування цієї території. Опанування території, очищення її від ворожих військ закінчується першим періодом збройної боротьби революційної армії. Цей період може тривати дуже коротко і він рахується звичайно на дні і тижні. Від перших успіхів залежатиме теж дальша доля боротьби.

Другий період збройної боротьби починається з моментом наїзду зовнішнього ворога на територію молодої держави, вже після опанування цієї території власним військом. До того часу революційні військові відділи повинні бути зорганізовані в регулярну армію, яка була б спроможна гідно протиставитися ворожій збройній силі.

Крім стратегічних оперативних завдань револю-

ційне військо має організаційні завдання, яких метою є розбудова власної організаційної сили на виклик потреб воєнного часу. Постійне поповнювання армії людськими ресурсами стоїть тут на першому місті. Тим-то організовуючи в краю територіальну військову владу, завжди треба подбати про створення станиць “МОВ”^{*} (военкоматів) які могли б переводити поповнення частин людьми.

Дальше – не менш важливою справою є вишкіл новобранців. Для цього треба організувати пересічно осередки вишколу (вишкільні коші) де могли б навчати військового діла новобранців. Там рівно ж підготовляти військові кадри, військових інструкторів. Організаційна праця з новосформованих відділів повинна бути ведена в напрямі створення основ для перебудови революційного війська в регулярну армію.

Українська армія буде організовуватися в майбутньому для боротьби за нашу державну самостійність і вона повставатиме з ініціативи Українського Військового Проводу. Чужа допомога повинна відігравати при формуванні нашого війська тільки другорядну роль, але основою мають бути тільки власні сили. Вслід за цим орієнтація на власні сили повинна бути в нас не тільки в політичній, але також і в військовій справі.

Ніколи не сміємо обдурювати себе ілюзіями, що хтось посторонній творитиме нам військо. Зокрема невільно ніколи відділювати військової справи від політичних проблем, розраховуючи на творення дійсно української армії (з українським начальним командуванням) у тих чужих чинників які водночас заперечують нам право на державну самостійність. Військова справа не є якоюсь стислою та ізольованою від інших проблемою, тому немає рації

^{*} МОВ – мобілізаційно-організаційний відділ

розв'язувати її окремо.

Очолити військове будівництво мусить Військовий Провід. В основному він повинен складатися з людей, які вирости з революційних лав, і є так революціонерами, як і військовими фахівцями. Зазначуємо одначе, що наші полководці мусять бути добре підготовані фахово, згідно з вимогами нового модерного воєнного мистецтва і невільно закривати їм своєї військової неграмотності.

Український Військовий Провід, подібно як і армія, повинен бути соборницький – всеукраїнський, а зокрема мусить бути наставлений творити військо Соборної України, а не якісь територіальні армії. Він повинен існувати та діяти ще перед зривом, щоб в підготовчій праці пізнати терен і людей які в майбутньому працюватимуть на різних щаблях військової ієрархії.

Цей Військовий Провід мусить в кожній ситуації виявляти ініціативу та активність і своєчасно віддавати підчиненим свою думку і рішення не чекаючи щоби його до цього штовхнули. “На долю головнокомандуючого випадає завжди велика заслуга, вислухавши свого дорадника, прийняти на себе відповідальність за рішення і втілення його в життя”. (Мольтке).

III. Мобілізаційно-організаційна праця

В залежності від часу і умовин, в яких ведемо організаційно-мобілізаційну працю, розрізняємо:

1. *Перший етап* (підготовчий) – в умовинах бездержавності.

2. *Другий етап* – мобілізація і формування революційних військових відділів (перший період збройної боротьби).

3. *Третій етап* – загальна мобілізація і перебудови

ва революційної армії на регулярну (опанування цілої території краю або її частини і налагодження адміністрації).

В першому етапі цілу підготовчу діяльність звичайно ведеться на території зайнятій окупантами, в умовах недержавності і тому вона мусить бути дуже законспірована і ведена в тайні не тільки перед окупантом, але також і перед сторонніми людьми. Крім малого гуртка заінтересованих людей ніхто не сміє знати, що на даній території ведеться якась мобілізаційна підготовка, а зокрема про деталі цієї праці. *Строга конспірація є одним успішним охоронним засобом перед окупантом в умовах недержавності.*

З огляду на небезпеку швидкого виявлення військової праці, вона не повинна бути в першому етапі масовою, тому не вільно переводити масових акцій, як, наприклад, реєстрація військовозобов'язаних (по назвиськах і адресах, більші гуртові вправи і т. п.) Випробувані довголітньою практикою в війську форми і методи військової праці не можуть бути тут вповні використані. В революційних умовах потрібно шукати нових шляхів до правильної розв'язки цілої військової справи.

Тим-то дуже часто багато військовиків не бачать практичних можливостей для ведення військової праці в умовах недержавності, а вже в кращому випадку, то ставлять її на дуже вузьку площину не співмірну до наших майбутніх стратегічних завдань. Це діється і між іншим тому, що вони в новій революційній дійсності хочуть працювати старими методами випробуваними в регулярному війську і не вміють знайти правильної розв'язки військової проблеми як цілості. В слід за цим одні підходять до військової справи дуже "реально" не дооцінюю-

чи при цьому власні сили і спроможності і обмежуються в своїй діяльності тільки до тих ділянок праці, які зараз можна практично здійснювати.

Натомість другі, більші революціонери, як військові фахівці, відриваються від ґрунту дійсних можливостей і, перебільшуючи наші мілітарні спроможности, швидко переходять у військовій праці на шлях шкідливого фантазування.

Збройна боротьба ґрунтується на конкретній фізичній силі тому було б недоцільно і шкідливо розраховувати в наших умовах на те чого не маємо, як також на т. зв. революційну стихію. Одначе на місці слід підходити до розв'язки військової справи дуже реально і оцінювати нашу мілітарну силу, ґрунуючи виключно на матеріальних чинниках. Не бачимо озброєних машеруючих колон вояків, не бачимо власних танків і літаків і здається нам, що зараз немає у нас сили, яку могли б протиставити ворожій армії. Не дооцінюємо в цьому випадку духового чинника, який в революції творить великі діла.

Зараз не можемо оцінити сили того чинника, бо вона ще досі вповні не виявилася. Це станеться щойно в майбутньому революційному здвизі.

З другої сторони треба звертати пильну увагу, щоби під впливом власної пропаганди не легковажити ворога при одночасному переоцінюванні своїх сил. Перебільшуючи свої засоби і спроможности ми скририли б таким чином перед народом правдиву дійсність і труднощі майбутньої збройної боротьби та взаємно обманювали б себе.

У військовій справі ми повинні робити усе те, що *вмістиме і можливе* в сучасній дійсності і чого вимагають наші майбутні стратегічні завдання на Сході Європи.

Усе, що сьогодні зробимо в військовій ділянці, в

майбутньому матиме стократну вартість.

* * * * *

Мобілізаційно-організаційна підготовка в першому етапі повинна бути ведена в напрямі:

а) формування територіальних військових осередків;

б) поставлення в мобілізаційну готовність військових кадрів.

Військові осередки зорганізовані для ведення цілої військової праці в терені у підготовчому етапі, під час формування військових відділів, ними повинні стати їхні команданти. Залежно від потреб, зараз військові осередки своїми складами розмірно малі, але в другому етапі вони розбудуються до величин завдань воєнного часу.

Тим-то формуючи військовий осередок, водночас треба пам'ятати про те, що його відділи повинні бути здібними виконати свої функції не тільки в сучасному моменті, але також і пізніше, коли скрізь багато більше важних завдань. Виконуючи зараз свої обов'язки навіть на нижчих функціях військовики спеціалізуються в окремих ділянках і підготовляються таким чином до праці в інших етапах.

Вслід за цим військові осередки мають бути до деякої міри школою для військових організаторів, в якій би вони основно підготовлялися до виконання своїх майбутніх завдань.

Діяльність кожного військового осередку залежить передовсім від *ініціативи і активності* кожного часного його командувача, котрий навіть при відсутності політичного контакту зі своїм зверхником повинен собі дати раду і вести роботу.

Брак інструкцій і наказів з гори ніколи не оправдують бездіяльність хоч і найвищих командантів.

найкращим свідоцтвом знання військової справи і військово-організаційних здібностей теренового команданта *є його успіхи в праці*. Жадні ступені, ані теж попередні заслуги не мають рішати тут, де потрібно людей чину і праці. Керівництво військовою працею, слід доручати людям, які проявляють активність, розуміють справу, бажають йти вперед і дають цим запоруку, що вповні вив'яжуться з наложених на себе обов'язків. Саме в підготовчому етапі ми повинні дати змогу виявитися працею *новим людям* яким пізніше, під час формування війська, можна було б доручити відповідальні функції.

Водночас не треба боятися ініціативи і думки своїх підлеглих, коли вона здорова і правильна в даному моменті, бо тільки нездари бояться конкуренції активних індивідуальностей і тому стараються вдержати їх на другорядних постах.

Щоби військовий осередок міг справно функціонувати, то його командант мусить мати до своєї помочі добрих співробітників.

Добір людей і розподіл функцій має тут рішальне значення. Завжди треба мати на увазі, щоб люди, які мають працювати разом відповідали собі характеристиками, бо в противному випадку не буде між ними гармонії в праці. Наприклад, є люди, які відчувають до когось органічну антипатію і тому не можуть з ними працювати. При розподілі функцій слід пам'ятати про засаду: "відповідний чоловік на відповідному місці", бо часто буває таке, що добрий фахівець і здібна людина, марнується на другорядній функції, в той час, коли на відповідальному пості є особи, які на цей пост не надаються. Призначаючи комусь функцію, треба подумати добре чи він підготований до виконання цієї функції, щоб опісля швидко не змінити. Постійні зміни на керівних

постах переривають на деякий час працю і сприяють безладу. Якщо немає на якийсь пост відповідального чоловіка, то краще його не обсаджувати, ніж призначувати першому з черги.

До військової праці прив'язати людей, які є військовиками з “крови й кости”, а не тільки з форми... В сучасній дійсності нам треба якнайбільше *військовиків-революціонерів*, а не виключно т. зв. фахівців-техніків, які завжди зуміють доказати, що “ведена не по всім правилам воєнного мистецтва, справа засуджена згори на невдачу і тому немає чого прориватися з мотикою на сонце”.

Такі військовики будуть працювати добре в другому і третьому етапі, як вже бачитимуть конкретну силу та зараз своїм песимізмом можуть сіяти лише зневіру в рядах революційного активу. Водночас пильно уважати, щоби не будувати часом військової роботи на т. зв. *всезнайках* дилетантах у військових справах, які трактують цю роботу дуже не фахово.

В основному слід кожного цінити за його працею і після того, що він зможе зробити. Тому-то призначаючи комусь відповідальну військову функцію треба випробувати його ще перед призначенням бодай у меншій роботі. В революційному часі найбільше зробить *людина чину*, хоча б не дуже великий спеціаліст в даній ділянці, все ж не пасивний фахівець який горячий час чекатиме бездіяльно на номінацію та на інструкції з гори. Загально думають, що мандат на військову працю дає військовий ступінь одержаний обов'язково в якомусь чужому війську або щонайменше служба в регулярній армії. Військова підготовка поза регулярним військом у нас цілком недооцінюється. Розуміється, що це дуже здержує ріст молодих військових кадрів, бо молодь

яка немала змоги служити при війську, зараз пробує хоча б самотужки вчитися військового діла.

Завданням військових осередків буде, між іншим, також притягування до праці усіх тих, що бажали б поглиблювати своє військове знання. Працюючи спільно старі вояки пригадують молоді те, що уже самі призабули, а молоді навчаються чогось нового.

Обліком військово-здібної людської сили і евентуальних транспортних та зв'язкових засобів, повинна займатися станиця мобілізаційна, зорганізована при військовому осередку. Станиця "МОВ" веде свою діяльність, на певному означеному терені ще в першому етапі, а на випадок мобілізації збільшує свій апарат до відповідного числа і переводить доповнювані війська новими людськими резервами.

Начальник станиці "МОВ" повинен заздалегідь помітити собі замісника, встановити собі технічний апарат на час коли треба буде її розбудувати до нормальної величини. Від справності станиці "МОВ" залежить переведення мобілізації війська в другому і третьому етапі.

Праця станиці "МОВ" в умовах недержавності дуже утруднена з огляду на конечність задержування строгої конспірації навіть перед вояками яких беремо на облік. Ведення евіденції військово-зобов'язаних зараз рішуче забороняється. Евіденція старшин і важніших військових спеціалістів можна розподілити групами серед кількох людей з військового осередку станиці "МОВ" для запам'ятання. Кожну групу повинно запам'ятати і вивчити двох різних людей. Вищим військовим осередкам, осередкам станиць і "МОВ" подають тільки цифрові дані про військово-здібних після заздалегідь опрацьованої і нижче поданої схеми, якої взірець подаємо при кінці для використання

цього звіту в праці*.

Під поняттям військово-здібних розуміємо всіх мужчин військового віку, які фізично відповідають здоровим вимогам військових норм. Цей військовий стан людських резервів ділимо на військово вишколених і невишколених, приймаючи на увагу їхнє дійсне знання військового діла, а не попередню службу в регулярному війську. В дальшому військово вишколених ділимо за рівнем їхньої бойової готовності на три категорії.

Категорія “А” – це вояки, які в кожній ситуації готові добровільно стати в ряди Української Революційної Армії на заклик свого проводу.

Категорія “Б” – це ті, які також готові вступити (навіть добровільно) в ряди українського війська, але тоді, коли вже бачитимуть конкретні успіхи перших революційних відділів.

Категорія “В” – це решта вояків, які підуть до війська після проголошення частинної (річникими) або загальної мобілізації, і тому вже зараз треба перевести докладну цифрову евіденцію і поділ по родам військ і служб. *Військовий вік* для поодиноких груп вояків означений в залученому взірці, треба розуміти умовно, бо він залежить від потреб і може різно змінятися. Вищі старшини числяться тут від майора (включно) вгору. Назвиська і адреси не вільно записувати але мати в пам’яті. Командирських кадрів і військових спеців має знати засадничо найвищий військовий осередок, а іншим зверникам подавати тільки цифрові дані. Для ведення організаційно-мобілізаційної підготовки, вишколу, військовому осередку не потрібно знати адрес і назвиськ вояків, але натомість мусить мати правдивий

* На жаль, зразки звітів в архіві не збереглись

цифровий стан військовозобов'язаних, розподілених по групах, категоріях, ступенях, родах військ, служб і т. д.

Від солідарності і відповідальності кожного низового військового робітника залежить, щоби подані вгору цифри представляли дійсно живих людей і їх стан під військовим оглядом. Вояки яким на випадок мобілізації буде безпосередньо довірена вища військова влада повинні вже зараз бути включені в евіденції станиці “МОВ” і передані компетентному військовому зверхникові.

Таким чином забезпечимося перед подвійним численням одних і тих самих людей, а з другої сторони допоможемо скоро перевести організацію вищих військових штабів (під час формування війська).

Одним з найважливіших завдань військових осередків в підготовчому стані являється опрацювання мобілізаційного пляну. Одначе до справи плянування, треба відноситися дуже обережно, щоби воно часом не стало головним змістом нашої теперішньої військової праці. Кожний військовий плян опрацьований в умовах недержавності повинен бути такий еластичний і живий, щоби можна було його примінити в кожньючасній ситуації. Зокрема постійна мінливість чинників і елементів на яких ми могли б будувати в сучасних умовах наші пляни на майбутнє є така велика, що зараз мати доцільно правильні розв'язки тільки на основні речі, залишаючи деталі на пізніше.

Мобілізаційний плян є одною з найважливіших частин загального військового пляну на другий етап. Він повинен охоплювати в основних територіальних мобілізаційних одиницях такі елементи.

1.Порядок проведення мобілізації військово

вишколених категорій “Б” і “В” і формування нових військових одиниць.

2. Місце формування військових відділів.
3. Прохарчування змобілізованих.
4. Матеріальне забезпечення новомобілізованих відділів, головно зброєю.
5. Мобілізація транспортних і зв'язкових засобів.
6. Відділи прикриття мобілізації.

В першій точці передбачити:

а) хто і в який спосіб повідомляє військово-зобов'язаних про мобілізацію, що повинен взяти зі собою кожен мобілізований;

б) хто буде командиром сформованої частини.

Місце на збірку мобілізованих слід вибрати таке, щоби воно було забезпечене перед несподіваним нападом ворога (також з воздуха). Також це місце не може бути далеко від шляхів, звідки було б важко випровадити змобілізовані військові частини. Також треба мати на увазі пору року, а в зв'язку з цим і приміщення для більшої кількості людей, евентуально для коней. Обов'язково визначити окрім головного ще декілька резервних місць, які можна було б використати у випадку неактуальності першого.

Справа прохарчування мусить бути добре наладнана, щоби військо не голодувало в перших днях мобілізації. Транспортів і зв'язкових засоби безумовно мусять бути віддані на час збройної боротьби до повного розпорядження військової влади. Розпорядження пальним треба взяти під докладну контролю.

Відділи прикриття мобілізації, це малі відділи озброєння, сформовані напередодні перебрання влади в терені, які мають завдання забезпечити новозорганізовані військові частини до часу поставлення їх в бойову готовність та перед заскоченням з

сторони ворожого елемента (вороже підпілля).

Пляни мобілізації як і кожний інший військовий плян, мусить бути задержаний в *строгій тайні*, не тільки перед ворогом, але теж перед своїми, ворог не сміє знати про кількість наших сил, їх розположення та наші заміри.

Мобілізаційно-організаційна праця в другому етапі охоплює мобілізацію і формування військових одиниць. Формуючи військовий відділ підшукати в певній мірі доброго командира якому дати добрих помічників (вищий командний склад). При невідповідному командирі навіть добрі вояки здеморалізуються й упаде дисципліна і карність. Добрий командир завжди вміє підпорядкувати собі навіть найгірший відділ і зробити з нього перший між кращими. Революційні умовини дуже сприяють появі різних “отаманів” які звичайно не хочуть підпорядковуватися організованому центру і ділають на власну руку, зокрема невизнають визначених згори командирів, створює дуже пригодний ґрунт для самого існування або виборної системи. Ці явища треба рішуче поборювати навіть за допомогою найгостріший засобів. У війську не може бути жадних виборів, але тільки іменування і наказ. Де є навіть двоє вояків один з них має бути старший і мати право наказувати. Водночас було б не доцільно в революційному часі усувати командирів від проводу над відділами, які він зорганізував. Треба вимагати тільки безоглядного підпорядкування тереновій військовій владі і дати йому формальне призначення.

Не авансувати за скоро людей, коли вони ще не пройшли відповідних ступенів у військовій формі і не мають потрібного до цього знання і практики. Амбіція здобути вище місце часто підганяє людину до невпинної праці над собою і постійного поступу,

а коли те місце досягнув, тоді пощо трудитися. Врешті здобути легким трудом пост не ціниться високо. Невспівмірне скоре вивищування людей робить їх зарозумілими у своїх здібностях і звичайно деморалізують. Також деградація багатьох заломлює і нищать морально. Особливо обережно з іменуванням, коли минуле даної особи нам невідоме. Часто буває, що люде які проявилися в одному місці, переходять на друге де їх ближче ніхто не знає щоби там вести даліше попередню роботу.

Такі військові частини повинні творитися після територіальної системи. При цій системі військо можна змобілізувати дуже скоро, бо вояки живуть близько постою своєї частини. Натомість командний склад слід давати з інших теренів (система мішана).

Кожний військовий відділ мусить мати:

1. Командира.
2. Зв'язок.
3. Вогневу і ударну силу.
4. Постачання
 - а) харчове;
 - б) амуніційне;
 - в) матеріальна.

Командири більших віськових одиниць (від куреня в гору) мають до своєї помочі штаб. При формуванні військових відділів, штабів і установ, звертати особливу увагу на економію людських сил.

Основою існування військової організації є *тверда дисципліна і карність*. Військо без дисципліни і безоглядного послууху своїм зверхникам являється небезпечною збройною товпою, яка може кинутися на грабунок власного населення, а при зустрічі з ворогом розлетиться безслідно навіть при його легким ударі. Зокрема в революційному часі коли

вибухли народні маси треба мати дуже здібних полководців, щоби зуміли опанувати цю стихію, дати їй організаційно військові форми, здисциплінувати їх, підпорядкувати одному військовому проводові.

Послуги наказам військових начальників, мусять бути у війську вдержані за всяку ціну, не оглядаючись на засоби. Головно в обличчі ворога кожний відділ мусить безоглядно підпорядковуватися волі свого команданта.

Обов'язків всіх військових зверхників є вдержувати в своїх частинах безоглядну дисципліну і карність. Увесь командний склад повинен допильнувати, щоби накази видані вищим зверхником були виконані військом точно. *Накази і директиви*, які дається підчиненим, формою і змістом повинні відповідати усім правилам військового наказування. Вояки вже зараз мусять засвоїти військовий порядок в праці і призвичаюватися до точного виконання наказів своїх зверхників. Тим-то не давати забагато наказів, але натомість контролювати як їх виконано.

Щоби могли виконати своєчасно і справно цю велику кількість цих завдань треба прийняти правильну систему праці і звернути увагу на головні і основні речі і не розпорошуватися в дрібничках. Зокрема не сміє бути місця у військовій роботі для т. зв. організаційної метушливості. Працю слід вести ступенево, по черговим етапам, відділяючи те, що ми зараз повинні робити від того, що треба робити пізніше. Робити повинен те, що вимагає потреба нашої майбутньої збройної боротьби, чого вимагає наша конечність. Підчиненим давати завдання і співмірні засоби потрібні для виконання тих завдань. Ніколи не вживати дрібниці виконання і не зв'язувати великою кількістю

інструкцій і шаблонів ініціативи і підприємливості виконавців. Від підчинених вимагати самостійності в думці і чині...

Справне керівництво військовою, а зокрема мобілізаційно-організаційною працею є можливе тільки тоді, коли головний військовий центр докладно знає, що діється в найнижчих військових колах. Щоби це в практиці досягнути потрібно *звітування* творчих військових осередків. Підчинений обов'язаний звітувати своєму зверхникові без огляду на те, чи зверхник жадає звітів, чи ні.

В залежності від часу, в якому звітується маємо звіти:

- а) періодичні (подаються у визначених реченнях)
- б) періодичні (залежні від потреби).

Звіти повинні бути своєчасні, точні, коротковичерпуючі, ясні і зрозумілі. В часі ведення якоїсь акції, коли підчинений дуже зайнятий якоюсь працею, тоді своєчасно він подає тільки головні факти, а щойно після закінчення цієї акції звітує вичерпно.

Зокрема слід мати на пильній увазі, що впровадження обов'язку звітувати про порожню дрібниць, дуже бюрократизує військовий апарат, який тоді не робитиме нічого, тільки буде писати звіти до гори.

(ДА СБУ, Фонд друкованих видань, спр. 376, т. 83, арк. 84-96)

**Документ № 3
Травень 1941 р.
Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні
на період війни.
“Боротьба й діяльність ОУН під час
війни”*
Напрявні ОУН**

- А. Загальні напрямні.
- Б. Політичні вказівки.
- В. Військові інструкції.
- Г. Вказівки на перші дні організації державного життя.
- Ґ. Інструкції Служби безпеки.
- Д. Пропагандивні вказівки.

* * *

- А. Загальні напрямні
- І. Збройний зрив.
- ІІ. Вмарш чужих військ в Україну і українська державність.
- ІІІ. Будова Української держави.
- ІV. Відношення ОУН до іншої революційної і державницької ініціативи.
- V. Відношення ОУН до питання державної влади.
- VI. Політична організація.

А. Загальні напрямні

** Документ датовано за подіями. Його розроблено згідно з вказівками ІІ ВЗ ОУН(Б) у Кракові. Копія. Машинопис. Без археографічної обробки. Всі частини інструкцій подаються далі як окремі документи. Розшифрування незрозумілих слів та скорочень подано у квадратних дужках.*

I. Збройний зрив

1. Війну між Москвою а іншими державами, зокрема коли вона буде вестися на українській землі, ОУН використає як пригожий момент для повного розгорнення визвольної революційної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, піднімаючи загальний збройний зрив цілого українського народу та ініціюючи такий зрив інших поневолених Москвою народів.

2. Війна між Москвою а іншими державами – це для нас тільки пригожа ситуація для збройного зриву проти Москви та відбудови Української держави власними силами українського народу.

ОУН безоглядно відкидає всі опортуністичні тенденції, однаково ті, що зміряють до накинення українському народові ролі пасивного обсерватора подій, що йтимуть на його землі, як теж усі рахунки дрібного купчика, що хоче дістати готову державу від чужинців. Така постава негідна великого народу Тільки власна збройна боротьба запевнить українському народові ролю творця власної долі, дасть йому право говорити з іншими вольними народами як суверен, рівний з рівними, скріпить в цілому народові почуття власної гідності і сили та піднесе його повагу між народами. Тільки власна боротьбі дасть історичне свідоцтво самобутности українського народу, дасть гідну метрику Українській державі та охоронить перед закидом, що вона – це твір чужої сили. Тільки на таких основах будемо будувати власну державу, бо тільки вони можуть запевнити їй тривкість.

Тому ОУН під час війни підніме збройний зрив українського народу за честь і за волю України – незалежно від того, яке буде чисто мілітарне значення нашого виступу при зударі воюючих потуг.

3. Час, розміри та спосіб організації і переведення збройного зриву проти Москви будуть нормовані наступними напрямними: збройний зрив під час війни має:

- а) засвідчити, що український народ сам бореться за свою честь, волю й незалежність, й сам формує власну долю;
- б) здобути підстави, покласти здорові підвалини для Української держави та бути стартом до її будови;
- в) запевнити Україні позицію учасника війни з Москвою, співторця нової ситуації – розвалу московської імперії, а вслід за тим здобути підстави для встановлення відношення між нею і воюючими проти Москви державами, як між партнерами і союзниками, а не як між воєнними побідниками та завойованою та пасивною країною;
- г) здобути Україні позицію підмета у формуванні нового ладу на Сході Європи та провідне місце серед своїх народів, які борються з Москвою за свою волю і безпеку;
- г) змобілізувати усі сили народу до державотворчого зламу та винести на чоло найкращі з-поміж них;
- д) всі вище подані політичні цілі становлять головну мету збройного зриву України під час найближчої війни між Москвою та іншими державами, передусім тоді, як ця війна йтиме на українській землі чи у близькому сусідстві;
- е) чисто мілітарний його ефект, тобто нанесення удару й розбиття московських сил, у сучасній війні не може бути відокремлений як виключно наш власний успіх, тільки увійде як складова частина загального висліду воєнних подій. Тому передусім політичні ефекти у вище поданому змислі мають бути провірною і мірилом у вирішуванні питань: коли,

як, в якій мірі і в який спосіб підготовляти, піднімати і переводити збройний зрив.

4. Збройну боротьбу ОУН організовуватиме у двох формах:

а) революційно-повстанча акція у ворожому запллі тоді, як Червона армія і більшовицька система буде захитана воєнними подіями;

б) участь у воєнних змаганнях проти Москви українського війська, що буде складатися із повстанчих та партизанських частин, з українських частин з Червоної армії, які виступають проти Москви, та з військових частин, формованих на еміграції і на звільнених від ворога українських землях.

Боротьба мусить бути тверда, завзята, безоглядна й безпощадна. Героїчна, альказарська. Боротьба не на життя, а на смерть, без вороття.

Членів поневолених народів беремо в боротьбу плече-об-плече з нами на У[країнських] З[емлях], подібно як на їх землях українці б'ються за свободу їх країни, до чого пропагандивно вживаємо, хіба що була б того рода ситуація, що Москва зосереджувала б усі головні сили проти України, щоб здавити наперед нашу революцію, так тоді всі поневолені мусять допомагати Україні, бо від її свободи залежить доля всіх. На бажання та в міру можливости допомагаємо головно провідним членам поневолених народів вертатися у їх батьківщини, даючи їм вказівки боротьби та укладаючи контакти головно з провідними їхніми людьми.

На організаторів і провідників революційної армії брати людей з великим розмахом, революціонерів по душі, а не паперових кабінетних військових теоретиків.

Відійти від абстрактних шаблонів, тямлячи, що Революційна Армія України, яка має нести на своїх штиках великі ідеї свободи і соціальної справедливості.

вості або буде ведена революційними полководцями, тоді переможе, або взагалі її не буде. Перемігши ворога в одному терені, не засклеплюватися в своєму загумінку, а йти далі – на Львів чи Київ, Станиславів чи Одесу. В боях творитиметься і ростиме Українська Революційна Армія. Поруч збройної боротьби населення ліквідує за нашим керівництвом суспільні й адміністраційні форми окупації, перебираючи їх у свої руки та всю політичну владу.

9*. ОУН зверне увагу на здобуття таких міст та промислових осередків і таких місцевостей, звідкіля слава про бої йшла б по всій Україні й по всьому світу.

11. ОУН забезпечить та не допустить до нищення народнього майна большевиками й юрбою (копальні, фабрики, трактори, магазини), бо все це власність і добро народу й нарід має мати з цього вжиток. Речі, що не можна б зберегти перед грабежем, роздати населенню в переховання. Саме українське населення збереже, сховавши, харчеві продукти, одіж для українських вояків.

Друкарні, папір, цикльостилі заховає до диспозиції організації. Зокрема, забере й заховає для організації весь технічний виряд [обладнання] НКВД.

12. Найосновніша вказівка – це не допустити до того, щоб населення кинулося на дрібні речі: поділ колгоспів, боротьбу за приватну власність, кусок хліба, а залізною рукою опанувати анархію, видвигаючи великі, грандіозні ідеї: “Україна як небо ввишки, як земля вширшки”, творючи Українську армію, яка єдина запевнить здобутки революції, щоб за сварами й спорами за землю, 8-ми год[инний] день праці не забути за найважливіше – оборон перед ворогом Держави.

* Нумерація пунктів переплутана в документі.

II. Будування Української держави

13. З першим моментом збройного виступу у кожній місцевості – проклянемо українську владу. Суверенну Соборну Українську Державу в кожному селі, в кожному місті, серед війська, всюди й всім; ведемо боротьбу за неї під гаслом: що тільки Суверенна Соборна від нікого незалежна Українська держава дасть українському народові можливості повного суспільно-культурного й господарського розвою.

Поширюємо маніфест – поклик до повстання. По прогнанню з даних місцевостей ворога, перебираємо владу в свої руки й на публичному місці масі народу відчитуємо маніфест ОУН про створення Української Держави.

14. Генеральна лінія нашої політики на ЗУЗ.

Перебираємо всю політичну владу ми безпідільно, зн[ачить] від села а до краєвого центру, згл[ядно] навпаки. Других ангажуємо до співпраці й помочі, але під нашою кермою. Зн[ачить] в адміністрацію, господарське життя військо чи піввійськові формації, міліцію, пропаганду, комунікацію, культурно-освітнє життя, які організуємо за своїм планом, даємо своїх керівників чи політ[ичних] організаторів, які беруть собі до помочі фахівців.

На О[середньо]С[хідних]У[країнських]З[емлях] перекидаємо стільки людей, наскільки це не послаблює нашої бази на ЗУЗ.

Центром краєвої влади повинен бути Львів.

15. Під краєвою владою треба розуміти краєвий уряд, що як влада територіально-адміністраційної одиниці, ЗУЗ, підчиняється центральному Українському Суверенному Соборному Урядові в Матеріку.

Проголошуючи Суверенну Соборну Українську Державу, ОУН шляхом вияву волі народу по льо-

кальних плебісцитах повітових, місцевих зібраннях покликає Голову Суверенної Соборної Української Держави, коли не створився в міжчасі Суверенний Український Національний Уряд у Києві, якому краєва влада ЗУЗ підчиняється.

16. Супроти евентуального еміграційного уряду, коли він не противиться цілям ОУН та коли не заіснував центральний уряд у Києві, займає ОУН льояльне становище. При заіснуванні уряду в Києві, уряду суверенного й національного, попирає ОУН цей уряд, що повстає з волі та власної волі українського народу, а не з волі чужої сили.

17. На очищеній з ворожих сил території ОУН творить міліцію, парамілітарні організації та стабільні військові частини і всі необхідні для нормального функціонування державного життя установи, суди, різні суспільні установи організацію постачання для війська, шпиталі, налаждує комунікацію, фінансові уряди і т. п.

18. Для переведення згідно з державною рацією і політичними потребами народу соціальних і господарських перемін – творити всюди Революційні комітети зложені з українських патріотів, та залізною організацією усе держати у своїх руках, щоб український вояк не кидав фронту з побоювання, що не дістане землі. При господарських і соціальних і взагалі всяких перемінах – на першому плані будуть брані під увагу вояки, що на фронті, рідні вояки, воєнні інваліди, політичні засланці і загалом усі ті, що майном, свободою чи життям ризкують, а не ті з запілля і печі. Це сильно в нашій пропаганді видвигати.

19. Відповідно до потреб та згідно з доцільністю, наскільки справність апарату буде запевнена, зберегти в адміністрації хвилево існуючі форми або творити нові. Всюди на виріш[аль]ні місця постави-

ти наших людей або нам послушних.

20. У хліборобстві остає в силі поділ поміщицьких земель між працюючими; земля остає власністю тих селян, які на ній працюють. Заведені насильно на ЗУЗ колгоспи ліквідуються на засаді, що селяни, яких примушено віддати землю в колгосп чи совхоз, одержують її назад.

Машини, якими досі управляли, остають кооперативною власністю тих, що є власниками відносних наділів землі, й ними вони даліше управляють свої землю, як її власники.

21. В удержавленому промислі найкращі з українських працівників, що працюють у даному заводі, під керівництвом найталановитішого у даній праці, який потрапить фахово вести підприємство (згл[ядно], коли б остався хтось з колишніх директорів – але солідних людей) перебирають під проводом і за ініціативою ОУН керму підприємства чи заводу. У копальні чи фабриці до фахового ведення необхідно брати спеца-інженера, а не ділетантів.

Головна наша увага мусить бути звернена не на фабрикування маси спеців, на що нас ще не стати, а на поставлення наших організаторів фахівців у поодиноких ділянках життя, бо до праці притягнемо всіх здібних до творчости.

При всій нашій діяльності в суспільно-державному апараті, тямити, що головна наша сила, окрім війська, – в політичній організації, якої розбудова основна річ в нашій праці, бо політична сила не є ніколи ефемерною.

22. Сила народу – в організації взагалі. Засаднича наша річ в цілому житті – це є організувати й ініціювати. Отже, творити, згл[ядно] ініціювати творення організацій: а) молоді, б) комбатантів, в) політ'язнів, г) професійні організації інтелігентів, робітників,

хліборобів; згл[ядно] опанувати їх нашими людьми й ідеями, г) організації однородно-продукуючих працівників – всіх з даного роду продукції, гірників, робітників, інженерів, директорів і т. д., д) культурно-освітні організації, е) фізичного виховання – спортові, є) служб праці, ж) жіночі, з) харитативні [благодійні] і т. д.

А понад усе мілітарні й парамілітарні формації, використовуючи для цього різні можливі форми, напр., можна творити військову організацію “Січ” і т. п.

Організованість – це зн[ачить] сила. Силу засвідчить український нарід перед чужинцем теж тоді, коли він виступатиме організований у різних формах.

III. Закріплення й розбудова політичної організації ОУН

23. На першому плані мусимо розбудувати політичну організацій ОУН.

По всіх центрах мусимо ставити осередки пропаганди наших людей, все і всюди пропагувати нашу політичну й суспільну програму, здобути змістя необхідні технічні засоби (друкарні, радіо, папір, преса і т. д.), втягнути зразу в наш круг культурні осередки (письменників, журналістів, науковців), до них відставити змістя наших літераторів, журналістів і науковців, як організаторів їх та ініціаторів на нових світоглядових і політичних засадах.

Необхідно взяти ініціативу виховання та організації всієї молоді, студентської, робітничої і селянської, в наші руки. Організація молоді та її виховання мусить бути в руках ОУН безподільно. Творити окрему організацію української молоді в цілім краю.

24. Політичну організацію поширити, поповняючи її з рядів: а) переслідуваних Москвою, політ'язнів, політзасланців, б) хоробрих у боях, в) особистої визначених у державному будівництві, ви-

соких особистою й громадською мораллю, тотожним з нашим світоглядом, піонерів праці. Критерій вартості члена поширюється: як, з одного боку, бойовість, так теж, з другого, здатністю організувати державне, життя – [це] рішатиме при доборі кадрів. Член мусить бути так організатором, як і плануючим керівником у даній ділянці життя. Мусимо бути здібними теж до творчості у суспільно-державному розумінні, а це вже не є те, що в підпільній боротьбі-роботі.

Проте ж тямити завжди і всюди основне – ОУН не сміє стати “партією”, але мусить творити ідейно-політичну й організаційну силу ордену борців і фанатиків.

IV. Становище до німецької армії

25. Машеруючі німецькі війська приймаємо як війська союзників. Стараємося перед їх приходом самі упорядкувати життя як слід. Їм заявляємо, що вже створилася українська влада, її перебрала ОУН під кермою Степана Бандери, всі справи українського життя ладнає ОУН та місцева влада, готові ввійти у приятні взаємини з союзними військами для спільної боротьби з Москвою та для співпраці.

До машеруючих даліше на Схід німецьких військ можна долучити для праці на ОСУЗ декого з активу ЗУЗ під умовою, що не відіб'ється це з великою шкодою для розбудови нашої бази, ЗУЗ.

У випадку, коли б німці поставилися негативно до створеної українське влади ОУН, не визнавали її та визначували своїх людей, заявляти на місцях що назначені ОУН не можуть передати влади, бо лише Провід ОУН може їх звільнити від обов'язків.

Перед фізичною силою уступити, але в правному розумінні влади не передавати (зн[ачить] завісити себе в урядуванні).

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 15–19)

Документ № 4
Травень 1941 р.
Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні на
період війни.
“Боротьба й діяльність ОУН під час війни”
Б. Акція на ОСУЗ

І. Діяльність до вибуху війни й у перших її початках.

Люди, що дістануться перед [вибухом] війни на ОСУЗ, мусять найперше:

а) зорієнтуватися в середовищі, простудіювати його,

б) здобути довір'я провідних енергійних місцевих одиниць,

в) розпропагувати програму ОУН,

г) поставити осередок ОУН у даній місцевості й звідтам промінювати ідейно й організаційно по доколичних теренах. Поставити Організацію й розпропагувати її програму – це перша річ. Найперше зачепитися серед молоді, інтелігентського й робітничого елемента, за поміччю яких можна швидше поширити Організацію, згл[ядно] її ідеї.

2. З погляду на вагу хвилини, докладати всіх зусиль до того, щоб ввійти в Ч[ервону] а[рмію] – організаційно й ідейно; ширити серед неї нашу позитивну й розкладову пропаганду.

3. Лінії нашої політичної стратегії визначені в постановах II В[еликого] з[бору] ОУН – їх вивчити.

Підривну й позитивну роботу вести так, як це сказано про акцію на ЗУЗ.

II. Збройний зрив

4. Коли захитається режим, виступити збройно, згл[ядно] дати ініціативу до збройного виступу. Коли почнуть місцеві, прилучитися до них, поперти їх з усіх сил, роблячи усе під фірмою ОУН та з'єднуючи їй прихильників.

5. Сильно розпропагувати велику ідею Української Революції, якої зміст визначає наш маніфест про створення Української держави, та великою візією майбутнього – свободи народу й соціальної справедливості, розвогняти серця людей, фанатиками людей робити, а не політичними калькуляторами, великим повстанчим революційним полководцям, мостити ідеями і місією великою шляхи, віру велику вляти в серця, розмаху дати боротьбі – це є наша найважливіша інструкція.

III. Будування Української держави

6. Проголосити всюди й усім створення Української держави, видвигнути. згл[ядно] визнати ев[ентуально] створений самостійницький, соборницький національний уряд. У започатковане другими не будівництво входимо, спрямовуючи його розбудову нашими гаслами на наші шляхи.

[IV.] Розбудова політичної організації ОУН

З огляду на можливості постанови різних отаманчих урядів, члени ОУН мусять бути обережні зо справою остаточного визнавання того чи іншого уряду, а натомість творити, згл[ядно] попірати й закріпляти українську владу на місці, ждучи на остаточну інструкцію Проводу. У випадку ясности для українських патріотів, хто становить цей справжній Український уряд, тієї колізії тим самим у членства не буде.

7. У противенстві до ЗУЗ, ОУН не перебирає тотальної влади на ОСУЗ тому, що не є там розгалу-

жена. У випадку, коли б не було гідних елементів до перебрання влади на ОСУЗ, ОУН бере її в цілому, перекидаючи велику частину своїх людей з ЗУЗ на ОСУЗ. Тоді ОУН задержує за собою загальнополітичну керму, а фахово-ділове керівництво віддає найкращим місцевим елементам.

8. У випадку, коли б серед загального краху СРСР, ще заки дійдуть німецькі війська до Дніпра, створилася, н[а]пр[иклад], на Лівобережжі серед переможних боїв з Москвою українська суверенна влада, треба дуже сильно її допомогти – висилкою людей і т. п., щоб створити міцну реальну силу – партнера для взаємин зо союзним військом, тим більше, що ця держава мала б ще сильний фронт проти Москви, який ще не буде зліквідований з розвалом СРСР.

9. Люди, що приходять на очищений від ворога військовий терен, як під т[очками] І/ІІ, мають спочатку:

а) розгорнути широку пропагандивну акцію, розпропагувати нашу програму,

б) потворити осередки нашої організації та акції,

в) втягнути у свої ряди місцеві революційні елементи, щоб наша пропаганда й акції мали органічні підстави.

Осередки ОУН мають такі відділи:

1) Провідник, який веде цілість праці в організації,

2) Організаційний, який ставить політичну організацію провідного кадру,

3) Суспільно-політичний, що плянує та організує окремі суспільні та політичні акції,

4) Військовий, що організує мілітарні чи піввійськові формації, підшукує можливі форми організації військової сили та їх використання, організує,

ев[ентуально] частини на фронт боротьби з Москвою зо здемобілізованих вояків, втікачів із совітської армії і т. п. Загалом кермує військовим ділом залежно від умовин ситуацій: – коли нема Української армії, шукає форм організування її, коли є Українська армія, змагає до того, щоб ставала націоналістичною, входить у неї т. п.,

- 5) Безпека й інформація,
- 6) Пропаганда,
- 7) Молодь,
- 8) Жіноцтво,
- 9) Відділ господарки – дбає за фінансове забезпечення організації.

Відділи можна акумулювати.

Поданих осередків передбачується три – Північний, Південний і Східний. Осередок охоплює області, якими керує. Нижче обласних центрів з-поза ОСУЗ людей не призначається.

10. Коли ОУН не перебирає цілості влади на ОСУЗ, наша праця йде двома шляхами:

а) ставимо передусім політичну й мілітарну організацію,

б) організуємо суспільно-державне життя на націоналістичних засадах. Кидаємо напрямні, думки, пляни, концепції. За такі акції, зн[ачить] реалізацію концепцій, боремося, які дають політичну силу організації. Отже, пропаганда словом і чином. Під кутом розбудови політичної сили ОУН входить у царини життя:

а) в адміністрації захоплюємо передусім такі позиції, що створюють ґрунт для посилення політичної організованости народу. Захоплюємо високі пости, бо державний апарат має езекутиву й це уможлиблює політичну працю,

б) те саме поліція,

в) господарське життя,
г) комунікація,
ґ) виховання, освіта й культура – важні для нас,
бо це формує духовість народу.

На захоплення їх звертати особливу увагу.

11. При виборі між повищими двома шляхами, завжди поставимо чоловіка там де буде краща можливість до ведення політичної роботи.

Методи праці організації будуть основне змінені. Її акції будуть провадитися, зокрема, на суспільно-конструктивному підкладі.

Член ОУН буде організатором якоїсь ділянки життя по українських, націоналістичних напрямних, корисних Українській державі, а не партикулярним інтересам групи чи чужинців. Політична дійсність лежатиме, зокрема, в акцентуванні політичного моменту в суспільних акціях і проводженні таких акцій, що скріпляють суверенність Української держави.

Такими ударними акціями можуть, н[а]пр[иклад], бути у випадку браку більшої кількості українського війська – акції за Українською армією, покликаною українським урядом на основі загальної військової повинности, або акції за те, щоб керма всього господарського життя була виключно в руках українців (це залежно від умовин, що створюються тоді), або акції за реалізацією якоїсь актуальної точки нашої програми, або за допомогою фронтів, що може вестися, тоді члени ОУН стають у перші лави, оставляючи частину людей на місцях.

12. Простудіювавши найпекучіші потреби, стан націоналістичної свідомости та кинувши наші гасла, розглянути реакцію на них; достосувати тактику до вимог тамошньої дійсности; розшукати найактивніше середовище й увійти в нього; притягнути

до співпраці провідні енергійні місцеві одиниці. Розгорнути перед ними напрямні праці й державного будівництва. Ставити, поповняти організаційні кадри можна тільки серед акцій.

13. Звернути увагу змістя на:

- а) молодь студентську, робітничу, селянську,
- б) політв'язнів і засланих,
- в) здемобілізоване вояцтво,
- г) культурні й пропагандивні осередки (преса, радіо, журналісти, письменники).

Творити організації молоді, політв'язнів, комбатантів, скликати військові з'їзди, б[увших] в'язнів, робітників, селян і т. д.

14. Старатися притягнути фахові інтелігентські сили, залізничників, робітників, активний селянський елемент, влаштовувати величаві свята “Моря”, “Героїв”, маніфестації, віча, взагалі маніфестувати свою приявність, даючи відповідний зміст роботи; старатися виховання молоді перебрати в свої руки в цілому. Тямити, що ми мусимо бути передусім у містах і промислових осередках.

15. У підході до соціально-господарських й устроєвих питань треба вважати, Щоб узгляднювати вимоги хвилини (загроза голоду) й органічні тенденції життя.

Тому буде необхідне хвилеве зберігання зовнішніх форм сучасної управи ріллі, при засадничому переданні землі селянам на індивідуально-родову власність, але при формі артільної, спільної машинно-тракторної господарки – власність кооперативи й селян на машини. З другого боку, треба рахуватися теж з тим, що може треба буде при вмішуванні чужої сили кидати інші гасла для акцій.

Одне вирішальне при акціях – скріплення суверенітету народу, значить українськості, націона-

лістичности змісту господарства, чи взагалі даної ділянки життя.

16. Переорганізація адміністрації буде докопуватися повільно. Те, що виправдалося в житті, треба буде зберегти, – на початок низка старих речей остане. Головне: дати там нових людей, наших з ОУН, згл[ядно] взагалі українців.

V. ОУН й інші політичні сили

17. ОУН мусить бути у всякій ситуації носієм революційної ідеї України, Суверенної Соборної Держави.

Політичні групи, які мають за мету Суверенну Соборну Українську Державу, а різняться від ОУН, н[а]пр[иклад], соціальними концепціями, старатися перетягнути на нашу платформу. Коли це не вдасться, вести свою позитивну роботу. Коли ці групи при владі й ведуть українську політику, їх попірати, а незалежно від того розбудовувати силу. Поборювати тоді, коли відходитимуть від ідеї суверенности чи проповідуватимуть шкідливі українській нації орієнтації, або взагалі ослаблюватимуть силу народу. Не лише особисті позиції здобувати, але передусім політичні й притягати на політичній платформі людей.

18. Розбудовувати силу на УЗ не лише під тим кутом, що союзники виграли війну й розтрощили ССРСР, але теж тямити, що бої з московськими військами триватимуть довше й війна взагалі ще вестиметься, – отже, необхідне мати сильну армію, незалежну від чужої сили, щоб дві армії, українська й німецька, пактували [укладали угоди], як союзні переможці Москви.

Не лише в Україні, але на Далекому Сході й у Москві творитимуть під час розвалу ССРСР українські армії, які йтимуть в Україну, як носії україн-

ської суверенної влади, тому ОУН мусить бути твердою й принциповою у ставленні всіх справ, як неосквернений двигун повної свободи й суверенності народу. Проблема України вирішиться на далеко ширших просторах, як засяг армії союзника, бо є світовою проблемою.

VI. Методичні вказівки

1. Концентрувати сили, а не розпорошувати їх. Проявляти якнайширшу ініціативу й якнайбільший розмах, коли б не вистачало сил, так тоді стягнути їх з других менше розгорнутих осередків, бо доцільніше мати сильно й добре поставлену меншу кількість осередків, як слабо чи зле – багато. Найгірше бути всюди й ніде.

2. Звернути увагу на найважливіші справи з погляду політичної організованості й державного конструктивізму; акцентувати й ініціювати такі акції, які ставитимуть організацію в осередок уваги громадянства й орієнтуватимуть на неї; акції мусять мати пригоже тло й знайти виконавців. Наші ідеї, напрямні роботи мусять мобілізувати. Не летіти на заповнювання всіх браків, бо розгубимося.

3. Основна й вирішна річ – знайти підхід до місцевого елемента.

4. Тому найважливіше – не жити старим, пройденим, а рвати вперед, нове творити.

5. Кличі мусять бути ясні, прості, короткі, ядерні, конкретні, але не подрібні.

Враховувати завжди великі потенції Революції, яких зараз схопити немислимо; тямити на ролі морального чинника Революції, бо, маючи на увазі тільки матеріальні, ефективні сили, можна опортунізувати.

П[ісля] н[аписаного]. Речі, що неузгляднені в відділі II (Акція на ОСУЗ), а подані під відділом I (Ак-

ція на ЗУЗ), зобов'язують і на ОСУЗ, коли вони не колізують з відмінною генеральною лінією нашої політики на ЗУЗ й ОСУЗ відносно питання перебирання влади.

Зміст

Вступ

I. Діяльність ОУН до вибуху війни й у перших її печатках

II. Збройний зрив

III. Будування Української держави

IV. Закріплення й розбудова політичної організації ОУН

V. Методичні вказівки й загальний дороговказ

A. Акції на ЗУЗ

B. Акції на ОСУЗ

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 19–22)

Документ № 5

Травень 1941 р.

**Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні
на період війни.**

**“Боротьба й діяльність ОУН під час війни”
Політичні вказівки**

Вступ

ОУН використає війну з СРСР для розгорнення боротьби за Суверенну Соборну Українську Державу [і] прискорення її здобуття.

ОУН бореться за суверенну, неподільну, повну

владу українського народу на УЗ. Влада спирається на організованій силі активу народу.

Передумовою здобуття неподільної влади – сильна політична й мілітарна організація по всій українській території та вироблення кадрів у керівництві державним і суспільним життям.

Генеральна лінія нашої політики й праці на УЗ іде під кутом тривкої основної підготовки згідно з напрямними Української Революції й визвольної боротьби всіх поневолених Москвою народів, проте ж включає особливі умовини евентуальности конфлікту й об'єктивної дійсности, що хвилево модифікують нашу тактику на УЗ.

I. Діяльність ОУН до вибуху війни і в перших її початках

1. Тим, що приходять на ЗУЗ, треба старатися нав'язати контакт з сіткою. Коли розбита, пробувати ставити її дуже закрито й без акцій. Коли існують завеликі труднощі й загрожує небезпека ліквідації новоприбувших, обмежитися тільки до необхідних зв'язків і виждати до війни.

2. Вижидаючи війни, згл[ядно] вияснення ситуації, просліджують і провіряють ґрунт, настрої серед населення, армії, адміністрації, щоб знати, які гасла кинути, розважають, у яких місцях можна вдарити найвлучніше ворога, які об'єкти легше здобути, підготовляють пропагандивний матеріал, просліджують докладно терен свого діяння, підготовляють загальний плян акції, перегляд людей військово, політичне, фахово вироблених та їх примінення у боротьбі й майбутню організацію.

Особливо мусять тямити, що дуже важні є пропагандивні осередки, зокрема радіо-надавчі станції, яких захоплення й використання, хоча б кілька годин – переважна справа на початку збройної бо-

ротьби. Завжди мусять тямити, що ніякі малі, дрібні кличі, але велика, фанатична ідея пірве народ до боротьби.

3. ОУН не розвогнює сьгодні боротьби народних мас, а навпаки, всякі самочинні, передчасні, тим більше спровоковані, члени ОУН гамують, щоб не дати приводу большевикам до масакри й винищування, готують сили на пригожий момент.

4. З огляду на більшу стабільність у побуті військ, пробують інтенсивно і дуже потаємно найти контакт з українцями й поневоленими народами в армії, творять наші організаційні клітини, ведуть серед них скриту революційну пропаганду, але з тим, що спільна чинна акція буде актуальна щойно в момент розхитання армії, хіба що якісь спеціальні умовини диктували б вчасніший виступ. Коли б була ще актуальна справа побору, так українці повинні йти в армію. В адміністративному й господарському апараті вести аналогічну акцію, тиху, підривну.

5. Найважнішим, першим завданням це є мати провідних людей в поодиноких місцевостях, зокрема в містах і промислових осередках. Коли немає організованих, то у відповідному моменті пропагандивно так поставити наші шляхи й напрямні боротьби й праці, щоб вони організували боротьбу, бодай виразно з'ясувати завдання, а для них люди знайдуться.

6. Пробувати переслати деяких людей, передусім легальним порядком, за поміччю адміністративного чи господарського реферату, евентуальне війська на ОСУЗ, де треба творити вогнища-осередки нашої організації та організувати революційну акцію.

7. У перших днях вибуху війни, коли ще советська армія незахитана і твердо держиться, ОУН не виступає зо зброєю в руках до боротьби. Тоді лише

скріплює пропаганду серед війська, розкладову й позитивну, посилює творення своїх організаційних осередків, підготовляє інтенсивніше й свобідніше організовану силу до збройного виступу, конкретно упрямує з намічуванням людей, форми й способи перебирання влади, організації збройної сили, війська й міліції, адміністрації, господарки, пропаганди й культури.

У цей час, безпосередньо підготовчий до виступу, – веде інтенсивніше підривну роботу в господарстві, адміністрації, транспорті, війську, зн[ачить] саботаж достав, заколот у транспорті, розклад у війську, саботаж у моторизованих частинах і т. д., воєнне замішання використовує для поширення хаосу, з'єднання бійців та поодиноких частин для справи революції; пробує вкрутити своїх людей в частини ЧА, щоб у слушний час стали там організаторами революції.

II. Збройний зрив

Коли советармія розхитана, режим послаблюється, ЧА нездібна при наглому заскоченні із середини ставити тривалого опору – ОУН починає збройну боротьбу, збройне повстання, тотальну боротьбу.

Це значить: ОУН виходить явно на арену життя. Починається вибух Української Революції.

Засяг революції: пірвати маси до боротьби з Москвою, до боротьби на всіх ділянках життя, а передусім збройної.

Збройні відділи, організовані ОУН з усіх боєздатних українців, вдарять, зокрема, в війська НКВД і ті частини армії, які боронять режиму. Водночас наша пропаганда, наставлена на здемобілізування військових ворожих частин і перетягнення їх у наші лави та творення спільно з ними Української визвольної революційної армії, в якій склад беремо

всіх українців та членів поневолених Москвою народів, проголошуючи велику мету нашої боротьби – Революцію на 1/6 земної кулі з ідеями: свободи народам, свободи людині й соціальної справедливості.

При організуванні військових акцій маємо на увазі, зокрема, здобуття таких військових пунктів, які стратегічно:

- 1) легкі до боротьби,
- 2) матимуть велике моральне й пропагандивно-політичне значення (Київ – Львів – радіо),
- 3) дадуть товчок до вибуху й скріплення революційної боротьби на ОСУЗ, будуть іскрою для Української Революції в цілому ССРСР,
- 4) промислові осередки.

Це має бути початком і основою творення правильної Української армії, для оборони Української держави та здійснювання цілей української націоналістичної зовнішньої політики.

Дальша боротьба українського війська проти Москви буде співучасництвом України у протимосковській війні союзних держав, у визвольних змаганнях інших поневолених і загрожених Москвою народів та у встановлюванні нового ладу на просторах теперішнього ССРСР. Цю боротьбу має продовжувати українське військо аж до повного розбиття Москви та звільнення від її окупації тих теренів, як це вимагає наша зовнішньо-політична концепція.

III. Вмарш чужих військ на Україну й українська державність

1. Якщо фронт боротьби третіх держав з Москвою буде пересуватися через українські землі, тоді військова окупація України побідними чужими військами неминуча. Про те рішає відношення реальних мілітарних сил і сама природа війни. Зокрема факт, що Україна не може поставити тепер такої

збройної сили, яка могла би сама держати фронт протимосковської війни на відтинку власних кордонів та зробити зайвим вмарш чужих військ на українську територію.

2. Наше завдання в такій ситуації: не допустити, щоб Україна була тільки тереном розгри чужих сил з нашим ворогом, а вслід за тим об'єктом чужого володіння. Навпаки, власною боротьбою, будуванням власної держави власними силами, за власною ініціативою здобути собі роллю підмету й партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії. Виключаємо роллю обсерватора та пасивно-вичікуючу поставу супроти подій, що йдуть на українській землі, а зокрема супроти війни інших держав проти Москви і їхнього порядкування.

3. Для того держави, які ведуть боротьбу з Москвою і не ставляться вороже до України, трактуємо як природних союзників. Піднімаючи збройний зрив проти Москви та, розпочинаючи будову власної держави зорганізованою силою українського народу, створюємо реальну підставу, щоби стати партнером, і на підставі тих реальних фактів унормувати відношення між Україною а, тими державами, як поміж союзниками.

4. Основною передумовою того є визнання і пошанування з боку тих держав суверенности і соборности України та дійсно позитивне відношення до української державности. Плятформою тривких союзницьких взаємин має бути спільна боротьба проти большевицької Москви й обосторонні користи із союзницької політичної, мілітарної та господарської співпраці.

5. Дальше відношення України до тих держав залежатиме від того, як вони будуть трактувати і ша-

нувати права і життєві вимоги України.

IV. Будова Української держави

1. Рівночасно з піднесенням збройного зриву проти Москви розпочинаємо, відбудову Української Держави.

2. На звільнених від московсько-большевицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує відбудову Української Держави, встановляє владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним.

3. Мандат до проголошення української державности та встановлюванні влади дає нам довголітня революційно-визвольна боротьба, підняття народного зриву, державно-творча ініціатива та активна сила.

4. Таким самим мандатом користувалася би така самостійна українська сила, яка би перша піднесла зрив та розпочала будову Самостійної Української Держави на Осередніх і Східних Українських Землях.

5. При будованні Української Держави мусять бути сконцентровані всі українські сили, мусять в ній взяти участь всі українці, що щиро й чесно з відданням будуть працювати для неї та обороняти й заступати її інтереси.

6. Уконституювання тривалої державної влади має бути оперте на організованому вияві волі цілого українського народу у формі заініційованого ОУН загального вибору Голови Української Держави по звільненні більшої частини українських земель та початковому наладнанні державного життя.

7. Відношення до чинників союзних держав на поданій попередньо платформі установає державна влада України на самому початку.

8. Якщо би на Україну прийшли війська таких

держав, що вороже відносяться до української державности, тоді наша визвольна боротьба увійшла би у новий період.

V. Відношення ОУН до іншої революційної і державотворчої ініціативи

1. ОУН має за завдання дати ініціативу бути провідом і авангардом у реалізації усіх наведених цілей по змозі в цілій Україні, а передусім там, де уже своєю організацією і боротьбою опанувала терен.

2. При тому ОУН не ставить собі такої цілі, щоби у теперішньому етапі мати монопольне становище, виключно у своїх руках держати всю ініціативу та керму у визвольній боротьбі та державному будівництві. ОУН поставиться вповні позитивно та попре всіма силами кожную революційну ініціативу у боротьбі та державному будівництві, ініціативу політично доцільну, спрямовану на визволення і суверенність України, яку підніме скорше інша організована краєва сила на тих теренах, де ОУН не змогла б вчас і вповні покермувати революційним зривом та державним будівництвом.

VI. Відношення ОУН до питання державної влади

1. Повноту влади в Українській Державі ОУН перебере тоді в свої руки, як своєю політичною діяльністю та організацією опанує достаточну усі українські землі, у своїх рядах зорганізує найкращий, провідний актив цілої України та підготує своїх членів до кермування усіми ділянками державного життя.

2. Сьогоднішній стан такий, що ОУН вповні опанує ЗУЗ, весь самостійницький провідний елемент, як теж широкі народні маси. Зате позиції ОУН на ОіСУЗ під оглядом організованої сили є много слабші. Тому ОУН не буде на самому початку перебирати повноти державної влади в цілій Україні, тільки змагатиме до вдержання її у своїх ру-

ках на ЗУЗ, а на Осередніх і Східних Землях будуть члени ОУН займати керівні пости та обсаджувати державні апарати на різних щаблях в міру можливості.

3. Тому, що навіть ОУН не має опанованих вповні всіх українських земель в такій мірі, щоби могла з повною відповідальністю взяти виключно у свої руки повноту державної влади уже зараз, і немає жадної іншої організованої політичної сили з такими завдатками, – будовання державної влади на монопартійному принципі від самого початку для української державности було б шкідливе, бо не спиралося б на завершеному процесі внутрішньої кристалізації та реальному укладі сил. З другого боку, многопартійна політична система та розподіл державної влади за міжпартійним ключем уже виказали свою шкідливість як в Україні, так теж в інших державах. Тому ОУН відкидає і поборює таку систему.

4. Узгляднюючи вище поданий фактичний стан, ОУН видвигає та здійснюватиме наступну концепцію:

а) до часу завершення процесу внутрішньої політичної кристалізації та повного охоплення націоналістичним рухом всього провідного активу цілої України, державна влада буде організована під персональним оглядом не на партійному принципі, тільки на принципі авторитетности, особистих і фахових кваліфікацій. То значить, що Головою Української Держави має бути чоловік, що має авторитет і повне довір'я цілого українського народу, свобідно вибраний цілим народом.

Керівні пости в уряді з зазначенням Голови Держави будуть займати люди, що на підставі своїх моральних вартостей і провідницьких здібностей мають авторитет і довір'я в народі, а при тому від-

значаються високими фаховими кваліфікаціями та організаторськими здібностями. Той сам критерій обов'язуватиме при обсаді цілого державного апарату. б) Організація Українських Націоналістів перебирає завдання кермування українською політичною думкою, виховування і вишколювання провідницьких кадрів та виховання цілого народу.

5. Першою повноправною владою Української Держави буде той уряд, що повстане в Україні як провід визвольного зриву, ініціатор та керманіч відбудови Української Держави. Його мусять визнати всі українці.

6. У випадку, коли б повстало рівночасно і незалежно від себе більш[e] провідних осередків визвольної боротьби та державного будівництва, тоді першим завданням їх буде спільно створити один уряд. Коли би цього не можна зараз зробити, тоді обов'язки й права верховної української влади як уряду Української Держави припадають тому самостійницькому осередкові, що у збройній боротьбі та державному будівництві диспонує найбільшою організованою силою та опановує найбільше української території.

7. ОУН перебере відразу повноту державної влади на ЗУЗ як одинока там організована сила і змагатиме до того, щоби своїм вкладом у визвольну боротьбу та державне будівництво зайняти відразу провідне місце в цілій Україні.

Одначе, якщо би на Осередніх і Східних Українських Землях постав скорше інший самостійницький центр, який з успіхом зорганізує визвольний зрив і будову держави, опанує своєю владою більший простір України та дійсно стоятиме на платформі повної суверенности й соборности України – тоді ОУН визнає його центральною владою Украї-

ни і йому підпорядкується державна влада, встановлена ОУН на опанованих нею теренах. Дальша постава ОУН супроти такого уряду залежатиме від того, як він буде вив'язуватися зі своїх завдань.

8. ОУН буде докладати всіх зусиль, щоби незалежно від того, яка є позиція її членів в уряді і державному апараті, ціла державна політика, організація, розвій всіх ділянок національного життя йшли по лінії програми ОУН з найкращою користю для України.

9. ОУН завсіди стоятиме на сторожі добра України та дбатиме всіми способами, щоби той уряд і цілий державний апарат служив тільки Україні і змагав до її найкращого розвитку. Не визнаємо егоїстично-партійного критерія і все, що корисне для України, будемо попірати, а все, що шкідливе – нищити без огляду на те, хто це робить.

10. Вся повертаюча еміграція мусить вповні підпорядкуватися українській самостійній, суверенній владі на українській землі.

11. Якщо б у зв'язку з розвитком воєнних подій заіснувала така ситуація, що українські землі зайняли б нагло війська іншої держави перед тим, заки успіла б оформитися державна влада, тоді поза теренами, які опановує ОУН і є на них дійсною українською владою, компетенції тимчасової української влади належали б тільки такому тілові, що спирається на організованій українській силі, повстало з української ініціативи та добре заступає добро України.

12. Кожна установа, яка б одержала мандат і владу від чужоземних чинників, хоча би вона складалася з українців, є установою даної держави. Вона не може претендувати до права сповняти ролю українського представництва як суверенної української

влади. Своє відношення до таких інституцій ОУН буде окремо нормувати у кожному конкретному випадку.

VII. Політична організація

1. Рівночасно з розбудовою і закріпленням зовнішньополітичної, військової та господарської сили Української Держави ОУН буде будувати найпевнішу підвалину й опору її сили та розвитку – здорову й міцну політичну організацію: ОУН.

2. Головне завдання в тому напрямі – закріпити й розбудувати свої впливи діяльність і організацію на Осередніх і Східних Землях в такій мірі, як на Західних.

3. Західні Українські Землі мають при тому сповнити ролю головної помічної бази.

4. Розподіл сил на перший етап такий, щоби на Західних Землях відразу опанувати ситуацію і закріпити позиції ОУН, перебираючи державну владу, а рівночасно на Осередніх і Східних Землях через діяльність членів ОУН створити основи дальшої розбудови Організації.

5. По короткому першому етапі ОУН переведе зміни в розміщенні своїх сил.

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 23–25)

Документ № 6
Травень 1941 р.
Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні
на період війни.
“Боротьба й діяльність ОУН під час війни”
В. Військові інструкції

I. Головне завдання

Головне військове завдання ОУН – це: підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони могли в рішучий момент:

- 1) повести певні бойові акції,
- 2) зорганізувати повстання широких мас та опанувати й підпорядкувати одному центрові відрухові виступи (мас і червоноармійців),
- 3) керувати військовими діями повстанчих загонів,
- 4) допомогти Проводові перебрати й організувати владу (адміністрацію й інші ділянки національного життя) на місцях,
- 5) організувати армію, міліцію та інші парамілітарні організації з метою:
 - а) опанувати революційну стихію мас і ситуацію так, щоб ми втіли самі упорядкувати й зорганізувати на опанованих й очищених нами від большевиків теренах ціле життя та всюди зустрічати надходячих союзників у зорганізованій формі, зо зброєю в руках,
 - б) щоб нашим військовим почином ми дали зав’язок будучій Українській армії.

II. Підготовчий етап Творення повстанчих та

партизанських осередків.

1. Потворити, згл[ядно] упрянувати (з оглядів конспіративних) в кожній оселі, згл[ядно] більшому людському скупичці (колгосп, фабрика) наші бойові відділи. Найменше – гурток на оселю (10–15 люда). Ці люди повинні бути військово вишколені (б[увші] вояки, загалом люди з позавійськовим вишколом), або бодай добрі організатори з певним (бодай теоретичним) військовим знанням. В міру розросту кількості військових відділів (час зриву) певні люди відходили б звідси на пр[овідник]ів до новостворених частин, а цей відділ доповнялося б новими людьми.

2. Творити, згл[ядно] планувати спеціальні партизанські (для саботажевих акцій і диверсій) й повстанчі (для загального зриву) осередки, якими керувати мають наші люди. В часі підготовки їх тільки намічується. Переговорювати можна тільки з будучими командами відділів.

3. Військовий провідник оселі:

а) має знати свій терен якнай докладніше так щодо людей (наші, чужі, симпатичні, військові: старшини, підстаршини, спеціалісти, здібні до війська і т. п.), як теж щодо матеріальних засобів (зброя, амуніція, коні, вози, авта, худоба, збіжжя і т. п.),

б) він завчасу опрацьовує певний мобілізаційний план:

1) намічує собі помічників (заступника, мобілізаційного, збройового, харчового, матеріального-харчового), що уже заздалегідь підготовляють себе в даному напрямі та в час зриву автоматично перебирають свої функції. Останні чотири не мусять бути військово здібні. Добрі є до цього кооператори, крамарі, магазинери [робітники складів] і т. п.;

2) намічує собі кількість нових гуртків (відділів),

що їх може дати дана оселя в час зриву (докладно з устійненням особового складу частин), залежно від кількості зброї й підстаршин;

3) намічує план акцій на випадок зриву.

4. Військовим привідником стає найздібніший військово, з найкращим організаційним хистом член ОУН. По більшій части буде це провідник ОУН оселі, що в час зриву переймає всеціло військові справи, залишаючи цивільні справи своїому політичному (організаційному) заступникові. Військовий провідник стає військовим командантом оселі. Мобілізаційний веде (при допомозі збройового, харчового й речового) справи поповнення людей, постачання (придбання й магазинування) зброї, амуніції, харчів, виряду. Коли військовий пр[овідник] виходить з військовими відділами з оселі, тоді військовим к[оман]д[ан]том оселі являється мобілізаційний.

5. Районові, повітові, окружні й обласні військові к[оман]д[ан]ти мають в часі миру й підготовки подібні завдання, як к[оман]д[ан]ти осель, тільки в ширшому масштабі:

а) пізнати докладно силові засоби (людські й матеріальні) свого терену,

б) намітити к[оманди]рів одиниць бойових (сотня, загін, курінь), старшин до штабів та спеціалістів для різних родів зброй (наших і ненаших),

в) мати в евіденції усі важливіші об'єкти свого терену,

г) підготовити та узгіднити план військових акцій на своєму терені та наладнати співпрацю усіх підпорядкованих відділів. Вони теж умовляють з підлеглими частинами способи зв'язку й порозуміння на випадок воєнної завірюхи й непередбачених подій, як теж вирівнують надвижки й браки на по-

одиноких теренах.

Найширшою організаційною одиницею, що всеціло організуватиме терен, буде район (гляди організаційна схема) ·

Найвищою владою району є військовий командант району, якому підлягає к[оман]д[ан]т військової управи району, теренова військова адміністрація та к[оманди]р[и], що стаціонують в районі. К[оман]д[ан]том району є найстарший ступнем (чи функцією) старшина в районі (або командант військової управи). Військовий к[оман]д[ан]т району дбає про лад, порядок й безпеку в своєму районі.

Початок виступу.

6. Якщо в міжчасі не назначено інакше (курієр, радіо, спадун [парашутист]), то час виступу визначає найвища теренова влада, що ще має зв'язок з долішніми клітинами. Найідеальнішим станом речі було б, якщо б хоча 1–2 області могли виступити рівночасно, після одного плану. Однак з огляду на дуже великі труднощі зв'язку між поодинокими областями чи теж повітами, може зайти ситуація, що кожний пр[овідник] повіту (або району) рішатиме самостійно про час і форму виступу. Провідник терену увесь час (так в час підготовки, як теж зриву) старається утримувати, згл[ядно] нав'язати (коли перерваний) зв'язок зо своїм безпосереднім зверхником і сусідами.

7. Найдогідніший момент до загального зриву (як теж військових акцій і виступів) буде тоді, як Червона армія й советська адміністрація (НКВД) заломляться під ударами ззовні (поразка на фронті) чи з нутра (дезерція, бунти серед червоноармійців).

Тому до цього моменту не належить ініціювати, ані теж допускати (так серед членства, як і нечленів)

* На жаль, згаданої схеми в архівах не збереглось

до військових акцій й виступів, які ворог, що є ще добре зорганізований, може знищити й втопити безхосенно в морі крові (хіба, що був би наказ згори). Це могло б нам забрати багато сил і енергії, потрібних до всецілого й повного використання догідного моменту. Виступати треба, однак, сейчас, коли бачимо, що доокружні місцевості вже піднесли повстання.

Важливі військові об'єкти

8. В часі підготовки місцеві військові провідники та їх помічники мають старатися пізнати й мати в своїй евіденції (пам'яті) усі важливіші військові, промислові, господарські й комунікаційні об'єкти. В тій цілі на нижчих ступнях самі військові пр[овідник]и з помічниками, на вищому ступені спеціальні люди (розвідчики) стараються точно розвідати й мати в своїй евіденції такі об'єкти:

а) військові касарні, квартири, станиці НКВД, уряди [державні установи], гаражі, летовивща, парки, магазини [склади] (зо зброєю, амуніцією, харчами, убранням, шкірою і т. п.), станції МТС, порохівні;

б) поштові уряди, телефонні лінії, військові телеграфічні центральні, телефонічні проводи, радіостанції та інші засоби зв'язку;

в) мости залізнич[ні] й шляхові (особливо на важливих лініях), переправи (човни, пороми), викопи, насипи, тунелі, закрути і т. п.;

г) збірники з нафтою, бензиною, електривні [електростанції], газівні [газорозподільні станції], збірники з водою (вежі тиснень) [водонапірні вежі];

г) фабрики (зброї, амуніції, одіжи, моторів), рафінерії [нафтопереробні підприємства], млини, важливі верстати, державні гуртівні [бази] й склепи [магазини].

При тому треба докладно устійнити:

а) яка охорона (формація і сила) береже даний об'єкт, коли зміна варти і т. д.,

б) яка можливість доступу, опанування, знищення, охорони та втримання в своїх руках,

в) скільки потреба для того (мінімально) сил та інших засобів.

Вже в часі миру треба передумати подрібні плани та приготувати потрібні до того засоби.

План виступу й акцій

9. Приготувати подрібний план виступу. Передбачити, які акції та в якій черзі переводитимемо (залежно від їх важливості) і якими силами і засобами. При тому не розпорошуватись забагато. Краще знищити чи захопити кілька найважливіших об'єктів (станція НКВД, магазини зо зброєю), чим розпорошившись, не зробимо нічого.

III. Вибух війни

1. Спокійно вести далі підготовку.

2. Не датися спровокувати до передчасного виступу, впливати в тому сенсі на маси.

3. Потрібних людей не пускати з терену (відтягати від війська).

4. Зарядити гостре поготівля (ночувати в потрібному місці – не в себе в хаті).

5. Визначити засоби зв'язку для дальшого порозуміння, знаки на випадок небезпеки (окруження села, наближення ворога) та для піднесення загального зриву (дзвони, вогонь).

6. Визначити місця збірки на випадок алярму, розбиття і т. д.

7. Подумати про охорону цивільного населення (протилет[унську] та протигазову оборону, евакуацію й забезпечення населення на випадок сильного ворожого терору).

8. Від самого початку війни старатися різними способами (саботування розпоряджень, зле виконання завдань) та ширення різних фальшивих та дефетичних вістей (пропаганда серед РККА) вводити безголов'я-безладдя та хаос серед, большевиків та тим способом доводити до зірвання мобілізації й заломання режиму.

9. Неконечним для наших акцій людям казати йти до РККА. Старатися теж іншим способом не допустити до великого підпілля. Коли ж таке повстає, то подумати про належний розподіл. Озброєні відділи тримати ближче до терену дій, незброєних людей (особливо жінок та дітей) відставити в безпечне місце даючи їм конечну охорону. Абсолютно не дозволити, щоб за озброєними відділами тягнувся хвіст цивільного населення (Небезпека паніки).

10. Старатися нав'язувати зв'язки з червоноармійцями-українцями, урядниками. Старатися при їхній помочи впливати на решту війська та урядників (пропаганда, фальшиві вістки і т. д.).

11. Людям, що йдуть до советської армії, дати точні інструкції, як мають, розглядати ворожу армію, як мають організувати в її нутрі клітини бунту та як у відповідний момент мають вони зробити внутрішній переворот, зорганізуватись у військову частину й виступити збройне проти советського режиму. (Пропаганда, ворожі советам кличі в РККА, організувати ядра, що у відповідний момент виступили б та захопили б дану частину в свої руки. Наш чоловік стає дорадником к[оманди]ра, якщо йому вдасться з'єднати його для себе. Спішний марш на Україну, як є змога. Поширення бунту на інші частини. Саботажі й акції відповідно до ситуації). Кожний українець в ССРСР повинен тямити, що де б він

не був, усюди може зробити для справи, коли в час вдасться розложити якусь ворожу частину чи виконати якусь роботу.

IV. Зрив.

Форми виступу

1. З вибухом війни вся організація переходить на воєнну стопу. Над цілістю акцій перебирає команду військовий провідник.

В справах мобілізації, безпеки й постачання підлягають йому усі цивільні уряди. В часі повстання обов'язують воєнні закони й суди.

2. Можливі дві форми виступу:

а) загальний зрив і

б) поступенне посилювання акції.

До а). Найбільший успіх може мати загальний зрив. Але тільки тоді, коли він відбувається на більшому терені (бодай 1–2 повіти) одночасно, з найбільшим заскоченням для ворога, усіми силами. Йде про те, щоб ворогові завдати відразу сильний удар, спантеличити його та в той спосіб зміцня осягнути якнайбільший успіх. Тут треба теж тямити про забезпечення успіху (забезпечення здобутих позицій).

До б). Коли такий виступ (загальний зрив) – з огляду на загальну ситуацію й брак зв'язку – неможливий, тоді форми його можуть бути різні. Від дрібних акцій і зударів підпілля й населення з НКВД і частинами РККА переходить поступенно до щораз більших і на більшу скалю [шкалу] закроених акцій, що охоплюватимуть щораз більше місцевостей.

Перший день виступу

3. Захопивши в свої руки чи очистивши її від рештків ворожих нам елементів (станіці НКВД, міліція, урядники і т. п.), передати владу цивільну в руки поважних знаних місцевих громадян-діячів (іменування війта, к[омандан]та міліції і т. д.). Відразу відібрати у

них присягу – приречення відданості провідникові ОУН (Ст[епанові] Б[андері]), та назначити місцевого мобілізаційного (військовий командант місцевості), якщо його досі не зроблено.

4. Рівночасно з назначенням цивільної влади проголошує військовий ко-мандант оселі загальну мобілізацію. Він організовує вже заздалегідь передбачені нові відділи (в першу чергу з симпатиків й прихильників) відповідно до кількості підстаршин і засобів зброї. Решту мобілізованих (без зброї) осправляє наразі на місці в евіденції мобілізаційного. Він теж менше здібних до війська організує в службу безпеки (поліція, міліція) та допоміжну службу.

Зорганізовані військові частини сейчас скошаровує (школа, фільварок, театральна сая і т. д.), зглядно коли грозить наскок ворожих відділів (мародери, недобитки) – виводить частину з оселі ближче закритого й недоступного місця (ліси, горн і т. д.), звідки переводить поодинокі завдання (ліквідування менших ворожих загонів, виловлювання мародерів і т. п.).

Про перебіг зриву в місцевості сейчас зголошує вгору й до сусідів. Коли гора зліквідована, перебирає у відношенні до сусідів сам ініціативу, зглядно порозумівається з ними відносно створення нового військового осередка (вищого тіла).

5. Пограничні місцевості (повіти вздовж Збруча) стараються з вибухом війни, а найпізніше з моментом ознак захитання режиму (поразка на фронті, розрухи внутрі), зглядно з вибухом загального повстання на ЗУЗ перекинути сильніші озброєні партизанські відділи за Збруч з завданням:

а) ширити диверсію й саботажні акції на глибоких тилах ворога,

б) побудити до зриву анитисоветські елементи на

СУЗ,

в) організувати збройні виступи й загальне повстання.

Опановання важливих об'єктів

6. Наступна чинність – це опановання важливих військових комунікаційних, промислових та господарських об'єктів:

а) знищення, зглядно розбросння, військових залог, опановання військових магазинів (зброя, амуніція, харчі, одіння і т. д.), гаражів, парків, стацій МТС, порохівень, летовищ і т. п. Зайнятим добром частини поповнюють в першу чергу своє запотребування, решту ховають (магазинують) в певних місцях. Що не встигнуть забезпечити, віддають до вжитку чи на переховання населенню (особливо коні, харчі, одіння, мотори, а навіть зброю і т. п.). Що не можна забрати й забезпечити знищити, коли б це майно мало б знова попасти в руки ворога. Над змагазинованими речами (особл[иво] зброєю) назначити нагляд;

б) черговими об'єктами являються засоби зв'язку й комунікації. Змісця обсадити поштові уряди, поперетинати лінії військового зв'язку, опанувати радіостанції, мости, важливі переходи. Коли якогось засобу не вдається втримати (телефон, централь радіостанції) – краще знищити їх. При мостах, тунелях і т. п. звертати увагу на мости, на правду важливі для ворога. Їх нищити Щойно тоді, коли нема сили їх втримати й коли їх знищення може принести ворогові більшу оперативну втрату. (Відтинається тим ворогові можливість доставки запасів, відвороту і т. д.). Краще тарасовати [трасувати, перегороджувати] шляхи на вузьких місцях і закрутах виколесеними поїздами, деревними завалами і т. п. Поперетинання ворожих телефонів, получень та знищення

його засобів зв'язку, як теж знищення засобів комунікації й транспорту (висадження мостів, тарасовання шляхів, нищення моторів, машин і т. п.) можуть нанести ворогові більше втрат, чим зліквідування навіть більшого ворожого відділу.

в) важне є теж опанування й забезпечення перед ворогом таких господарських об'єктів.

Тактика повстанчих відділів. Організація вищих одиниць

7. Імпровізований характер повстанчих відділів, слабкий вишкіл, озброєння, а передовсім слабкий командний склад (брак вищих штабових старшин взагалі) і дуже великі труднощі зв'язку зумовлятимуть діяння малими відділами. Такі відділи діятимуть майже виключно ненадійними швидкими й сильними нападами, передусім гранатою і багнетом. Коли перший удар на зорганізовану боєздатну сильнішу ворожу частину не повівся – тоді відділ відступає, згл[ядно] на випадок сильного ворожого протиудару розпорошується на те, щоб знова зібратись на умовленому згорі місці для нового наскоку. В затяжний бій з сильнішою регулярною ворожою частиною повстанчий відділ з засади не вдається.

8. З того огляду найвищою одиницею, що ще в терені зможе діяти суцільно, буде курінь – загін (на терені загону 10–15 сіл). Засадничо будуть діяти менші відділи, згл[ядно] курінь меншими відділами. З того огляду, як теж з огляду на труднощі зв'язку, повітові, окружні й обласні військові команди будуть радше координуючими, чим оперативними командами частин свого терену. (Виміна інформацій, налаштовання співпраці, доручення переведення певних завдань на терені повіту (округи, опанування осель, де повстання не відбулося і т. п.).

9. Коли б, однак, була змога поставити вищу

одиницю від куреня, тоді треба:

а) якнайшвидше створити відповідний штаб для даної вищої одиниці (повіт – полк, округа – дивізія), згл[ядно], коли такий вже є – підсилити його відповідними старшинами-фахівцями з советської армії. До того дуже добре можуть надаватися старі українські штабові старшини та українці-старшини з РККА, що підуть на службу добровільно або під примусом, особливо в перших початках, як це робив Махно. Коли такий старшина працює під примусом – то дати до його солідну сторожу. Першу спробу саботування карати розстрілом;

б) подбати про конечні для бойової самовистарчальности даної одиниці вогневі й технічні засоби (важкі кулемети, гранатомети, артилерія, сапери, зв'язок, протипанцирна та протилетунська зброя, валки [обози] і т. п.).

В такому випадку вища теренова команда сейчас переминюється (переорганізовується) в штаб вищої тактичної одиниці, оставляючи для територіяльно-мобілізаційних справ конечну, вже чисто територіяльну команду (поповнення, мобілізація).

Відношення до повстанчих відділів з Червоної армії

10. При творенні повстанчих відділів приймати до себе теж утікачів РККА, а то й цілі частини (сейчас нав'язувати зв'язок зо збунтованими частинами). При чому треба бути обережним, особливо в перших печатках (можливість провокації). Коли ж, однак, ми маємо до діла зо збунтованою частиною, що виступила збройне проти советів – тоді можна сміло їх прийняти до нас. При тому поодиноких дезертирів давати до наших відділів. До збунтованих частин висилати наших сильніших людей (зв'язкові).

11 Українців – вояків і старшин, що ми їх включили у наші військові ряди, трактувати як своїх (со-

борництво), уділяти їм всякої помочі та охоронити їх перед полонем. Старшин придніпрянців оставляти на ЗУЗ, втягати їх до праці.

12. При роззброєнні якогось відділу перевести сейчас розподіл по національностям. Українців прийняти до себе, заприязнених з нами поневолених Москвою народів на їх бажання – теж. Краще з них (поневолених народів) творити окремі відділи. Давати їм (нашим і приятелям) усяку поміч і опіку (як в політ[ичній] інструкції). З рештою роззброєного війська творити так: московську мужву по роззброєнні віддати в полон німцям, згл[ядно] ліквідувати. Інші народности пускати домів. Політруків та знаних комуністів та москалів ліквідувати. То саме (дещо гостріше) з частинами НКВД.

Роля членів ОУН в Червоній армії і на ОСУЗ

13. Те саме, що ми в час повстання робимо на ЗУЗ, стараємося при допомозі наших людей в заводах, тих, що є при РККА або що як збігці або партизанські відділи, перейшли на ОСУЗ – зробити те саме й на СУЗ. З тим, що ми там виступаємо радше як організатори, дорадники. Старатися ангажувати до праці якнайбільше місцевих. Особливо серед РККА старатися зробити якнайбільше (перетягати до повстання цілі частини).

14. Головним завданням членів-військовиків на СУЗ буде притягати тамошній елемент до боротьби з Москвою, закріпити їх до творення власної регулярної армії й дальшої боротьби за повну нашу незалежність й суверенність.

Очищення терену від ворожого елемента

15. В часі хаосу й замішання можна дозволити собі на ліквідацію небажаних польських, московських та жидівських діячів, особливо приклонників большевицько-московського імперіялізму.

Умундування й відзнаки повстанців

16. Від самого початку організації повстанчих відділів старатися однаково умундувати й озброювати поодинокі відділи (бодай між собою). Коли немає військових советських одностроїв, тоді бодай однаковий цивільний одяг. Передусім старатися мати на лівій руці білу, згл[ядно] синьо-жовту опаску (10–15 см широку). Теж по можності інакше накриття голови (інакші шапки, перемалювати шолом). Для відрізнєння ступнів даний старшина має на ковнірі [комірі] виповнений ріг кляпи [лацкана] білим полотном, під старшина – білий пасок на кляпі.

Місце головних сил. Відношення до союзницької армії

17. Свої головні сили концентрувати подальше головних шляхів і там сильно посилити свою акцію, щоб, заки відносини устабілізуються, мати там все у своїх руках. В тих теренах будуть повстанчі загони мати ще довший час багато праці при ліквідації розбитих і розпорошених в терені військових ворожих відділів. При головних шляхах тримати тільки невеликі озброєні частини, що вспіли б сейчас перебрати владу й нав'язати контакт з союзниками. Люди, що організували повстання й перебрали владу, остають на місцях аж до приходу союзницьких військ. Повстанчі частини, сформовані на місцях, остають на них, а не вдаються в погоню за Червоною армією.

18. З приходом союзницької армії виходять напроти неї представники ОУН (Цивільної й військової влади), витають їх як союзників, а заявляють, що ОУН очистила вже терен від большевиків, перебрала владу в свої руки, завела всюди лад і порядок, та питають, чи є при їхньому (союзницькому) відділі представник ОУН Ст[єпана] Бандери, з яким вони

хотілися б зв'язати. Люди, що перебравли владу, стараються даліше її затримати, згл[ядно] можуть її передати до диспозиції ОУН.

19. Військові представники ОУН заявляють, що вони хочуть даліше з німецькою армією воювати проти Москви, вказують на конечність формування регулярної Української армії, що є конечне теж, з огляду на внутрішню безпеку, лад і порядок. Коли не вдасться створити регулярної армії, старатися переформуватись на горожанську міліцію (в крайности).

20. Коли б союзники домагалися розформування відділів – тоді поступити після окремої інструкції ОУН.

V. Організація опанованого терену

1. З хвилиною, коли певний терен всеціло опанований, тоді військо перебирає тільки військові справи терену. Решту справ перебирає цивільна влада.

2. З місця переформувати повстанчі загони в регулярні частини. До співпраці в тому напрямі притягнути усіх старшин, підстарший і рядовиків-українців Червоної армії. Притягати теж бувших польських старшин-українців та старих старшин УГА і УНР, оскільки вони ще в військовій формі.

3. На Придніпрянщину післати добрих наших організаторів, що підшукували б спосібніших з-поміж придніпрянців. Тих старатися притягнути до нас, при їхній помочі мати вплив на армію. Члени ОУН в армії на СУЗ не висуваються самі на чолові місця, а стараються як дорадники мати вплив на формування правдивої Української армії. Коротко: на ЗУЗ ми самі організуємо Українську армію й творимо її ядро, займаємо командні пости. На ОСУЗ стараємося серед придніпрянців підшуквати ідейних старшин і при їхній помочі будувати армію.

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 25–33)

Документ № 7
Травень 1941 р.
Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні
на період війни.
“Боротьба й діяльність ОУН під час війни”
Г. Вказівки на перші дні організації
державного життя

I. Загальні напрямні політики ОУН в поодиноких ділянках життя.

II. Загальні напрямні відносно започаткування будови держави.

III. Засади виконання державної влади ОУН.

IV. Напрявні будови й розвою державної влади.

V. Перша організація влади у самостійні територіальній одиниці.

VI. Методика започаткування діяльності на новому терені.

VII. ОУН в умовах свободної діяльності.

I. Загальні напрямні політики ОУН в поодиноких ділянках життя.

Критерій перебудови життя.

1. ОУН змагає революційно опанувати і перебудувати всі ділянки життя згідно з потребами українського народу. Скріплення суверенності української держави – єдине мірило устроєво-державних і суспільних перемін.

Об'єктивні умови перебудови (ступінь самостійності й внутрішні елементи).

При визначуванню напрямних перебудови існую-

чого ладу треба враховувати такі зовнішньополітичні евентуальності:

А. а) Українська держава має повні можливості розвою.

б) Українська влада обмежена в своїх діяннях.

Треба взяти такі елементи внутрішнього порядку:

Б. а) Органічні, питоменно українські шляхи розвитку українського політичного й суспільного життя, які протиставляться вцілому існуючому на українській землі ладу і будуть уже зразу стихійно протиставлятися нанесеній, чужій дотеперішній організації життя та її замовникам.

б) Необхідність зберегти часово означені форми дотеперішнього суспільного ладу, диктована актуальністю доцільності, зумовлена переходовими воєнними умовами.

Хвилево треба зберегти форми, але вже *змісця* реалізувати *власні засади*, впроваджуючи українські суспільні інститути, український зміст і – що найважливіше – вкладати в ті форми для реалізації змісту *українських людей*.

Форма державної влади – політично-мілітарна диктатура ОУН.

2. Питання *державної влади розрішувється* в цей період наступно:

а) у час боїв існуватиме суверенна влада ОУН, яка переходить тоді на військову стопу, – себто *політично-мілітарна диктатура ОУН*, як система влади.

Будова ОУН на провідницькому принципі перерішує справу *децизії* [вирішення, рішення] *в бік одиниці*, а не збірних тіл. Тому повнота влади на основних територіальних одиницях до часу включення їх у цілу систему зцентралізованої влади держатиметься в руках провідників даної основної територіальної одиниці.

б) На очищеному терені остається на дальше перша форма влади з тим доповненням, що ОУН допускає голос громадського чинника у дорадчій формі.

Практично це виглядає в цей спосіб, що ОУН покликає “Народні комітети”, як дорадчо-виконні інституції, які переводять поручені їм завдання самоврядного господарського і тому подібного порядку, приміром, завідуванням колгоспами. ОУН творить адміністративно-політичний апарат, який зосереджує в собі керівні функції поодиноких ділянок життя на даному просторі.

У той час лише поволі можливо творити окремі розгалуження господарського, адміністративного, культурного сектору, бо завжди є можливість нового наїзду ворога й ще завжди є необхідна концентрована децизія з погляду справності апарату й допомоги фронтам.

ОУН сприяє тоді вже самоуправі сіл і міст (Народні комітети), десигнує [призначає] їх голів задля справності роботи. На селах допускає вибір до комітетів членів, даючи першенство в ньому тим громадянам, які є здатні керувати якоюсь організованою клітиною, чи відповідають за неї (кооператива, школа, колгосп і т. д.). На ОСУЗ ОУН стосує на місцях, де ініціює боротьбу, або де вже прийде на очищений терен, ту саму методу і систему влади.

У випадку браку на визначеному терені членів ОУН, ОУН творить організацію адміністраційно-політичної системи з місцевих найкращих елементів. Окремим порядком розбудовує політичну організацію й, в міру розбудови, поповнюється нею адміністративно-політичний апарат. На ОСУЗ існуватиме передусім тенденція опанувати державу й то в кожному випадку, чи ОУН бере владу чи ні.

Головний натиск буде кладений на розбудову по-

літичної організації як запоруки розвитку й зміцнення української влади. ОУН, як політична організація, використовуватиме свої можливості далеко поза засяг спроможности державної влади, тому ОУН посилюватиме теж самодіяльність народу, а не маючи влади акцентуватиме увагу головню на всі ділянки життя, де цю самодіяльність найкраще розвивати. Коли заіснують інші, доцільніші для місцевих умовини форми політичної влади організовані місцевим елементом з його ініціативи, або по вказівках заіснувавшої української влади, ОУН їх попирає.

Засади перебудови існуючої державної системи.

4. З факту політично-мілітарної диктатури ОУН, впливає як метода правління – централізація.

Дотеперішня адміністративна система зберігається з тим, що ті інституції, які при введенню наших основних засад розуміння життя – саме: децизії одиниці, індивідуальності, творча свобода української людини, були насиллям над ними, – проваляться. Усе те в системі, що було застосоване до голоти і людей без творчої думки, впаде з місця, коли людина вийде на арену життя. В цій матерії ніяких інструкцій дати не можна, а лише, маючи загальні напрямні, самому орієнтуватися й наставити себе на організування того, що революція буде вимагати, щоб убгати все в одну справну систему, яка не тільки руйнуватиме старе, зле, але будуватиме нове, краще. Треба тямити, що прийдуть: 1. українці до влади; 2. українці з усіх соціальних слоїв, а не тільки босяки, творчі люди, а не пігмеї думки. Треба припускати, що впадуть усі ті, бюрократичного плану інституції, усе те, що носить елементи механічної наказності згори, а встане гнетена індивідуальність, що творитиме наново. Впаде весь крайній тоталітаризм Москви, влада босяцтва, з другого боку, треба

буде залізною організацією вдержати ті необхідні елементи існуючої системи, щоб не довести до анархізації життя й перейти переможно через перший етап нищення ворожого, чужого й не пропасти самому серед хаосу.

Не вірний є той підхід, який каже, що люди звикли до даної системи й не уявляють другої – бо в революції саме сила стихії йтиме проти навичок і ми муситимемо, з одного боку, вже зразу нові вимоги організаційно оформляти, а з другого боку, зо старої системи зберегти те, що уможливить негайне функціонування апарату і старту загальних перемін.

Отже, з адміністративної системи зберігається технічно-адміністративний поділ – при узглядненню стихійних потенцій української душі, що тоді двигнуться.

Зокрема впаде все те, що було будоване в системі, щоб уможливити справнішу працю НКВД, керованого з московського центру, весь адміністративний поділ тих українських етнографічних територій, які не належать до УССР, а до РСФСР та других республік і т.п., бо ці українські землі звернуться до українських центрів. На ЗУЗ відживатимуть донедавні духовно-культурні, господарські осередки. Можна прийняти таку загальну засаду: все те, що відповідатиме, або принаймні не перешкоджатиме виявові творчої індивідуальності – збережеться у перших початках.

У випадку обмеження української влади будуть дві протиліжні тенденції – а) твердого опанування сучасного ладу за поміччю існуючого апарату неукраїнськими силами; б) формування нового ладу українською силою з тим, що буде вже даний уступ вимозі органічного росту українства.

Перебудова народного господарства.

5. Найгостріше вирисовуються з'ясовані процеси в ділянках народного господарства: хліборобство, промисел, торгівля, фінанси.

І. А. а) Загальні напрямні

б) Конкретна реалізація, її форми і методи.

а) ОУН проклямує [проголошує], що земля стає власністю українських хліборобів. Це значить індивідуально-родовою, діничною [спадковою] власністю тих селян, які працюють в даних колгоспах, як теж ще деякі другі українці можуть бути наділені землею. Частину совхозів перебудовується на засаді власності Української Держави для сільськогосподарських установ, дослідних станцій, агрокультурних шкіл, питомників расової культури рослин і т. д.

Машинно-тракторні станції перестають бути власністю держави, а стають спільною, кооперативною власністю селян, що приналежні до даного колгоспу.

б) Необхідною залишається на дальше вимога спільної технічної управи ріллі з огляду на брак коней, загрозу голоду і т.д., тому ОУН взиває зберегти трактори та всі машини й надаліше задержати переходову форму спільної управи ріллі до часу переведення остаточної перебудови. Але щоб хлібороби бачили, що дійсно заходять зміни, потрібно конечно винищити директорів, сексотів [таємних співробітників НКВС] та іншу голоту, а свобідним вибором селян покликати Народний комітет селян, який заряджатиме МТС, всім колгоспним майном (худобою, хлібозаготівками і т.д.), який керуватиме господаркою в колгоспах та переводитиме, під кермою держави, перебудову колгоспної системи на своєму терені. Коли б ускладнювалася ця справа вибраного покликання, можна назначити керівника колгоспів з-поміж хліборобів-патріотів, а до помочі йому виб-

рати комітет. У всякому випадку старатися, щоб селяни співрішали свобідно, а уникати наказних методів, хіба б, що була би конечність поступити інакше.

Земля стає індивідуально-родовою, дідичною власністю українців у такому порядку: 1. Воякам, що на фронті; 2. Воєнні інваліди; 3. Рідні вояків; 4. Рідні погибших за волю в революційній боротьбі; 5. Рідні засланців і засланці; 6. Всі ті, що свободою чи життям ризикували за Українську Державу; 7. Взагалі українці.

II. Українці отримують землю по критерію праці й величини рідні, це означає, що власним зусиллям зможе опрацювати та, що вистарчає в даній околиці для удержання рідні й для експорту. Треба підкреслити, що спільна управа ріллі цілком не стоїть на перешкоді концепції індивідуально-родової власності. Можна зовсім добре бути індивідуально-родовим власником землі й спільним трактором її обробляти, так, як спільною молотаркою молотити збіжжя. Отже селянин дальше управляє землею дотеперішніми технічними методами, але вже в тій свідомости, що управляє власну землю, що плоди його праці є його власністю, а державі дає належний податок – байдуже, чи у формі гроша, чи збіжжям, в натурі. Треба, коли прогнано ворога, щоб селянські комітети опрацьовували проекти аграрної перебудови та обирали представників на всенародний Установчий з'їзд для переведення остаточних перемін. Це має велике морально-правне, хоча теоретично на той час, значення, бо наш селянин має глибоке почуття правности.

Сільський комітет становив би зав'язок хліборобської організації, яка захищатиме інтереси хліборобства і це слід подати народові, з місця, до відома. Тому всі хлібні магазини доцільно передати на пере-

ховання народів, з тим, що кожен зобов'язується кожночасно давати потрібне Українській армії й Українському місту.

Треба дбати, щоб село нормально працювало, щоб не пропадало збіжжя й облогом не стояли поля.

На ЗУЗ треба узгляднити такі специфічності:

Привертається приватна власність усім українцям-патріотам в межах і формах передбачених нашою суспільною програмою на всі їх варстатив праці (хліборобство, промисловість, торгівля і т.д.).

Поміщицька земля перейде на індивідуально-родову власність українських селян. Тимчасовий заряд над нею перебирають Селянські комітети. Поміщицтву, без огляду на національну приналежність, земля не повертається.

Кожен українець-хлібороб, коли йому відібрала Москва землю, а він патріот, одержить назад її в межах передбачених законом. Ті селяни, яким забрано землю й загнано в колгоспи чи совхози, одержать назад свою землю, але лише первісні власники, а не ті, які працюють лише з моменту появи колхозу.

Наділи поміщицької землі отримують безземельні, загалом малоземельні селяни у відповідності до норми, необхідної для удержання рідні. Землю отримують не всі безземельні, а лише частина, щоб не роздібнити наділи і не робити всіх жебраками.

МТС стають кооперативною власністю селян, власників землі.

Багато місць буде вільних, бо прогнані будуть чужинці, бракуватиме не варстатив праці, але рук до праці. При порядкуванні справ хліборобських брати до ради хліборобів, які доцільніше й авторитетніше вирішать дану працю для села, як фахова людина.

Промисловість.

6. Загальна напрямна:

Уся видобувна і важка промисловість, важливіші засоби транспорту та зв'язку будуть власністю Української Держави.

Українська Держава організуватиме промисловість, промислову продукцію й будівництво на засадах індивідуальної ініціативи та кооперативної, комунальної, державної, приватно власності, підтримуючи в означених галузях легкої промисловості, міському і сільському будівництві, кустарстві й ремеслі передусім ініціативу одиниці та особисто-родову власність. Отже, проголошуємо, що варстати праці стають власністю працюючих українців, українського народу, а не Москви. Державна влада назначає керівника підприємства, а рівночасно всі українці, працівники даного підприємства, покликають з-поміж себе Комітет, що має завдання допомагати й співпрацювати у веденні підприємства.

Якщо державна влада не назначила керівника, тоді даний комітет перебирає заряд підприємства (фабрики, колгоспу), назначає його керівника і зберігає для Української Держави.

Керівник повинен бути фахівцем і українським патріотом, найкраще інженер, чи взагалі придатний до керування варстатом.

Він організує даліше продукції в даній фабриці, чи колгоспі; як вирішальний чинник підприємства, його керманіч: в цей переходовий час децизія мусить бути віддана одиницям, а не радам. Кожен український працівник має участь у зисках підприємства.

Головні засади скеровувати на продукцію необхідних для життя товарів та воєнних засобів. Без суспільної самоорганізованості та самодіяльності свідомих відповідальності всіх працівників, ідейної готовності їх на більші жертви, взаємного перевірен-

ня ефектів своєї праці, без зужиткування фахівців важко буде опанувати хаос, який створиться. Профсоюзи матимуть важний обов'язок привести всі сили здатні до творчості до диспозиції влади. Основна різниця, вже з перших днів, між старим і новим буде в тому, що ОУН вивдвигатиме українського працівника, значні творчі елементи, а не люмпен-пролетаріат – помело в руках компартії.

ОУН сприятиме вже в той час проявам індивідуальної ініціативи в організації промислової продукції. На ЗУЗ не повертається приватної власності на сконфісковані фабрики і головно шахти, що майже всі були в руках чужинців, а управління всім перебирає Українська Держава, яка згодом проведе соціальні переміни.

Торгівля, фінанси.

7. Велику торгівлю перебирає Українська Держава, яка згодом переведе означену її частину на кооперативні форми працюючих у ній українців, передаючи зразу керівництво найкращим українським елементам, патріотам і фахівцям, визначаючи керівників склепів чи складів.

Хвилево валюта остається стара, аж до децизії центральних властей.

Усі банки перебрати під свій нагляд, визначивши своїх комісарів, загалом, коли б уже було прочищено більшість терену від ворога, призначити Централю нагляду, найкраще Господарському банкові це доручити.

Функціонування банкових інститутів урухомлювати щойно пізніше. На самому початку старатися депонувати вартісні речі поза банками, щоб осталися вони власністю українського народу, а не пропали.

Темп перебудови й брак рук до праці.

8. При цьому всьому тямити треба всім найваж-

лівішу річ, що бої йтимуть на фронті й майже всі чоловіки будуть в армії, отже треба буде доложити всіх зусиль, щоб оставшими людськими резервами селян й при допомозі машин оброблювати землю, а не то переходити до якогось поділу землі, коли не буде може кому трактором кермувати, а ні поганяти коні. Друге – не датись захопитися тактикою класовою боротьби більшовиків з 1917 року й не переносити її методи на наш терен. національно-політичні моменти мусять бути на першому пляні. Коли ними потрапимо зорганізувати народ наша справа буде виграна. Коли ж соціально-економічні відносини відсунуть їх на дальший плян, стоїть загроза невдачі.

Комунікація, завдання профспілок, уряди праці.

9. Старатися якнайскорше урухомити комунікацію. Зразу опанувати профсоюзи залізничників, покликаючи до керми профспілок, певних своїх людей. Як і всюди, так і тут, передавати децизію одиницям, а до допоміжним давати комітети, щоб на вічних дискусіях у такий гарячий час не проходила праця. Краще гірша децизія, аніж ніяка, або спізнена децизія.

Непевні елементи, головню з середників комунікації, слід усунути, старатися подавати всюду українців, певних і патріотів.

Коли у профспілках керму переберуть наші люди або певні українці, вони сильно допоможуть при організації комунікації владі. Тому необхідно захопити в профспілках керму, бо це є організація таких кінцевих нам фахових сил, які тим чином ми здобуємо для наших цілей, будови держави.

З того погляду шкідливо є валити інституції профспілок, як організацію фахових сил, до яких, коли вони є зорганізовані, є швидкий доступ й дають запоруку швидкого організованого налагодження всього апарату. Тому в профспілках поліквідувати

ти агентів Москви, старе керівництво, покликати свобідним вибором новий заряд і собі його підпорядкувати. Коли немає можливості, ні часу на вибір заряду, назначити певного, авторитетного українця, фахівця в даній галузі, чи професії – керівником даної профспілки, заповівши робітникам, загалом членам профспілки, що як лише минуть виняткові умовини, свобідним вибором покличуть собі свою управу.

Координація, організація всеї праці на даному просторі лежатиме в руках зразу військової, а згодом адміністраційно-політичної влади. При розподілі працюючих рук, підшукуванні праці і т.п. будуть дуже помічні Уряди праці, які треба творити.

Прохарчування країни, воєнна господарка.

10. Одною з перших і найважливіших справ буде, забезпечити населенню харч і одіння, тому необхідно в адміністративно-політичному апараті мати окремий відділ прохарчування народу й війська, та творити його з місця в кожному й найменшому осередку. Щоб визначити виразно ціль називаємо: відділ прохарчування й забезпечення країни під воєнним оглядом; в ньому під цими двома кутами будуть зосереджуватися всі потрібні господарські відділи, приміром аграрний, промисловий, торгівельний, які будуть працювати в той час лише під доразовим кутом забезпечити країну в харч і оборонні засоби перед ворогом, а не під кутом перспективних перемін. Найдоцільніше є централізувати відділи по їх основних типах, а не розбивати, бо тоді приходить роздроблювання справ, розширювання, а в той час будуть лише одні і лише важливі проблеми.

Тому вистарчаючи вповні лише такі відділи: війська, міліції, прохарчування й оборони країни, комунікації. Всяких других відділів на початок можна

не творити, а всі сили присвятити поставленню оцих, зглядно творити такі, які б допомагали реалізувати попередні, приміром, відділи молоді продумані на початок не як виховні, а як допоміжні відділи в іншій праці.

Зокрема в тих областях, де ми захоплюємо вповні владу доцільніше, ще на початку віддати всі сили поставленню цих відділів, як абсорбувати й роздрібнювати їх ставленням других відділів. Велику увагу присвятити теж відділові пропаганди.

Народні суди.

11. Творити “Народні суди”, які будуть безоглядно карати національних й суспільних шкідників. Знову не тільки ворогів, національних зрадників, але й усіх злодіїв народного майна, спекулянтів і т.д. каратимуть смертю. Присуди одного суду є безвідкличні навіть на найнижчому ступені. Знову судівництво в перших початках носить воєнний характер, себто є одноступеневе.

Суди творяться теж по селах. Від районного суду в гору покликає провідник даної адміністративної одиниці. На селах можуть бути суди виборні. Розправи доцільно вести явно, щоби була контроля над суддями: тайні лише тоді, коли того вимагає державна рація (приміром, шпіонаж). Кодексом – власне сумління. Тому треба покликати до судів людей великого характеру й особисто кришталево чесних. З зобов’язуючого кодексу можна зберегти те, що в основі не перечить новій національно-політичній і соціальній дійсності.

З огляду на те, що існуючий кодекс побудований під кутом класової боротьби, винищування класового ворога та національної екстермінації українців можна буде хіба переставити окреслення і все те, всі ті розстріли й вчека, стосувати на ворогах за все те,

що шкодить Україні.

Церква й священство.

12. ОУН сприяє відновленню церкви в Україні. Зокрема, на ЗУЗ конфісковані чи перероблені на інші інституції церкви повертаються церкві. Землі парафій, відповідно до бажання села, або повертається в кількості необхідній для прожитку священника, а не в первісній кількості. Але спочатку село, до остаточного упорядкування тієї справи центральною владою удержуватиме священника, який дістає державне забезпечення, що окремо мусить бути унормоване центральною владою. Священників притягують до державного будівництва.

Пропаганда.

13. Свободу слова допускається остільки, оскільки це доцільно з погляду добра народу.

На ЗУЗ може бути лише преса націоналістичного змісту, як загалом видавнича діяльність. Це саме дотичить всіх інших засобів пропаганди (радіо, театр, фільми і т.п.). Рівно ж публічні зібрання, де були би поширювані ненаціоналістичні ідеї й кличі, забороняються.

Нищити й палити по всіх усядах більшовицьку макулатуру.

Шкільництво.

14. Школи відкривати лише тоді, коли вистарчає сил й не відчувалося би їх браку в других основних відділах. У школах навчати тоді передусім про волю, революцію, історію України і т. п. І усе те давати, чого досі не чули. Про правдиву Україну, її героїв, про гідність людини, про ОУН, розкривати це все учням під кутом націоналістичного виховання, а не по старим схемам.

Організація молоді.

15. Організувати всю молодь відразу під нашим

впливом в загальній організації молоді, якої не вільно нам віддати під чужі впливи, а ні допустити, щоб творилися різні організації молоді, що фанатично себе поборювали б. Серед масової загальної організації молоді, до якої ОУН братиме усю молодь, творити внутрішню організацію “юнацтво ОУН”. Зложене з найкращих і виховане вже по окремих, нами вибудованій системі, системі *провідників* молоді. Отже, виховання молоді взагалі й виховання провідників належати мусить безпосередньо ОУН. Творення зразу окремих організованих відділів молоді по всіх адміністративних одиницях дуже необхідне, бо вони дуже багато допоможуть у реалізації тих завдань, які мають поодинокі осередки, села, району, округи, області – приміром, для зв'язку. Подібно теж дотичити жіночих відділів, як допоміжних для других робіт.

Меншинова політика.

16. Національні меншини поділяються на:

а) приятні нам, себто членів досі поневолених народів; б) ворожі нам, москалі, поляки, жиди.

а) Мають однакові права з українцями, уможливуємо їм поворот в їхню Батьківщину.

б) Винищування в боротьбі, зокрема тих, що боронитимуть режиму: переселювання в їх землі, винищувати головню інтелігенцію, якої не вільно допускати до ніяких урядів, і взагалі унеможливуємо продукування інтелігенції, себто доступ до шкіл і т.д. Наприклад, так званих польських селян треба асимілювати, усвідомлюючи з місця їм, тим більше в цей гарячий, повний фанатизму час, що вони українці тільки латинського обряду насильно асимільовані. Проводирів нищити. Жидів ізолювати, поусувати з урядів, щоб уникнути саботажу, тим більше москалів і поляків. Коли б була непоборна потреба

оставити, приміром, в господарському апараті жида, поставити йому нашого міліціанта над головою і ліквідувати за найменші провини.

Керівники поодиноких галузей життя можуть бути лише українці, а не чужині – вороги. Асиміляція жидів виключається.

Загальні пригадки.

17. а) Наша влада мусить бути страшна для її противників, терор для чужинців-ворогів і своїх зрадників, творча свобода, подих нових ідей українця-володаря власної землі мусить з кожного чину, на кожному кроці пробиватися. До праці притягати всіх українців, чесних і патріотів, українських працівників, що під ними розуміємо не лише українських робітників, але всіх творчих українців. Ніякі соціально-класові критерії, але національні.

б) Важна річ – давати товчок і розбудовувати такі ділянки життя, де найбільш всестороннє може розгортатися організована самодіяльність народу; творчій ініціативі одиниці давати шляхи розвою, а не впихати все в наказані з гори форми, щоб завдяки творчій свободі української людини розбудовувалося життя на українських питомених основах. Уже в період необхідної централізації всього слід мстити шляхи для розгалуженого розвою всіх ділянок життя, що колонами пробігатиме побіч себе, щоб ніхто чужий не міг українського життя охопити наново в чужі українству форми й для неукраїнських цілей.

Не забувати на цілу низку актуальних різних проблем життя, як шпиталі, опіка над безпритульними дітьми, зокрема піклуватися рідними вояків, політичних засланих і загалом рідними і дітьми тих, що дали своє життя у боротьбі за свободу.

в) При цьому всьому слід пам'ятати, що найваж-

лівіше – це люди, нові люди, творчі українські люди. Але не менш важна система організації й засновки, щоб вона відповідала у своїх основах українській духовності, бо що з того, коли будуть творчі українські люди, але в чужій системі й будуть душитися в ній.

II. Загальні напрямні відносно започаткування будови держави.

1. Тільки така Українська Держава, що її збудує український народ з власної волі й ініціативи матиме основи, щоб перетривати усі ситуації та буде повноправним партнером між суверенними державами. Той факт, чи у відповідний момент ініціатива вийде з нутра українського народу, чи цілий народ буде захоплений подіями – буде свідомством його політичної зрілості до суверенності. Історична відповідальність за те впаде на кожну українську організацію, що береться здійснювати політичні цілі народу, зокрема на ОУН, як на силу, що одинока має дані вив'язатися з того завдання. Тому ОУН, у відповідний момент, приступить до відбудови Української Держави і перебрання даної влади, по змозі, на всій українській землі.

2. Підставою відбудови Української Держави буде загальний збройний зрив проти Москви і знищення ворожої займанщини. Формування першої частини Української революційної армії та перші бої започатковують відбудову української державності; яка датується від проголошення та створення першої української влади на звільненій від ворога українській землі.

3. Можуть бути дві методи добування державного організму:

а) з гори, або відосередня метода в той спосіб, що найперше на опанованому терені повстає центр

який розбудовує державу вділ [в глибину] і вширш, опановуючи й організовуючи щораз більше простору.

б) З долу, доосередня метода, коли здобуваємо, опановуємо й організовуємо менші територіальні одиниці незалежно, а потім з них творимо більші одиниці та центральну владу.

Доосередня має найбільше виглядів для реалізації. Вона запевнює найбільший шанс власній українській ініціативності, переносячи її на янайбільше точок, розложених глибоше в народі. Але вона теж вимагає більшого вироблення і підготування ширших провідницьких кадрів і устійнення заздалегідь пляну й загальних напрямних діяння.

4. У своїх плянах приймаємо наступну комбінацію метод: “а” і “б”:

а) крайовий провід ОУН змагає до того, щоб якнайскоріше здобути відповідний терен і підстави для створення центру державного будівництва, формує центральну владу та даліше нав’язує до створеного вже на місцях стану, творячи цілість.

б) Рівночасно і незалежно від того в краю йде організація державного будівництва так само як збройного зриву на місцях (за методою “б”) так, що провідники окремих (менших) організаційних одиниць і провідні члени за вказівками одержаними попередньо без окремого наказу самостійно організують у відповідний момент революцію та будову держави на своєму терені.

5. Розвиток воєнних подій може бути такий, що на окремих теренах побідна армія третьої держави буде йти так скоро, що не буде часу на розгортання збройного зриву, а з нею будови державности. Тоді, не дивлячись на те, треба розпочати будування держави, проголошуючи й організовуючи українську владу знову на місцях методою “б”, не оглядаючись

на осередок, а рівночасно організувати центральну чи краєву владу методом “а”.

6. Військової окупації третьої держави, що не відноситься вороже до України й до будування її державного ладу, не трактувати як ворога ні як перешкоди, не припиняти ані задержуватися з розпочинанням будови держави, тільки продовжувати й завершувати її, нормуючи відношення з чинниками тої держави, згідно з політичними вказівками.

7. Коли б на частину української території увійшли війська держави, яка вороже ставиться до України, не визнає української державної влади, відразу нищить її чи не дає її творити і йде з ворожими окупаційними замірами (приміром, румуни на Буковину, мадяри) в такому випадку слід:

а) коли до того часу ще не проголошено і не розпочато будови держави, тоді не проголошувати її, а тільки поставитися до чужої окупаційної сили, як до нового ворога та вести на початку акцію передовсім під кутом використання ситуації для самоорганізації, збільшення своїх сил і засобів, поліпшення і закріплення позицій та мобілізування цілого народу до дальшого змагання за волю, а передовсім до одностайної гідної постави;

б) коли ще не проголошено державности, а будову держави вже розпочато тільки на малих окремих теренах і не створено ще більшої сили, тоді після акту відповідної політичної демонстрації, не доводячи до масакри [кровопролиття] та після повідомлення, що з огляду на dokonаний факт окупації чужою силою, яка відноситься вороже до розпочатої будови Української держави, змагання за Українську Державу входять у новий період і будуть продовжуватися так, як перше. (Не йти до праці, як подано в пункті “а”).

в) Коли опановано більший простір, створено на ньому нашу зорганізовану військову силу, тоді слід підняти відразу боротьбу з новим ворогом, який хоче поневолити дану частину України та знищити на ній українську державність.

Присяга при перебиранні урядів.

Присягаю Україні, що всі обов'язки супроти Української Держави поручені мені Організацією Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери буду виконувати вірно, сумлінно і буду служити всіма силами і життям від нікого незалежній Українській державі та змагати до її могутності і слави.

III. Напрямні будови й розвою державної влади.

1. Адміністраційний поділ.

а) На початку залишити існуючий адміністраційний поділ, впроваджуючи нову адміністраційну одиницю між районами, а областями – округ. Осідком окружних властей має бути більше місто, що є природнім центром для кількох (3–5) районів. Округа має бути одиницею, що приблизно відповідає західноукраїнським повітам.

Уведення округи доцільне тому, що на початку державного будівництва, коли все доперва народжується, треба децентралізованої системи, щоби у формуванні життя допустити якнайбільше творчої ініціативи. А з другого боку, замало сил, щоб розбудувати райони так, щоби вони були самовистарчальні, отже для цілої території Української держави буде утверджений наступний адміністраційний поділ:

адміністраційна одиниця	1-го ступеня – область;
адміністраційна одиниця	2-го ступеня – округа;
адміністраційна одиниця	3-го ступеня – район;
адміністраційна одиниця	4-го ступеня – громада.

б) Для областей західноукраїнських земель буде створена на переходовий час вища, спільна адмініс-

траційна одиниця, якою керуватиме Крайове Правління. Воно підлягатиме центральному урядові Української Держави і буде зверхньою владою для підчинених обласних правлінь. Така розв'язка доцільна з того огляду, що на ЗУЗ умовини відмінні від інших областей, тут большевицька система вкоренилась на ту реальну дійсність, яку треба перебудувувати після польської займанщини. Крайове Правління західних областей передовсім має за завдання кермувати й координувати перебудовою в усіх ділянках життя за одноцільним пляном і одною системою, щоб як найскоріши вирівняти всі різниці між ЗУЗ та О і СУЗ. Крайове Правління скінчить своє завдання і буде розпущене з хвилиєю підставового вирівнювання державної та суспільної структури між О і СУЗ, а ЗУЗ.

2. Розподіл головних завдань між областю, округом і районом.

а) Обласний центр має бути дійсним осередком і проводом цілого підчиненого терену. Обласні установи в усіх ділянках мають давати напрямні, пляни і вказівки праці для цілого терену. Мають координувати і контролювати діяльність округ, загально пляни й інструкції центрального уряду, зглядно Крайового Правління, мусять розробляти і пристосовувати до свого терену та розподіляти їхнє виконання на округи. Крім плянів, інструкцій і виконних розпорядків обласні власти подають окружним властям теж взори, як має виглядати розроблення їх на сконкретизовані завдання для районів. Обласні установи мають дбати про те, щоб на їх теренах були якнайкраще виконані всі завдання для потреб держави при використанні всіх можливостей, а рівночасно дбають щоби заспокоїти всі потреби власного терену та доставити для нього потрібний матеріал. Ззов-

ні область веде власну господарку в тому змислі, що у власному заряді зоставляє всі потрібні їй власні продукти, розподіляє їх, а решту передає до диспозиції центральних установ.

Теж в інших ділянках старається бути як найбільш самовистарчальною.

б) Округа. Окружні установи мають одержані від обласних властей пляни-напрямні й інструкції розпрацювати на сконцентровані зарядження та матеріали для районів достосовані до їх конкретних умовин і стану так, щоб ті могли їх виконати і використати тими силами, які мають. Округи організують, інструкують і координують діяльність районів.

в) Райони мають виконавчі завдання. До них належить передати конкретні завдання, одержані з округи, безпосередньо виконавчим органам, організувати їх виконання та доглянути його.

3. Засада розбудови державних апаратів у адміністраційних одиницях і розподіл людських сил.

а) Обласні установи наставлені на загальне кермування цілістю діяльності поодиноких ділянок на своєму терені, а не на розроблювання всього до деталей. Відповідно до того побудовані їхні центральні апарати: їх не належить занадто широко розбудувувати. Керівні посади слід обсаджувати передовсім членами ОУН, а далі симпатиками – людьми, що мають, з одного боку, фахове знання, а з другого, знають потреби і можливості терену, а передовсім думають націоналістичними категоріями. Вони мають бути керівниками-ініціаторами, творцями цілого життя, а не бюрократами, ані доктринерами, які вміють працювати лише за твердими взірцями. Для молодих, метких, ініціативних керівників добирати на референтів слід рутинованих, досвідчених фахівців, які вміють фахово оперувати реальними дани-

ми, виповняти пляни та загальні напрямні фахово підібраним матеріалом. Технічно-адміністративні апарати обласних установ слід обмежувати до кінцевого мінімуму.

б) В окружних апаратах треба добирати людей, що докладно знають терен, його умовини, потреби і можливості. Людей з організаційним хистом, які вміють перетворити пляни та інструкції на конкретні завдання і зорганізувати їхнє переведення. Рівночасно вони мусять бути здібні до творчої праці на власну ініціативу, щоби виготовляти матеріали передовсім виконавчого характеру, для безпосереднього вжитку на місцях.

в) У районах треба передовсім добрих і метких виконавців-працівників.

3. Напрямна розвою державної влади.

Розвій державної влади і державного апарату буде йти в загальному наступним порядком: від територіальної централізації при повній діловій децентралізації на початку – до ділової централізації і творення окремих організаційних будов у поодиноких ділянках – згодом. То значить: зразу територіальні одиниці (округи й райони) будуть у великій мірі самовистарчальними, замкненими в собі, їхні зв'язки з вищими одиницями і з рівнорядними сусідами будуть слабкі. В той час всі функції державного життя будуть на місці кермовані й централізовані в одній владі.

Окружний (районовий) провідник скупчуватиме у своїх руках усю владу на підчиненому терені, усі її сектори: владу політичну, військову, безпеку, адміністративну і судівництво. Адміністративна влада – окружна (районова) управа під кермою Голови зосереджуватиме в себе керівництво усіх ділянок державного і громадського життя.

В міру налагодження зв'язків і розбудови обласно-

го (на ЗУЗ теж Крайового) Правління, а далі Уряду Української Держави крім первісного одного тільки зв'язку між областю, а округою, від провідника до провідника, – будуть налагоджені окремі ділові зв'язки в такому (часовому) порядку – військовий, служби безпеки, комунікації, господарства і фінансів, урядів праці, суспільної перебудови та опіки, виховання й освіти. Ті зв'язки будуть щораз то більше розбудовуватися так, що з часом організація кожної ділянки творитиме окрему, одноцільну систему, розбудовану на усіх щаблях, централізовану у відповідному міністерстві. Тоді в окремих адміністративних одиницях, передовсім в областях (частинно в округах, а на ЗУЗ в Крайовому Правлінні) буде керма усіх ділянок життя координована, а не централізована.

IV. Засади виконання державної влади Організацією Українських Націоналістів.

1. Концентрація всіх національних сил при розбудові держави.

ОУН мусить доложити всіх старань, щоби організація і розвій життя – на всіх ділянках та ціла державна політика йшли по лінії її програми і засад. Одним із найважливіших засобів у тому буде скупчення у своїх руках як найбільше фактичної влади. Влада – це не репрезентація, а тільки реальна спроможність переводити свою волю, заставляти других її реалізувати, оперуючи теж езекутивними засобами. Не можемо своїми членами обсадити всіх постів на всіх ділянках і на всіх щаблях. було б і не доцільно у теперішньому стані старатися виключити багато здібних, передусім фахових сил, від керівних функцій. Треба включити всі придатні для творчої праці елементи у державне будівництво, організувати все так, щоб усі вони працювали за нашою програмою. Це мусимо досягнути наглою власною системою внут-

рішньої політики.

2. Виконання повної влади.

а) Передусім даєм свою програму для організації і розвою кожної ділянки, напрямні та конкретні пляни для розв'язки усіх питань державного й суспільного життя.

б) Членами ОУН обсаджуємо головно всі керівні пости в організаційній системі кожної ділянки життя на різних шаблях, а передусім на найвищих. Пости, до яких належить загальне керівництво, встановлювання пляну, розподіл сил і засобів.

в) Дальше членами обсаджуємо становища організаторів і контролерів на різних шаблях організації окремих ділянок. Стараємося увесь апарат контролю (загального і спеціального в окремих ділянках) обсадити своїми членами. Зокрема там, де не можна обсадити членами керівні становища.

г) У низових виконавчих апаратах звертаємо особливу увагу на такі становища, що дають зустріч із найбільшою кількістю складових елементів і справ даної установи.

г) Усіх чесних українців ставляємо на всі різні пости за критерієм фахових здібностей і кваліфікації. Також ставимо їх на керівні пости, коли вони здійснюватимуть напрямні й засади націоналістичної програми.

д) Кожному оставляємо вповні ту свободу ініціативи, яка належить даному постові, необмежуємо її так само як членові ОУН, щоби він мав повну змову виявити всі свої сили й здібності та нести повну відповідальність.

е) Крім звичайного зверхництва, яке впливає з організаційної системи в даній ділянці та гієрархічного відношення постів у них – не вводимо ніякого іншого надзвичайного зверхництва комісарського харак-

теру. Ані не впроваджуємо спеціального відношення між членами ОУН, а не-членами ОУН у фаховій гієрархії (державні управляючі, чи надзірні комісари в недержавних, передусім господарських, установах – не матимуть нічого спільного з комісарами большевицького типу, нефаховими політичними наставниками над фаховими керівниками).

є) Кожну спробу саботувати пляни й директиви націоналістів-зверхників, або вводити партійницьку політику в державні установи належить з місця і безоглядно ліквідувати.

ж) Чужинцям не віддавати керівних постів.

з) Організаційні одиниці, що ділають на даному терені, мають завдання помічувані браки й аномалії подавати відповідним організаційним чинникам. Це завдання мають виконувати ті члени ОУН, які працюють на терені даної установи. Вони не мають окремих контрольних повноважень, тільки дістають організаційним шляхом вказівки про те, які є напрямні і пляни для даної установи, яка повинна бути система організації праці, засади і методика адміністрації та господарки, яким повинен бути її стан. Всі аномалії, що їх помічають, як розбіжності між тими вказівками, а фактичним станом речей у даній установі, подають до відома своїм організаційним властям. Усі члени ОУН, що працюють на терені даної установи на всіх щаблях творять спеціальну ділову організаційну одиницю, яка має стояти на сторожі національного добра і націоналістичних засад у тій установі. Завданням такої ділової одиниці ОУН є взаємна інформація поміж членами і і встановлювання їхнього співвідношення в тому напрямку, впливати на загал працівників, мати нагляд над станом справ інституції та спричинитися до її правильного функціонування і розвою.

і) З часом будуть повставати окремі фахово-ділові одиниці ОУН, не тільки на терені окремих інституцій, але ширші, по окремих ділянках.

к) Вище подані елементи керівництва, а то: 1. програма і пляни; 2. керівництво передусім у самій горі та в посередніх звенах; 3. контролю через нормальні контрольні установи, передусім на середніх щаблях і 4. нагляд членів ОУН аж у найнижчих щаблях виконавчого апарату й натиск з долу, всі ті елементи сполучені в одноцільну систему, мають дати ОУН можливість переводити свою програму на опанованому терені в кожній ділянці.

3. Частинне опанування влади.

Де не можна опанувати всіх ділянок, не треба розпорошувати своїх сил, але тільки концентруватися. Опанувати передусім ті ділянки, що вони найважливіші для розвою революції і будови держави, а далше, що їх охоплення дає найбільше фактичної сили, влади та спроможності опанувати інші:

а) передовсім військо. Вдержувати у своїх руках створені повстанчі військові частини. Взяти в свої руки ініціативу і провід у творенні армії, підбираючи відповідних фахових керівників – старшин, що по духу націоналісти і будуть слухати ОУН. Опанувати штаби через членів і симпатиків ОУН. Мати скрізь, у всіх одиницях своє ядро, найкращі, спеціально добрані, бойові частини та постійно ними опікуватися. Усіх наших членів, що у повстанчій боротьбі, як командири й організатори більших військових одиниць й акцій вирости на полководців – ставити на відповідно високі пости в армії, дбаючи з усіх сил про їхнє фахове дошколення. Теж спеціально дбати про залучення до справи революції й ОУН старшин бувшої Червоної армії;

б) Служба безпеки – це другий важливий державний сектор, що його ОУН мусить, по змозі як най-

сильніше, опанувати. Служба безпеки має виконувати силу державними засобами нищити ворожих до України елементів, що стануть на терені шкідниками, як теж змогу контролю над цілим життям.

в) Окреме значення має повне опанування ділянки виховання. Передусім виховання молоді мусить вповні бути в руках ОУН, як теж інші сектори народного виховання.

г) Далі належить опанувати державну адміністрацію, сектори народного господарства та суспільні установи.

Методика праці

1. Праця ОУН буде вестися:

а) в нутрі ОУН;

б) у зовнішніх виявах і в різних ділянках державного й національно-суспільного життя;

2. Праця в нутрі ОУН:

а) сходи й відправи;

б) вишколи й курси;

в) самовишкіл членів та провідників;

г) наради та з'їзди;

г) праця над кандидатами й юнацтвом ОУН;

д) імпрези та свята.

3. Праця ОУН на зовні: 1) виступи ОУН як цілості; 2) праця поодиноких членів.

а) праця членів у різних ділянках державного та національно-суспільного життя;

б) творення різних організацій в цілі перевиховання народу;

в) ініціювання та переведення різних акцій у зв'язку з різними справами й подіями;

г) різні форми пропаганди;

г) виступи ОУН: походи, маніфестації, свята, імпрези, з'їзди і т. п.;

д) праця з метою приєднання симпатиків і кан-

дидатів до ОУН.

4. Підстави праці ОУН:

- а) ідейність, запал і охота до праці;
- б) обов'язок праці й особиста відповідальність;
- в) послух і пошана провідникові й дисципліна;
- г) самокарність та самодіяльність членів ОУН;
- ґ) негайна виконність і починовість;
- д) живий контакт між членами й проводом;
- е) товариське й суспільне співжиття між членами ОУН;
- є) плановість, розподіл праці й відповідне господарення людиною, щоб кожний був на своєму місці й знав, що робити;
- ж) живий зв'язок зі середовищем і співзвучність між членами і населенням, щоби не заклепіти в собі, але бути живчиком, організатором і керманичем життя;
- з) велика ціль, далекоюсягла перспектива й конкретне завдання;
- і) право критики зумовлене працею.

V. Перша організація влади у самостійній територіальній одиниці

1. Найменшою самостійною одиницею під час організування збройного зриву і відбудови держави є район. До акції слід приступати тільки тоді, коли маємо зорганізований терен бодай одного району, слід старатися відразу зорганізувати зрив і державну владу по округам.

2. Організатором і провідником революційної акції та державного будівництва на терені району, округи є:

- а) провідник даної територіальної одиниці ОУН;
- б) назначений до того властями ОУН, член ОУН;
- в) кожний член ОУН, що знайшовся на терені, де немає зорганізованої акції;
- г) уповноважений до того властями ОУН не-член

ОУН.

3. Провідник району, округи, є найвищою владою у своєму терені і скупчує у своїх руках всі її сектори.

Провідник області, округи, району є, як правило, обласний, окружний, районний провідник ОУН даної територіальної одиниці або новопризначений на той пост член ОУН, як вище подано.

В окремих випадках Провідником району чи округи може бути назначений властями ОУН не-член ОУН, організатор боротьби і державного будівництва на своєму терені.

Тоді організовані одиниці ОУН даного терену не підлягають організаційно йому, а тільки властям ОУН у безпосередньо вищій організаційній одиниці

4. При творенні початкового державного ладу розрізняємо 5 наступних головних секторів:

1) ОУН, як організатор і авнгард революції і державного будівництва та одинока політична організація;

2) військова сила і влада;

3) служба безпеки;

4) цивільне державне управління з такими ділами:

а) державної адміністрації;

б) народного господарства та фінансів;

в) праці;

г) комунікації;

г) суспільної опіки та перебудови;

д) виховання й освіти;

5) народне судівництво.

5. ОУН: а) підготовляє, організує і переводить збройний зрив та відбудову української держави. З початком збройного зриву ціла ОУН переходить на військову стопу і кожний провідник є військовим командантом підлеглої одиниці та терену;

б) ОУН обіймає всю державну владу і виконує її безпосередньо в адміністративних одиницях через Провідників до дальшого зараядження Проводу.

До часу введення Проводом ОУН (загально крайовим Проводом ОУН) усталеного державного ладу і звичайної державної влади в гієрархічній будові обов'язує наступна система: найвищу владу на Західних землях виконує Крайовий провідник ОУН. Йому підлягають обласні Провідники ОУН, які є найвищою владою усієї підлеглої області. Обласним Провідникам підлягають окружні Провідники ОУН, які є найвищою владою на терені округи.

На Осередніх та Східних українських землях на теренах організованих та опанованих ОУН зобов'язує та сама будова і система з тим, що до часу створення центральної державної влади обласні Провідники (загалом Провідники інших найвищих самостійних одиниць) підлягають Проводові ОУН.

ОУН на місцях є рушієм та авангардом кожної державотворчої акції:

- кермує доцільним розподілом людських сил;
- нищить ворогів і шкідників України;
- побільшує і посилює свої кадри;
- веде політичне виховання провідницьких кадрів і широких народних кругів;
- організує і виховує молодь;
- організує політичні акції;
- веде пропагандивну діяльність;
- викорінює залишки ворожих організаційних систем;
- поборює всі розкладові чинники і тенденції;
- через державні апарати і громадську установи кермує всіма ділянками життя.

6. Військова влада і сила району, округи:

а) Влада ОУН є рівночасно військовою владою.

Провідник району, округи або області є військовим комендантом району, округи, області або назначає на цей пост іншого члена – військовика (виїмково не-члена ОУН) передаючи йому повноту влади на час воєнного стану. Під час воєнного стану району, округи, все життя підлягає військовій владі, підпорядковане військовим потребам і всі функції є секторами військової влади.

б) Військову силу даної одиниці творять змілітаризовані одиниці ОУН та новосформовані частини.

в) Завданням військової влади та кермованої нею сили є:

- 1) організація та переведення збройного зриву;
- 2) здобуття, закріплення і очищення терену;
- 3) забезпечення терену;
- 4) перша організація та порядкування терену;
- 5) формування частини до армії на фронт;
- 6) організування військових частин у інших формах;
- 7) ладнання військових потреб терену, армії і фронту.

7. Служба безпеки:

а) Так як військо має обороняти перед зовнішнім ворогом, так Служба безпеки має завдання внутрішньої оборони і забезпечення. Головні завдання:

- 1) очистити терен від ворогів України, що осталися на терені;
- 2) нищити кожну ворожу спробу внутрішньої диверсії, саботажу, розвідки;
- 3) нищити кожну спробу протидержавного, протинаціонального й асоціального шкідництва;
- 4) поборювати проступників і злочинців;
- 5) стояти на сторожі ладу, правопорядку й внутрішнього спокою;
- 6) унеможливити спроби діяльності проти

держави й проти ОУН;

7) наглядати над перестеріганням заряджень державної влади і виконанням її доручень у державному житті;

8) охороняти державне і громадське майно;

9) творити виконавчу силу держави, її властей у нутрі краю.

б) Вся керма Служби безпеки мусить бути в руках ОУН. На комендантів Народної міліції, як органу Служби безпеки та керівників окремих відділів, давати найпевніших, випробуваних членів. Також усі апарати і кадри Служби безпеки, а передовсім її військові і політичні відділи обсаджувати якнайбільше членами ОУН.

В районі, окрузі Службою безпеки кермує районний, окружний комендант Народної міліції. Ним повинен бути референт безпеки ОУН.

8. Цивільне Державне Правління:

Районова (окружна) управа з Головою Районової (Окружної) управи на чолі зосереджує наступні ділянки:

а) державна адміністрація – наладнання адміністраційних апаратів на цілому підлеглому терені та охоплення ним усіх адміністраційних одиниць. Найнижча адміністраційна одиниця – громада – з Головою громади і Громадською управою на чолі;

б) народне господарство і фінанси. Туди належать усі господарські ділянки: фінанси, рільництво, торгівля, промисел. Підлягають усі державні, громадські та приватні установи;

в) уряди праці мають одразу перевести статистику населення по різних професіям, евіденцію всіх варстатів праці і на тій підставі зорганізувати господарку людськими силами відповідно до державних вимог і потреб населення;

г) комунікація, усі її роди і засоби. Залізниця, пошта, телефон і телеграф, шляхи, мости, авта, підводи і т.п. Все те належить якнайшвидше урухомити та поставити до диспозиції війська, держави й населення;

г) суспільна опіка і перебудова: шпиталі, приюти, публічні кухні, червоний хрест, ранені, опіка й допомога новобранцям, переселенцям, поворотцям, опіка над полоненими і т.п.

VI. Методика започаткування діяльності на новому терені

1. Всіма силами ставити політичну Організацію. Там, де члени ОУН в початках будуть в малому числі і не може бути мови про опанування цілого життя, чи окремих ділянок, належить примінити певні методи. Там треба на початку всю енергію спрямувати на поставлення політичної Організації ОУН, увійти в середовище.

2. Починати треба від якої-небудь ділянки загальногромадського життя. Передовсім приміститися у важнішому осередкові життя. Використовуючи кожену нагоду, кожний стрічний спосіб, діставатися до найрухливішого середовища, зв'язатися з ним так, щоби вростати в нього, зжитися і докладно пізнати. Дальше намітити там позиції, що в даному середовищі дають найбільший виднокруг, а рівночасно найбільше можливостей проявити свою ініціативу і використати власні здібності й умілості. Як рівно ж намітити справи, що висунення у них своєї ініціативи дасть найбільше можливостей вийти на чоло активу та висунути ім'я і програму Організації.

3. Почати від здобування особистої позиції. Тут відкривається дві головні дороги: 1. Це здобування найперше особистої позиції, кидаючись відразу своєю працею і здібностями в те, що дає найбільші можливості, приміром, як організатор якоїсь уста-

нови, акції, добрий фахівець і т. п. Рівночасно з тим, використовуючи здобутий вплив серед прихилоного круга, виступати від ОУН, подаючи, що приходимо від неї. Поширюючи її програму, з'єднуючи для неї прихильників і кандидатів у члени. Підготувавши в той спосіб певний ґрунт, здобувши визнавців – розпочати широку, суто політичну, діяльність. Передусім організувати та ініціювати від імені ОУН такі акції, що є актуальні в даному середовищі та які найкраще дадуть віддзеркалення боротьби ОУН і приєднають їй прихильників. Рівночасно розпочати на широку скалю закладання і розбудову організаційних клітин і більших одиниць ОУН.

4. Безпосереднє приступлення до політичної діяльності. Друга дорого до тієї самої цілі така: не витрачувати багато цілі та енергії на те щоби здобувати найперше особисту позицію, тільки після першого пізнання середовища й терену та нав'язання з ним зв'язку зразу приступити до суто політичної діяльності. Відразу починати пропаганду ОУН доступними на місці засобами, такими як преса, публічні виступи на всіляких зборах, мітингах, спеціальні реферати, промови, радіо і т. д. Найбільше уваги та енергій присвятити політичним акціям. Пізнавши терен і актуальну в ньому ситуацію, заініціювати і зорганізувати відповідну акцію, тобто кинути кличі та дати організаційний почин до реалізування у якій-небудь діяльності таких починів, що будуть популярні, знайдуть охочих пропагаторів та виконавців, а тим самим будуть розбуджувати енергію широких кругів і спрямовувати їхні пошукування за проводом в бік ОУН. Передовсім політичними масовими акціями треба здобувати неопанований терен. Ними з'єднувати собі виконавців та уже самими акціями їх тісно зв'язувати з ОУН. Організаційне пов'язання має бу-

ти уже закріпленням здобутих пропагандою і акціями успіхів.

Котрою з тих двох метод починати працю про те рішатиме кожний член ОУН індивідуально, узглядноючи свої особисті дані та реальну ситуацію в якій знаходиться.

5. Відношення до провідників нездобутого ще терену. У середовищі вже зорганізованому слід старатися з'єднати для Організації передовсім провідні одиниці, якщо вони дійсно вартісні і поступають в націоналістичному дусі. При тому у відношенні до симпатиків ОУН – керівників окремих ділянок, старатися бути їхніми дорадниками, вміло ними кермувати залишаючи їх на керівних постах і не стараючись стати на їхнє місце. Коли ж керманичі окремих ділянок життя, люди непорядні, шкідливі або ведуть протинаціоналістичну роботу – тоді не оглядаючись на їхню популярність і силу шукати собі прихильників поза тими лідерами, проти них.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Волею Українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує створення Української Держави, за яку поклали голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця і Вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь Український нарід не складати зброї так довго, доки на всіх Українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Створена Українська Влада запевнить Українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток його сил та заспокоєння всіх його потреб.

VII. ОУН в умовах свободної діяльності

1. Загальні заложення.
2. Організаційна будова ОУН.

1. Загальні заложення

1. Великі завдання, що їх ставить собі Організація в умовах власної державности вимагають від неї великої внутрішньої і зовнішньої сили. Внутрі буде ОУН міцна тоді, коли всіх її членів буде обов'язувати суворя революційна мораль, коли прийняття і селекція членів буде опиратися на їхній участі в боротьбі. Коли Організація завжди буде змагаючим Орденом, а не хутором для “революційних” емеритів. На зовні буде міцна тоді, коли не замкнеться в своєму вузькому “гетто”, коли всіма своїми силами сміло впливе на поверхність цілого життя. Коли в найскоршому часі, ставши справді соборною, буде кермувати й вести, а не лявірувати й вичікувати. Коли кожний член буде поступати так, щоб ніхто не мав оправданої причини сказати, що Україна для ОУН. Коли ОУН завжди буде у першій лінії.

2. Як живий, молодий організм ОУН в нових умовах свободної діяльності буде природно зростати. ОУН не може, з одної сторони, щільно замикати своїх брам перед прийняттям нових членів, бо тоді великі ресурси національної енергії залишились би поза нею, неоформлені і невикористані, а вона сама зійшла б до ролі секти. З другої сторони, ОУН не може зашироко своїх брам відчиняти і в своє нутро впускати забагато неоформлених сил, бо вслід за кількісним поширенням буде йти якісне послаблення. ОУН розчинилася б, сили національної енергії не використала б і ролі своєї не сповнила б.

Вдержувати у відповідному темпі природний ріст ОУН – ось завдання, що нас жде.

Потреба прийняття в змінених обставинах нових членів впливає, перш за все, з того, що ОУН не

вспіла ще в потрібній кількості поширити свої ідеї й приєднати потрібної кількості визнавців на просторах Осередніх і Східних Українських земель. Тимто, коли прапор ОУН свobodно там замає, визнавці, що вийдуть з тюрем, засланы і з боротьби, сходять у наші організаційні ряди до дальшої праці.

Знова ж на ЗУЗ процес націоналістичної кристалізації пішов дуже вперед. Крім членів там є ще раз таке число організованих симпатиків ОУН, які у великій кількості мусять бути теж прийняті в членські ряди.

Врешті, революційна боротьба в час повстання чи закріплення держави, видвигне знов на чолу життя нові здорові елементи, для яких ОУН мусить знайти місце.

Щоб на ЗУЗ не гамувати розвою ОУН, а рівночасно, якнайскорше, підтягнути Осередні та Східні Українські землі, ОУН мусить знайти потрібних робітників до праці, мусить прийняти в члени нових визнавців з-поміж тих, що прийдуть до Організації, прийдуть лише для того щоб працювати.

3. Визволення народу з неволі буде зірванням греблі гірського потоку. Це буде сліпа сила, яку треба буде використати. А зробимо це лише тоді, коли дамо цій силі рамки і спрямуємо у відповідне русло. Рамками тими буде ОУН і все те, що ОУН буде творити. Націоналістичні ідеї будуть мати пригожу атмосферу й тим самим, знаходитимуть нових, дуже часто здорових, визнавців. Неофіти ці схотять роботи, ОУН мусить дати їм не лише роботу, але й взяти кого треба, в організовані ряди. І, врешті, нові методи праці конструктивно-державницькі вимагатимуть посилення числа якраз такої категорії членів.

4. Критерієм оцінки для приймання поодиноких кандидатів у члени Організації буде:

- а) їх моральна вартість;
- б) їх минуле (тюрма, заслання, повстання, праця);
- в) участь в революції і закріпленні української влади;
- г) їх здібність і вироблення;
- г) відношення до нашої Організації (ідеологія, програма, обов'язки і т. д.).

2. Організаційна будова ОУН

1. Для успішного виконання завдань Організації в умовах свободної діяльності впроваджуються зміни й доповнення в загально-організаційній будові ОУН.

В реєстрі Організації будуть:

- а) кадрові члени ОУН;
- б) члени ОУН;
- в) кандидати ОУН;
- г) юнаки ОУН;
- г) організовані симпатички ОУН (суспільні активісти).

2. Кадрові члени ОУН творять внутрішньо-організаційні формації під назвою “Пробоевий Кадр ОУН”.

Члени і кандидати ОУН виступають в Організації на обов'язках і правах передбачених Устроєм Організації прийнятим на II-му Великому Зборі ОУН.

Коли ОУН буде мати повноту влади в своїх руках, тоді Юнацтво ОУН буде одинокою загальною організацією молоді. В іншому випадку, ОУН творитиме власні організації молоді від 6 до 21 літ, опановуючи через них виховання всієї молоді в загальній системі Організації молоді.

Юнацтво ОУН охоплюватиме молодь від 6 до 21 літ:

- а) Запорожці – від 18 до 21 літ;
- б) Пластуни – від 14 до 18 літ;

в) Степові орли – від 10 до 14 літ;

г) Вірлята – від 6 до 10 літ.

Симпатиками будуть вводити в загально-націоналістичні Організації, як:

а) парамілітарні організації;

б) спортивно-виховні організації;

в) культурно-освітні організації;

г) професійно-вишкільні організації;

д) організації громадської праці;

е) науково-мистецькі організації;

є) жіночі організації.

3. Критерії приймання в члени ОУН:

а) на теренах, де ОУН вела перед тим діяльність, в члени слід приймати симпатиків, які брали участь у боротьбі, або були помітні в революційній праці;

б) на тих теренах, в міру потреби, приймати як кандидатів на члени ОУН вартісних українців, що визначаються належним рівнем патріотизму, національної етики й моралі та не провадили шкідливої роботи проти національної революційної діяльності;

в) на тих теренах Осередньої та Східної України, в яких ОУН не вела діяльності і не має організаційної сітки, приймати зразу, як кандидатів тих, що по пізнанні ідеології, програми та реальної політичної діяльності ОУН, а даліше вимог ставлених до членів і їх обов'язків, хочуть вступити до ОУН, а передовсім: 1. учасників революційно-визвольної боротьби у націоналістичному дусі; 2. політичних в'язнів, засланих і переслідуваних большевицькою Москвою за самостійницьку діяльність і поставу; 3. одиниць, що у націоналістично налаштованих середовищах мають авторитет провідників; 4. старшин і вояків Червоної армії, що у час революції виступили зо зброєю проти Москви; 5. одиниць, що у час револю-

ції та будівництва держави викажуть провідницькі здібності та ініціативи й високий рівень характеру й моралі.

г) Тих кандидатів, що у боротьбі проявилися, як націоналісти-революціонери й засвоїли собі основні націоналістичні засади (по ствердженні того зразу переводити в члени);

г) теж скоро приймати в члени тих кандидатів, з вище наведених категорій, що у праці виконуваний за вказівками ОУН викажуть прикмети доброго націоналіста, а в провіреній їхній минувшині немає перешкод;

д) подане в точках “в”, “г” і “г” обов’язує теж на теренах, де ОУН давніше вела діяльність й має організацію, у відношенні до осіб, що походять з теренів і середовищ не охоплених перше діяльністю Організації.

4. Вимоги ставлені до новопринятого члена, його обов’язки остаються незмінні так, як досі.

5. Відносно скількості новопринятих у члени й кандидати слід кермуватися передовсім потребами терену, щоб могли виконати намічені завдання, здобути впливи та опанувати конечні позиції у середовищі.

6. Кандидатам поручати передусім завдання зовнішньої праці й функції у державному й суспільно-громадському житті. Відповідно до особистих кваліфікацій кандидатів можна поручити навіть найвищих постів того роду.

7. Внутрішньо-організаційні, керівні функції слід поручати, як правило, членам ОУН. В такому середовищі, де бракує відповідних членів, можуть кандидати сповнювати теж важніші внутрішньо-організаційні функції у клітинах зложених з кандидатів.

8. Кандидатів мають право прнимати всі ті члени ОУН, що дістають завдання самостійно налагодити організаційні одиниці й діяльність ОУН на яко-

мусь терені.

9. У члени приймають на пропозиції окремих членів-організаторів провідники першого ступеня (провідники осередків), загалом, в їх імені, окремі, ними до того уповноважені, люди.

10. У зв'язку з припливами великої кількості нових членів і кандидатів, яких не можна буде в такому короткому часі належно перевірити й виробити – відразу з переходом у свободніші умовини буде введена окрема категорія членів-кадровиків.

11. “Пробоевий кадр ОУН” зложений із вироблених, загартованих і випробуваних у безпосередній революційній боротьбі членів, має бути ядром ОУН, її найтвердішою опорою й ударною силою Української Національної Революції.

12. Членом “Прбоевого Кадру ОУН” може стати кожен член ОУН, що відповідає вимогам ставленим до члена ОУН, всеціло відданий Організації і при тому:

а) як член ОУН брав активну участь у революційній боротьбі із займанцями і в ній виказав свою вартість;

б) новоприйнятий член ОУН, що брав визначну участь у революційній боротьбі з окупантами, інших самостійницьких, революційних організаціях в націоналістичному дусі, виказав у боротьбі високі вартості українського революціонера.

в) новоприйнятий член ОУН, що відзначився у піднесенні збройного зриву, зокрема серед Червоної армії й виказав у тому виді вартість повстанця, революційного вояка.

г) (на будуче) ті члени ОУН, що викажуть високі вартості взірцевого члена у праці в свободних умовах, підтверджені доброю поставою у боротьбі, для якої завжди буде багато нагод.

13. Тільки члени-кадровики можуть бути членами Проводу, Великої Ради і провідниками 1-го і 2-го ступенів.

14. Члени-кадровики не творять осібної організації, лише входять в загально-організаційну сітку ОУН.

Організаційна будова ОУН

У перших днях збройного зриву вся організаційна сітка ОУН переформовується повністю на військовий лад, у відповідні збройні відділи. У тому часі організаційна будова мусить відповідати потребам хвилі так, щоб Організація була спроможна всі свої сили без рештки кинути в бій з окупантом. На теренах звільнених від ворога слід негайно приступити до відновлення та розбудови організаційної сітки. Успіхи досягнуті в боротьбі треба негайно на тривалий час закріпити. Мусимо використати догідну ситуацію та вrostи скоро якнайглибше в ґрунт. Тільки це буде на майбутнє запорукою сили ОУН, а тим незалежності й могутності України.

Дотеперішня організаційна будова ОУН примінена стисло до умов конспіративного діяння. Тому в умовах свобідного розвою, коли державна влада буде в руках або під кермою ОУН, треба перевести певну – конечну для всебічного розвою всіх сил ОУН – організаційну перебудову.

В Українській Державі ОУН повинна стати одинокою політичною організацією українського народу. Усі, що схочуть працювати для добра української нації та відповідатимуть вимогам, що їх ставить ОУН до своїх членів – повинні стати в її лавах.

Засягом своєї діяльності охоплює ОУН усі землі заселені українцями і творить всюди свої клітини, свою організаційну мережу. При будові схеми нової організаційної сітки, беремо в основу дві засади:

а) територіяльну; б) скількісну.

а) Територіяльна засада:

Намагаємося опанувати терен кожної існуючої адміністраційної одиниці. Покликуємо, отже, теренові власті. Вони ведуть цілість роботи ОУН на даному терені і відповідають за неї.

б) Скількісна засада:

Всі члени ОУН мусять бути обняті твердими рамцями організаційної будови. Залежно від скількості членів твориться, отже, відповідну скількість відділів-груп, що уможливають найдогідніше командування, вишколювання та виховування.

Обі засади узгіднено так: у кожній тереново-організаційній одиниці існують теренові власті з провідником терену і Екзекутивою. Це є засадничі теренові одиниці. На терені кожної такої одиниці існують ще відділи членів. Відділів тих є більше або менше, залежно від нашої сили і скількості членів даного терену. Відділи ті мають свою організаційну схему (від найменших до щоразу більших) залежно від скількості членів. Вони мають відповідні назви. Всі вони, однак, підлягають провідникові даної тереново-адміністраційної одиниці. Провідник такої одиниці (станіці, району, округи, області, краю) є отже zarazом найвищим провідником всіх організаційних частин, які на даному терені перебувають.

А. ТЕРЕНОВИЙ ПОДІЛ

Станіця – це найнижча територіяльно-організаційна одиниця. Вона охоплює своєю діяльністю, звичайно, одне село, у великих оселях, одну більшу вулицю, дільницю, фабрику, чи інший не надто великий осередок скупчення людей.

Район – це безпосередньо вища теренова одиниця. Він охоплює від 25 до 35 станіць і покривається

зо звичайним адміністративним районом.

Округа – це від трьох до п'яти районів. Вона відповідає приблизному давньому Галицькому повітові.

Область – до п'ятнадцяти округ творять область. Вона також покривається з адміністративною областю.

Край – від семи до десяти областей. Край – це найвища організаційна одиниця. Вона підлягає безпосередньо провідникові ОУН.

Провідники поодиноких теренових одиниць кермують підлеглими їм клітинами при допомозі Екзекутиви. Вони є дорадчими і виконавчими органами.

Крайова екзекутива (КЕ)

КЕ повинна бути так розбудована, щоб могла кермувати зовсім самостійно цілістю праці ОУН на терені Краю та обслужити власними силами всі потреби свого терену.

Обласна екзекутива (ОЕ)

Завдання ОЕ є кермувати цілою діяльністю ОУН на терені області, опрацьовувати проекти і методичку праці згідно з вимогами даного терену, передавати їх до затвердження провідникові КЕ, переводити в життя всі накази і поручення КЕ та вищих властей ОУН і контролювати виконання цього.

Склад ОЕ

1. Провідник ОЕ – веде й відповідає за цілість організаційної роботи на терені області.

2. Організаційний референт – з помічниками до справ:

а) персональних; б) ділової контролі.

Організаційний референт дбає про будовання і справне функціонування організаційної сітки, вдержує зв'язок з усіма підлеглими частинами, веде персональні справи (картотеку) всіх членів і частин,

контролює працю підлеглих частин, організує нові, передає накази, відбирає звіти, дбає про карність і т.п.

3. Виховно-вишкільний референт – дбає про належне виховання членів у націоналістичному дусі, про ідеологічно-політичний вишкіл і всестороннє вироблення, виготовляє програми усіх вишколів, організує вишкільні курси і т. ін.

4. Референт громадської праці й політичних акцій – ініціює й проводить серед загалу українців такі акції, що виховували б у націоналістичному дусі все українське громадянство, що неохоплене сіткою ОУН. Він змагає до реалізації нашої програми будови держави та її боротьби за повну суверенність та притягнення до цього всіх сил української суспільності.

5. Пропагандивний референт – плянує, організує, веде пропаганду націоналістичної ідеї й цілої програми ОУН. Йому підлягає цензура усієї преси, що виходить на терені області. Він видає та кольпортує часописи і всі видання ОУН. Він кермує та контролює всіма публічними імпрезами, кінами, театрами, маніфестаціями і т.д.

6. Референт військового виховання з підвідділом фізичного виховання – дбає про належне військове виховання, вироблення та фізичну справність цілого загону.

7. Референт Служби безпеки – дбає про належну охорону організаційної роботи та її членів, збирання інформації про ворожі сили, що діють на шкоду ОУН, переводить їх ліквідацію, веде внутрішню розвідку та ін.

8. Референт-господарсько-суспільний – веде касу, організує збірки й оподаткування, укладає бюджет, ліквідує його видатки, адмініструє майном області.

9. Референт жіночих справ – дбає про справи, що відносяться до праці серед жіноцтва. Жінки окремої власної сітки не творять, але є організовані в окремі від мужчин ланки (звена).

10. Референт юнацтва – організує юнацьку сітку, що є окремо побудована на взір кадрової сітки членів. Працю свою веде по пляну, що його отримує від крайового юнацького Проводу, а до складу ОЕ входить головно для координації праці сітки членів і сітки юнацтва. Він дбає також про доріст.

11. Обласний суддя – до нього належать усі судові справи членів, кандидатів та юнаків.

Референти поодиноких ділянок Екзекутиви працюють при допомозі своїх ділових ланок, де опрацьовуються усі пляни відповідної ділянки і як готові проекти подаються провідникові.

Окружена екзекутива (Ок.Е)

Склад Ок.Е, як у ОЕ, тільки засяг діялання граничений до одної округи.

Районова екзекутива (РЕ)

Склад РЕ подібний до складу ОЕ з тим, що референтура виховно-вишкільна пілпорядкована організаційному, а референтура пропаганди – референто-ві громадської праці і політичних акцій.

Станиця

Станиця екзекутиви не має. До допомчі у праці покликає собі ділову ланку, при допомчі якої кермує цілістю станиці та на найвищому організаційному шаблі здійснює усі накази, пляни й доручення Проводу ОУН.

Б. СКІЛЬКІСНИЙ ПОДІЛ

Ланка. Підставова одиниця, що охоплює 10–15 членів. Кожен член ОУН мусить належати до одної з ланок, інакше він є поза рамцями зорганізованого життя ОУН, отже не є членом. Членів у ланки підби-

рають за критеріями: однаковий інтелектуальний рівень, однакове політичне чи організаційне вироблення, праця у спільній професії, однаковий круг зацікавлення, не надто велика різниця віку і т. п. Ланка для членів має стати найближчою родиною, де дружнє співжиття членів у ланках буде запорукою успіхів у праці.

Жінки хоч творять окремі ланки, чи навіть великі з'єднання, окремої сітки не творять.

Кандидати. Кандидатів, з огляду на слабке організаційне вироблення, організуємо в окремі ланки кандидатів.

Щоб кандидат міг перейти у ланку членську – мусить він, по відбутті вимаганої проби і по отриманні згоди безпосереднього вищого провідника, зложити урочисто на сходинах ланки членів присягу вірності ОУН і її Провідникові такого змісту:

“Честю моєю, на славу погибших героїв, на кров їх святую, пролиту за мою рідну Українську землю, перед Маєстатом моєї Батьківщини – України, я присягаю, що всіма силами моїми і ціною мого власного життя буду боротися за суверенність, соборність і могутність Української держави.

Серцем моїм та усією моєю істотою я визнаю, що єдино Українська Націоналістична Революція дасть силу, велич і славу моєму народові.

Вірно, аж до загину, я видержу на шляху боротьби за здвигнення могутньої національної Української Держави. Зі шляху Української Націоналістичної Революції ніхто й ніщо мене не зверне, ані трудно, ані невдачі, ані смерть.

Я виконувати буду без суперечок і карно всі накази мого Проводу”.

Паланка складається з 3–5 ланок.

Загін складається з 3–5 паланок.

Курінь складається з 3–5 загонів.

Кіш складається з 3–5 куренів.

Стяг складається з 3–5 кошів.

Січ складається з 3–5 стягів.

На чолі поодиноких відділів стоять провідники зо своїми почотами. Почот – це помічний орган провідника для справного кермування й адміністрування відділами. Склад почотів залежний від кількості підлеглих частин та цілей, що їх має провести частина.

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 33–57)

Документ № 8
Травень 1941 р.
Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні на
період війни.
“Боротьба й діяльність ОУН під час війни”
Г. Інструкція Служби Безпеки

Організація Служби безпеки

ВСТУП

Є певний порядок в революційному будівництві держави, від якого не вільно відступити, якщо хочеться будувати державу реально, а не фікціями. Порядок цей починається від зорганізування окремого від загальної збройної сили органу безпеки, що вже з першими днями революції й рівнобіжно до воєнних дій проти ворога, перейме на себе організацію ладу й безпеки. Щойно з тим моментом усі акти правно-дер-

жавного порядку, зарядження революційного уряду, можуть набрати реальної сили, бо є орган, що зможе силою змусити непокірливих визнати ті розпорядження та їм без решти підчинитися. Цього не може зробити збройна сила, що є зайнята на фронті безпосередньої боротьби з ворогом. Можемо покликатись хоч би на досвід нашої найновішої історії, щоб знайти підтвердження наших заповідей [тезисів]. Є загально відомою річчю, що недопильнування організації власних, незалежних від армії та її чинностей, органів безпеки, не дозволило зорганізувати як слід запілля, яке майже перманентно загрожувало фронтові від заду, примушувало українське головне командування постійно оглядатися на зади та не дозволило йому сконцентрувати всієї своєї уваги й усіх сил проти ворога на зовнішніх фронтах. Нині можемо сміло сказати, що недооцінювання цього “внутрішнього фронту” було також одною з причин наших невдач у визвольних змаганнях. Можемо нині поставити одверто запитання, де була противага для більшовицької “Чека”?

Нині, спираючись на досвід минулого, знаємо, що будова держави мусить зачатися від забезпечення революційного ладу й порядку з нутра, бо не саме усунення й знищення ворога є ціллю національної революції – але будова власної держави.

Є ще й інший момент, що висуває організування власного революційного органу безпеки, як капітальну проблему в ставленні національної революції взагалі, а саме наше дійсне політичне положення на тлі тих важких змін, що їх несе сучасна війна. Ясне, що ми, як революційна сила, що від двадцяти років веде перманентну й безпосередню боротьбу з північним наїзником, не будемо могли мовчки приглядатися до цієї боротьби, але не чекаючи “чия візьме”,

мусимо кинути в активну боротьбу проти Москви цілу силу нашого революційного руху з його зорганізованим активом на чолі.

Як це зробити?

Ми стоїмо на становищі, що при нинішніх швидкостях, з якими проходять воєнні дії, ми, як революційна сила, зможемо відіграти незначну роллю. Тому організація власної збройної сили у відношенні до можливості й конечності вжиття її на фронті зовнішньої боротьби буде спізнена. Тим актуальнішою стає зате організація внутрішнього фронту шляхом закріплення ладу й порядку на звільненій території, власними силами й самостійно хоч рівнобіжно з задержанням ладу й порядку, який переводитиме своїм апаратом на наших землях союзник. Війна має свої конечності й ми не можемо від них ухилитися. Вимоги, ставлені до нас союзником, будуть односторонні, бо таке є відношення існуючих реальних сил. І це відношення можна змінити в свою користь тільки шляхом самостійного організування ладу й порядку. Союзник мусить побачити і признати наш організаційний хист і зрозуміти ці наглядні користі, які він з нашої діяльності може мати. Це є реальне ставлення справи й тільки при такому ставленні справи зможемо уняти керму державного будівництва в свої руки та надати йому темпу, що відповідатиме історії нашого революційного руху та його виразника ОУН.

Попри засадниче роз'яснення справи не можемо також забувати на практично-революційні наслідки такого ставлення. Практика наших визвольних змагань навчила нас, що в добу революції визволяються не тільки революційно-творчі сили нації, але й анархічно-руйнуючі. І саме революційні органи безпеки мають забезпечити, щоби "влада не лежала на

вулиці” й щоби не міг її взяти в руки перший ліпший авантюрист чи політичний отаманчик. Не підлягає сумніву, що ті, що зможуть заповнити лад і порядок (“революційний”), вспіють заповнити за собою владу. І тому нашим шляхом до влади й порядку має бути організування ладу на українських землях, а не так як у різних збанкрутованих груп, “творення” урядів, “розділювання” ресортів [відомств] і писання паперових маніфестів до “українського народу”. Ми хочемо на правду служити революції, а не їхати на її плечах.

* * * * *

У понижчій інструкції обмежимося тільки до вступного організаційного періоду організації органів безпеки на рідних землях. Цим органом безпеки є для нас “Народна Міліція”, коротко “Міліція”, організована на основах самоохорони. Інструкція має подати, як братися до організації міліції від її низових органів (село, колгосп, завод) аж до областей, організації праці та вступну спеціалізацію по різних ділах праці. Так зорганізовану міліцію уважаємо тимчасовим й одиноким органом державної безпеки.

Дальша організація міліції, її ступеневе перетворення на зрізничкові [різноманітні] органи державної безпеки та вишкіл апарату йтиме рівнобіжно до розбудови всіх інших державних органів, згідно з виготовленим пляном.

Розділ I КОРОТКИЙ ОГЛЯД ОРГАНІЗАЦІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ В ССРСР

Апарат служби безпеки в ССРСР є поділений на два народні комісаріати:

1. Народний Комісаріят Внутрішніх Справ (скорочено НКВС, по-московськи НКВД), якому підлягають Головні управління:

- Політично-економічне;
- Робітничо-селянської міліції (РСМ);
- Залізнодорожне;
- Охорони промислових об'єктів;
- Конвойних Військ;
- Внутрішніх Військ;
- Граничних Військ.

2. Народний Комісаріят Державної Безпеки (скорочено НКДБ, по-московськи НКГБ), створений щойно в лютому 1941 р. йому підлягають справи розвідки, поборювання контрреволюції й саботажів, загальна контролія правдивості державного апарату ССРСР. Йому підлягають т. зв. "Особие Отделенія" і "Спецотделенія" при різних установах, інституціях, фабриках та у військових командах у ССРСР.

Апарат безпеки є в ССРСР надзвичайно сильно розбудований і є найповажнішою опорою большевицької влади на Україні. Зокрема НКВС, що має свій правильно розбудований апарат аж до районів, (політично-економічне й міліція) є нашим найгрізнішим противником і тому мусить він бути впершу чергу зліквідований. При тому однак мусимо пам'ятати, що апарат НКВС не кінчиться на умундурованих його представниках по районах, але сягає через "помічну сільську міліцію" і сексотів (тайних співробітників), у найдавші клітини громадського життя. Крім цього, весь господарчий апарат та органи самоврядування, шкільництво і врешті партія пересякли наскрізь впливами НКВС.

Очевидно, монстроподібність цього совітського апарату безпеки є в першій мірі спричинена необ-

меженою владою НКВС і монстр цей напевно впаде враз з упадком совітської влади на Україні й багато “енкаведистів” стане якраз найкращим елементом в нищенні цього НКВД, як головної підпори совітської влади в Україні. При цьому мусимо пам’ятати, що існують чинники, які як головна підпора сили НКВД та совітської влади в Україні, мусять бути, при творенні нового революційного ладу в Україні, унешкідливлені. Такими чинниками є:

1. М о с к а л і, надсилані на українські землі для закріплення влади Москви в Україні.
2. Ж и д и, так індивідуально, як і національна група.
3. Ч у ж и н ц і, переважно різні азіяти, якими колонізує Москва Україну з наміром створення в Україні національної шахівниці.
4. П о л я к и на західньо-українських землях, що не зреклися мрії про відбудову Великої Польщі, якраз коштом українських земель, хоч би Польща мала бути червона.

Цілий апарат безпеки Червоної Москви мусить бути зліквідований революційним порядком і без решти, а його місце має зайняти “Народня міліція”. Очевидно, це не означає, що всі, що носять мундир НКВС, або мають до нього якесь відношення, мусять бути фізично знищені. Буде напевно так, що частина з тих, що є нині в НКВС, прилучаться до революції та стануть її добрими борцями. Якраз позитивом революції є, що вона притягає до себе співзвучні елементи, які до цього часу, силою обставин, були в таборі ворога. Очевидно, мова тут про українців. Революція мусить ударити в систему, а не в громадян.

Існує ще т. зв. проблема фахівців. Зокрема в опортуністів всякої масти, що для моди примазують-

ся до націоналізму і то революційного, існуватиме тенденція, заховати [зберегти] ту чи іншу ділянку совітського апарату безпеки (якийсь “відділ руху” чи “кримінальний”). Це є недопустиме. Ліквідація совітського апарату безпеки мусить бути повна і без решти відбутися революційним порядком. В Українській Державі створимо свій апарат безпеки, по власним потребам. Наскільки давні функціонери НКВС зможуть перейти до нового апарату безпеки – “Народної міліції”, це залежатиме від їхньої постави супроти революції та дальшого ходу подій. В кожному разі, націоналіста-революціонера в мундирі енкаведиста так само радо будемо бачити в своїх рядах, як кожного іншого націоналіста-революціонера.

Розділ II ОРГАНІЗАЦІЯ МІЛІЦІЇ В СЕЛІ

З моментом опущення села (місцевості, колгоспу, фабрики) більшовицькими військами, належить негайно приступити до організації Народної міліції. До Народної міліції належить покликати всіх мужчин від 18 до 50 року життя, що є здібні носити зброю. Комендантом Міліції належить назначити знаного націоналіста, що своєю інтелігентністю та енергією буде надаватися на це становище.

Комендант Народної міліції в селі назначить:
заступника коменданта;
коменданта окремого відділу;
начальника канцелярії.

Всі члени Міліції носять на лівому рамені жовто-блакитні опаски, а як таких неможна дістати, то білі опаски з написами “Народня міліція”.

Комендант зарядить збірку [розпорядиться про

зібрання] всіх громадян даного села й членів Міліції та подасть до відома проголошення незалежності Української Держави, при чому повідомить, що ОУН перебирає владу на ЗУЗ і творить свій виконавчий орган – Українську народну міліцію, яка з нинішнім днем перебирає в селі (місцевості, колгоспі, фабриці) всю владу іменем Національної Української Держави і що з тим моментом перестають діяти всі дотеперішні уряди й установи. В усіх справах, що відносяться до безпеки, адміністрації, господарства, треба звертатися аж до дальших його заряджень [розпоряджень] од команди Народної міліції.

Рівночасно видасть він перші застереження поліційного характеру, а саме:

1. Аж до дальшого зарядження не вільно нікому без дозволу віддаляватися зо села (місцевості, колгоспу, фабрики).
2. На терені села (місцевості, колгоспу, фабрики) вільно свобідно ходити тільки від сходу до заходу сонця (тут подати години, які залежать від пори року).
3. Не вільно, без дозволу команди Народної міліції вивозити зо села (місцевості, колгоспу, фабрики) нічого, зокрема харчових продуктів.
4. Всю зброю належить зложити на команді Народної міліції до 24 годин (тут подати точний термін).
5. Всі мешканці села (місцевості, колгоспу, фабрики), що прибули тут по 17 вересні 1939 року мають 24 годин зголоситися на команді Народної міліції. (Зокрема, для шести Західньо-українських областей має це оголошення виглядати так: хто по 17 вересня 1939 року прибув тут з-за Збруча; для Чернівецької

й Аккерманської областей: хто по 1 червня 1940 року прибув туди зо Східньої України).

6. Всі жиди (євреї) мають негайно зголоситися на команду Народної міліції (подати термін).

7. Всі громадяни села (місцевості, колгоспу, фабрики) є зобов'язані зголосити на команді Народної міліції захованих червоноармійців, енкаведистів, жидів (євреїв), сексотів, одним словом усіх, що не належать до громадян села і прийшли тут у наслідок окупації українських земель Червоною Москвою, як і громадян, що були донощиками НКВС.

8. Негайно зголосити на команді Народної міліції все державне майно, зокрема військові й харчові припаси.

9. Хто є в посіданні [володіє] державних документів і архівів, зокрема архівів НКВС, або хто знає, де такі документи чи архіви є, має негайно зголосити це на команді народної міліції.

10. Невиконання тих заряджень потягає за собою примінення супроти винуватців революційних репресій аж до кари розстрілу включно, зокрема невиконання точок 4 і 7.

Є це перші зарядження, які належить видати негайно, ще заки приступиться до дальшої організації Міліції і які треба подати до відома громадян села (місцевості, колгоспу, фабрики) при помочі оголошень, заповідження в церкві, чи взагалі в який-небудь інший загальноживаний спосіб.

По виданню вступних заряджень належить:

1. Приступити до наладження правильного життя в селі (місцевості, колгоспі, фабриці), не забороняючи, а, навіть, даючи почин громадянам до са-

моорганізації на всіх ділянках життя в дусі засад українського націоналізму по напрямних Організації Українських Націоналістів (ОУН).

а) налагодити адміністрацію села (місцевості, колгоспу, фабрики);

б) змінити систему науки в школах, а то й вчителів, якщо вони є ворожі ідеї українського націоналізму;

в) перебрати кооперативу й всі установи господарського й торговельно-промислового життя, що досі становили державне совітське майно й передати тимчасово назначеній, або вибраній управі на засаді власности народу.

2. Післати зв'язкових до сусідніх місцевостей і до місцевости районової.

3. Обсадити й перейняти в уживання всі засоби лучби [зв'язку] (пошта телефон) і комунікації (залізничний двірець [вокзал]) на терені села (місцевості, колгоспу, фабрики) і евентуально [можливо] поза ним.

4. Приступи до подальшої організації Міліції.

5. Зоганізувати охорону села й її алярмову службу [службу для подання загальної тривоги].

6. Видати дальші зарядження, що регулювали б відносини громадян і нових українських державних органів, зокрема міліції, до вмаршеровуючої армії союзника та його органів.

До 1. Приступлення до скорого налагодження й упорядкування всіх ділянок життя даного села (місцевості, колгоспу, фабрики) уможливить:

а) скоре опанування цілости,

б) дасть вияв нашого державно-творчого будівництва,

б) запровадить лад, порядок й охорону,

г) не дасть можливості грабежей і безпланового

нищення,

г) відбере можливість всім, різної масти приплентачам, як і чужим нам чинникам “творити уряди”, “боронити народ”.

Перебирання всіх господарчих і торгівельно-промислових станиць [закладів] охоронить їх від знищення й уможливить рівне користування ними всім громадянам даної місцевості (села, колгоспу, фабрики).

До 2. Вислання зв'язкових є необхідним з двох причин: 1. Командант Народної міліції, до якого належить тепер вся влада і що відповідає за долю села (місцевості, колгоспу, фабрики) мусить зорієнтуватися, що діється в сусідніх селах (місцевостях, колгоспах, фабриках), де ще є ворог, а де його вже немає. 2. Командант Народної міліції мусить повідомити сусідні села (місцевості, колгоспи, фабрики і райони), як виглядає ситуація в нього і як у других. Це дасть йому також змогу зорієнтуватися, як далі повести працю, які дальші зарядження видати, як допомогти сусідам, чи як евентуально дістати поміч від сусідів, де і як роздобути зброю, як найкраще ужити окремий відділ. Врешті, командант Народної міліції не може ждати на накази з Райкоманди, але мусить про ті накази сам зголосити.

До 3. Обсадження і перебрання до вжитку всіх засобів лучби, як пошти, поштової агенції, телефону чи телеграфу, радіостанції, є річчю надзвичайно важною. Лучба та, її добре функціонування це перша заповідь успіху в перебиранні влади, бо відбирає ворогові можливість порозуміння та віддає ті засоби на наші услуги. При цьому треба пам'ятати, що треба обсадити й приватні телефони, дальше телефони по урядах, у громадському будинку, на лісництві, у дворі, колгоспі, тракторній станції, в бу-

динках залізнодорожних, тощо.

Окрему увагу треба приділити обсаді комунікаційних пунктів, а це на залізниці: залізничних станцій, зворотниць [регулюючих напрям руху стрілок], сигналів, мостів, магазинів, тощо. На шосах – мостів і перехресть. Очевидно, обсаджувати тільки найважливіші пункти і то відповідно до потреби, не надмірною кількістю стійок [постів], бо може нестати людей.

До 4. Дальша організація Народної міліції має виглядати так:

1. Узброєння. Передовсім треба подбати про узброєння Народної міліції. Зброю можна роздобути в різний спосіб, найпростіше – роззброюючи відділи червоноармійців, далі – розшукуючи її по військових магазинах, при дорогах, куди переходило військо, в місцевостях де відбувались бої, тощо.
2. Окремий відділ. Дальшою чинністю команданта є виділити з-поміж членів Народної міліції “Окремий відділ Народної міліції села...” командант Міліції творить цей відділ тоді, коли не твориться відразу військової нашої сили й тоді окремий відділ становить її зав’язок. Відділ цей має бути зложений з найбільш бойових людей села (місцевості, колгоспу, фабрики), по можливості військових. Командантом відділу треба назначити людину енергійну, що знає військове діло й вміє командувати. Відділ цей не буде виконувати звичайних варт, а буде призначений для активної оборони села й належить до Райкоманди Народної міліції. На жадання райкоманданта Народної міліції має бути відділ готовий до відходу до райо-

ну або туди, куди його вишле райкомандант Народної міліції. Відділ має бути зорганізований і узброєний на військовий лад. Сила його має бути одна чота [взвод] 40–50 люда. Для відділу, що має бути скошарований [зібраний до казарми, коша] у одному місці (читальня, проборство [садиба пароха], двір, школа) треба придбати відповідну кількість ручної та машинової [автоматичної] зброї (легкі кулемети, автомати, гвинтівки), коні для кінних післанців відповідну кількість возів чи навіть авт, щоби можна було швидко перекинути відділ на бажане місце. Частина відділу можна замінити на відділ кінний чи наколесників [велосипедистів]. До перших завдань відділу буде належати очищення села й найближчої околиці від більшовицьких мародерів й ліквідація відділів НКВС. Це завдання треба робити, по можливості, в порозумінні з військовою командою і тільки в терені, де не оперують військові відділи союзника, щоби уникнути непорозумінь. Коли ж війська союзника ще немає – виконувати ці завдання самостійно.

3. Станиця Народної міліції. Решту людей, що остали по виділенню окремого відділу поділить командант на:

станцію Народної міліції в

членів-добровольців Народної міліції.

До станиці народної міліції призначить командант Народної міліції в першу чергу людей здорових й відважних. Число їх повинне бути 15–20 людей, в залежності від потреби. Станиця Народної міліції творить постійний кістяк Народної міліції в селі (місті, колгос-

пі, фабриці). До обов'язків станиці належить удержання постійного поготівля, служба в самому селі, служба стежна, переводження арештів, ревізій, стереження арештованих. Очевидно, що як довго перебуває в селі окремий відділ, може командант користуватися в службі частинно людьми з цього відділу. Безпосереднім командантом станиці є заступник команданта Народної міліції села.

На приміщення станиці треба вибрати будинок, по можливості, центрально положений (громадський дім, проборство, школа) з добрим оточенням з рештою села. Станиця повинна мати, по можливості, телефон, обов'язково кінних гінців або наколесників.

На будинку, де міститься станиця, має бути уміщений жовто-синій прапор і виразний, великий напис: "Команда народної міліції в"

Міліціонери станиці повинні бути, принаймні в початковій стадії організації, розміщені всі разом або в найближчому сусідстві станиці. Службу відбувають у трьох чергах: служба стежна або вартова, поготівля, відпочинок. Станиця повинна мати достаточну кількість зброї і, по можливості, легкий кулемет, який обслуговує кожночасно поготівля. Міліціонери станиці повинні харчуватися, по можливості, разом.

Для міліціонера станиці й окремого відділу треба подбати за однострої. Можуть це бути однострої Червоної армії чи органів НКВС з опаскою на лівому рамені й написом "Народня міліція".

4. Члени-добровольці Народної міліції. Всі інші громадяни покликані до Народної міліції є членами-добровольцями Народної міліції. Вони можуть займатися своєю звичайною роботою, мусять тільки виконувати призначені їм вартові служби під наглядом міліціонерів станиці. Служба ця є для всіх покликаних до Народної міліції обов'язкова й ніхто не може від неї ухилитися. Час служби устійнює командант Народної міліції. Члени-добровольці носять опаску з написом "Народня міліція" і зброю тільки під час служби.

5. Канцелярія Народної міліції. Для налагодження всіх формальних справ, зв'язаних з виконанням влади, організує командант Народної міліції канцелярію Народної міліції. На шефа канцелярії Народної міліції назначує відповідну на цей пост людину (учитель, священник, дяк, учителька). До канцелярії належать:

- а) ведення реєстру міліціонерів,
- б) ведення щоденника служби й устійнювання, в порозумінні з командантом станиці Народної міліції, службової черги,
- в) виставлювання легітимації міліціонерам, далі – уділювання посвідок, перепусток, тощо,
- г) реєстрація зброї, що є в посіданні революціонерів і міліції для службових цілей,
- ґ) реєстрація конфіскованої і знайденої зброї,
- д) реєстрація державного й військового майна (включно з колгоспним),
- е) реєстрація державних харчових при-

пасів, майна і харчових припасів у колгоспі, є) тимчасовий приділ живого інвентаря колгоспу і радгоспу, якщо він мав би бути розв'язаний (принаймні на ЗУЗ).

(До п. 6, 7 і 8. Народня міліція виконує це тоді, коли немає наразі управи бувшого державного советського майна).

Для ведення повижчих і подібних справ приділяються до канцелярії, в міру потреби, відповідні сили.

Канцелярія Народної міліції повинна бути в тім самім будинку, що станиця, або близько нього.

6. Вишкіл Міліції. Командант Міліції мусить зорганізувати вишкіл міліціонерів. Вишкіл повинен обняти муштру, науку про зброю, гостре стріляння, бойові вправи, внутрішню службу.

До 5. Зорганізування охорони села (місцевості, колгоспу, фабрики) належить до одного з перших обов'язків команданта Народної міліції. Хвилевий спокій, який би евентуально запанував по переході бойової бурі, не може звільнити команданта від цього обов'язку.

Охорона має йти у двох напрямках, а саме перед нечаяним наскоком диверсійних банд і перед грабіннями і крадіжками. Для першого випадку служить окремих відділ, а для другого станиця і стійки з членів-добровольців Народної міліції.

Дуже важливою справою є зорганізування алярмової служби села. Для цієї цілі має командант установити на відповідних місцях перед селом обсерваторів та устійнити умовлені знаки.

Командант Народної міліції видасть накази від-

носно алярму, що обійматимуть: алярмовий сигнал, місце алярмової збірки, напрям еventуального відступу за село на випадок наскоку ворога на село, місце збірки за селом і т.д.

Зокрема зорганізовує командант Народної міліції протилетунську [повітряну] алярмову службу, ставлячи на відповідному місці алярмову стійку та надаючи їй до відома умовлені сигнали. Алярмова служба може бути ліквідована тільки щойно за порозумінням з військовою владою.

До 6. По опануванню ситуації в селі (місцевості, колгоспі, фабриці) і по закінченню першої стадії організації Народної міліції, належить видати зарядження, що регулюватиме контакт села зі світом і саме життя в селі.

1. Поліційне зарядження. Передовсім треба подати до відома, що не вільно опускати села без перепусток, і що такі перепустки може виставляти канцелярія Народної міліції. Організування яких-небудь “народних” чи “партійних” комітетів (що, зокрема, на Західньоукраїнських Землях матиме місце) є недопустиме. Поліційну годину треба пересунути так, щоби не гальмувала вона нормальних господарчих чинностей села. Відносно культурно-освітнього життя, далі навчання в школі, зокрема, відносно пропагандивної діяльності ОУН треба, по змозі, заждати на директиви з району, еventуально навіть з області. Не є це справи аж такі важні, щоби для них можна було занедбати організацію реальних сил, ладу й порядку. Надто загонистих [активних] агітаторів, зокрема тих, що зверталися б проти ідеології та програми ОУН, належить ліквідувати рево-

люційним порядком.

2. Санітарне зарядження. Треба видати зарядження про додержання чистоти, очищення криниць з водою до пиття та означення їх написом: “вода до пиття”. Зарядження відносно ізоляції пошесно хворих (тиф, червінка). На випадок, коли б якась пошесна недуга була поширена в селі (місцевості, колгоспі, фабриці) поголовно, треба б зарядити ізоляцію цього села і нікого поза село не випускати.)

3. Протипожежні зарядження, про організацію пожежної сторожі, пожежного поготівля і т.д.

4. Дорогові зарядження, про направу тимчасову й остаточну доріг і мостів на терені села.

Звичайно, справи ці належатимуть вже до вищих чинників й тому належить обмежитися тут тільки до найконечніших заряджень, очікуючи в тих справах вказівок і наказів з району.

До 7. До обов’язків команданта Народної міліції належатиме:

Повідомити загал, що вмашеровують війська, які б’ють відвічного нашого ворога. Тому слід заховати спокій і в міру потреби та спромоги давати поміч.

Розділ III НАРОДНЯ МІЛІЦІЯ ПО КОЛГОСПАМ І РАДГОСПАМ

У східних землях України за Збручем, особливо в районах, де переведено майже повну колективізацію, далі по колективах, що обіймають значну кількість населення, треба буде часто організовувати

найнижчі клітини Народної міліції не по межах села чи місцевості, але по поодиноких колективах. Це буде особливо вказане там, де наслідком колективізації межі сіл стали дуже пливкими.

При організуванні Народної міліції в колективі, що числить кілька сот душ, треба керуватися тими самими засадами, що при організуванні Народної міліції в селі (місцевості), як це подано в розділі ч. 2. Колектив уважається тоді просто окремою адміністративною одиницею підлеглою безпосередньо району.

Попри це, однак, мусить командант народної міліції в колективі відразу взятися до господарської організації колективу, щоби не втратити живого й мертвого інвентаря колективу, що в наслідок може довести до повної руїни колективу, а далі до голоду на значних просторах краю. Тому першим обов'язком команданта Народної міліції колективу буде забезпечити майно колективу перед розграбуванням та запевнити тяглість праці у колективі. Командант мусить переконати чи навіть змусити членів колективу переконатися, що таке ставлення до справи лежить в їх живому інтересі. Очевидно, що передчасний поділ колективу між його членами є рівнозначний з його розграбуванням і тому цей поділ треба буде за всяку ціну відложити.

Командант Народної міліції видасть тому основне зарядження, що наслідком революції колектив переходить в цілості, враз із землею, господарським урядженням, живим і мертвим інвентарем на повну та виключну власність працюючих членів колективу. Працюючим членам колективу вважаються всі, що постійно працювали в колективі. Від членства в колективі є відсунені:

1. Всі чужинці, що прибули на колектив для пильнування експлуатації сколективізова-

них селян;

2. Жиди, zatrudнені на колективі, як різні нагоничі більшовицької влади;

3. Всі представники більшовицької влади, секоти та інші приналежні до НКВС, НКДБ, прокуратури, кореспонденти більшовицьких газет, тощо.

Всі не-члени колективу мусять бути інтерновані і замкнені під сторожею.

Дальші зарядження команданта Народної міліції мають настановити нову управу колективом з наложеннями на неї обов'язку привернути в колективі нормальний хід роботи, щоб забезпечити перед можливими прогулами.

По нав'язанні контакту з районом має командант Народної міліції придержуватися директив і наказів одержаних з району.

Розділ IV НАРОДНЯ МІЛІЦІЯ ПО БІЛЬШИМ ПРОМИСЛОВИМ ЗАВЕДЕННЯМ [ЗАКЛАДАМ]

По більшим промисловим заведенням, що лежать подальше від місцевостей обнятих Народною міліцією, мають бути створені з робітників даного заводу окремі станиці Народної міліції, підлеглі безпосередньо вищій команді Народної міліції району. У більших містах – Народній міліції міста.

Організація Народної міліції по того роду заводах має йти згідно з засадами представленими в розділі ч. 2. Головну вагу має однак положити командант Народної міліції на забезпечення заводу перед можливим саботажем зо сторони ворожих Українській Національній Революції елементів. Для того має командант:

1. Проголосити, що завод переходить до власності Української Держави й остає аж до дальших рішень Українського Національного Уряду під зарядом робітників заводу. Робітники заводу, для яких завод є варстатом [місцем] праці, відповідають солідарно за цілість майна заводу.
2. Назначити з-поміж національно свідомого адміністраційного, технічного й робітничого персоналу нову дирекцію заводу. Нова дирекція заводу має негайно приспішити усунення спричинених воєнними діями шкоду і зачати випускати продукцію.
3. Доставити, на випадок потреби, міліцію – силами сусідніх станиць (сіл району).
4. Зарядити інтернування та віддання під сторожу ворожих націоналістичній революції та непевних [ненадійних] елементів. Зокрема, мусять бути інтерновані всі жиди та співробітники НКВС та НКДБ.
5. Видати заборону зборів та прилюдних імпрез.
6. Нав'язати негайно контакти з вищою командою Народної міліції (район, місто) і зажадати дальших інструкцій відносно охорони заводу та повороту до випуску нормальної продукції.

Самостійні станиці Народної міліції потрібно організувати не тільки по більшим промисловим заводам, але й окремим транспортним осередкам з персоналу, який там є zatrudжений. Входить тут під увагу передусім великі залізничні станції, морські й річні порти.

Також у більших електростанціях, як, приміром, Дніпрогес, мусять бути негайно організовані з персо-

налу станції відділи Народної міліції. Організація її має йти по засадам, як подано вище.

* * * * *

Цим вичерпуємо загальні інструкції, як організувати найнижчий, основний ступінь Народної міліції, який прив'язуємо до села, більшої місцевості, більшого колективу, більшого промислового, енергетичного заводу, більших транспортних осередків, як залізничних станцій і портів. Безпосередньою вищою владою для так організованих станиць Народної міліції є районові команди Народної міліції. Для розмежування полоси діяння станиць Народної міліції є важні межі існуючих сіл, місцевостей, колективів, заводів, залізничних станцій, портів. Також положення в існуючих межах даного району чи більшого міста станиці Народної міліції, перерішує її приналежність до того району (більшого міста) і тим самим службову залежність від команди Народної міліції району чи міста.

Розділ V ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ В РАЙОНІ

Командант Народної міліції в районі має перед собою два завдання, а саме, організація Народної міліції в районовій місцевості по засадах, як в розділі ч. 2 і організацію команди районової Народної міліції. Організація мусить йти розбіжно і тому місцевості, задержуючи за собою організацію команди Народної міліції району.

КОМАНДА НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ РАЙОНУ

В районі маємо звичайно більшу кількість сіл (по 20 і більше), далі окремі адміністративні одиниці, як колективи, заводи тощо.

В засаді команду Народної міліції району організується в районній місцевості. Як місце осідку команди обирається будинок НКВС або Робітничо-селянської міліції.

Організування зачинається, як представлено в розділі ч. 2. По висланні до сіл району (окремих адміністративних одиниць району) гінців з наказом прислати негайно до диспозиції команди Народної міліції району окреслену кількість міліціонерів з окремого відділу Народної міліції з яких створюють собі команданти району відповідно сильний окремий відділ Народної міліції, як запас і по обсаджених всіх важливих об'єктів можна щойно приступити до подальшої організації. До об'єктів, які мусять бути обсажені належать:

1. будинки НКВС, РСМ, в'язниць;
2. будинок міського управління та інші державні будинки;
3. військові об'єкти й магазини;
4. пошта, телефон і телеграф;
5. залізнична станція, залізничні магазини, мости в межах районної місцевості;
6. державний банк та евентуально інші каси;
7. райспоживспілка та всі пункти продажі, магазини з господарським добром;
8. електростанції, евентуально станції трансформаторів;
9. друкарні, редакції часописів;
10. всі засоби комунікації, в першу чергу авто і мотоцикли;
11. всі головні виходи з місцевості.

По переведенні цього командант Народної мілі-

ції має:

1. Назначити команданта районної місцевості, що перебирає на себе всі обов'язки, зв'язані з безпекою і порядком в районній місцевості. (Організація, як в розділі ч. 2).
2. Визначити свого заступника, команданта окремого відділу Народної міліції району, шефа канцелярії, що негайно мають приступити до організації своїх ресортів [відомств]. З тим моментом командант Народної міліції району займається виключно своїм районом.
3. Вислати гінців-зв'язкових до сусідніх районів.
4. Вислати зв'язкового до Обласної команди Народної міліції з повідомленням про стан організації в районі і по накази.
5. Вислати частину (чоту чи сотню) з окремого відділу Народної міліції до диспозиції Обласної команди народної міліції.
6. Вислати підводи чи авто за зброєю до Обласної команди Народної міліції, а як це неможливе, зажадати доставки потрібної зброї в Обласні команді.
7. Видати доручення для направи телефонних проводів та наладження телефонічного та телеграфічного зв'язку.

Повище вичислені точки подають в загальному вправи, що їх належить урегулювати вступними наказами, в першій стадії організації Народної міліції району. Дальша організація має обняти:

А. Організацію окремого відділу Народної міліції району та відділення з нього частини до диспозиції Обласної команди Народної міліції.

Б. Організацію канцелярії й апарату районної

команди Народної міліції.

В. Опрацювання директив, інструкції та дальшого організаційного плану Народної міліції районі.

Г. Видання заряджень, регулюючих відношення Народної міліції і населення до армії і органів союзника.

До А. Сама районова місцевість, зложена, в значній мірі, з чужонаціонального елемента, не буде могли виставити достатнього контингенту Народної міліції. Тому дуже часто буде командант змушений зачинати організацію районної команди Народної міліції з якоїсь іншої, певної бази, наприклад із сусіднього, національно свідомого села. Очевидно й це буде замало для повного опанування району. Тому мусить командант негайно подбати, щоб поодинокі станиці району вислали до його диспозиції окремі відділи Народної міліції. Частину людей з тих відділів віддасть командант, як це буде треба, до диспозиції команданта станиці Народної міліції районної місцевості. З головної частини присланих окремих відділів створить командант Окремий відділ Народної міліції району. Відділ цей має силу одного військового куреня [батальйону] (800–900 людей). Організаційно він має ділитися на три сотні стрілецькі, 1 сотню кулеметну, відділ кінний (50–100 людей). Командантом окремого відділу, як також сотень і чот повинні бути старшини. Також і міліціонери з окремого відділу, по можливості, повинні бути люди військові. Тому командант мусить своєчасно притягнути до Народної міліції старшин, підстаршин і бійців Червоної армії – українців. Узброєння відділу має відповідати узброєнню війська. Умундування грає меншу роль, обов'язково мусить бути лише згадана жовто-синя або біла міліційна опаска на лівому рамені. Командант окремо-

го відділу приступить негайно до перешколення [військового навчання] відділу та створення з нього правдивої бойової одиниці. Згодом, в міру спроможності, треба подбати про одонородне умундування відділу. Опаски, однак, мусять стояти, як відзнака приналежності до Народної міліції аж доки не прийдуть інші розпорядження Головної команди народної міліції.

Відносно розташування та ужиття окремого відділу, аж до відповідного наказу обласного команданта Народної міліції, рішає районний командант Народної міліції, якому командант окремого відділу безпосередньо підлягає.

Відділ належить тримати, по можливості, разом так, щоб в разі потреби можна було його мати під рукою. Не значить це, однак, щоб держати відділ без заняття. Весь час відділ мусить бути виповнений службою й вишколом. Вихідні мусять бути обмежені до мінімуму.

Відносно озброєння відділу, то можна його роздобути роззброюючи відступаючі відділи Червоної армії або збираючи порозкидану Червоною армією зброю. Всю лишню зброю належить відставляти до обласної команди.

Також прохарчування та приміщення такого чисельного відділу треба як слід підготувати. Моменти ці можуть примусити районного команданта Народної міліції розділити окремих відділ. Тоді треба це робити доцільно, так щоби зібрання відділу разом не тривало ані довго, ані не було трудне.

Звичайно, на зорганізуванні окремого відділу кінчається праця районного команданта над ним, бо з того моменту він переходить до диспозиції Обласної команди Народної міліції.

До Б. Організація канцелярії та апарату райо-

нової команди Народної міліції. Канцелярію організує і веде назначений районним командантом шеф канцелярії, він мусить вчасно подбати про папір, матеріал до писання, машини до писання, печатки. Печатки мають бути дві:

1. довга з текстом:

Народня міліція

Районова команда в

вимір 21/2 x 10 см.

2. округла, величина дотеперішньої округлої печатки НКВС (як на паспортах). В середині має бути Володимирівський Тризуб без вінка, довкруги текст:

Народня міліція, Районова команда в

Канцелярія повинна мати наступні відділи:

1. Секретаріят, веде головний реєстр Народної міліції району, всі входячі й виходячі письма районної команди, редагує на доручення районного команданта Народної міліції накази та інструкції станицям району, виготовляє відозви й повідомлення до населення. Секретаріят має подбати про поздовжні печатки для станиць Народної міліції, лучбу й комунікацію районної команди зо станицями.

2. Відділ паспортний, видає перепустки, особливі документи, паспорти. Важними вважатиметься перестампельовані друки й бланки більшовицькі. Дотеперішні печатки НКВС є неважні.

3. Відділ слідчий веде слідства у справах кримінальних і політичних, про що звітує Обласній команді Народної міліції. Видає накази арештування і звільнення за підписом районного команданта Народної міліції. Веде

картотеку.

4. Табір інтернованих, призначений для жидів, асоціальних елементів та полонених.

Секретаріят укладає головний реєстр району, в якому кожна станиця району матиме свою течку. В головному реєстрі мають бути дані відносно числа членів Народної міліції в поодиноких станицях з особистими даними, стан озброєння і вивінування [устаткування, обладнання] станиць, кількості бережених ними об'єктів, сили окремого відділу, що остався у розпорядженні станиці, кількості військово-вишколених членів міліції, кількості бувших старшин, підстаршин, скільки й які військові спеціальності є серед членів Народної міліції станиці, лучбу й комунікації районної команди зо станицями.

До В. Районовий командант Народної міліції мусить негайно взяти організацію народної міліції району в свої руки. В першу чергу мусить зв'язатися з усіма станицями свого району, перевірити особисто, або через свого заступника стан організації Народної міліції, озброєння і вивінування її, тощо. Вислід [результат] цієї перевірки стане основою для видання інструкцій та наказів.

Організаційна праця районного команданта має йти в напрямі усправлення й уодностайнення апарату Народної міліції в районі. Він мусить зорієнтуватися, чи сила станиці є відповідна, зарядити евентуальне скріплення важніших станиць, в разі потреби, змінити командантів станиць. Те саме відноситься до озброєння і вивінування станиць, що буде нерівномірне. Ясно, що станиці будуть старатися задержати для себе як найбільше зброї та майна й саме обов'язком районного команданта буде ці нерівномірності виправити. Зокрема такі речі, як авта й мотоцикли є для станиці лишні і треба буде їх

стягнути до району чи навіть відправити до областей.

Організаційні праці районного команданта можна зібрати в наступних точках:

1. перевести контроль станиць та перевірити:
 - а) хто є командантом станиці, яке його минуле;
 - б) скільки людей здібних до повнення служби в народній міліції є в даній місцевості, колгоспі, заводі;
 - в) скільки є членів Народної міліції загалом, скільки постійно на станиці, скільки в окремому відділі;
 - г) який вишкіл людей (старшини, підстаршини, військові спеціалісти, невишколені військово);
 - ґ) яке є озброєння Народної міліції (пістолі, кріси [гвинтівки], легкі кулемети, важкі кулемети, інша зброя);
 - д) які середники [засоби] лучби стоять до диспозиції станиці (пошта в місті, окремий телефонічний апарат, телефонічна централя);
 - е) які засоби транспорту має станиця (кінні запряги, грузові авта, особові авта, мотоцикли);
 - є) яку службу повнить станиця, скільки стійок висилає, який є стан безпеки в місцевості;
 - ж) санітарні умови місцевості;
 - з) стан протиповітряної алярмової служби й охорони.

(Ствержені [виявлені] хиби має командант району на місці справляти).

2. На основі переведеної контролі має видати районний командант перші організаційні накази для станиць:

- а) загалом: права та обов'язки членів Народної міліції, службовий порядок звітування до районної команди, зв'язок із районною командою, переводження арештованих до районної в'язниці, від-

ношення до інтернованих і т. д.;

б) спеціально до кожної станиці: потвердження команданта станиці і його заступника, визначення сили сталої осади [залоги] станиці й окремого відділу, визначення окремих об'єктів до стереження, призначення окремої полоси стеження і т. д.

Рівночасно має районний командант видати накази про створення потрібних нових станиць Народної міліції, евентуально зарядить ліквідацію лишніх.

3. На основі провірення теренових і комунікаційних умовин району створити підрайони. До підрайону входить кілька станиць Народної міліції, що підлягають одному з командантів станиці, назначеному на підрайонового команданта Народної міліції. Це матиме ту добру сторону, що районова команда не муситиме безпосередньо пильнувати 20–25 станиць, а тільки 5–6 підрайонів.

4. Виготовити першу інструкцію для вишколу Народної міліції. Інструкція має обняти:

- а) муштру,
- б) науку про зброю,
- в) школу стріляння,
- г) бойовий вишкіл,
- г) вартову службу.

5. Виготовити печатки для районової команди й команд станиць народної міліції.

6. Виготовити виказки [посвідчення] для членів Народної міліції, що повнять постійну службу в районній команді та станицях, в окремих відділах станиць, оперативному відділі району. Члени Народної міліції, що мають виказки з районової команди мають право постійно носити зброю. Інші члени дістають на час служби виказку, яку повертають по службі. Не мають вони права поза службою

носити або посідати зброю. Їхня зброя є постійно на станиці Народної міліції.

8. Стягнути зо станиць всю лишню зброю і винування до району.

9. Видати зарядження відносно стягнення контингентів на удержання окремих відділів станиць й окремого відділу району. Очевидно, що ці зарядження слід видавати тільки в тому випадку, коли не можна буде запевнити вдержання цих відділів із запасів залишених Червоною армією.

* * * * *

Важливою річчю при тому всьому є, щоб сила Народної міліції району відповідала якраз дійсній потребі й усіх лишніх людей треба відослати нараз до праці. Для орієнтації подаємо наступні цифри:

станція – 15–20 людей,

окремий відділ – 30–50 людей,

окремий відділ району – 800–900 людей.

Кількість людей по канцеляріях – в міру потреби.

Районовий командант повинен пам'ятати, що як довго нема з гори окремих доручень, що твориться українська армія, так довго буде Народна міліція самотнім представником української національної революційної збройної сили. Тому дальші директиви відносно організації Народної міліції повинні цей момент узгляднювати в рівній мірі, як і момент безпеки та ладу.

По налаштанні організації Народної міліції в районі має районовий командант приступити до систематичної організації ладу й безпеки в районі. Тут належить:

1. Переведення списків усіх б[увших] працівників НКВС, НКДБ, прокуратури, сексотів, членів КП(б)У, тощо.

2. Переведення списків тих громадян, що визначилися в переслідуванні й гоненні українства. В першу чергу йде тут про неукраїнців, отже жидів, москалів, поляків.
3. Переведення інтернування неукраїнців, які під першу й другу точку підпадають.
4. Переведення реєстрації арештованих і вивезених більшовиками з даними, коли й куди їх вивезено. Списки ті відслати до обласної команди.
5. Визначення народного суду, що судитиме проступки, поповненні вже по уступленні більшовиків.
6. Проголошення зарядження, що за грабіж зо зброєю в руках каратиметься розстрілом на місці. За грабежі звичайні віддаватиметься під народний суд, якого присуд є невідкличний.

До Г. Видання відповідних заряджень, що регулювали б відношення Народної міліції до населення, до армії та органів союзника є справою першої ваги. В загальному справи ці порушені в розділі ч. 2.

Всі ці зарядження мають бути виконані по глибокій заставі [виважено] і що не менш важне, по розумінні з відповідними органами союзника. Союзник мусить бачити в них свою вигоду і тим самим їх признавати.

Хоч конечності війни є тяжкі, то мимо всього того роду зарядження не можуть занадто обтяжувати населення.

Районовий командант не може з того роду зарядженнями йти надто далеко й входити в дрібниці, бо ці справи належатимуть до обласної команди Народної міліції.

* * * * *

На тому звичайно закінчується самостійна організаційна праця районного команданта Народної міліції. Дальша організаційна перебудова повинна піти в рамках наказів та інструкцій Обласної команди. Тому правильний зв'язок районної команди Народної міліції з областю є необхідним. Такий зв'язок може запевнити тільки телефон і тому про це мусить подбати районний командант, не питаючи ініціативи згори.

Якщо йде про час, потрібний для організації району, то мусить вона бути в загальному закінчена до одного тижня від обняття команди районним командантом.

ЗАГАЛЬНІ ЗАБОРОНИ

1. Поліційну годину установлюється на (подати час). Поза поліційними годинами можна виходити на місто (село) тільки членам міліції, іншим за окремим дозволом, виданим командою Народної міліції.
2. Забороняється устроювання прилюдних зборів, віч, сходин, театральних і кінових вистав і взагалі всіх прилюдних імпрез.
3. Забороняється організувати які-небудь комітети, політичні партії, делегації, тощо.
4. Спинюється наука у всіх школах аж до відкликання [тобто, до відміни даного наказу].
5. Шкільні будинки належить поставити в розпорядження команди Народної міліції. Забороняється друкування будь-яких часописів, летючок, брошур, книжок. Рух друкарень належить одразу спинити і повідомити про це команду Народної міліції.
6. Порушення котрого-небудь з повищих наказів потягає за собою приноровлення реп-

ресій згідно з революційним порядком.
Розділ IV
ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ
В ОБЛАСТІ

Організація Народної міліції має перед собою три завдання:

1. Організацію Народної міліції в обласному місті, подібно, як це представлено в розділі ч. 2.
2. Організацію команди Народної міліції міста, подібно, як це представлено в розділі ч. 5.
3. Організацію обласної команди Народної міліції.

* * * * *

Вже в організації Народної міліції в обласному місті стрінемо поважні труднощі.

А. Обласні міста, це у своїй перевазі великі міста з поверх 100.000 населення.

На 23 обласні міста є:
з населенням поверх 500.000 – 3 міста
100.000 – 9 міст
50.000 – 7 міст
нижче 50.000 – 4 міста.

Всі чотири останні на ЗУЗ.

Крім цього є ще вісім необласних міст з населенням поверх 100.000. Всі в Центральній промисловій окрузі Донбас – Кривий Ріг.

Б. Великі міста України мають характер переважно чужинецький з великою перевагою жидівсько-московського елементу.

В. В обласних містах є сконцентрована велика кількість різних державних, партійних і військових

установ, для яких обсади треба буде значної кількості людей. При скомплікованості життя в нинішній Україні буде обсада ця необхідна, якщо життя громадян має йти менш-більш нормальним шляхом і з їх поборенням ситуація в обласному місті буде вповні опанована.

1. ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ МІЛІЦІ В ОБЛАСНОМУ МІСТІ

Обласний командант Народної міліції зачне свою діяльність від згуртування біля себе хоч би й малого гурта людей, найкраще робітників, бійців Червоної армії і міліціонерів-українців, людей стягнених з провінції. При їх допомозі обсадить власне централю [головне управління в місті] НКВС і НКДБ та одну з друкарень, найкраще друкарню обласного щоденника. Якщо в місті є вже союзні війська, зголоситися негайно до військової команди з повідомленням, що перебирає організацію Народної міліції в місті та області в цілі збереження ладу й порядку й просить військову команду піти йому на зустріч, визначаючи евентуально зв'язкового старшину. Наступним завданням команданта буде приєднання до міліції всіх українців обласного міста здібних носити зброю. В тій цілі видрукує командант відозву до населення, в якій буде подано до відома, що:

1. Союзні війська прийшли в Україну прогнати наїзника.
2. В місті утворюється Народна міліція для забезпечення ладу й порядку. Всі українці від 18 до 50 років без огляду на професію мають обов'язково зголоситися до служби в Народній міліції. Зголошення приймається (подати льокаль [приміщення]).

3. Відозва має бути закінчена візванням [закликом] до задержання ладу й порядку. Зокрема мається візвати робітництво до оборони промислових об'єктів. Відозва має бути видрукувана за порозумінням з відповідною військовою командою.

Рівночасно з відозвою повинен командант розіслати частину своїх міліціонерів між їх знайомих, щоб їх негайно притягнути до міліції.

В міру напливання добровольців належить їх реєструвати, видавати їм зброю й опаски та займати ними ті державні та прилюдні будинки, яких ще не обсадило військо.

З черги має командант зорганізувати охорону промислових заводів на місці. Тут не належить надто перебирати і притягувати до охорони зайняте на даному заводі робітництво.

Перший мобілізаційний етап організації Народної міліції повинен бути закінчений протягом двох днів. У випадку браку зброї вживати до служби міліціонерів і без зброї, тільки з опасками.

Рівночасно з мобілізацією Народної міліції має йти організація команди Народної міліції міста. Організацію її має доручити обласний командант команданту міста Народної міліції. Тут немає ніякого правила, хто має ним бути. Остаточо рішає інтуїція обласного команданта. Рівночасно, однак, мусить обласний командант кермувати організацією Народної міліції в обласному місті, бо це найважливіший пункт цілої області й від успіхів у місті залежатиме доля Народної міліції в цілій області.

Обсада всіх важливих точок в місті обіймає:

1. Централя [Головне управління] НКВС і НКДБ.

2. Відділення Р[обітничо]-С[елянської] М[іліції]

(НКВС) і НКВС (комісаріат), тюрма.

3. Обласні комісаріати і окремі відділення [НКВС], державні уряди [установи].

4. Льокалі [приміщення] КП(б)У і Комсомолу.

5. Державні господарчі установи, як банки, кооперативні центральні й магазини, продажні пункти [пункти продажу].

6. Об'єкти громадського користування, електрична, газова, водопроводи.

7. Середники руху й транспорту, як трамваєва централь [трамвайне депо], залізничні станції і магазини, автобуси.

8. Пошта, телеграф, телефонна централь [телефонний комутатор], радіовисильня [радіостанція].

9. Мости й тунелі.

10. Летунські майдани, якщо не обсажені військом.

11. Військові об'єкти і магазини [склади], якщо не обсажені військом.

12. Промислові заводи.

Всі пункти продажу (склепи [магазини], магазини) далі банки й каси належить опечатати та поставити коло них варту. Щойно по зорганізуванні продажного апарату можна продовжити торгівлю.

По переведенні обсади загальних пунктів переводиться організацію відділів Народної міліції. Місто поділиться на райони (відділення комісаріатів) згідно з дотепер існуючим поділом, визначиться командантів районів і приділиться їм відділи Народної міліції в залежності від потреби 100–150 людей. Командант району в місті не організує окремої канцелярії з відділами, як це має місце при районних командах на провінції, а тільки обмежується до зорганізування служби безпеки в своєму районі. Він визначає собі свого заступника, що веде канцелярію

для внутрішньої служби і десятників (участкових), яким приділює або кілька вулиць, або окремі більші об'єкти, як залізничну станцію, промисловий завод, тощо. Служба міліціонера триває, в залежності від кількості міліціонерів, аж до 16 годин на добу, а то 8 годин на стійці й 8 годин у поготівлі. На осідок районної команди обирається приміщення б[увшого] відділення РСМ.

2. КОМАНДА МІСТА НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ

Команда міста Народної міліції творить з частини міліціонерів постійний запас команди Народної міліції міста в силі 1 сотні (150–200 людей) “Окремий відділ”. Окремого відділу не вживається до вартової служби. Відділ має бути зложений, по можливості, з бійців або принаймні людей обізнаних із зброєю. На команданта треба визначити людину військовою, по можливості старшину армії, свідомого українського націоналіста. Відділ треба помістити разом “скошарувати” і негайно зачати його вишкіл. По можливості, треба відділ умундурувати. Бюро команди Народної міліції міста повинно поміститися в льокалі Міського управління Робітничо-Селянської Міліції. На будинку має висіти український державний прапор і вивіска з тризубом і написом:

Команда Народної міліції міста

Бюро повинне мати наступні відділи:

1. Секретаріят, що веде внутрішні справи команди, приймає і видає письма, редагує відозви, накази, інструкції, виконує посвідки, виказки і т.д.
2. Господарський – веде господарку Народної міліції міста.

3. Паспортовий – видає перепустки й паспорти населенню.
4. Слідчий – веде слідство у справах кримінальних і політичних.
5. В'язниця й табір інтернованих.
6. Мешканевий – проводить ревізію і приділ мешкань та льокалів на бюро.
7. Санітарний – видає санітарні приписи для міста та стежить за їх виконанням.
8. Руху – кермує вуличним рухом.

Командант Народної міліції міста в порозумінні з військовою командою міста видасть зарядження відносно поліційної години, руху в місті, подорожування. В перших днях організування Народної міліції муситься взагалі спинити рух подорожний, згодом можна дозволити подорожувати тільки за окремим дозволом паспортного відділу команди Народної міліції міста.

До служби в Народній міліції по обласних містах, як взагалі по великих містах, треба притягнути українців давніх міліціонерів, зокрема старшин, що є в тій ділянці добрими фахівцями й можуть віддати великі послуги в державному будівництві. Не треба боятися віддавати справу державного будівництва українцям міліціонерам, навіть відповідальні становища, очевидно поза справами політичними.

* * * * *

По заведенні ладу й порядку в місті, по переведенні чистки між енкаведистами, москалями, жидами й іншими можна приступити до організування правильного життя в місті. Тому як найскорше в місті, як і в селі [треба] допустити й підперти ініціативу громадян до творення адміністрації (міське управління) і перебирання всіх ділянок життя народу в

місті. Це на той випадок, коли на даному терені (місті, фабричних заводах) не діє ОУН з цілим своїм апаратом. Аж до дальших заряджень вищої влади обласного управління, відносних народних комісаріятів остають важними дотеперішня організаційна схема й компетенції міського управління.

До завдань міського управління належить в першу чергу налагодження апровізації міста. До міського управління треба буде притягнути українців, фахівців і зробити їх відповідальними перед головою за господарку міста.

Дальша праця міського команданта Народної міліції має йти в напрямі скріплення ладу та безпеки в місті й школення міліціонерів. Директиви та інструкції в тій справі повинен він діставати від обласної команди.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛАСНОЇ КОМАНДИ НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ

До організації Обласної команди Народної міліції може взятися командант щойно по опануванні ситуації в обласному місті, хоч формально Обласна команда Народної міліції зачне свою діяльність рівночасно з організаційними працями в місті.

Обласний командант не може забути на певні формальні моменти, які однак є наскільки важні, що від них залежить темпи дальшої організації Народної міліції і її позиція в області. Таким основним моментом є “початки урядування”, що має виявлятися наступно:

1. на місце свого урядування вибрати будинок обласного РСМ, на будинку вивісити прапор і вмістити напис:
“Обласна команда Народної міліції в....”

2. Зголоситися особисто в команданта міста союзної армії й повідомити його про зорганізування Народної міліції, де є її бюро та устійнити [узгодити] з ним форму співпраці.
3. Назначити свого заступника й команданта Народної міліції міста та повідомити про це військову команду.
4. Зорганізувати негайно кур'єрську чоту на автах і мотоциклах, для повнення кур'єрської служби в області й негайно вислати кур'єрів для зв'язку з районами області. Особливу увагу звернути на зв'язок і евентуальну допомогу при організуванні Народної міліції по більших містах (важне для областей Центральної промислової округи), нав'язати лучбу зо столицею.
5. Виготовити відповідні печатки для Обласної команди, команд міст і районів та розіслати їх кур'єрами по області.
6. Перейняти друкарні та друкування відозв і розпорядків.
7. Реквізувати для свого розпорядження автопарк, щоб згодом, в міру потреби, розділити його по іншим урядам. В жадному разі не допустити, щоб приватні особи, чи навіть державні, або господарські інституції розпоряджалися засобами комунікації.
8. Перешкодити в корені всякій політичній ініціативі в роді закладання різних народних комітетів, політичних партій, зокрема перешкодити діяльності експозитур різних емігрантських угруповань. В першому періоді організування Української Держави є одинокою допустимою езекутивною ОУН Народна міліція. Щойно по опануванні си-

туації Народна міліція може допустити до відновлення державного, самоуправного та господарського апарату. Очевидно, що цей переходовий період не сміє тривати довго, залежно від положення.

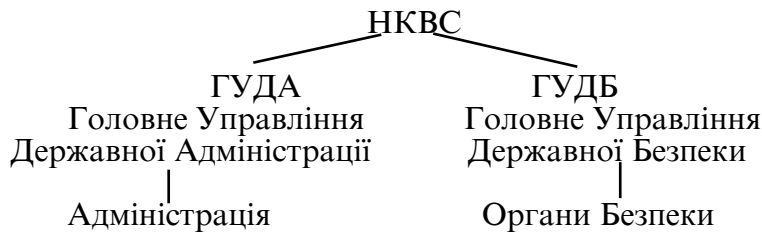
9. Здушити в зародку всяку спробу чужинського елемента в Україні, проявити себе як-небудь організовано. Є це час національної революції і тому не сміє бути ніякої толерантності супроти давнього займанця. Особливо небезпечною може бути білогвардійщина. Відношення до національних меншин урегулює згодом законодавчим шляхом Українська Держава. Як це останнє завдання провести, муситиме оцінити, в залежності від положення обласний комендант.

Подані повище точки відносяться до формального створення Обласної команди. По такому формальному закріпленні своєї позиції в області, має обласний командант взятися до організації області. Зачне її від зорганізування Окремого відділу Народної міліції в силі одного куреня [батальйону]. Його вишкіл, здисциплінування і узброєння передасть обласний командант командантові Окремого відділу. Рівночасно організує Обласну команду з наступними відділами:

1. Персональний – веде персональні справи членів Народної міліції, перевіряє їх політичне минуле і т. д.
2. Організаційний – з підвідділами:
 - а) мобілізаційний;
 - б) вишкільний;
 - в) узброєння і вивінування.
3. Політичний – відповідає давньому управлінню НКВС – політична поліція. Творить окремий апарат Тайної Державної Поліції.

4. Порядковий – організує лад і порядок в області при допомозі апарату Народної міліції по містах і селах (колгоспах, фабриках). Тому відділові підлягають безпосередньо районні команданти й міські команданти Народної міліції, що є властивими органами порядку Народної міліції.
5. Оперативний – організує і диспонує розложенням та ужиттям оперативних відділів Народної міліції.
6. Охорони – організує окремі відділи для охорони промислових об'єктів, залізниць, тощо.
7. Реєстраційний – веде дактильоскопічне та фотографічне бюро та реєстраційні листки злочинців (картотека).
8. Секретаріат – з підвідділами:
 - а) протокольний – приймає письма й веде їхній реєстр;
 - б) господарсько-фінансовий – веде касу й господарські справи Обласної команди;
 - в) пропаганди – проводить цензуру часописів, веде пропаганду за вступлення до Народної міліції.

Повища схема є задумана як основна, на якій має розбудовуватися апарат державної безпеки. Для орієнтації подаємо, що план організації Народного Комісаріату Внутрішніх Справ має наступну схему:

Дальша праця обласного команданта має йти в напрямку закріплення ладу й порядку в області, вишколювання Народної міліції та устанавлення її організаційної гнучкості. Дальша організаційна перебудова, згідно накресленої схеми, буде вже йти за інструкціями та наказами Українського Національного Уряду.

КІНЦЕВІ ЗАВВАГИ

Подана інструкція має тільки характер напрямних, по яких повинна йти організація Народної міліції. Очевидно, що в залежності від місцевих умовин треба буде робити більші, або менші відхилення від поданих напрямних. Однак кожний, що буде поставлений на відповідальному пості, має пам'ятати на такі основні принципи:

1. Народня міліція має бути організованою формою націоналістично-революційних сил України.
2. Народня міліція має бути одною з перших форм організації націоналістично-революційних сил керованих Проводом Організації Українських Націоналістів.
3. Народня міліція має в корені душити спроби виявлення асоціальних чужо-національних (московських і польських) і проти-націоналістичних сил в Україні.
4. Народня міліція буде мусити найправдоподібніше в початках перейняти на себе організування української збройної сили (для того "окремі відділи").
5. До Народної міліції треба притягати всіх фахівців, що можуть бути корисними для справи. Треба пам'ятати, що на Світській Україні всі активні і вартісні елементи в

більшій або меншій мірі є т. зв. “комуністами” і тому таке чи інше відношення їх до КП(б)У чи державних органів при доборі людей не є вирішальне. Важливою є натомисть їх постава під час революції.

6. Москалі й поляки є виключені від служби в Народній міліції. Постава й праця Народної міліції мусять бути такі, щоб армія та органи союзника бачили й власну користь в існуванні Народної міліції.

7. Обласний командант має, вести організацію Народної міліції так, щоб кожної хвилини міг допомогти людьми й матеріалами сусіднім областям.

* * * * *

Народня міліція мусить дбати за повну охорону й безпеку українського народу його дібр і державного майна. Мусить виконувати свої обов'язки якнайкраще й бездоганно та, як треба, безоглядно. Мусить одначе здобути собі повне довір'я народу; стати його охоронником і чинником ладу й порядку.

Інструкція Народної міліції уложена в засаді лише на одну евентуальність, а саме, коли не діють від першого дня апарати ОУН, або хоча б його частини, як, наприклад, військові формування. Тоді Народня міліція має на перші дні перебрати цілість життя, щоб при її помочі, завівши початковий стан ладу, ОУН могла перебирати цілість державного життя. В усіх інших евентуальностях Народна міліція організується й веде свою працю лише в рамках завдань Народної міліції – цебто охорона й безпека народу й виключно цій праці присвячується.

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр.1, арк. 57–76)

Документ № 9
Травень 1941 р.
Інструкції Революційного Проводу ОУН(Б)
для організаційного активу в Україні
на період війни.
“Боротьба й діяльність ОУН під час війни”
Д. Пропагандивні вказівки на передвоєнний
час, на час війни й революції та на початко-
ві дні державного будівництва

Зміст:

- I. Передвоєнний час:
а) пропаганда серед армії;
б) пропаганда серед населення;
в) технічна підготовка.
II. Війна й революція.
III. Початки державного будівництва.

I. ПЕРЕДВОЄННИЙ ЧАС

В с т у п. Перед війною вести посилену підготовку та найбільшу увагу пропагандивну працю такими засобами:

- а) шептана пропаганда (вістки, кличі, цілі боротьби);
б) кольпортажа [розповсюдження] націоналістичної літератури;
в) ширення революційних пісень;
г) політична сатира;
г) особисті й посередні зв'язки з різними кругами населення;
д) підготовка змісту, людей і засобів на час зриву;

е) технічна підготовка.

Зміст нашої пропаганди має двояке завдання: мобілізувати позитивними кличами до боротьби: 1. українців, 2. немосковські народи, 3. всіх незадоволених з большевицьких порядків і розкладати ворога, виказуючи слабкість режиму й сіючи зневіру в успіх якої-небудь оборони.

Позитивні кличі мають умасовити політичні цілі нашої боротьби й приєднати до фронту нашої боротьби найширші круги українців і чужинців. На першому місці українські справи.

С е р е д а р м і ї. Звернути особливу увагу на ширення розкладової пропаганди серед червоноармійців із нутра через мобілізованих та ззовні, подаючи водночас позитивні кличі нашої боротьби. Засіб: шептана пропаганда, продумана черговість вісток і поголосок.

Подавати в такому порядку підривні думки й вістки:

1. *В армію ідемо, бо там наша зброя. Воювати за московську комуну не будемо, але за Україну. Берім у свої руки зброю, – здобудемо волю!*

2. *Війна не має ідейної цілі. Нема за що битися. Не будемо своїми грудьми боронити більшовицької нужди, голоду, гнету й переслідувань. Не будемо вмирати за московську тюрму народів. Не будемо нести неволі свобідним народам.*

3. *Війна взагалі недоцільна. Більшовики сяк чи так програють. В Росії вже приготована революція! Робітники вже бунтуються, страйкують. По селах приготовляють повстання! В містах вже голод!*

4. а) *Війна не вдасться! Уряд зрадив нарід, бо: 1. не підготував до війни, 2. продавав німцям збіжжя, 3. продавав бензину, а тепер їх машини нашою бензиною їдуть нам на голови і нас б'ють! Поїзди вже*

два роки з нашим добром йшли до Германії, а ми пухли з голоду. Сталін вже давно змовився з Гітлером, а нам кажуть гинути. Зрада!

б) Ворошилов німецький *шпiон*. Зрадники нами командують, бо слухають чужих шпiонiв, а ми маємо гинути? Не хочемо вмирати, не будемо каліками вертатися! Не будемо воювати за чужі інтереси! НКВД на фронт!

5. В летючках і усних розмовах вплітати такі думки:

За наші хлібоздачі, продналоги [продподатки], за голодову [голодну] смерть наших братів, за нашу неволю в заводах, за примус стахановщини кремлівські собаки збудували свої танки й літаки. Ми були рабами машини й колгоспу. Нині нас зробили рабами *воєнних машин* і примушують боронити своєї тюрми й неволі. *Але самі машини не поїдуть*. Ми ними керуємо. Ми поведемо їх на тих, на кого хочемо. Часу нашої розплати ми не змарнуємо. Вбивайте політруків і сталінських собак, що нас стережуть.

По трупах політруків підемо по голову Сталіна!

Воюємо зброєю, що її наші кати проти нас зготовили!

6. а) Ширити серед загалу червоноармійців кличі такого типу:

Нема пощади червоним кровопийцям! Нема ласки їх слугам!

Сталінські й жидівські комісари – перші вороги народу!

З народом – проти ворогів народу!

Зброя в наших руках – загибель [загибель] для Кремля!

б) Серед українців-червоноармійців ширити свідомість, що тільки *Суверенна Українська Держава* може забезпечити українському воякові свобідне й

людське життя; що тільки в самостійних національних державах і в Українській Державі населення не буде вгинатися і здихати від тягару податків, які йдуть на *удержання великих армій* на Далекому Сході, в Фінляндії, Туркестані й далеких країнах, які Україну нічого не обходять. Чому маємо годувати стільки війська в краях, які нам не потрібні, а самі здихати? Чому маємо давати останнє наше добро на більшовицьку *агітку в чужих державах*, де робітникам куди краще живеться, як найліпше платним стахановцям у нас? На те, щоб Москва за наші гроші мала більше засобів нас гнобити! Для оборони української землі й свободи не треба годувати великих армій ані в Сибірі, ані в Туркестані. Не треба буде здирати грошей на брехню про *всесвітню революцію пролетаріату чужих народів*, який тої революції не хоче, й жене буком більшовицьких агітаторів. Кожний думає про себе. Думайте й ви про себе.

Бийтеся за *свою* свободу!

Розкуйтеся ошукані!

Ідіть з народом проти червоної й білої Москви!

7. а) *Не вірте* в силу ваших катів. Вони тої *сили не мають*, бо: сила – то зброя, а зброя у ваших руках!

Проти кого повернете свою зброю – той згине!

Вплітати до летючок та розмов такі думки:

б) *Не вірте*, що *поліпшиться* ваша доля, як прийде комуністична революція в цілій Європі. Це брехня жидівських ошустів [шахраїв], що вас дурили на спілку з москалями. Вони хотіли б такої революції, бо тоді, не боячись війни, змогли б у спокої ще не таку неволю завести. Але комуністичної *революції* в світі *не буде*, бо *робітники її не хочуть*. Робітники західної Європи бояться московсько-жидівської

комуни. Вони бачать всю брехню й ошуканство. Вони знають, що: – *Марксизм – жидівська вигадка, – що Серп і молот – то смерть і голод!*

Московсько-жидівська комуна – то ворог народу! Москва міцна своєю брехнею, коли на дурнів натрапить. Ви міцніші від Москви, бо дурний ворог зо страху перед Германом [Німеччиною] віддав усю свою зброю у ваші руки.

Ми пам'ятаємо, як нас катували червоні кати!

8. Заздалегідь подавати такі вказівки й кличі на час вибуху війни:

З вибухом війни бийте більшовиків, що вами командують! *Винищуйте штаби*, стріляйте москалів, жидів, енкаведистів, політруків і всіх, що хотять війни й нашої смерті! Це найбільші вороги народу! Не важтеся ні хвилини даліше обороняти кремлівських собак, бо гнів народу впаде на вас!

9. Українці армійських частин, що стоять на *неукраїнських теренах* збирають зброю, гуртуються разом і пробиваються організованими частинами чимскоріш до своїх областей. По дорозі помагають всюди місцевому населенню організувати місцеву протимосковську владу, залишаючи йому зброю. На той час підходять такі кличі:

На поміч поневоленим братам!

Сини мої, орли мої, летіть в Україну!

10. Коли українським озброєним частинам неможливо пробитися в Україну, *прилучаються до протимосковської революції* того народу, на території якого перебувають. Коли заворушень ще нема, самі організують і пропагують протимосковське повстання за кличами:

Через розвал московської імперії до визволення поневолених народів!

Свобода народам! Свобода людині!

Досить московського визиску! Наші багатства для нас!

Геть з диктатурою Кремля! Влада народів!

В своїй державі – свої права!

11. Де національно-політична свідомість ще не дозріла, щоб у поневоленого народу збудити бажання до самостійного державного життя (як напр. у сибірських народів), пропагувати *ідею союзів або федерацій кількох сусідніх держав* для оборони проти Москви.

12. Вернувшись в *українські області*, українські бійці, помагайте населенню, або самі починайте організовувати місцеву владу в селах, по промислових осередках, районах областях. перебирайте охорону заводів, магазинів, колгоспів й МТС перед розграбленням.

На фронті здавайтеся в полон, заявляючи, що ви українці й хочете боротися з Москвою за вказівками ОУН під проводом Степана Бандери.

С е р е д н а с е л е н н я. Захитання совітської влади, відступ військ створить пригожий момент для повстанчої акції й перебирання влади.

13. В національно *мало свідомих* середовищах, особливо на С[хідно] У[країнських] З[емлях], повстанчу акцію заздалегідь пропагувати під кличем *конечної самооборони перед більшовицьким бандитизмом*. Ширити такі кличі й думки:

Не дозволяйте забирати й перевозити народного майна з української землі. Відбирайте награвлене! Українське майно – в українські руки! Смерть грабіжникам України!

Краще навіть знищити народне майно, як віддати його московським грабіжникам!

Від цих кличів – закликів про організування самооборони – переходити до кличів політичних с т у

п е н е в о, завершаючи націоналістично-самостійницькою пропагандою. Для *переходу до відкритої націоналістичної* пропаганди вживати таких, наприклад, кличів, як:

Український хліб – тільки українцям!

Без московсько-жидівської комуни кожний буде хазяїном!

Самостійна Україна – то краще життя.

В неукраїнських середовищах послуговуватися такими кличами:

Комуна – ворог народу!

Краще боротьба, як повільна смерть!

Досить голоду! Досить неволі по колгоспах! Вся земля селянам!

15. У всіх українських середовищах широко пропагувати ідею, що *все майно на українській землі*, всі лани, всі ліси, всі заводи й фабрики, всі дома з усім добром по селах і містах є *власністю українського народу*. Ширити кличі:

Не дайте грабувати України!

Українці! Беріть те, що ваше! Кулю грабіжникам!

16. *В робітничих осередках* звертатися проти поневолення працюючих по фабриках і проти визиску робітників. Приклади кличів:

Робітник не раб! Досить неволі по заводах!

Свобода всім працюючим!

Соцзмагання – це новітнє кріпацтво комунарських хижаків!

Донбас – Дрогобич – нерви України. Ні куса вугілля, ні каплі нафти ненажерній Москві!

Стахановці – наймити кремлівських неробів!

Кінець стахановщині! Смерть кремлівським обманцям!

17. *Українське село і загал українців* мобілізувати

передусім кличами національно-політичними. Не переочувати при тому соціальної та особливо земельної справи. Політичні й бойові кличі:

Україна для українців!
В українській землі – українська влада!
Твори Українську Державу, або згинеш за неї!
Здобути, або вдома не бути!
Смерть московсько-жидівській комуні!
Бий комуну, спасай Україну!
За землю, за волю, за людські права! Хай згине
комуна, хай згине Москва!
В своїй хаті, своя правда і сила і воля!
За голод, знущання, Соловки, Сибір нам нині
Москва заплатить!

Соціяльні кличі:
Кінець колгоспам і кріпацтву!
Україна без холопа і без пана!
за землю, за владу, за вільне життя!
Українське майно в українські руки! Бий черво-
них грабіжників!

В час вибуху революції ці кличі якнайширше умасовлювати й якнайчастіше повторювати їх зміст згідно з Постановами II ВСОУН з 1941 р. і з політичними інструкціями.

18. Серед українців поширити свідомість, що *наша допомога поневоленім Москвою народам не є справою придуманого чоловіколюбства, але життєвим інтересом українського народу. Прогнавши москалів з нашої землі, не будемо мати СИЛЬНОЇ Й МОГУТНЬОЇ Української Держави так довго, доки нашим сусідом буде велика московська імперія – червона чи біла. ОУН під проводом Бандери не заперестане [не припинить] боротьби, доки московська імперія не буде знищена. Знищити Москву, як велику імперію і звести її до самих тільки московських*

земель зможемо лише тоді, коли на всіх московських землях постануть самостійні національні держави. Іншої дороги немає.

Справа визволення поневолених Москвою народів – життєвий інтерес України! На руїнах московської імперії Україна воскресить поневолені народи! Смерть Москві! Свобода поневоленим народам! Встане Україна і розвіє тьму неволі!

Перемінювати більшовицькі гасла на кличі революційно-визвольні, змінюючи або додаючи відповідні слова, як, наприклад: Пролетарі всіх країн єдняйтеся до боротьби з московсько-жидівською комунією! Повстаньте гнані і голодні проти червоної Москви! Час розплати настав! Смерть Сталінові!

До большевицьких кличів на прилюдних місцях дописувати (домальовувати) наші, революційні слова.

20. Під знані мелодії більшовицьких пісень підкладати слова насмішливі або бойові.

21. Заздалегідь протидіяти замаскованій агітці ворога, що схоче баламутити українців *інтригами політичних спекулянтів та агентів*. Ширити думки:

Не вірте нікому. Справедливість в Україні заведе тільки Українська Народня Влада, в обороні якої стоїть і завжди стоятиме ОУН під проводом Бандери. Всі на допомогу Українській Владі в її боротьбі за Українську Державу! Всі для Української Народньої Армії.

Смерть Москві червоній і білій! Ні сліду москаля в Україні! Кінець московській облуді! Смерть замаскованим обманцям і агентам Москви! Геть з політичними спекулянтами! Знаємо хто нас до бою провадив!

22. Розгортаючи пропагандивну роботу, остерігати населення перед всякими провокаціями, що могли б спричинити *передчасний виступ*, а в осеред-

ках з високою революційною свідомістю не заогнювати передчасно настроїв. В останньому випадку не видавати летючок. Протидіяти передчасно розбурханим настроям шептаною пропагандою. Заохочувати цивільне населення до виїзду й переходу на С[хідно] У[країнських] З[емлях], даючи поучення, як по дорозі ширити паніку, зневіру в силу ворога, підривати боєздатність армії, як у ній нести наші позитивні кличі боротьби та давати почини й організувати протимосковську силу, а згодом місцеву владу.

Технічна підготовка пропаганди ОУН. Намітити окремих людей до підготовки й переводження пропагандивних акцій у час революції. До підготовки належить:

а) придбання паперу, фарб, друкарських фарб, загалом плян опанування заздалегідь намічених магазинів [складів], друкарень, клішарень [майсерень з виготовлення друкарських кліше], цинкографічних робітень [майстерень];

б) приготування національних і організаційних прапорів тризубів, синьо-жовтих опасок, кокард;

в) забезпечення для себе в уплянованих місцях радіоапаратів, голосників [гучномовців], а головно радіостанцій;

г) вивчення програмових матеріалів для промов (рід маніфестів);

Г) приготування редакторів і матеріалу до газет;

д) поширення революційних пісень (вибраних);

е) зорганізування справного й швидкого апарату кольпортерів [розповсюджувачів] і кур'єрів для скорого розповсюдження летючок, плакатів, нака-

* організаційний прапор – прапор ОУН: прямокутне полотнище, що складається з двох рівновеликих частин – червоної барви (верхня частина) та чорної барви (нижня частина)

зів, для писання кличів на мурах, пропагандивно-декоративних робіт і т. п.

є) вибрання здібних промовців і вишколення їх до широкої агітаційної акції.

Цю роботу слід зробити заздалегідь, бо в революційному хаосі не буде на те часу.

II. ВІЙНА Й РЕВОЛЮЦІЯ

24. Головні пропагандивні цілі в цьому періоді нашої боротьби є:

1) П і р в а т и д о з б р о й н о г о з р и в у п р о т и М о с к в и й п р о т и б о л ь ш е в и з м у н а й ш и р ш і м а с и у к р а ї н ц і в і н е - у к р а ї н ц і в ,

б) п р о г о л о с и т и в к о ж н і й м і с ц е в о с т і у к р а ї н с ь к о ї з е м л і с а м о с т і й н і с т ь С о б о р н о ї й Н е з а л е ж н о ї У к р а ї н с ь к о ї Д е р ж а в и й о д н о ч а с н о з п р о г о л о ш е н н я м с а м о с т і й н о с т і в и р а з н о п і д к р е с л и т и , щ о б о р о т ь б у з а с а м о с т і й н і с т ь о р г а н і з у є О р г а н і з а ц і я У к р а ї н с ь к и х Н а ц і о н а л і с т і в п і д п р о в о д о м С т е п а н а Б а н д е р и .

в) п р о п а г у в а т и п р и к о ж н і й н а г о д і , щ о О У Н п і д п р о в о д о м С т е п а н а Б а н д е р и o р г a н і з у є й в е д е н е т і л ь к и б o р o т ь b y з a c a m o c t i y n i c t ь У к р а ї н с ь к о ї Д е р ж а в и , а л е з a п o в н и й р o z в a л і з н и щ е н н я м o c k o в с ь к o ї і м п е р і ї і з a c t в o р e n n я н a її р у ї н a x c a m o c t i y n и x н a ц і o н a л ь н и x д e р ж a в .

25. Зміст пропаганди мусить бути достосований до людських середовищ.

а) В у к р а ї н с ь к и х с е р е д о в и щ а х в e c t и п р o п a г a n d y п і д к л и ч e м б o р o т ь b y з a C a m o c t i y n y , в і д н і к o г o Н e z a л e ж n y , C o б o р n y У к р а ї н с ь к у Д e р ж a в у й z a v и н и щ e n n я її в o р o г і в .

б) У н a ц і o н a л ь н о м і ш a н и x o c e p e d k a x п і д к л и ч e м c в o б o d и л ю д и н и й v и z в o л e n n я z e k o н o м і ч н o г o v и z и c k y .

в) В н e - у к р a ї н с ь к и х т e p e n a x п і д

кличем визволення з-під московської тюрми народів і творення самостійних національних держав.

г) **С е р е д в і й с ь к а** за знищення большевицького протинародного командного складу й за збройний перехід армії й її чину участь у визвольній боротьбі поневоленого населення, додаючи відповідні кличі з попередніх груп, залежно від національного складу армійської частини.

г) Постійно підкреслювати, що поспіх, само впевненість і рішучий удар рішають про перемогу.

26. **М а с у з р у ш и т и з а с и д ж е н и х м і с ц ь.** Села кинути на міста, де головні нерви ворожої влади, пропагуючи клич: “селянська Україна здобуває міста і нищить ворогів України!”

(Політичні й соціальні кличі для села в розділі II, 5).

27. В міру можливості організувати **р о б і т - н и ч і д е м о н с т р а ц і ї**, масівки й мітинги. Приєднувати червоноармійців на бік робітництва, що воює за своє право до свobodного людського життя, за соціальне визволення від визиску большевицьким, державним капіталізмом.

Геть з визиском кремлівської кліки!

Геть з більшовицьким глуфом над робітництвом!

Кінець державному капіталізмові!

Усі фабрики – власність тих робітників, що в них працюють!

28. **Як** почнеться відворот червоної армії – агітувати заздалегідь усіх працюючих стати до оборони перед знищенням своїх верстатів [знарядь та місць] праці. Звернутися до них з закличком, у якому були б приблизно такі думки:

Робітники! Бороніть своїх верстатів праці. Не дозволяйте в часі відвороту червоної армії нищити

ваших заводів і фабрик. Вбивайте ворогів, що між вами – жидів і сексотів. Змініть свої фабрики на твердині й бастіони визвольної революції. Не давайте вивозити й нищити праці ваших рук!

29. Повстанча акція починається роззброєнням осередків ворожої збройної сили (військових частин, НКВД, міліції тощо).

Одночасно з натиском на ворога негайно проголосити **САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ** – по змозі маніфестом до Українського Народу й відозвами та плакатами до населення.

Розліплення маніфесту (коли нема друкованих примірників, там малювати ручно) й масове розповсюдження відозв в кожному місті й селі – завдання пропагандистів.

30. коли повстання сьак-так спаралізує ворога скликати людей й **відчитати їм** (при відкритих головах) маніфест ОУН про відновлення Української Держави й про війну України з Москвою. Промову закінчити включенням усіх боєздатних українців у склад Української Народної Армії.

Перевести з наказу ОУН під проводом Бандери **присягу** всіх приявних (жінок і дітей теж) на досмертну вірність Українській Державі. В присязі відмітити, що будуть служити Українській Державі усім своїм майном і своїм життям та боронити її до останньої каплі крові.

Всіх боєздатних спрямувати зараз по присязі за вказівками повстанчого проводу – на загрожений відтинок, а коли в даній околиці бою нема, до міст на допомогу й зміну нашим відділам.

31. а) Дуже інтенсивно пропагувати справу **озброєння** всіх українців, розвиваючи такі думки: У ворога нашу зброю здобудемо!

Нарід без зброї – безпомічний каліка між хижакками!

Раз здобуту зброю не віддавайте нікому!
Ви володарі української землі, ви мусите мати чим її боронити!

Лише зброя у ваших руках забезпечить вам ваші права! Зброю й магазини зброї віддавати під опіку та нагляд найпевнішого українського елемента, якщо від місцевого провідника ОУН не буде призначених окремо людей.

б) Поширити серед населення свідомість, що не-українці не мають права мати зброю на українській землі, а коли хтось переховує або укриває її – підписує собі присуд смерті. В разі потреби перевести прилюдні розстріли.

32. а) Велику увагу звернути в той час на червону армію. Посилити найінтенсивніше пропагандивну роботу знутри й ззовні за вказівками I-го розділу. Кидати якнайчастіше наші позитивні й негативні кличі. Звертатися з зазивами, як, наприклад:

Червона армія оберне свою зброю проти червоних катів!

Товариші! Червоноармійці! Бійці! Наші батьки й наші брати на засланнях і в тюрмах, наші жінки, сестри й матері в колгоспному ярмі. Геть з комуністичною неволею! Геть з червоними катами! Смерть тиранам! Воля робітникам і селянам!

б) Поширити вістку, що Сталін замордований. В Москві революція. Що англійське радіо передає подробиці перевороту.

33. Проголосивши Українську Державу на всіх видних місцях, особливо на державних будівлях і установах вивішувати жовто-блакитні прапори й Тризуби та організаційні прапори. Робити це в містах і селах.

34. На мурах малювати (вугіллям, дьогтем, чорною фарбою) як найбільші Тризуби – де тільки

вдасться, – щоб з першого дня маркувати наші сили й сіяти пострах. Покрити мури й паркани націоналістичними кличами й плакатами.

35. Першого дня захопити друкарні та цинкографічні заклади та заставити чужих фахівців силою до праці, арештувати в друкарні й цинкографічних закладах і не випускати з праці додому, доки відносини не будуть вповні упорядковані. Те саме робити з радіостанціями й з чужонаціональною технічно-фаховою прислугою. Згори заповісти, що за найменший саботаж – смерть. Слова додержувати. Кари, для постраху, виконувати прилюдно. Подбати про військову охорону друкарень та радіостанцій.

36. Захопивши радіостанції, **надавати** в перших днях **безнастанно** бойові заклики, маніфест до українського народу й до народів поневолених Москвою, пропаганду націоналістичної програми, бойові марші, патріотичні пісні й декламації, комунікати [інформаційні повідомлення] про успіхи революції й воєнні події. Радіонадачі [радіопередачі] висилати на тих самих хвилях, що й до того часу. Важніші справи й вістки надавати в тих самих годинах, що давніше й повторяти їх що дві-три години. З матеріалом поступати так, як би радіостанція мала бути за кілька годин втрачена. (Може бути збомбардована). Не давати непотрібного, – найліпше повторити те, що найважливіше.

37. В багатолюдних місцях (майдани, перехрестя головних вулиць, тощо) інстальовати [встановити] голосники, надавати якнайчастіше бойові марші, приучувати населення їх співати, розліпляти пропагандивні афіші, робити написи, надавати й виголошувати короткі промови, закінчені кличами, звідомлення про положення, накази й поучення для населення.

38. Планово розмістити пропагандистів по окремих повстанчих загонах і військових частинах.

39. При пропагандивному о с е р е д к у д і б р а т и : а) летючий гурток агітаторів, б) редакційну колегію газети, летючок, відозв, в) мистецький гурток для роблення афішів, ілюстрацій, карикатур, для декорації міста, оформлення маніфестацій, г) рухливий апарат репортерів, кур'єрів і людей до витинання цератових [клейончастих] шаблонів (трафарети) і скорого малювання кличів на мурах, г) гурток фотографів для роблення знімок [світлин, фотографій] про знуцання ворогів, з днів боротьби і з революційних маніфестацій.

40. Не втрачати нагоди пропагандивно використувати п е р е м а р ш і націоналістичних і повстанських військових відділів через оселі.

Засоби: націоналістично-бойові марші, патріотичні пісні, розгорнені прапори; в часі зупинки короткі промови; пропагандивно-оформлене припинання нових добровольців.

41. Прпагандивно підготовляти за окремими планами – залежно від умовин, воєнного положення і технічних засобів – такі події як:

а) присяги повстанчих відділів, що будуть відбуватися з наказу Провідника ОУН Степана Бандери на вірність Українській Державі;

б) присягу Української Народної Міліції;

в) присягу цивільної управи – назначеної Провідником ОУН Степаном Бандерою – на вірність Українському Народові й Українській Державі.

42. Ще перед вибухом війни й революції вкорінити глибоко думку про обов'язок перебрання всеї, найповнішої влади в українські руки. По проголошенні самостійности Української Держави заєдно пригадувати в пропаганді між населенням, котрі ще

установи переочено й незахоплено в українські руки.

43. Поборювати серед українців почуття милосердя до недобитків ворожих банд, що не зложили зброю. Боротьба з ними безоглядна. Ширити заздалегідь кличі:

Ні куска хліба москалям! Хай здихають прибудди!

Хай здихає ненажерна кацапня! Ми пам'ятаємо роки голодної смерті!

Не будьте милосердні! Для нас милосердя не було!

Не спамагайте московсько-жидівських зайд!

Не забувайте, що вас катували!

Собакам собача смерть!

З більшовиками по-більшовицьки!

44. Не допускати жодної ласки для тих, що не послухали наказів ОУН і розпорядків Української Влади. Свідомість, що обіцяна кара буде виконана, глибоко вкорінити серед широких кругів населення й здобути там послух і пошану в елементів неприхильних Україні.

44*. Прогнавши ворогів зо своєї області, йти на фронт проти Москви під кличами:

Проти Москви! Не віддамо здобутого!

На поміч поневоленим братам!

За міцні кордони України!

Націоналісти – члени ОУН – перші на фронт!

За державу Володимира Великого!

Всі українці на фронт! Н афронті рішається наша доля! Поборювати настрої, обороняти власне село чи обійстя. Тоді виб'ють нас одинцем.

46. а) Не обіцяти забагато. Не дурити, що з хвилиною встановлення Української Влади еконо-

* В документі помилка. Має бути "45"

мічне положення зразу поліпшиться. Навпаки – підкреслити, що в кожній війні є економічні недомогання, що вони й у нас будуть. На це треба бути приготованим. Перетривати час боротьби. Обходитися чим-небудь і спомагати тих, що борються за нашу свободу. Поліпшення економічного положення буде проходити ступенево – як наслідок зусиль і праці цілого народу на свободній землі. Боротьба йде не за нинішній день, але за долю майбутніх поколінь. Перша річ визволитися від катів, хоч би це коштувало життя й майна навіть мільйонів.

б) Наш бій – останній! Коли тепер програємо – ніколи вже Україна не прожене ворога за своєї землі, не підніметься до свободного життя! Клич:

За щастя наших дітей! За волю України!

Поширити такі думки:

Нас гірко проклянуть наші діти, коли цю війну програємо. Коли через нас український вояк, що на фронті боронить нашої волі, не буде мати що їсти і з голоду програє бій.

Не тікайте в ліс, не ховайтеся в запіллі. На фронт! Бороніть своєї долі; як нагода промине – буде запізно! Клич:

Усе для Української Народньої Армії! Усі українці на фронт! Вішайте трусів і дезертирів на першій вербі! Чи краще на Соловках знову конати, чи побідити ворога в бою? Хто жалує допомоги Українській Народній Армії – той ворог нашої свободи!

47. Де тільки можливо – негайно видавати націоналістичну газету, бодай до часу, доки пошта не буде налагоджена, щоб доставляти центральну пресу. До редакційної праці взяти усіх чесних українців. Зміст контролювати.

В початках, перед установам уряду цензури, не допустити до видання ніякої іншої преси, щоб

оминути диверсії.

48. Видаючи летючки, газети, афіші, пам'ятати про приєднання не-українців ворожих Москві і більшовицьким порядкам. Підтримувати їхні стремління до самостійного державного життя. (Не забувати про політичну сатиру).

49. У промовах, летючках, газетних статтях, по радіо, на мурах і на всіх видних місцях якнайчастіше послуговуватися короткими бойовими кличами. Перед вибухом повстання ширити їх шептаною пропагандою, пояснюючи їх зміст. З вибухом повстання голосити їх явно на кожному місці. Кличі змінювати відповідно до часу й до кругів, яких у даних умовах треба приєднати до фронту боротьби. Вибравши кличі, повторяти їх раз-у-раз у різних формах (на мурах, транспарантах, плакатах, в радіо, летючках, газетах, промовах, піснях).

50. У змісті пропаганди поширити, популяризувати й пояснити політичну програму нашої боротьби на основі постанов П ВЗ ОУН з 1941 р. (Програмові й політичні постанови) та політичних інструкцій.

51. Укладати короткі пісні на одну строфку на дуже просту й приємливу мелодію й вкладати в них актуальний політичний зміст, сатиру, сарказм. Пісні такі типу коломийки, чи більшовицького "яблучка" з 1917 р. є в масовому обігу кілька тижнів і свою роботу роблять, деякі вбиваються в пам'ять назавжди.

52. Пропагандивно оформлювати похорони жертв Української Національної Революції. Ставити хрести на бойовищах, організувати масові походи до тих місць, проводити там присяги, організувати походи дітей з квітами.

53. Серед збунтованих червоноармійських час-

тин, що перейшли на сторону революції й б'ються з ворогами у наших рядах, започаткувати вести постійну національно й політично-освідомчу працю.

54. Вояків, не-українців, що стали по нашому боці, або попали в наш полон, інформувати не тільки про Україну й вартість союзу з Україною, але й про потребу боротьби за визволення їхніх країн.

Давати з нашого боку ініціативу пропагандивну та організаційну для творення окремих легіонів на українському терені з-поміж не-московських націоналістів.

55. Німецькі військ, як союзні в війні України з Москвою, в і т а т и в імені ОУН і Ї Провідника Степана Бандери та від представників Української Державної Влади, що завела лад, а не від незорганізованого населення. Вивішувати прапори жовто-блакитні й організаційні.

56. На ОУЗ і СУЗ з окремою увагою пропагувати й умасовляти зміст політичної програми ОУН, підкреслюючи національно-державницькі цілі нашої боротьби та пропагувати назву ОУН і Ї Провідника Степана Бандеру, як керівну Організацію в боротьбі за національне визволення.

ІІІ. ПОЧАТКИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Цей період роботи починається з моментом проголошення Української Держави, отже з вибухом революції. Кличі, які мають бути здійснені в часі революції й після неї мусять бути засвоєні широкими масами. Маси мусять знати не тільки проти кого, але й за що, за яку Україну мають іти в революцію. Мусять захопитися нашими ідеями і пірвати [заохотити] байдужих. Початок пропаганди наших кличів для періоду революції і для періоду державного будівництва мусить сягати часу передвоєнного. Спер-

шу це завдання утаєної, шептаної пропаганди дати загальний образ життя і ладу у вільній Україні.

56. В період початків державного будівництва найважливіша справа дати ясний і докладний образ того ладу в Українській Державі, за який ОУН бореться і який ступенево буде переводити в життя і пірвати всіх до творчої співпраці й самоорганізації. Робити це треба, популяризуючи якнайширше Постанови II ВЗ ОУН з 1941 р. та відповідні частини вказівок з “Боротьби й діяльності ОУН під час війни”, використовуючи для цього всі засоби.

57. Щоб масово й планово розпропагувати ідеї українського націоналізму, треба зорганізувати сильні пропагандивні осередки в областях і районах та забезпечити їх усіма існуючими на місцях та закупленими модерними технічними засобами.

58. Обласний референт пропаганди має наступні завдання:

а) перевести реорганізацію на поспіх і з низу потворених у час революції пропагандивних осередків і доцільно розмістити їх по районах;

б) опанувати всі технічні засоби, що не були охоплені нами, або з причини браку людей не були як слід використані;

в) взяти до співпраці в Обласному й по Районових проагандивних осередках усіх фахових, здібних і для пропагандивної роботи придатних українців – журналістів, письменників, митців, учених, підпорядкувати їх членам ОУН і дати означені завдання праці;

г) уліпшувати програму радіопередач;

г) видавати без зупинок обласну націоналістичну газету (повинна це бути є д и н а місцева газета). Якщо б організувалася конкурентійна політична преса – не допустити до цього;

д) організувати часті масові здвиги, походи, маніфестації для піднесення почуття власної сили серед українців;

е) від перших днів революції організувати й постійно вести пропагандивну акцію воєнної допомоги (“Брат – Братові”), яку згодом зрізничкувати [розподілити] на дві окремі акції: 1. на агітацію за членством та спомаганням “Українського Червоного Хреста” і 2. за масовим членством у “Націоналістичні Службі Народові”;

є) розпланувати, підготовити й переводити виборчі кампанії до органів державної самоуправної влади, до всенародного плебісциту;

ж) вести весь час широку акцію за творенням української збройної сили, “Дружин Українських Націоналістів” (ДУН) і парамілітарних організацій (Січ) та масової участі в них;

з) опанувати всі існуючі до революції місцеві видавництва, їх склади, машини, інтролігаторні [майстерні з виготовлення палітурок] й людський персонал. Взяти в свої руки монополі видавництва й покищо передрукувати відповідну перередаговану, національно-виховну літературу, сконфісковану більшовиками;

і) опечатати всі книгарні й бібліотеки (там, де Служба Безпеки в наших руках, робити це в порозумінню з нею, де ні – самим). Сконфіскувати всі шкідливі книжки й знищити (залишаючи для власної бібліотеки по кілька примірників). Виготовити докладний список заборонених книжок і повести акцію за очищення приватних бібліотек;

к) зорганізувати центральну прилюдну бібліотеку й випозичальню книжок при Обласному Пропагандивному Осередку, або під його безпосереднім наглядом, комплектуючи книжками з книгарень,

бібліотек і видавництв. В міру спромоги робити те по районах.

л) зорганізувати мандрівний театр і мандрівний хор при Обласному Пропагандивному Осередку, устійнити у них репертуар і черговість поїздок у терен;

м) давати ініціативу організуванню аматорських гуртків і перевіряти їх репертуар;

н) засновувати станиці масової освіти (Просвіти) і визначати для них напрямні праці;

о) опанувати всі кіна й переводити контролю фільмів (доки не буде ця справа сцентралізована в горі). Заборонити висвітлювання всіх фільмів совітської продукції, доки не буде часу перевести їх провірки. Мати нагляд над програмою кабареїв і розривкових льокалів [розважальні заклади] – особливо над гумористично-сатиричними речами;

п) організувати імпрези такого типу, як різнородні вистави (в першу чергу вистави звірств московського насилля й наслідки спустошення краю роками неволи) й репрезентативні імпрези (Шевченківські, опера, балет, вокальні вечори), загально-виховні (Свято Героїв, Чорноморського Флоту, Зброї) і пропагандивно-туристичні мандрівки для українців і чужинців, і економічно-господарські вистави й вистави малярства й пластики, пропагандивні відправи студентів на закордонні студії і ін.;

р) влаштовувати різнорідні конкурси на найкращі пропагандивно-політичні, пропагандивно-національні й національно-культурні твори з обсягу літератури, мистецтва, публіцистики тощо.

с) усунути образливі для національного почуття пам'ятки ворожих окупацій і усувати всі сліди поневолення України чужинцями. Пропагандивно підбирати нові назви вулиць по містах, відмосковщити [дерусифікувати] назви місцевостей;

т) організувати окремі курси, а згодом обласні школи пропагандистів і агітаторів.

59. Завдання Районового Пропагандивного Осередку є в засаді такі самі, як Обласного.

Коли наслідком браку відповідних людей у деяких районах не вдалося б як слід розгорнути пропагандивної роботи, по пробному часі треба зліквідувати пропагандивний осередок у районі на деякий час та людьми з того осередку скріпити склад Обласного Пропагандивного Осередку й посилити його працю, оставляючи на місці 1-2 меткіших пропагандистів. Потреби району обслуговує тоді Область, висилаючи раз-у-раз летючі гуртки агітаторів і насичуючи терен нашими виданнями, до часу доки не буде доцільно відновити самостійний Районовий Пропагандивний Осередок.

Склад Районового Пропагандивного Осередку обіймає крім засадничої обсади кожного пропагандивного відділу (пор. Розд. II. 16) ще д) референта громадських акцій, е) імпрезову комісію, є) технічно-господарського референта.

61. Районовий Пропагандивний Осередок повинен розпоряджати бодай одним пропагандивним автом, вивінуваним [обладнаним] у радіовідборчі апарати [приймачі, радіостанції], голосники-гучномовці, проекційний і кіновий апарат з екраном і динамом, летючки, пресу, афіші, грамофон з плитами тощо. В перших днях перевести конфіскаату [конфіскацію] авт для потреб пропаганди.

62. В місті пропагандивної роботи не розгублюватися у подрібних спеціальностях даної ділянки праці. На першому плані акцентувати моменти політичні й національно-виховні. Поборювати відрухи, що знижують підйом. Мобілізувати до наступу на ще нездобуті позиції, до творення нових станиць

і форм суспільного життя. В разі потреби висувати нові політично-бойові кличі такого типу, як:

За справедливість для українців!

Один нарід – один провід – одна влада! Нема кордонів між українцями!

За повну владу українців в Україні!

Всі українці під бойові прапори ОУН!

Організувати масові демонстративні марші.

63. Дуже дбайливо підготувати пропаганду за організуванням акції, а навіть боротьби за суспільні реформи, якщо вони були б тенденційно відкладувані, або незгідні з програмою ОУН.

64. З самого початку – ще з кінцевих днів збройної боротьби починаючи – повести пропагандивну акцію за саморганізацію громадянства в усіх ділянках громадянського життя під кличем:

Сила народу в організації!

Цю акцію постійно ступенувати в напрямі: ні один українець – поза організованим життям; ніхто не ходить одинцем!

Давати ініціативу, а навіть самих пропагандистів висилати для п о ч а т к о в и х організаційних завдань у терен (заснування організацій, товариств). Дальше ведення зорганізованих відтинків громадського життя передавати куди слід, а пропагандистів перекидати до інших робіт.

Ф о р м и організації, що їх треба в першу чергу пропагандивно підготувати такі: організація молоді й спортивно-військових установ, жіноцтво, служба праці й харитативні [благодійні] (Національна Служба Народові, Червоний Хрест) професійні, культурно-освітні організації, організація учасників війни й революції та ін.

65. Використовувати пропагандивно вістки про героїчні подвиги на фронті й про більші наші пере-

моги над ворогом. Влаштувати великі маніфестаційні походи з транспарантами, прапорами, піснями, промовами, дзвонами, гарматними сальвами. Міста й села вбрати прапорами й великими Тризубами. Напередодні палити ватри, ілюмінувати вікна світлами (якщо це не суперечить із зарядженнями протилетунської оборони) і поставити на цілу ніч почесні варти молоді й юнацтва на могилах борців за волю України. Вечірній похід юнацтва на могилу улаштувати по змозі зо смолоскипами. Складати звіт перед могилами про перемогу, чи про нові Крути. Переводити на могилах (при смолоскипах або ватрі) запряження нових членів Організації Українських Націоналістів і Юнацтва ОУН. Маніфестаційні походи організовувати не тільки по містах, але й у деяких селах повіту для сіл, що далеко віддалені від осередку маніфестації.

66. З нагоди жалібних маніфестацій (або в тій частині інших маніфестацій, яка відноситься до полеглих героїв) влаштувати похід з відкритими головами.

Церковно-релігійні моменти включати в програму національних свят і маніфестацій там, де живі релігійні традиції. В чисто релігійних акціях акцентувати національні моменти.

67. В пізніших місяцях пропагувати **п о с т і й н о** і планово побіч актуальної політичної пропаганди й пропаганди суспільного активізму, **к у л ь т г е р о ї з м у**, нав'язуючи його до історії (історія України не починається з 1917 р.) і до місцевих актів, і подій визвольної боротьби, старих історичних подій та до пам'яток. Ставити нові пам'ятники, хрести, сипати могили, вмуровувати пам'яткові таблиці, вводити звичай всенародних прощ на поля бою.

68. Широко пропагандивно проводити акцію за

поворотом засланців з Соловків і переселенців з Сибіру, Казахстану й чужини. Зробити цю справу справою боротьби. Момент повороту на рідну землю замінити на день тріумфу ОУН, опіку й допомогу над засланцями зробити справою чести ОУН.

69. В свій час повести в пресі, радіо пропагандивну акцію й одночасно з тим організувати віча й демонстрації за зворотом українських воєнних прапорів (козацьких і з часів 1917–20 рр.) з музеїв польських, московських і чужинецьких. Злучити це з дипломатичними заходами закордоном.

День повороту прапорів назад на українську землю зробити днем великого національного свята. Застановити всяку працю, урядування й торгівлю. По містах і селах відбути великі маніфестації, дефіляди військ, богослужіння, дзвони, сальви, ілюмінації, ватри. Річницю того дня святкувати щорічно.

70. Святкуючи р і ч н и цю смерти вбитого Вождя в вільній державі, ОУН зберігатиме свою традицію й побіч іншої програми відсвяткує так, як у першому році святкувала на ЗУЗ: дзвонами в 12 год. вночі, поготівлям боївки, летючками, сальвами-салютами (нагода для запряження випробуваних членів).

71. Постійним і завжди першим завданням пропаганди є підготовка всіх кожночасних акцій, що їх планує переводити ОУН.

IV. ДОДАТОК ДО ПРОПАГАНДИВНИХ ВКАЗІВОК

*(Приклади до розділу I, точка 8; розділу II, т. 8,
14,17)*

Ми не дамо...

Ми не дамо катувати народу
І нести загладу прадідній землі,
Встанем орлами бунтарського роду,
Промірیم всі землі – чужі і свої.
 Вставайте браття за свободне життя!
 Вже сурми скликають до бою –
 До бою палкі молодечі серця –
 Розплати час близький – за зброю !

Ми не дамо руйнувати країни,
Вже досить безправства і глуму, і мук,
Горе й недоля синів України
Мільйони в твердий затискає п'ястук.
 Вставайте браття за свободне життя і т. д.
 Крила розгорнем, заграють гармати
 І маки червоні кругом зацвітуть,
 І рушить степами козацтво завзяте,
Вставай, Україно, з невольничих пут!
Вставайте браття за свободне життя і т. д.
Ми наче сонце розірвемо хмари,
Залізного Гонти ми смілі сини,
Вдарим мечами нещадної кари,
Дихнемо вогнями пожеж і війни!
 Вставайте браття за свободне життя і т. д.

* * * * *

(Перерібка Інтернаціоналу)

Повстаньте браття українці,
Нащадки вільних козаків!
Добути волю Батьківщині,
Найвищий час уже наспів.
Зітрем на порох комуністів,
Повстаньте лицарі, борці!
Свою державу ми збудуєм
Лише з шаблюкою в руці!

Приспів: Грають сурми до бою!
Жовто-сині стяги,
Світить Тризуб, як сонце,
Згинуть всі вороги!

Держави нам ніхто не створить.
Самі собі її створім!
Під рев гармат, під брязкіт зброї
Між вільні народи йдім!
Москва чи біла, чи червона
Найбільший ворог це для нас
Скінчити з ним в розправі лютій,
Надходить вже найвищий час.

Приспів...

Не стане сліду комуністів,
Доценту виб'ємо усіх!
Жорстока буде наша пімста!
І гніву нашого батіг!
Від Сяну й Тиси до Кавказу,
Наш прапор гордо злопотить,
Заграє вільне Чорне море,
Тоді Державі нашій жить!

Приспів...

* * * * *

(На мелодію “Ах яблучко”)

Ах колгоспи мої – чорна панщина,
Стережіться, москалі, на займанщинах!
 Бригадіри і жидки зажурилися,
 Що колгоспи і радгоспи провалилися!
Ой кричіть, москалі, та не лайтеся –
З України на Сибір забирайтеся!
 Ех яблучко, та підмальоване,
 В Україні твої дні пораховані!
Ех ти, бочко моя, подіравлена,
Вся земля в бур’янах удержавлена.
 Я на бочці стою, бочка вгнулася.
 Українцям погулять забагнулося.
З білорусами та ще й з грузинами,
Ми притиснем москалів, щоб погинули
 Всі дороги курять, ще й немошені
 Вже комуна й жидова – розтроджені.
Ні за Леніна, ні за Сталіна,
Ні за батюшку-царя не повстанемо.
 Ми за волю свою, за козацькую,
 За Україну самостійную, молодецькую.
Ешелони спішать, ще й зо свистами,
Будем море гатить комуністами.

* * * * *

Ми – українські партизани
(новий текст)

Ми – українські партизани,
Рушаєм лавами у бій,
Лютує край, горить повстання,
Клекоче шумний буревій.
 Вже грають сурми, близько воля,

Вже рветься серце, кличе кров,
В огні кується наша доля,
Встають заковані з оков.
Ми – українські партизани,
Не зломить нас ні біль, ні страх,
Ми носим бомби і нагани,
Вовками бродимо в лісах.
Вже грають сурми, близько воля і т. д.
Ми – українські партизани,
нащадки славних козаків,
Щоб розірвать важкі кайдани,
Б'ємо комуну й москалів.
Вже грають сурми, близько воля і т. д.
Ми – українські партизани,
Наш прапор волю всім несе.
Спливає кров'ю шлях змагання,
Та Україна понад все!
Вже грають сурми, близько воля і т. д.

* * * * *

Сибірські тундри
(на мелодію “Ми по таборах і тюрмах”)

Сибірські тундри й Казахстан,
Соловки й підвали,
Таборів дроти – голод, жах
Нам сили не зламали.
Не вбили в серці помсти зов,
Катівські муки люті,
В серцях у нас гаряча кров,
Показує нам путі.
Розкинем тюрми і Москву

Замінемо в руїну,
А з крові нашої в огні
Повстане Україна.

* * * * *

Батьківська земле
(мелодія “Гей, не дивуйтесь...”)

Батьківська земле,
Краю козацький,
Краю святий – Україно,
Для Тебе жити
Й Тобі служити,
За тебе вмерти єдину.
 За Твої гори,
 Ниви і море,
 За їх довічну свободу.
 За Твою славу,
 Честь і державу,
 Щастя Твого народу.
В лави вставайте,
Пута ламайте,
Годі в ярмі животіти,
Встануть зі степу
Хмелі й Мазепи,
Будем наїзників бити.
 Стогнуть дороги,
 Мріють пороги,
 Кличе нас княжа столиця,
 Нумо ж, орлята, –
 Бій розпочатий,
 Час за руїну помститься.

* * * * *

Марш повстанців
(на мелодію “Соколи, соколи”)

Вставаймо, вставаймо! Нас кличе сурма
До бою за волю народу,
Вже досить червона московська тюрма
Пожерла борців за свободу!
Ми месники смерти і крові братів,
Погибель несемо комуні!
Вперед! Хто живий, час змагання наспів
До бою вставай в Україні!
Дітей і жінок виголоджує кат,
Вбиває батьків – нищить землі!
В далекім Сибірі конає наш брат,
Для “слави” кривавого Кремлю!
Ми месники смерти і крові братів і т.д.
За смерть, за неволю несемо пожар,
І кулі, і месть, і руїну!
Вперед – хто живий! Бо найвищий вже час
прогнати катів з України.
Ми месники смерти і крові братів і т.д.

(ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 77–89)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. <i>Історіографія та джерельна база дослідження</i>	13
1.1. Загальний огляд історіографії теми.....	13
1.2. Джерельна база дослідження.....	41
Розділ 2. <i>Військові плани ОУН(Б) відображені в документах Організації</i>	62
2.1. Історичні й ідеологічні передумови мілітаризації ОУН.....	62
2.2. Військово-політичні питання і плани в програмних документах єдиної ОУН та передвоєнних інструкціях Революційного проводу...	96
Розділ 3. <i>Втілення військових планів ОУН(Б) в життя</i>	135
3.1. Підготовка бандерівською ОУН антирадянського повстання на території Західної України (лютий 1940 – червень 1941 рр.).....	135
3.2. Збройні акції націоналістичних партизанських груп на території УРСР (червень–липень 1941 р.).....	166
3.3. Спроба організації Української національної революційної армії (липень–серпень 1941 р.).....	207
3.4. Формування Української народної міліції та мережі підпільних офіцерських курсів (липень–листопад 1941 р.).....	228
Розділ 4. <i>Створення та діяльність Дружин українських націоналістів</i>	253
4.1. Формування ДУН.....	253
4.2. Бойова діяльність куренів "Нахтігаль" і "Роланд"	292

4.3. Батальйон "Нахтігаль" і проблема знищення львівської інтелігенції та євреїв.....	321
4.4. 201-й батальйон охоронної поліції – останнє військове формування створене ОУН(Б) спільно з німцями.....	368
Висновки.....	391
Перелік скорочень	400
Додатки	403
Док. № 1 "Завдання ОУН".....	403
Док. № 2 "Устрій озброєних сил. Загальне поняття про озброєні сили ".....	406
Док. № 3 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" Напрявні ОУН.....	426
Док. № 4 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" Б. Акція на ОСУЗ.....	436
Док. № 5 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" Політичні вказівки.....	444
Док. № 6 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" В. Військові інструкції.....	456
Док. № 7 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" Г. Вказівки на перші дні організації державного життя.....	471
Док. № 8 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" Г. Інструкція Служби Безпеки.....	519
Док. № 9 "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" Д. Пропагандивні вказівки на передвоєнний час, на час війни й революції та на початкові дні державного будівництва.....	564